

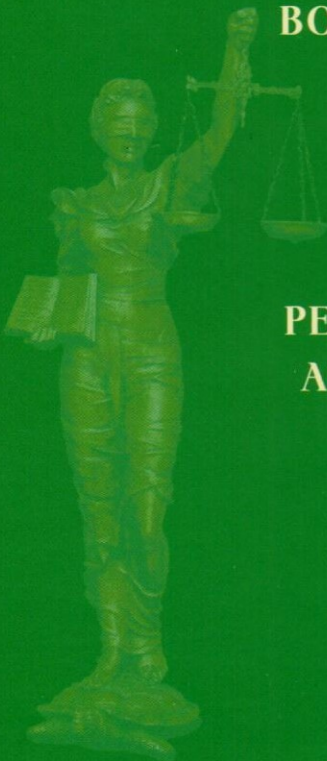
Գ. Գ. Հարությունյան
Հ. Լ. Սարգսյան
Ռ. Ա. Գևորգյան

Г. Г. Арутюнян
Г. Л. Саргсян
Р. А. Геворгян

G. G. Harutyunyan
H. L. Sargsyan
R. A. Gevorgyan

**ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՆԵՐԻ ԸՆԿԱԼՈՒՄԸ ԵՎ
ԵՐԿՐՆԵՐԻ ԲԱՐԵԿԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ**

**КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ:
ВОСПРИЯТИЕ ИНСТИТУТОВ И
БЛАГОСОСТОЯНИЕ СТРАН**

**CONSTITUTIONALISM:
PERCEPTION OF INSTITUTIONS
AND WELFARE OF COUNTRIES**

Գ. Գ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Հ. Լ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ
Ռ. Ա. ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

**ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՆԵՐԻ ԸՆԿԱԼՈՒՄԸ ԵՎ
ԵՐԿՐՆԵՐԻ ԲԱՐԵԿԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ**

ԵՐԵՎԱՆ • 2018

Հրատարակության է երաշխավորել
ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետի գիտական խորհուրդը

ՀՏԴ 330
ԳՄԴ 65
Հ 422

Գիտական խմբագիրներ՝ Գ. Բ. Դանիելյան. *իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր*
Գ. Մ. Մկրտչյան. *տնտեսագիտական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր*
Գրախոսող՝ Վ. Ի. Սուսլով. *տնտեսագիտական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,*
ՌԴ ԳԱ թղթակից անդամ

Հարությունյան Գ.
Հ 422 Սահմանադրականություն. ինստիտուտների ընկալումը և երկրների
բարեկեցությունը/ Գ. Հարությունյան, Հ. Սարգսյան, Ռ. Գևորգյան.— Եր.:
«Ձանգակ» հրատ., 2018.— 208 էջ:

Երկրների բարեկեցությունը կախված է բազմաթիվ գործոններից: Նոր ինստիտուցիոնալ տնտեսագիտության համաձայն՝ երկրների բարեկեցության որոշիչ գործոններից է ինստիտուցիոնալ զարգացման մակարդակը: Այդ հիպոթեզը հաստատվել է էկոնոմետրիկ վերլուծությամբ և ցույց է տրվել, որ երկրների բարեկեցության մակարդակը որոշելու համար պետք է օգտագործվեն այնպիսի կարևոր հասկացություններ, ինչպիսիք են սահմանադրական մշակույթը, վարքագծային նախադրյալները և ինստիտուտների ընկալումը: Գրքում նաև քննարկվում են այդ մեծությունների «չափման» տարբեր հնարավորություններ և դրանց հետ կապված խնդիրները:

ՀՏԴ 330
ԳՄԴ 65

ISBN 978-9939-68-652-3

© Հարությունյան Գ., 2018
© Սարգսյան Հ., 2018
© Գևորգյան Ռ., 2018
© «Ձանգակ-97» ՍՊԸ, 2018

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Առաջաբան.....	13
Ներածություն	15
Մարդու սահմանադրական ինքնությունը	20
Կորպորատիվ ժողովրդավարություն և օլիգարխացում	32
Օգտագործվող տվյալներ	39
Հիմնական հիպոթեզ.....	42
Ինստիտուտները և երկրների բարեկեցությունը	43
Մարդկանց վարքագծային նախադրյալները	46
Ինստիտուտների ընկալումը	51
Հիմնական մոդել	55
Եզրակացություն	62
Գրականության ցանկ	66
Հավելված 1	67
Հավելված 2	68
Հավելված 3.....	71
Հավելված 4.....	75

Г. Г. АРУТЮНЯН
Г. Л. САРГСЯН
Р. А. ГЕВОРГЯН

**КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ:
ВОСПРИЯТИЕ ИНСТИТУТОВ И
БЛАГОСОСТОЯНИЕ СТРАН**

ЕРЕВАН • 2018

Рекомендовано к изданию
ученым советом факультета экономики и управления ЕГУ

Научные редакторы: *Доктор юридических наук, профессор Г. Б. Даниелян*
Доктор экономических наук, профессор Г. М. Мкртчян

Рецензент: *Доктор экономических наук, профессор, член–корреспондент*
Российской академии наук В. И. Суслов

Благополучие стран зависит от множества факторов. Согласно новой институциональной экономике одним из определяющих факторов благосостояния стран является уровень институционального развития. Эта гипотеза подтверждена на основе эконометрического анализа и показано, что для определения уровня благосостояния стран должны использоваться такие важные понятия, как конституционная культура, поведенческие предпосылки и восприятие институтов. В книге также обсуждаются различные возможности “измерения” этих величин и смежные с ними проблемы.

ISBN 978–9939–68–652–3

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие	78
Введение	80
Конституционная идентичность человека	84
Корпоративная демократия и олигархизация	95
Используемые данные	101
Основная гипотеза	103
Институты и благополучие стран	105
Поведенческие предпосылки людей	107
Восприятие институтов	112
Основная модель	117
Заключение	122
Список литературы	125
Приложение 1	126
Приложение 2	127
Приложение 3	130
Приложение 4	133

G. G. HARUTYUNYAN
H. L. SARGSYAN
R. A. GEVORGYAN

**CONSTITUTIONALISM:
PERCEPTION OF INSTITUTIONS AND
WELFARE OF COUNTRIES**

YEREVAN • 2018

Recommended for publication by the
Academic Board of Faculty of Economics and Management of YSU

Scientific Editors: *G. B. Danielyan Doctor of Law, Professor*
G. M. Mkrtchyan Doctor of Economics, Professor

The Reviewer: *V. I. Suslov Doctor of Economics, Professor, corresponding Member of
the Russian Academy of Sciences*

Welfare of countries is influenced by a number of factors. According to the new institutional economy, one of the decisive factors of the welfare of countries is the level of institutional development. This hypothesis is confirmed through the basis of econometric analysis and shows that to determine the level of welfare of countries such important concepts as constitutional culture, behavioral prerequisites and perception of institutions should be used. The book also discusses various possibilities of “measuring” these quantities and related problems.

ISBN 978-9939-68-652-3

Content

Preface	136
Introduction	138
Constitutional identity of a person	141
Corporate democracy and oligarchy	151
The data used	156
The basic hypothesis	158
Institutions and welfare of countries	160
Behavioral background of people	162
Perception of institutions.....	166
The basic model	170
Conclusion.....	176
References	179
Annex 1	180
Annex 2.....	181
Annex 3.....	183
Annex 4.....	188
Annex 5 Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies.....	189

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

«Սահմանադրականություն» բազմաշերտ ու ընդգրկուն հասկացության տարաբնույթ դրսևորումների քննական վերլուծության, ինչպես նաև սահմանադրական դեֆիցիտի հաղթահարման հիմնախնդիրներին է նվիրված սույն հետազոտությունը: Չհավակնելով սահմանադրականության բարդ, հաճախ իրարամերժ տեսակետների վերլուծությունների վերաբերյալ ավարտուն տեսակետ ներկայացնելուն՝ նշենք, որ այն ներկա ուսումնասիրության շրջանակներում կարևորվում է առանձնահատուկ մեկ այլ մոտեցմամբ¹: Վերջինս արտահայտվում է նրանում, որ սահմանադրականության մակարդակի քանակական գնահատմամբ երկրները դասակարգվում են ըստ սահմանադրականության աստիճանի, և կանխորոշվում են ստացված քլաստերների տարբերակիչ հայտանիշները: Դրանք արտացոլվում են նախ և առաջ դեմոկրատական, ինստիտուցիոնալ և քաղաքական զարգացումների բնութագրիչներով:

Վերջին տասնամյակներում թափ առնող ուսումնասիրությունների շարքում մասնագիտական հետաքրքրություն ունեցողները կտեսնեն երբեմն բավականին վերացական մոտեցումներ սահմանադրականության ախտորոշման, մշտադիտարկման ու տնտեսաիրավական կարգավորումներ ներառող համապարփակ մեթոդաբանության մշակման փորձ, որը խարսխված է հիմնականում միջազգային տարաբնույթ շտեմարաններում զետեղված նրբին փորձագիտական դիտարկումների վրա: Մեթոդաբանությունը նպատակաուղղված է առաջավոր հասարակությունների ընտանիքում տեղ գտնելու համար զարգացող տնտեսության կայացման երաշխավորությունների մշակմանը²:

Հաջորդ նկատառումն այն է, որ ներկայացված նյութում «ռացիոնալ մարդու» դիտարկումից անցում է կատարվել մարդու վարքագծային առանձնահատկությունների ներառմանը սահմանադրականության համատեքստում: «Ռացիոնալ մարդու» հայեցակարգը, որը շատ արդյունավետ է եղել տնտեսագիտության այլ ոլորտների կիրառություններում, միշտ չէ, որ թույլ է տալիս

¹ Տվյալ հիմնախնդիրն ծավալուն անդրադարձ է կատարվել Գ. Հարությունյանի «Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները» մենագրության շրջանակներում (Երևան, Նժար, 2016 թ.):

² Դրանց շարքում շահեկանորեն առանձնանում է պրոֆեսոր Գ. Հարությունյանի «Սահմանադրական մշտադիտարկում» (Երևան, 2016 թ.) աշխատությունը, որը հիմնախնդրի տեսամեթոդաբանական ամբողջական հայեցակարգային նոր մոտեցում է առաջադրում:

ստանալ բավարար արդյունքներ: Փորձել ենք քննարկել նաև այս առանձնահատկությունների դրսևորումները:

Ակնհայտ է այն, որ երկարատև կայուն տնտեսական աճին ուղղված քաղաքականությունը հենվում է հասարակական ընտրության վրա, իրականացվում համաշխարհային տնտեսական զարգացումների համատեքստում: Ուստի աշխատանքի հիմնական նպատակադրումն ու գաղափարը ընդգծելու համար տեղին է մեջբերել իսլանդացի տնտեսագետ Թրայն Էգերսթոնի «Քուուզի թեորեմի ընդհանրացումը», ըստ որի՝ «Տնտեսական աճը և երկրի զարգացումը հիմնականում կախված չեն գոյություն ունեցող կառավարության տիպից, եթե գործարքային ծախսերը տնտեսական և քաղաքական ասպարեզում հավասար են գրոյի: Սակայն եթե գործարքային ծախսերը դրական են, ապա իշխանության բաշխումը երկրի ներսում և նրա իրավաստեղծ կազմակերպությունների ինստիտուցիոնալ կառուցվածքը հանդիսանում են նրա զարգացման կարևորագույն գործոնը»³:

Գրքի հավելվածում զետեղված է նաև հեղինակների «Journal of Advanced Research in Law and Economics» էլեկտրոնային հանդեսի «Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies» հրապարակումը⁴:

---

³ https://ru.wikipedia.org/wiki/teopema_Koyza.

⁴ <https://journals.aserspublishing.eu/jarle/article/view/1518>.

Ներածություն

Այն պահից, երբ պարզ դարձավ, որ ինստիտուտները կարևոր դեր ունեն տնտեսական վերելքի գործում, սկսվեց դրանց նշանակության կանոնակարգման քննարկումը: Դրա հետ մեկտեղ հարց ծագեց, թե ինչպես է մարդը ներգրավվում տնտեսական վերելքի վրա ինստիտուտների ազդեցության կառուցակարգերի մեջ:

Դուգլաս Նորտի⁵ դասական սահմանման համաձայն «ինստիտուտները հասարակության մեջ խաղի կանոններ են կամ, ավելի ֆորմալ իմաստով, մարդու կողմից ստեղծված սահմանափակումներ, որոնք սահմանում են մարդկանց միջև փոխհարաբերությունները»: Նորտի կողմից տրված ինստիտուտների սահմանումը օգտագործում է «մարդ» հասկացությունը: Դա վկայում է ինստիտուտների և մարդու վարքագծի միջև անքակտելի կապի մասին, ինչը հանգեցնում է մի կողմից՝ սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական գործընթացների վրա ինստիտուտների ազդեցության և մյուս կողմից՝ մարդու վարքագիծը կանխորոշող բարոյաէթիկական հիմքերի անջատ դիտարկման անթույլատրելիության:

Ինստիտուտների որակը երկրների տնտեսական զարգացման որոշիչ գործոններից է⁶, իսկ սահմանադրական մշակույթն ինստիտուտների ձևավորման որոշիչ գործոններից է⁷: Գ. Գ. Հարությունյանի կողմից տրված սահմանման համաձայն՝ «սահմանադրական մշակույթ» հասկացությունն առավել բացված կարելի է բնութագրել որպես պատմականորեն ձևավորված, կայուն, սերունդների փորձով հարստացված որոշակի արժեքային համակարգ, որն ընկած է հասարակական կենցաղի հիմքում և նպաստում է բարոյական և

---

⁵ St' u North, D.C. Institutions, Institutional Change, and Economic Performance. Cambridge University Press, New York. 1990. p. 3.

⁶ St' u Acemoglu, Daron, and James A Robinson, Persistence of Power, Elites, and Institutions, American Economic Review 2008, 98:1, 267-293, <http://www.aeaweb.org/articles.php?doi=10.1257/aer.98.1.267>.

⁷ St' u Persson, T. and Tabellini, G. The Economic Effects of Constitutions. Cambridge, MA: MIT Press, 2003.

հոգեբանական իմաստավորման հիմքի վրա հիմնարար վարքագծի կանոնների սահմանմանը և իրագործմանը»⁸:

Գործակալների վարքը, «ինչն է լավ, ինչը՝ վատ» հասկացությունը ոչ պակաս կարևոր են ինստիտուտների ձևավորման գործում: Ձևական և ոչ ձևական ինստիտուտները հավասար հնարավորություն ունեն «լավ պայմաններում» միջավայրի ձևավորման համար (այսինքն՝ գործակալների վարքագիծը):

Ինստիտուտների գործելու գործընթացների նկարագրման և մոդելավորման համար տնտեսագիտության տեսությունը հիմնվում է «ռացիոնալ սպասումների» տեսության վրա: Այդ տեսությունը ստեղծվել է անցյալ դարի կեսերին Մուտի⁹ կողմից և հետագա զարգացում է ստացել Ռոբերտ Լուկասի¹⁰ աշխատություններում: Ռացիոնալ սպասումների տեսության համաձայն՝ բոլոր գործակալները «ռացիոնալ են»: Դա նշանակում է, որ հիմնվելով ամբողջ հասանելի տեղեկատվության վրա՝ նրանք ձևավորում են սպասումներ անհրաժեշտ բարիքների ապագա գների և քանակի վերաբերյալ: Հիմնվելով այդ սպասումների վրա՝ նրանք գործում են այնպես, որ առավելագույնի են հասցնում իրենց արդյունավետության գործառույթը: Հիմք ընդունելով այս ենթադրությունները՝ «ռացիոնալ սպասումների» տեսությունը հաջողությամբ կիրառվել է շատ մակրոտնտեսական օրինաչափությունների բացատրման համար: Մարդու ռացիոնալ վարքագիծը ենթադրում է օպտիմալացման տեսության հիմունքների լավ իմացություն: «Ռացիոնալ մարդու» հայեցակարգն այդ կարողությունները վերագրում է բոլոր գործակալներին՝ առանց բացառության: Ընդ որում՝ ենթադրվում է, որ բոլոր գործակալները որոշում ընդունելու յուրաքանչյուր փուլում անընդհատ օպտիմալացնում են իրենց վարքագիծը՝ հիմնվելով այդ պահին իրենց հասանելի տեղեկատվության վրա: Իսկ եթե նոր տեղեկություն է ստացվում, կամ պետք է նոր որոշում կայացնել, մարդը նորից ու նորից ստուգում է այդ վարժությունները: Ակնհայտ է, որ ոչ

---

⁸ St' u Harutyunyan G.G., Constitutional Culture: The Lessons of the History and the Challenges of the Time, republished with additions, Yerevan, 2016, էջ 528–529:

⁹ St' u John F. Muth (1961) “Rational Expectations and the Theory of Price Movements” reprinted in The new classical macroeconomics. Volume 1. (1992): 3–23 (International Library of Critical Writings in Economics, vol. 19: St' u Aldershot, UK: Elgar:

¹⁰ St' u Lucas, Robert (1972). “Expectations and the Neutrality of Money” (PDF). Journal of Economic Theory. 4 (2): 103–24:

բոլորն են ծանոթ օպտիմալացման տեսության հիմունքներին, սակայն, համաձայն «ռացիոնալ մարդու» դոկտրինայի, դա պարտադիր չէ, քանի որ այդ մեխանիզմները գործարկվում են ենթագիտակցական մակարդակում, իսկ ինքնին դոկտրինան միայն նկարագրում է իրականում կատարվող գործընթացները: Դոկտրինայի ևս մեկ ոչ պակաս կարևոր դետալներից է բոլոր մարդկանց մոտ միևնույն նպատակադրվածության վերաբերյալ ենթադրությունը, այն է՝ շահի ծարավը, ընդ որում՝ այդ նպատակը անփոփոխ է մնում օպտիմալացման ալգորիթմի հիման վրա յուրաքանչյուր որոշման կայացման ժամանակ՝ անհատի կյանքի ամբողջ ընթացքում: Ինչպես նկատել է Ա. Ա. Աուզանը¹¹, ստացվում է մի «ամենագետ եսասեր սրիկա՝ օժտված իր արդյունավետության ռացիոնալացման և առավելագույնի հասցնելու գերբնական ունակություններով»:

Ցանկացած ինստիտուտ կանոնների հավաքակազմ է՝ դրանց կատարման մեխանիզմների ամբողջությամբ: Ե՛վ կանոնների հավաքակազմը, և՛ դրանց կատարման մեխանիզմներն ըստ էության վերաբերում են մարդկանց վարքագծին: Այսպիսով, եթե ինստիտուտներն իրականում կարևոր են տնտեսական վերելքի գործում, ապա պակաս կարևոր չէ մարդու վարքագծի հայեցակարգն այդ ինստիտուտների սահմանման համար: Չէ՞ որ, եթե հիմնվենք ոչ թե «ռացիոնալ մարդ», այլ ինչ–որ ուտոպիստական «իդեալական մարդ» դոկտրինայի վրա, ապա հնարավոր է, որ ինստիտուտների անհրաժեշտություն ընդհանրապես չլիներ: Այդ պատճառով տնտեսական զարգացման ինստիտուցիոնալ ասպեկտների ուսումնասիրման ժամանակ «ռացիոնալ մարդու» հայեցակարգը կարող է բավարար չլինել: Դա է պատճառը, որ նոր ինստիտուցիոնալ տնտեսագիտության մեջ ներդրվում են սահմանափակ ռացիոնալության¹² և օպորտունիստական վարքագծի¹³ հասկացությունները:

Տվյալ աշխատանքում մենք ենթադրում ենք, որ երկրների տնտեսական զարգացումը պայմանավորված է ոչ միայն ինստիտուտների որակով, այլ նաև մարդկանց վարքագծային նախադրյալներով, ինչպես նաև քաղաքացիների

¹¹ Տե՛ս Аузан А.А., Экономика всего. Как институты определяют нашу жизнь. ООО «Манн, Иванов и Фербер», М., 2014, էջ 8:

¹² Տե՛ս Gigerenzer, Gerd; Selten, Reinhard, Bounded Rationality: The Adaptive Toolbox. MIT Press, 2002:

¹³ Տե՛ս Oliver E. Williamson, “Opportunism and its critics”, in: Managerial and decision economics, Vol. 14, 1993, էջ 97):

մեծամասնության կողմից ինստիտուտների ընկալման մակարդակով: Միևնույն ժամանակ ավանդույթները և սահմանադրական կարգի կայունությունը, որոնք որպես ամբողջություն կարելի է բնորոշել «սահմանադրական մշակույթ» համընդգրկուն եզրույթով, հանդիսանում են հասարակության մեջ արդյունավետ ինստիտուտների և բարձր բարոյաէթիկական նորմերի գոյության անհրաժեշտ պայման:

Կանոնների այս կամ այն հավաքակազմի կատարումն ապահովող մեխանիզմները հանդիսանում են ինստիտուտների գործելու հիմնարար սկզբունքը: Միևնույն ժամանակ ակնհայտ է, որ ինչպիսին էլ որ լինեն այդ մեխանիզմները, դրանց կատարման մակարդակը կախված է առանձին անհատների կողմից դրանց ընկալումից և վարքագծային նախասահմանումներից: Այդ տեսանկյունից այն ինստիտուտները, որոնք մարդկանց մեծամասնության կողմից ընկալվում են ենթագիտակցական մակարդակում, գոյատևելու ավելի մեծ հնարավորություն ունեն, քան նրանք, որոնք բացառապես հիմնված են հարկադրանքի գաղափարի վրա: Դա վերաբերում է բոլոր ինստիտուտներին և դրանց հետ կապված կանոնների հավաքակազմին, բայց հատկապես այն կանոններին, որոնք կոչված են ձանձրալի, ամենօրյա փոխհարաբերությունների հիման վրա ապահովել հասարակական հարաբերությունների հիմքերը, և դրանց խախտումը չի կարող ենթադրել ծայրահեղ պատիժներ, գոնե ձևական առումով: Այլ կերպ ասած՝ դրանք խախտումներ են, որոնք սպորտում երբեմն անվանում են «փոքր խախտումների մարտավարություն»: Տրանսակցիոն ծախսերի տեսանկյունից դրանք կանոններ են, որոնց կատարման ապահովումը կարող է ամենաանարդյունավետոր լինել ամբողջ հասարակության համար: Այնուամենայնիվ, այդպիսի իրավիճակի բացասական ազդեցությունը կարող է շատ նշանակալի լինել: Օրինակ՝ հայտնի է, որ անցումային և զարգացող երկրներում սոցիալ-տնտեսական շատ խնդիրներ ունեն ինստիտուցիոնալ արմատներ: Գոյություն ունեն նաև ուժեղ ինստիտուտների ստեղծման վերաբերյալ բազմաթիվ տեսական աշխատություններ և կիրառական հանձնարարականներ, այնուամենայնիվ, այդ հանձնարարականները ոչ միշտ են արդյունավետ լինում: Մեր կարծիքով անցումային և զարգացող երկրներում ինստիտուցիոնալ և կառուցվածքային

բարեփոխումների կյանքի կոչման հետ կապված դժվարությունների հիմնական պատճառներից են գործակալների ընկալումները և վարքագծային նախադրյալները:

Նոր ինստիտուցիոնալ տնտեսագիտության մեջ օպորտունիստական վարքագծի հասկացությունը կապում են այնպիսի իրավիճակների հետ, երբ գործակալները, անձնական շահ հետապնդելով, հասնում են ուխտադրության (self interest seeking with guile): «Փոքր խախտումների մարտավարությունը» մենք դիտարկում ենք որպես օպորտունիստական վարքագծի դրսևորումներից մեկը: Հասարակական կյանքում «փոքր խախտումների մարտավարության» պատճառները կարող են շատ տարբեր լինել՝ սկսած վարքագծային նախասահմանումներից էլիտայի մակարդակում, որոնք անպատիժ կերպով կիրառում են «փոքր խախտումների մարտավարությունը», վերջացրած պատմականորեն ձևավորված սովորույթներով և կրոնով: Հաճախ պատճառ կարող է լինել արտաքին շուկա՝ պատերազմների, հեղափոխությունների, երկրների փլուզման և այլնի տեսքով: Այդ դեպքերում տեղի է ունենում սահմանադրական կարգի և գոյություն ունեցող ինստիտուտների տապալում, ինչը սովորաբար ուղեկցվում է գործակալների ընկալման և վարքագծային նախադրյալների փոփոխմամբ:

Տվյալ աշխատության մեջ 56 երկրների ընտրանքների վրա առաջարկվում է մի կողմից՝ սահմանադրականության, ինստիտուցիոնալ զարգացման, վարքային նախադրյալների, մարդկանց կողմից ինստիտուտների ընկալման և մյուս կողմից՝ տնտեսական զարգացման փոխկապակցվածության էմպիրիկ ուսումնասիրություն:

Մարդու սահմանադրական ինքնությունը¹⁴

Ինչպես վկայում է մարդկության զարգացման ողջ պատմությունը՝ աստվածաշնչյան մեկնություններից մինչև ժամանակակից փիլիսոփայական, իրավական ու քաղաքագիտական ընդհանրացումները, սոցիալական հանրության **կոլեկտիվ** գոյի ներդաշնակության ապահովման ու զարգացումը խթանելու գործում բացառիկ են հասարակական հարաբերությունների սահմանադրականացման դերն ու նշանակությունը: Բնական է՝ դրանց դրսևորումները պատմական լուրջ էվոլյուցիա են ունեցել, սակայն պահպանել են նաև արժեքանական կարևոր ընդհանրություններ:

Աստվածաշնչյան «Ելք» գրքի ամբողջ ընդհանրացումն աստվածային օրենքներին հնազանդ ծառայելն է: Այդ հնազանդությամբ մարդիկ կարտահայտեն իրենց սերն Աստծո նկատմամբ և կապրեն որպես ազատ ու համերաշխ ժողովուրդ: Այս բաժնում ներկայացվում են ոչ միայն Աստծո կողմից փոխանցված օրենքները, այլև տասը պատվիրանները, որոնք քրիստոնեական հավատքի արժեքանական առանցքն են կազմում ու իմաստավորում են մարդու աստվածակերպության խորհուրդը:

Հետագա դարերի ընթացքում սահմանադրական լուծումների մակարդակում իրավարար ողջ գործընթացն ուղեկցվել է մարդուն «մարդ պահելու» և հանրային համերաշխություն հաստատելու աստվածային պատգամը կյանքի կոչելու փնտրտուքներով:

Տեղին է հիշել «սահմանադրություն» բնորոշումը 1837 թվականին Վենետիկում հրատարակված Հայկազեան լեզուի նոր բառգրքում՝ «Որոշումն սահմանաց և Տեսչութին վերին»¹⁵, այլ կերպ՝ աստվածային տեսչության հենքի վրա ընդունված սահմանային, եզրագծային, գերակա որոշում: Այսպիսի որոշումը նկատի ունենալով է, որ Մովսես Խորենացին 5-րդ դարում, բնութագրելով 365 թվականի Աշտիշատի ազգային-եկեղեցական ժողովի կողմից

¹⁴ Այս գլուխը պատրաստված է Գ. Գ. Հարությունյանի «Մարդու սահմանադրական ինքնության իմացաբանական ու արժեքանական բնութագրիչները» զեկույցի հիման վրա: <http://www.concourt.am/armenian/structure/president/articles/article-january2018.pdf>

¹⁵ Տե՛ս Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. 2, Վենետիկ, 1837, էջ 688:

ընդունված կանոնական Սահմանադրությունը, շեշտում է, որ այդ Սահմանադրությամբ ողորմածությունը հաստատվեց Հայաստան աշխարհում¹⁶:

Պատմությունը վկայում է նաև, որ ամբողջ աշխարհում սահմանադրական զարգացումների առանցքային խնդիրը գնալով հանդիսանում է մարդու իրավունքների ճանաչումը որպես բարձրագույն արժեք ու անօտարելի իրավունք, դրանց երաշխավորումը, ապահովումը և պաշտպանությունը՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունք: Այդ նպատակներն են ընկած նաև մարդու իրավունքների անգլիական (1689 թ.), ֆրանսիական (1789 թ.), ամերիկյան (1791 թ.) հռչակագրերի, ինչպես նաև վերջին հարյուրամյակների ընթացքում ընդունված՝ մարդու իրավունքների միջազգային տարբեր փաստաթղթերի հիմքում:

Առավել ևս նոր հազարամյակի սահմանադրական զարգացումների համար ելակետային է դառնում անցումը մարդակենտրոն սահմանադրական լուծումների, որոնցում սահմանադրական հարաբերությունների առանցքում մարդն է՝ իր անօտարելի արժանապատվությամբ ու բնական իրավունքներով: Ավելին, ինչպես 2017 թ. նոյեմբերի 17-ին Հռոմում հրավիրված միջազգային խորհրդաժողովի շրջանակներում իր ողջույնի խոսքում շեշտեց Սուրբ Աթոռի իրավական փաստաթղթերի պապական խորհրդի նախագահ, կարդինալ Կոկոպալմերին՝ «մարդն իրավունքների կրող չէ, մարդն ինքնին հանդիսանում է իրավունք»:

Մարդու իրավունքի գերակայությունն է այսօր ճանաչվում որպես կայուն զարգացման ու իրավական պետության կայացման գլխավոր չափորոշիչ: Իրավունքի գերակայությամբ են որոշվում նաև երկրի ժողովրդավարական բնութագրիչը, սահմանադրական ժողովրդավարության առկայությունը: Իրավունքի գերակայության առկա վիճակի հստակ գնահատման նոր հեռանկարներ բացեց Եվրոպայի խորհրդի «Ժողովրդավարություն իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովի (Վենետիկի հանձնաժողով) 2016 թ. Փետրվարի 12-ի 106-րդ լիազումար նիստում ընդունված՝ «Իրավունքի գերակայության հիմնական բնութագրիչների ցանկը» (RULE OF LAW CHEKLIST) զեկույցը, որն

---

¹⁶ Տե՛ս Մովսես Խորենացի, Ե դար, Հայոց պատմություն, Երևան, 1997, էջ 225 (գրաբար տարբերակը տե՛ս Գ. Հարությունյան, Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները, Երևան, 2016, էջ 489:

այս հարցում համաեվրոպական չափորոշիչների հստակեցման կարևոր նախադրյալներ ստեղծեց¹⁷:

Ներկայումս վերլուծական շատ կենտրոններ նույնպես («Միջազգային արդարադատական ծրագիր», «Ազատության տուն», «Սահմանադրական մշակույթ» միջազգային վերլուծական կենտրոն և այլն) առանցքային տեղ են հատկացնում իրավունքի գերակայության ցուցանիշերի միջոցով երկրում սահմանադրականության վիճակի գնահատմանը¹⁸:

Փաստ է նաև, որ ժամանակակից աշխարհում աննախադեպ սոցիալական աղետները (միջազգային ահաբեկչություն, միլիոնավոր մարդկանց արտագաղթ, սովահարության մատնված, հույսն ու հավատը կորցրած տասնյակ միլիոնավոր մարդիկ) մեծապես պայմանավորված են հենց սահմանադրականության պակասով, սահմանադրական տարաբնույթ ճգնաժամերով, սահմանադրական լուծումներում ու իրական կյանքում իրավունքի գերակայության անտեսման հանգամանքով:

Բազմիցս ենք առիթ ունեցել արտահայտել հայեցակարգային այն մոտեցումը, որ նման վիճակի արմատական փոփոխությունը պահանջում է ամբողջ աշխարհում սահմանադրական մշտադիտարկման գործուն համակարգի ներդրման ուղղությամբ անհետաձգելի քայլերի իրականացում¹⁹: Հանգել ենք նաև այն ընդհանուր հետևությանը, որ եռամիասնության մեջ պետք է դիտարկել հանրային կյանքի բացասական դրսևորումների, սահմանադրականության դեֆիցիտի հաղթահարման ու կայուն զարգացման խնդիրների լուծումը: Դրա համար անհրաժեշտ է, որպեսզի՝

- ա) յուրաքանչյուր երկրում անձի սոցիալական ու իրավական վարքագծի հիմքում ընկած լինի իրավունքի գերակայությունը,
- բ) պետության քաղաքական ինստիտուտների քաղաքական վարքագծի հիմքում ընկած լինի իրավունքի գերակայությունը,

¹⁷ Տե՛ս Գ. Арутюнян, Роль контрольного списка верховенства права в системе конституционного мониторинга (концептуальные подходы). Международный вестник «Конституционное правосудие», 2016, N3/73/, էջեր 164–183:

¹⁸ Մասնավորապես տե՛ս <http://www.freedomhouse.org>, The World Justice Project www.worldjusticeproject.org/, Rule of Law index, www.constculture.org, Գ. Գ. Հարությունյան, Սահմանադրական մշտադիտարկում, Երևան, 2016:

¹⁹ Տե՛ս Գ. Հարությունյան, Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները, Երևան, 2016:

գ) հանրային իշխանությունների հանրային վարքագծի հիմքում ընկած լինի իրավունքի գերակայությունը:

Վերջինիս հասնելու համար ժամանակակից հասարակությունները դեռևս չեն ստեղծել անհրաժեշտ իրավական ու կառուցակարգային երաշխիքներ: **Մարդկային հանրությունն այսօր չունի անհրաժեշտ ու գործուն իմունային համակարգ՝ դիմակայելու ներկա սոցիալական մարտահրավերները:** Հանրային կյանքի իմունային անբավարարությունն է դարձել հիմնական սոցիալական աղետների պատճառը: **Դա կարող է հաղթահարվել վերոնշյալ եռամիասնության հենքի վրա հանրային կյանքի սահմանադրականացման ու համարժեք սահմանադրական մշտադիտարկման համակարգի ներդրման ճանապարհով, ինչը, մեր կարծիքով, սահմանադրականության դեֆիցիտի հաղթահարման ու կայուն զարգացման կարևոր երաշխիք կարող է դառնալ:**

Այս ամենի հետ մեկտեղ, բացառիկ կարևոր է, թե ինչպիսի որակներով պետք է օժտված լինի սահմանադրաիրավական հարաբերությունների առանցքը կազմող անհատը: Այս հարցում նույնպես ուսանելի դասեր կարող ենք քաղել պատմությունից: 1166 թվականին հայ իրականության մեջ ստեղծված ծանրագույն պայմաններում Ներսես Շնորհալին օժվում է Հայոց կաթողիկոս: Նա առաջին հերթին պարտավորվածություն էր զգում իր հոտին դուրս բերելու ստեղծված աղետալի վիճակից: Եվ դա արեց՝ անդրանիկ կոնդակում իր խոսքն ուղղելով մարդուն՝ իշխանավորին, հոգևորականին, զինվորականին, հասարակ գյուղացուն, կնոջն ու տղամարդուն՝ ասելով, թե **մարդիկ ինչպիսին պետք է լինեն, որպեսզի իրենց կյանքն այսպիսին չլինի:** Շնորհալու այդ կոնդակը, որը հետագայում հիշատակվեց որպես թուրթ ընդհանրական (բոլորին ուղղված գրավոր խոսք)²⁰, մեծ խորհուրդ է պարունակում: **Մարդու հավաքական վարքագիծն է ստեղծում այն միջավայրը, որում նա ապրում է:** Այսօր խաթարված են այդ վարքագծի արժեքանական հիմքերը: Եթե ավելի քան 200 տարի առաջ մարդկությունն իր հասարակական գոյի կայուն զարգացումը երաշխավորելու համար ապավինեց սահմանադրությունների ընդունմանը, ապա այսօր շատ երկրներում սահմանադրությունների հիմքում դրված արժեքանության և իրական կյանքի միջև մեծ

²⁰ Տե՛ս Ս. Ներսես Շնորհալի, Թուրթ ընդհանրական, Երևան, «Գանձասար» հանդես, 1991:

անջրպետ է գոյանում: Կարծում ենք, որ **դրա հաղթահարման հարցում էական դերակատարություն կարող են ունենալ ժամանակակից անհատի սոցիալական և իրավական վարքագծի սահմանադրականացումն ու դրա համար անհրաժեշտ հանրային միջավայրի երաշխավորումը:** Իսկ դրա համար պահանջվում է ժամանակակից սահմանադրությունների արժեքանական համակարգում հստակեցնել նաև **անհատի սահմանադրական ինքնության հիմնական բնութագրիչները:**

Ընդհանրապես «ինքնություն» հասկացությունը (լատիներեն — identity, identicus), թեկուզ հանրագիտարանային մակարդակներում, բնորոշվում է որպես «ինքը լինել», «եզակի լինել», «տեսակ ունենալ», «իրեն հատուկ գծերի ամբողջություն», «գոյություն», «էություն», «ինքնատիպություն», «անհատականություն» և այլն: Այս հոմանիշների բազմազանությունը ենթադրում է նաև, որ «ինքնություն» հասկացությունը կիրառման տարբեր ենթատեքստեր կարող է ունենալ²¹: Սոցիոլոգներն այն առաջին հերթին դիտարկում են որպես անձի կողմից ինքնագիտակցություն ու հանրային հարաբերություններում այդ գիտակցությանը համարժեք ինքնադրսևորում: Ըստ ինքնության տեսության հիմնադիր, հոգեբան Էրիկ Էրիկսոնի՝ անձի հոգեւոցիալական զարգացումը պետք է անցնի անհրաժեշտ ութ փուլեր, և հաղթահարելով տարբեր մարտահրավերներ, էվոլյուցիայի ընթացքում ձեռք բերի ինքնության անհրաժեշտ որակներ²²: Ընդ որում, անձի ինքնությունը կարող է հանդես գալ սոցիալական տարբեր դրսևորումներում՝ ազգային, կրոնական, էթնիկ, սեռային, մասնագիտական, անհատական, խմբային, պետական կամ սահմանադրական, իրավական և այլն, որոնք բոլորն էլ համարժեք հարաբերություններում դառնում են «ԵՍ»-ի սոցիալական արժեհամակարգային բնութագրիչներ: Ուշադրության է արժանի նաև այն հանգամանքը, որ նույն Էրիկսոնի տեսության

---

²¹ Առավել տարածված է «ազգային ինքնություն» հասկացությունը, ինչն, առաջին հերթին, առնչվում է անձի պատմական հիշողությանը, սոցիալական բնութագրի, քաղաքակրթական որակներին, բարոյական արժեքներին և մի շարք այլ հատկանիշներին: Առանձին դեպքերում նույնացվում են սահմանադրական և ազգային ինքնության հասկացությունները (Տե՛ս Исполинов А., Приоритет права Европейского Союза и национальная (конституционная) идентичность в решениях Суда ЕС и конституционных судов государств — членов ЕС, https://zakon.ru/publication/prioritet_prava_evropejskogo_soyuza_i_nacionalnaya_konstitucionnaya_a_identichn_ost_v_resheniyah_suda_e):

²² Մասնավորապես տե՛ս <http://ponjatija.ru/node/10249/>:

համաձայն՝ ինքնությունն անձի «ԵՍ»-ի ամբողջական, շարունակական նույնականության բնութագրիչն է:

Ընդհանրապես, իրավաբանական գրականության մեջ «իրավական ինքնություն», «սահմանադրական ինքնություն» հասկացությունները բավարար լուսաբանված չեն: Այս հասկացություններն առաջին հերթին օգտագործվում են իրավական որոշակի երևույթներ կամ հարաբերություններ բնորոշելու համար: Վերջին տարիներին առանձին հեղինակներ անգամ առաջ են քաշում իրավական ինքնության տեսական հիմնադրույթների մշակման անհրաժեշտության խնդիրը²³: Գլխավոր մոտեցումն այն է, որ տվյալ հասկացությունն անմիջականորեն առնչվում է անձի իրավական կարգավիճակին, նրա իրավասուբյեկտությանը: Այսինքն՝ իրավական ինքնությունը բնորոշվում է որպես իրավահարաբերությունների գլխավոր սուբյեկտի՝ անձի արժևորման, առանձնահատուկ որակների ճանաչման և, իրավական որոշակի հարաբերությունների շրջանակներում, ինքնաիրացման ամբողջություն: Առավել լայն իմաստով անձի իրավական ինքնությունը հանգում է սոցիալական հարաբերությունների իրավական բարդ համակարգում իր կոնկրետ հոգեկերտվածքն ունեցող անհատի ինքնադրսևորման բնութագրիչների ու հնարավորությունների բացահայտմանն ու ճանաչմանը: Անձը, հասարակական հարաբերությունների սուբյեկտ լինելով հանդերձ, որոշակի անհատ է հարաբերությունների այդ բարդ «սարդոստայնում»՝ իր բնական իրավունքներով, առանձնահատուկ տեղով ու դերով: **Իրավական ինքնությունը՝ լայն իմաստով, մարդու իրավասուբյեկտության ճանաչումն է, ընդհանուրի մեջ նրա իրավական կարգավիճակի անհատականացման բնութագրիչը:** Տվյալ ենթատեքստում խոսքը վերաբերում է թե՛ հասարակության կողմից անձի իրավասուբյեկտության ճանաչմանը և թե՛ անձի կողմից իր կարգավիճակի ու դրանից բխող գործողությունների ինքնաճանաչմանը: **Վերջին հաշվով, որքան էլ բարդ լինեն սոցիալական հարաբերությունները, մարդու անհատականությունը պետք է ճանաչվի, երաշխավորվի ու ինքնաիրացվի:** Մեկնակետ պետք է ընդունվի այն իրողությունը, որ ամեն մի կոնկրետ անհատին է վերաբերում սահմանադրորեն ամրագրված, անօտարելի ու

²³ St' u Isaeva H.B. Конституционные ценности в правовой идентичности личности: к постановке проблемы // Конституционное и муниципальное право, 2009, N 16, С. 2–5:

բարձրագույն արժեք ճանաչված հիմնական իրավունքների անխախտելիությունն ու անմիջական գործողությունը:

Գրականության մեջ տարակերպ է մեկնաբանվում նաև «սահմանադրական ինքնություն» հասկացությունը: Օրինակ՝ Լոուրենս Թրայբը հետևյալ կերպ է բնորոշում «սահմանադրական ինքնությունը». «...տեքստային և պատմական հանգամանքների ամբողջություն, որոնցից պետք է բխեն հիմնարար սահմանադրական նորմերը, և որոնցով պետք է առաջնորդվել դրանց իրացման ընթացքում...»²⁴: Մեկ այլ հեղինակի կարծիքով Սահմանադրությունն ինքնություն է ձեռք բերում փորձի արդյունքում, ինքնությունը գոյություն չունի որպես հայտնագործության արդյունք կամ հասարակության մշակույթի մեջ ընկղմված էություն, որն ընդամենը պետք է գտնել: Այն ձևավորվում է երկխոսությամբ և արտահայտում է ժողովրդի անցյալը ներկայացնող և արդեն իսկ հասարակության մեջ ներմուծված քաղաքական ձգտումների ու պարտավորությունների ամբողջություն, ինչը որոշ դեպքերում այդ նույն հասարակությունը փորձում է հաղթահարել²⁵:

Առկա է նաև տվյալ հասկացության՝ ուշադրության արժանի մեկ այլ մեկնաբանություն²⁶: Պրոֆեսորներ Շայոն և Ուիտզը գտնում են, որ սահմանադրական ինքնությունը տվյալ սոցիումի ազգային ու քաղաքական ինքնության դրսևորումն է, ինչն արտացոլվում է Սահմանադրության բովանդակության մեջ²⁷: Յուրաքանչյուր երկրի բնորոշ են իրեն հատուկ սահմանադրական լուծումներ, որոնց համակցությունն էլ ձևավորում է տվյալ երկրի սահմանադրական ինքնությունը:

²⁴ Laurence Tribe. “A Constitution We Are Amending: In Defense of a Restrained Judicial Role”, Vol. 97, No. 2, Harvard Law Review, pp. 433–445 (1983).

²⁵ Gary Jacobsohn, “Constitutional Identity.” The Review of Politics 68 (3), 2006, pp 361–397.

²⁶ Andrés Sajó and Renàta Uitz. THE CONSTITUTION OF FREEDOM AN INTRODUCTION TO LEGAL CONSTITUTIONALISM. Oxford university press. 2017, pp 63–67.

²⁷ Տարբեր հեղինակների մոտ ազգային ինքնության հիմնական որակներ են թվարկվում հայրենիքը, լեզուն, պատմական հիշողությունը, հետապնդվող նպատակների ընդհանրությունը, բարոյական կողմնորոշիչները, սովորույթները, ավանդույթները և այլն: Իսկ քաղաքական ինքնությունը ներկայացվում է որպես սոցիումի քաղաքական կազմակերպման յուրատեսակ բնութագրիչ՝ իր պատմական էվոլյուցիայով ու դրսևորման առանձնահատկություններով:

Հեղինակներից շատերը որպես սահմանադրական ինքնություն են դիտարկում Սահմանադրության էությունը կազմող հիմնարար նորմերի համակցությունը (իրավակարգավորումները): Այդ է պատճառը, որ մեծ թվով հեղինակներ սահմանադրական ինքնության հարցերն ուսումնասիրում են սահմանադրական փոփոխությունների համատեքստում՝ փորձելով վերլուծել և եզրահանգումներ կատարել այն մասին, թե արդյոք խարխլվում է Սահմանադրության էությունն այդ հիմնարար գաղափարները փոխելու պարագայում, կամ արդյոք դրանք ընդհանրապես կարելի է փոփոխել²⁸: Ավելին՝ որոշ հեղինակներ հատուկ քննարկման առարկա են դարձնում «դիսհարմոնիկ Սահմանադրության» խնդիրը, երբ Սահմանադրությամբ ամրագրվում են կոնֆլիկտային, նույնիսկ ծայրահեղ առումով իրար չհամապատասխանող գաղափարներ²⁹: Նշված հիմնարար նշանակություն ունեցող գաղափարների ուսումնասիրության տեսանկյունից տարբերակվում են ինքնին Սահմանադրության տեքստը և դրա փաստացի իրացումն իրական կյանքում՝ սահմանադրականության համատեքստում, և «սահմանադրական ինքնությունը» դիտարկվում է այդ երկու հարթություններում:

Եվրոպական սահմանադրական պրակտիկայում «ազգային ինքնություն» և «սահմանադրական ինքնություն» հասկացությունները հաճախ կիրառվում են որպես հոմանիշներ: Նման մոտեցում են դրսևորվել նաև ԵՄ արդարադատության դատարանի (The European Court of Justice) գլխավոր փաստաբանները (Advocates General)՝ կիրառելով այն դատական պրակտիկայում: Ընդ որում՝ «սահմանադրական ինքնություն» եզրույթը գործածվում է պաշտպանելու այն սկզբունքները, որոնք ամրագրված են Լիսաբոնի համաձայնագրի 4(2)–րդ հոդվածում: Իսկ ազգային սահմանադրական դատարանները ևս կիրառում են այդ մոտեցումը վերանայելու ԵՄ–ի երկրորդային օրենսդրությունն իրենց «սահմանադրական ինքնության» նկատմամբ: Այս հարթության վրա նույնպես համեմատական վերլուծությունը վկայում է, որ առկա չէ միաս-

---

²⁸ Տե՛ս Heinz Klug. “Constitutional Identity and Change”. *Tulsa Law Review*, Volume 47, 41 (2013), https://digitalcommons.law.utulsa.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&https_redir=1&article=2760&context=tlr.

²⁹ Heinz Klug. *Constitutional Identity and Change* // *Tulsa Law Review*, Volume 47, 41 (2013), https://digitalcommons.law.utulsa.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&https_redir=1&article=2760&context=tlr.

նական մոտեցում նաև «սահմանադրական ինքնություն» եզրույթի վերաբերյալ³⁰: Մասնավորապես՝ Միշել Ռոզենֆելդը պնդում է, որ «սահմանադրական ինքնությունը» ընդգրկում է ներառյալ սահմանադրական սկզբունքներից և նորմերից մինչև կրոնական ու գաղափարական ինքնությունը: Նա կարևորում է երեք հիմնական տարրեր, որոնք բնորոշում են «սահմանադրական ինքնությունը»՝ **Սահմանադրության առկայությունը, Սահմանադրության բուն բովանդակությունը և միջավայրը, որտեղ գործում է Սահմանադրությունը:**

Գ. Յակոբսոնի կարծիքով Սահմանադրությունն ինքնություն է ձեռք բերում փորձի արդյունքում, ինքնությունը գոյություն չունի որպես հայտնագործության արդյունք կամ հասարակության մշակույթի մեջ ընկղմված էություն, որն ընդամենը պետք է գտնել: Այն ձևավորվում է երկխոսությամբ և արտահայտում է ժողովրդի անցյալը ներկայացնող և արդեն իսկ հասարակության մեջ ներմուծված քաղաքական ձգտումների ու պարտավորությունների ամբողջություն, որը որոշ դեպքերում այդ նույն հասարակությունը փորձում է հաղթահարել³¹: Նշենք, որ այս մոտեցման հիմնական էությունն այն է, որ ինքնությունը ձեռք է բերվում փորձի արդյունքում, ինչը գրականության մեջ մասամբ քննադատվում է: Յակոբսոնը տարբերակում է «Սահմանադրության տեքստ» և «Ազգի Սահմանադրություն»³² հասկացությունները: Վերջինս շատ ավելի լայն հասկացություն է և ընդգրկում է ինչպես տեքստը, այնպես էլ տարատեսակ ինստիտուտները և պատմական ընկալումները, որոնք միասին ձևավորում են կոնկրետ հասարակության սահմանադրական կարգը³³:

Ակնհայտ է, որ «սահմանադրական ինքնություն» հասկացությունը չպետք է ընկալել Սահմանադրության՝ լոկ որպես իրավական ակտի յուրահատուկ կամ ինքնատիպ լինելը: Այն առաջին հերթին սահմանադրական

---

³⁰ Տե՛ս Gary Jacobsohn, *Constitutional Identity* (2010) և Michel Rosenfeld, *The Identity of the Constitutional Subject: Selfhood, Citizenship, Culture, and Community* (2010), ինչպես նաև Michel Troper, 'Behind the Constitution? The Principle of Constitutional Identity in France' in András Sajó and Renata Uitz, *Constitutional Topography: Values and Constitutions* (2010).

³¹ Նույն տեղում, էջ 361–397:

³² "Nation's constitution".

³³ Heinz Klug. *Constitutional Identity and Change* // *Tulsa Law Review*, Volume 47, 41 (2013), <https://digitalcommons.law.utulsa.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&httpsredir=1&article=2760&context=tlr>.

իրավահարաբերությունների և սահմանադրական արժեքանության ինքնատիպ որակների բնութագրիչն է: Սահմանադրությունը, ծնվելով տվյալ սոցիումի արժեքանական ակունքներից, կարող է նաև **քաղաքակրթական ինքնության** բնութագրիչը լինել: Սա հատկապես բնորոշ է Չինաստանի ժողովրդական Հանրապետության հիմնական օրենքին³⁴:

Նշված բոլոր հանգամանքներով հանդերձ կարծում ենք, որ դեռևս անհրաժեշտ ուշադրության առարկա չի դարձել **անձի սահմանադրական ինքնության հիմնախնդիրը: Վերջինս առավել հրատապ է դառնում մարդակենտրոն սահմանադրական լուծումների պարագայում, երբ անհատի սոցիալական վարքագծի սահմանադրականացումը ներդաշնակ պետք է լինի մարդկային հանրության հավաքական գոյի սահմանադրական բնութագրիչներին:**

Անձի սահմանադրական ինքնությունը, լինելով իրավական ինքնության դրսևորման առանձնահատուկ ձև, ունի նաև բացառիկ կարևոր առանձնահատկություն: Վերջինս հատկապես հանգում է նրան, որ Սահմանադրությունն ինքնին «սովորական» իրավական ակտ չէ: Այն **արժեքանական երևույթ է, ժամանակի մեջ տվյալ սոցիումի գոյի իմաստավորման խտացումն ու դրա վրա կառուցված համակեցության հիմնարար սկզբունքներից բխող իրավահարաբերությունների սահմանումը:** Այս մեկնակետից ելնելով է, որ մեր կողմից սահմանադրական մշակույթը բնորոշվել է **որպես իմաստավորված համակեցության մշակույթ:** Իսկ առավել ամբողջական ձևով իրավական պետությունում «սահմանադրական մշակույթ» հասկացությունը մեր կողմից բանաձևվում է որպես **պատմականորեն ձևավորված, կայուն, սերունդների ու ողջ մարդկության փորձառությամբ հարստացած համոզմունքների, պատկերացումների, իրավընկալման, իրավագիտակցության՝ հանրային ճանաչողության առանցքը կազմող արժեքային որոշակի համակարգ, որը հիմք է հանդիսանում սոցիալական հանրության համար հասարակական համաձայնությամբ սահմանել և երաշխավորել իր ժողովրդավարական ու իրավական վարքագծի հիմնարար կանոնները**³⁵:

³⁴ Այս մասին տե՛ս Գ. Հարությունյան, Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները: Երևան, 2016, էջ 295–303:

³⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 40:

Այս ձևակերպման մեջ ակնհայտ է սահմանադրական արժեքանության և տվյալ սոցիումը ներկայացնող անհատի արժեքային համակարգի դիալեկտիկական փոխկապվածությունը: Այդ կապի միջոցով է դրսևորվում անձի սահմանադրական ինքնությունը, բացահայտվում անհատի սահմանադրաիրավական կարգավիճակը:

Անձի սահմանադրական ինքնությունը բնորոշվում է այն արժեքների ու քաղաքացիական որակների ամբողջությամբ, որոնցով պայմանավորվում է նրա տեղն ու դերը սահմանադրաիրավական հարաբերություններում՝ որպես սահմանադրական արժեքանության անմիջական կրողի: Ընդ որում, «հանրային ճանաչողության առանցքը կազմող արժեքային որոշակի համակարգի» և անհատի ինքնաճանաչման արդյունք հանդիսացող արժեքային համակարգի ներդաշնակությունն է երաշխավորում պետության լիարժեք քաղաքացու ձևավորումը: Քաղաքացի, ով պետք է ունենա ամուր հավատ, արժեքային հստակ համակարգ՝ ներդաշնակ հասարակական գոյի իմաստավորման ու սահմանադրականացման տվյալ աստիճանին, ու դրանց վրա կառուցված անհրաժեշտ քաղաքացիական որակներ:

Երկրի առաջընթացի կարևորագույն գրավականը հենց կայուն հավատ ունեցող, օրինապաշտ, սահմանադրական ինքնություն կրող քաղաքացին է: **Սահմանադրական ինքնություն ունեցող անհատի քրիստոնեական և իրավական աշխարհըմբռնումը ներդաշնակ ամբողջականություն է, որի առանցքը մարդն է՝ իր քաղաքացիական որակներով, հոգևոր ու բարոյական արժեքներով, ճշմարիտի, արդարի ու մարդկայինի նկատմամբ հազարամյակներով ձևավորված հավատով, սահմանադրորեն երաշխավորված անօտարելի իրավունքներով³⁶:**

Հարցերի հարցն այն է, թե որքանով է իրական կյանքում, սոցիալական հարաբերություններում միս ու արյուն ստանում Սահմանադրության արժեքանությունը որպես սահմանադրորեն հոգևոր արժեքների, «Վերին տեսչության» իրացման կարևոր երաշխիք, ու առկա՞ է արդյոք դրա համարժեք կրողը: Դա հնարավոր է երաշխավորել միայն **մարդու սոցիալական ու**

---

³⁶ Առաջ քաշվող մոտեցումների համատեքստում «քրիստոնեական» հասկացությունը դավանաբանական ենթատեքստ չունի, այն պարզապես պետք է ընկալել «հոգևոր» արժեքների համադրության շրջանակներում:

իրավական վարքագծի սահմանադրականացման ճանապարհով՝ նրան օժտելով սահմանադրական ինքնությամբ, ինչը դառնում է ժամանակակից աշխարհում սահմանադրական ժողովրդավարության հաստատման օրակարգի առանցքային խնդիրը:

Այդ խնդրի լուծումը, ինչպես նշվեց, պահանջում է երեք որակների հանրագումար՝ **կայուն հավատք, գոյի իմաստավորման, ինքնաճանաչման անհրաժեշտ արժեհամակարգ, պետության լիիրավ քաղաքացի կոչվելու չափորոշիչների առկայություն:**

Հոգևոր առաջնահերթությունների տեսանկյունից Սահմանադրությունը կենսունակ կարող է լինել միայն ու միայն այն դեպքում, երբ մենք, ճանաչելով Աստծո սերը մեր հանդեպ, մեր սոցիալական հարաբերությունների ու դրանց սահմանադրական կարգավորման հիմքում դնում ենք «սիրի՛ր մերձավորիդ» պատվիրանը, երբ սահմանադրաստեղծ ու իրավաստեղծ ողջ գործընթացում կարողանում ենք տեսնել արարչաստեղծ աշխարհի բնական ու օրգանական կապվածությունն իր Արարչին, որպեսզի մարդը, հեռանալով Աստծուց, չվերածվի իր հակոտնյային:

Ժամանակակից սահմանադրությունները կարող են այդպիսին համարվել, եթե դրանց կենտրոնում մարդն է, իսկ հիմքում՝ իրավունքի գերակայության սկզբունքը, երաշխավորված ու ապահովված է մարդու հիմնական իրավունքների ու ազատությունների անմիջական գործողությունը, սահմանադրական մակարդակում ու Սահմանադրության միջոցով կյանքի իրավունք են ստացել իրավական, սոցիալական, ժողովրդավարական, ինքնիշխան պետության հիմնարար սկզբունքները:

Այս ամենի միջոցով է նաև պետությունը հոգևոր բովանդակություն ստանում՝ առաջնորդվելով մարդկանց անօտարելի, աստվածային իրավունքների երաշխավորը լինելու սահմանադրական պահանջով: Իսկ Սահմանադրությունը դառնում է ոչ թե գործիք իշխանության կամքն իրացնելու համար, այլ հանդես է գալիս որպես ժողովրդի հիմնական օրենք ու դրանում ամրագրված՝ մարդու անմիջականորեն գործող հիմնական իրավունքներով ու ազատություններով սահման է դնում իշխանությանը՝ երաշխավորելով իրավական պետության կայացումը:

Ժամանակակից սահմանադրությունների հոգևոր արժեքանական էությունը, ինչպես նշեցինք, լավագույնս է բանաձևված 1837 թվականին Վենետիկում հրատարակված «Հայկազեան լեզուի նոր բառգրքում», որում սահմանադրությունը բնորոշվում է որպես «Որոշումն սահմանաց և Տեսչութին վերին»: Ակնհայտ է.

1. Սահմանադրություն կարող է կոչվել այն իրավական ակտը, որը բովանդակում է սահմանային, եզրագծային, իրեն չգերազանցող, առաջնային նշանակության իրավանորմեր:

2. Դրանց հիմքում պետք է լինի «Աստվածային տեսչությունը», այն է՝ **Աստվածային անանց արժեքները, որոնք ոչ միայն ամփոփված են Սուրբ գրքում, այլև յուրաքանչյուր անհատի հոգևոր կերտվածքում, նրա վարքագծում, սոցիալական բոլոր դրսևորումներում, դառնում են հիմնարար սահմանադրական արժեքներ:**

Նման արժեքների կրող անհատն է դառնում սահմանադրական լուծումների առանցքը, իսկ սահմանադրական մշակույթը բնորոշվում է որպես Աստվածային արժեքներ կրող անհատների իմաստավորված համակեցության մշակույթ:

Կորպորատիվ ժողովրդավարություն և օլիգարխացում

Սահմանադրական նորմերի, ինստիտուտների կարողունակության և մարդկանց վարքագծային նախադրյալների փոխադարձ կախվածության դրսևորումներից է նաև, այսպես կոչված, «կորպորատիվ ժողովրդավարությունը»: Դեռևս Մոնտեսքյուն նշել է, որ թագավորը, որը գործում է որպես դատավոր, դրանով իսկ խախտելով գործադիր և դատական իշխանությունների սահմանադրական բաժանումը, հեշտությամբ կդառնա անբարեխիղճ վկաների և դատավարության այլ մասնակիցների խաղալիքը, որոնք կփորձեն ստիպել հանրային իշխանությանը ծառայել անօրինական անհատական և խմբային նպատակների. «Օրենքները թագավորի աչքերն են, որոնց շնորհիվ նա տեսնում է այն, ինչն առանց դրանց չէր կարող տեսնել: Իրեն օժտելով դատավորի պարտականություններով՝ նա գործում է ոչ թե ի օգուտ իրեն, այլ ի օգուտ իրեն շողոքորթողների՝ ի վնաս իրեն»³⁷:

³⁷ St' u Montesquieu. Spirit of the Laws / Trans. by Th. Nugent. New York: Hafner Press, 1975. Vol. I. Bk. 6. Ch. 4. – P. 73.

Մյուս ծայրահեղ վտանգը իշխանության ընդհանուր օլիգարխացումն է: Գ. Գ. Հարությունյանի «Կորպորատիվ ժողովրդավարության սպառնալիքները»³⁸ հոդվածում նշվում է, որ «կորպորատիվ ժողովրդավարությունը» (իշխանության բոլոր ճյուղերի օլիգարխացումը) ավելի վտանգավոր է հասարակական համակարգի համար, քան տոտալիտար համակարգը, որն ունի իր որոշակի կանոնները, չնայած նրան, որ ըստ էության ևս իռացիոնալ բնույթ է կրում: Սակայն վերջինս կառուցված չէ հասարակական պրակտիկայում խեղաթյուրված սահմանադրական արժեքների վրա: Կորպորատիվ ժողովրդավարության հիմնական սպառնալիքը հենց այն է, որ ժողովրդավարական արժեքները հետևողականորեն ձևախեղվում են և արդյունքում մոտացվում՝ կորցնելով իրենց նշանակությունը, հասարակության համար դառնում են ոչ միայն անընդունելի, այլև վտանգավոր: Դրան նպաստում են նաև հասարակության իրավագիտակցության ցածր մակարդակը, սոցիալական ծանր վիճակը, գործազրկության բարձր մակարդակը և այլն: Ստվերային տնտեսական հարաբերությունների պայմաններում անհատը հանդես է գալիս ոչ թե որպես պայմանագրային լիարժեք սուբյեկտ՝ իր բնական իրավունքներով, այլ գործատուի կամքից ու ողորմածությունից կախված արտադրության միջոց: Ֆեոդալական հասարակական հարաբերություններին բնորոշ այդ հատկանիշը նոր ձև ու երանգ է ստանում ժողովրդավարական փաթեթավորմամբ՝ թվացյալ (քվազի) սահմանադրականության պայմաններում:

Կորպորատիվ ժողովրդավարության ամենամեծ վտանգներից մեկը նաև այն է, որ մոտացիայի ենթարկված արժեքները հասարակության իմունային համակարգի թուլացման պայմաններում դառնում են վերարտադրելի: Սա ավելի վտանգավոր փուլ է, երբ իռացիոնալ զարգացումները պրոգրեսիվ բնույթ են կրում և բացառում են էվոլյուցիոն ճանապարհով համակարգի կենսունակության վերականգնումը, իսկ իրական արժեքները դառնում են չպահանջված: Դա այս կամ այն չափով տեղի է ունենում այն երկրներում, որտեղ քաղաքական ինստիտուտները ևս ձևավորվում են կորպորատիվ ժողովրդավարության սկզբունքների համաձայն, որտեղ ստվերային տնտե-

---

³⁸ Ст'и Международный вестник “Конституционное правосудие”, 2006 г., N 3. – С. 38–46.

սությանը զուգահեռ սովերային են դառնում նաև քաղաքական ինստիտուտները, որտեղ դատական համակարգը ոչ թե ինքնուրույն իշխանություն է, այլ իշխանության լծակ, որտեղ մամուլը խոսքի ազատությունից վերաճվում է քաղաքական ահաբեկման գործիքի:

Իշխանությունների ընդհանուր (տոտալ) օլիգարխացումը հանգեցնում է սոցիալական համակարգի տոտալ քրեականացման, հատկապես այն դեպքերում, երբ պետական պաշտոնյաները և քաղաքական էլիտան դառնում են երկրի ամենահարուստ մարդիկ:

Նման սպառնալիքներից խուսափելու հիմնական ճանապարհը իշխանությունների իրական բաժանման ապահովումն է և քաղաքական, տնտեսական ու վարչական ուժերի սերտաճման բացառումը, հասարակության քաղաքական և քաղաքացիական կառույցների բնականոն կայացման համար անհրաժեշտ նախադրյալների ստեղծումը: Դեռևս Ջեյմս Մեդիսոնն է նշել, որ հակասող և մրցակցող շահերի սահմանադրական հավասարակշռումը կարող է զսպել իշխանությանը և ազատություն երաշխավորել³⁹:

Սահմանադրական զարգացումների համաշխարհային և եվրոպական ներկայիս միտումները թույլ են տալիս կատարել մի շարք սկզբունքային նշանակության ընդհանրացումներ, որոնցից առանձնակի ուշադրության են արժանի հետևյալները.

1. Ժողովրդավարությունը՝ որպես այլընտրանք չունեցող սոցիալական հասարակության արժեք, թելադրում է հասարակական հարաբերությունների իրավական կանոնակարգման իր չափանիշներն ու մոտեցումները,

2. սահմանադրական ժողովրդավարությունը գոյություն ունի այնտեղ և այն չափով, որտեղ և ինչ չափով առկա է իշխանությունների իրական բաժանում և հավասարակշռում, քաղաքական, տնտեսական ու վարչական ուժերի օպտիմալ ապակենտրոնացում, անկախ դատական իշխանություն, ազատ մամուլ, երաշխավորված, ազատ և արդար ընտրական գործընթացներ, քաղաքացիական հասարակության կողմից վերահսկվող իշխանություն,

3. սահմանադրականության հաստատումն առանց Սահմանադրության գերակայության հուսալի երաշխավորման կմնա ընդամենը բարի ցանկություն,

---

³⁹ Տե՛ս Րասսել Դ., Конституционализм: опыт Америки и других стран – <http://www.infousa.ru/government/- dmpaper2.htm> (09.03.2009).

4. իրավունքի գերակայության ապահովումը պահանջում է հաշվի առնել նաև ազգային անվտանգության խնդիրները և անհատական ու հասարակական շահերի միջև որոշակի ներդաշնակության անհրաժեշտությունը,

5. սահմանադրական զարգացման գործընթացները չեն կարող դիտարկվել առանց միջազգային գլոբալ և տարածաշրջանային իրավական համակարգերի պատշաճ համակարգային գնահատականի և դրանց աճող դերը հաշվի առնելու,

6. առանց սահմանադրական ժողովրդավարության անհրաժեշտ և բավարար նախադրյալների ու որոշակի արժեքային միջավայրի ստեղծման՝ անցումային համակարգերի առանձնահատկությունների խոր և համակողմանի գնահատմամբ, անհնար է հաղթահարել համակարգային ձևախեղումների ինտեգրիան և երաշխավորել իրական սահմանադրական զարգացումներ, այսպես կոչված, «ժողովրդավարության ներմուծմամբ»:

Ներկայումս տրանզիտոլոգիայի առանցքային խնդիրներից է վերափոխվող հասարակական համակարգերում նշված միտումները լավագույնս հաշվի առնելու ուղիներ գտնելը, որպեսզի սահմանադրական զարգացումը կազմի հասարակության վերելքի հիմքը և չդառնա ընթացիկ քաղաքական շահերի զոհ:

Հարկ է նշել, որ նոր ժողովրդավարություններում սահմանադրական պրակտիկայում իռացիոնալ գործընթացների հիմնական դրսևորումներից են՝

- ժողովրդավարության և իրավական պետության արժեքային համակարգի վերաբերյալ խեղաթյուրված պատկերացումները⁴⁰,
- այդ արժեքների կիրառումը՝ որպես իշխանության կամքը կատարելու «շղարշ»,
- իշխանության տարբեր ինստիտուտները, մամուլը, զանգվածային լրատվության միջոցներն իշխելու գործիք դարձնելու ջանքերը,
- քաղաքականության, իշխանության և ստվերային տնտեսության սերտաճումը և դրա հիման վրա մի կողմից՝ կոռուպցիայի՝ իշխանության հիմնական կապիտալ դառնալը, մյուս կողմից՝ ստվերային տնտեսության քաղաքականացումը,

---

⁴⁰ Այդ են վկայում նաև վերջին ժամանակներս որոշ քաղաքական գործիչների և ուսումնասիրողների կողմից այնպիսի խեղաթյուրված հասկացությունների օգտագործումը, ինչպիսիք են «անցումային ժողովրդավարությունը», «ազգային ժողովրդավարությունը», «մասնակի ժողովրդավարությունը» և այլն:

- մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման նոր և առավել վտանգավոր միջավայրի ձևավորումը՝ վախի, անվստահության, անհուսալիության, անպատժելիության, քաղաքական ու բյուրոկրատական ցինիզմի արմատացման որոշակի միջավայրի առաջացման միջոցով, որոնք երբեմն մատուցվում են ժողովրդավարական փաթեթավորմամբ:

Այս ամենը չի սահմանափակվում կոնկրետ գործողությունների շրջանակով, այլ անցնում է իշխանության բոլոր օղակների մեջ, ձեռք է բերում օրենսդրական ու կառուցվածքային որակներ և ընդգրկում է ամբողջ պետական մեքենան:

Շատ հետևողականիստական երկրների տարածքում այդ գործընթացներն իրականացվում են սահմանադրական ժողովրդավարության կարգախոսների քողի տակ: Որոշ երկրներում գերագույն իշխանությունը գտնվում է ոչ թե օրենքի, այլ մարդկանց ձեռքում: Իշխողներ են դառնում կամ դրան ձգտում են անձինք, որոնց ձեռքում է կենտրոնանում հիմնական տնտեսական, քաղաքական և վարչական ուժը: Նման իրավիճակի հանրային վտանգավորությունն այն է, որ, առաջին հերթին, այդպիսի սերտաճման համար օգտագործվում է հասարակության մեջ ժողովրդավարական փոփոխությունների ներուժը: Իսկ երկրորդ՝ նման գործընթացը տեղի է ունենում Սահմանադրության առկայությամբ, որում հռչակված է հավատարմությունը ժողովրդավարությանը, իրավունքի գերակայությանը, ժողովրդաիշխանությանը և այլ հիմնարար արժեքների, որոնք իշխանությունների բաժանման սկզբունքի խախտման և, այսպես կոչված, «կորպորատիվ ժողովրդավարության» հաստատման դեպքում իրական կյանքում ամբողջովին դեգրադացվում են:

Նման սերտաճում թույլ չտալն ավելի հեշտ է, քան դրա հաղթահարումը: Վերջինս պահանջում է հսկայական ջանքեր, ժամանակ և դեգրադացված իրողությունների համակարգային վերականգնում: Նման իրավիճակ թույլ չտալու համար հասարակական փոխակերպումը հաջողությամբ իրականացնելու գլխավոր խնդիրը հասարակական հարաբերությունների հետևողական սահմանադրականացումն է՝ Սահմանադրության, իրավական համակարգի և իրավակիրառական պրակտիկայի միջև հակասությունների հաղթահարմամբ: Միայն այդպիսով կարելի է ապահովել իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման համակարգի անհրաժեշտ գործունակությունը, երաշխավորել հասարակական

զարգացման ցանկալի կայունությունն ու դինամիկան: Իսկ դրան կարելի է հասնել **անընդմեջ գործող համակարգային սահմանադրական մշտադիտարկման և ախտորոշման ներդրման օգնությամբ**: Սահմանադրական մշտադիտարկում անցկացնելու մեթոդաբանությունը մանրամասն նկարագրված է «Սահմանադրականություն. ախտորոշման, մշտադիտարկման և կառավարման խնդիրներ»⁴¹ գրքում:

Գոյություն ունի սահմանադրական մշտադիտարկում անցկացնելու ևս մեկ հնարավորություն՝ ուղղված հասարակության օլիգարխացման հայտնաբերմանն ու դրա մակարդակի «չափմանը» և էլիտայի վարքագծային նախադրյալների գնահատմանը: Ինչպես արդեն նշեցինք, հասարակության վարքագծային նախադրյալներն ընդհանուր առմամբ առավելապես կարող են կանխորոշվել էլիտայի վարքագծային նախընտրություններով: Այդ պատճառով այդպիսի ուսումնասիրությունները կարող են փոխլրացնել հաջորդիվ նկարագրվող գործակալների վարքագծային նախադրյալների ուսումնասիրությունը:

Շատ երկրներում գոյություն ունի պետության բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց ֆինանսական հաշվետվության պրակտիկա: Չնայած նրան, որ ամենայն հավանականությամբ կան ճշգրիտ տեղեկության տրամադրման սողանքներ, հատկապես անցումային երկրներում, որոնցում նման պրակտիկա ներդրվում է համեմատաբար վերջերս, այդ հաշվետվությունների ուսումնասիրությունները կարող են հասարակության օլիգարխացման մակարդակի մշտադիտարկման և համեմատական ուսումնասիրությունների անցկացման հիմք ծառայել: Այդ հնարավորությունը ցույց տանք Հայաստանի Հանրապետության գործադիր և օրենսդիր իշխանությունների բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց հաշվետվությունների օրինակով: Հաշվետվությունների ներկայացման անհրաժեշտությունը ամրագրված է 2011 թ. ընդունված «Հանրային ծառայության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում: Այդ օրենքի համաձայն՝ բարձրաստիճան պաշտոնատար անձինք պետք է հաշվետվություններ ներկայացնեն իրենց ակտիվների և եկամուտների վերաբերյալ: Օլիգարխացման մակարդակի հիմնական ինդի-

---

⁴¹ Տե՛ս Գ. Գ. Арутюнян, Գ. Լ. Саргсян, Р. А. Геворгян, «Конституционализм: проблемы диагностики, мониторинга и управления», Зангак, Ереван, 2017.

կատորներից կարող է լինել ընթացիկ ակտիվների հարաբերությունը եկամուտներին: Աղյուսակ 1–ում բերված են որոշ ամփոփ ցուցանիշեր՝ ստացված ՀՀ գործադիր և օրենսդիր իշխանությունների բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց 2017 թ. հաշվետվությունների հիման վրա⁴²:

Աղյուսակ 1. Ամփոփ ցուցանիշերի ընտրանք ՀՀ բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց հաշվետվություններից

	Ակտիվների ձեռք բերում և ներդրումներ, մլն դրամ	Աշխատավարձ, մլն դրամ	Ընդհանուր եկամուտներ, մլն դրամ	Հայտարարագրերի ընդհանուր քանակ	Ոչ գրոյական ձեռքբերումներով հայտարարագրեր	Հայտարարագրերի քանակը, որոնցում ձեռք բերված ակտիվներ/ընդհանուր եկամուտներ հարաբերությունը 100 %-ից ավելի է	Աշխատավարձ/ընդհանուր եկամուտներ հարաբերությունը	Ձեռք բերված ակտիվներ/ընդհանուր եկամուտներ հարաբերությունը	Ձեռք բերված ակտիվներ/աշխատավարձ հարաբերությունը
Օրենսդիր իշխանություն	2,114.0	71.8	5,390.4	105	12	2	1.33%	39.22%	2942.90%
Գործադիր իշխանություն	1,312.3	242.1	1,645.1	435	42	14	14.72%	79.77%	542.12%

Աղյուսակ 1–ի վերջին չորս սյունակներում բերված հարաբերությունները կարող են օլիգարխացման մակարդակի մշտադիտարկման անցկացման հիմք ծառայել: Միևնույն ժամանակ անհրաժեշտ է նկատել, որ այդ հարաբերությունները ինքնին ոչինչ չեն նշանակում: Դրանք օգտակար են միջերկրային վերլուծության կամ առանձին երկրներում փոփոխությունների դինամիկայի ուսումնասիրման համար: Նման ուսումնասիրությունները թույլ կտան գնահատել

⁴² Հաշվարկներում ընդգրկվել են միայն այն հաշվետվությունները, որոնցում ակտիվների ձեռքբերման գրաֆներում կան ոչ գրոյական արժեքներ: Ընդհանուր առմամբ, 2017 թ–ին հաշվետվություններ են ներկայացրել գործադիր իշխանությունը ներկայացնող 435 և օրենսդիր իշխանությունը ներկայացնող 105 ֆիզիկական անձ:

տել էլիտայի վարքագծային նախադրյալները, ինչը հաջորդ պարագրաֆներում նկարագրվող գործակալների վարքագծային նախադրյալների հետ մեկտեղ հնարավոր կդարձնի վարքագծային նախընտրությունների ընդհանրական պատկերի ստացումը:

Օգտագործվող տվյալներ

Ուսումնասիրության համար օգտագործվել են տվյալների հետևյալ շտեմարանները.

1. Սահմանադրությունների համեմատական վերլուծության տվյալների մասնագիտացված շտեմարանը (Comparative Constitutions Project, կրճատ՝ CCP)⁴³, որը պարունակում է ազգային սահմանադրությունների բնութագրիչներ: Տվյալ նախագծի նպատակն է մեկտեղել բոլոր գրված սահմանադրությունների վերաբերյալ տվյալները՝ սկսած 1789 թ–ից: Տվյալների շտեմարանն այսօր տեղեկություն է պարունակում 2014 թ. դրությամբ և պարբերաբար թարմացվում է: «Համաշխարհային արժեքների ամփոփում» (World Values Survey, կրճատ՝ WVS)⁴⁴ տվյալների շտեմարանը տեղեկություն է պարունակում մարդկանց համար գերակայությունների, մոտիվացիաների և այլ վարքագծային ասպեկտների վերաբերյալ: Տվյալները հավաքագրվում են ամբողջ աշխարհում անցկացվող հարցումների հիման վրա՝ սկսած 1981 թ–ից: Հարցումներն անցկացվել են մի քանի փուլերով: Այս պահին ընդհանրացված են 6–րդ փուլի արդյունքները: Այդ փուլում ընտրանքի մեջ ընդգրկվել են 56 երկրներ, իսկ հարցումներն անցկացվել են 2010–2014 թթ. ընթացքում:

Ուսումնասիրությունը կատարվել է երկրների հենց այդ ընտրանքի վրա, քանի որ աշխատությունում օգտագործվող տվյալների մյուս շտեմարաններն ունեն շատ ավելի մեծ ընտրանք, և, հետևաբար, մեր ուսումնասիրությունը սահմանափակված է WVS տվյալների շտեմարանի ընտրանքով: Երկրների ընտրանքը բերված է *Հավելված 1–ում*:

---

⁴³ St'u Elkins, Zachary, Tom Ginsburg, and James Melton. "Characteristics of National Constitutions, Version 2.0." Comparative Constitutions Project. Last modified: April 18, 2014. Available at: <http://www.comparativeconstitutionsproject.org>.

⁴⁴ <http://www.worldvaluessurvey.org>.

2. Համաշխարհային կառավարման ինդիկատորներ (Worldwide Governance Indicators, կրճատ՝ WGI)⁴⁵: Տվյալների այս շտեմարանում հավաքագրված են ավելի քան 200 երկրներից բաղկացած ընտրանքի համար կառավարման որակի գնահատականներ՝ ըստ պետական կառավարման 6 հիմնական ուղղությունների: Տվյալները հավաքագրվում են Համաշխարհային բանկի մեթոդաբանության հիման վրա: Տվյալների շտեմարանը ներառում է հետևյալ ինդիկատորները.

- Բնակչության կարծիքի հաշվի առնում և պետական մարմինների հաշվետվողականություն (Voice and Accountability).
- Քաղաքական կայունություն և բռնության բացակայություն (Political Stability and Absence of Violence).
- Կառավարության գործունեության արդյունավետություն (Government Effectiveness).
- Օրենսդրության որակ (Regulatory Quality).
- Իրավունքի գերակայություն (Rule of Law).
- Կոռուպցիայի զսպում (Control of Corruption):

Մեթոդաբանության⁴⁶ համաձայն՝ պետական կառավարման ինդեքսների սահմանումը ընկալվում է որպես ավանդույթների և ինստիտուցիոնալ կառույցների ամբողջություն, որոնց օգնությամբ պետական իշխանության մարմինները կառավարում են երկիրը: WGI շտեմարանում տվյալները հավաքագրվում են փորձագետների, պետական ծառայողների, ձեռներեցիների, ինչպես նաև հասարակության լայն շերտերի հարցումների հիման վրա:

3. Մարդկային զարգացման ինդեքս (Human Development Index, կրճատ՝ HDI): «Այն ինտեգրալ ցուցանիշ է, որն ամեն տարի հաշվվում է երկրների միջև համեմատության անցկացման և ուսումնասիրվող տարածքում մարդկային ներուժի հիմնական բնութագրիչների չափման համար: Այն տարբեր երկրներում և տարածաշրջաններում կյանքի մակարդակի ընդհանուր համեմատության ստանդարտ գործիք է»⁴⁷: Ինդեքսը հրատարակվում է ՄԱԿ–ի Զարգացման ծրագրերի⁴⁸ շրջանակներում՝ մարդկային ներուժի զարգացման վերաբերյալ տարեկան հաշվետվություններում⁴⁹ սկսած 1990 թ–ից:

⁴⁵ <https://data.worldbank.org/data-catalog/worldwide-governance-indicators>.

⁴⁶ <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-5430>.

⁴⁷ http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2016_technical_notes_0.pdf.

⁴⁸ <http://hdr.undp.org/>.

⁴⁹ <http://hdr.undp.org/>.

Ուսումնասիրության կատարման համար տվյալների այս բոլոր շտեմարանները SPSS ֆորմատով միավորվել են տվյալների միասնական շտեմարանի մեջ:

Հավելված 2-ում բերվում են այս աշխատության մեջ օգտագործվող բոլոր ցուցանիշերը և դրանց նկարագրական վիճակագրությունը ուսումնասիրվող 56 երկրների ընտրանքի վրա, ինչպես նաև ցույց են տրվում տվյալների այն վերը նկարագրված շտեմարանները, որոնցից դրանք ստացվել են:

Ուսումնասիրության համար WVS տվյալների շտեմարանից օգտագործվում են երկու խումբ փոփոխականներ: Տվյալների առաջին խումբը (*Հավելված 2-ի* աղյուսակի 3–9–րդ տողեր) բնութագրում է մարդկանց վարքագծային ասպեկտները: Տվյալների երկրորդ խումբը (*Հավելված 2-ի* աղյուսակի 10–16–րդ տողեր) բնութագրում է բնակչության կողմից ինստիտուտների ընկալումը: WVS շտեմարանի տվյալները հիմնված են հասարակության լայն շերտերի ներկայացուցչական հարցումների վրա: Մենք միջինացրել ենք երկրներում անցկացված հարցումների արդյունքում ստացված արժեքները, և աշխատության մեջ օգտագործվում են հենց այդ միջինացված տվյալները:

Երկրների ինստիտուցիոնալ զարգացման գնահատման համար WGI շտեմարանից օգտագործվում են 6 ինդիկատորներ (*Հավելված 2-ի* աղյուսակի 17–22–րդ տողեր): Երկրների բարեկեցության գնահատման համար օգտագործում ենք Մարդկային զարգացման ինդեքսը: Եվ, վերջապես, հաշվի առնելու համար «սահմանադրական մշակույթ» հասկացությունը այն իմաստով, որը սահմանվում է Գ.Գ. Հարությունյանի⁵⁰ կողմից, օգտագործվում են տվյալներ CCP տվյալների շտեմարանից: Այդ եզրույթն իր մեջ ներառում է սահմանադրական ավանդույթների և սահմանադրական կայունության հասկացությունները: Սահմանադրական կայունության բնութագրման համար օգտագործվում է երկրների սահմանադրությունների մեջ կատարված փոփոխությունների քանակը՝ սկսած 1991 թ–ից: Սահմանադրական ավանդույթների բնութագրման համար օգտագործվում է սահմանադրության ընդունումից հետո անցած տարիների քանակը: Սահմանադրական կայունության այդպիսի ընկալումը հաճախ է օգտագործվում գիտական գրականության մեջ⁵¹:

⁵⁰ Stéu Harutyunyan G.G., *Constitutional Culture: The Lessons of the History and the Challenges of the Time*, republished with additions, Yerevan, 2016.

⁵¹ Gabriel L. Negrett, *The Durability of Constitutions in Changing Environments: Explaining Constitutional Replacements in Latin America*, The Hellen Kellogg Institute for Institutional Study, Working Paper # 350, August 2008.

Ակնհայտ է, որ և՛ սահմանադրական ավանդույթները, և՛ սահմանադրական կայունությունը շատ ավելի լայն հասկացություններ են, քան այստեղ օգտագործվող փոփոխականները: Այնուամենայնիվ, տվյալ հոդվածում մենք հենվում ենք պրոքսի փոփոխականների մոտեցման վրա: Այս աշխատության մեջ օգտագործվող հասկացությունների մեծ մասը հնարավոր չէ ուղղակիորեն չափել, այդ պատճառով այդպիսի մոտեցումը առավել օպտիմալ է թվում: Մեր աշխատության եզրափակիչ մասում մանրամասն կքննարկենք սահմանադրական արժեքները բնութագրող փոփոխականների չափման խնդիրները:

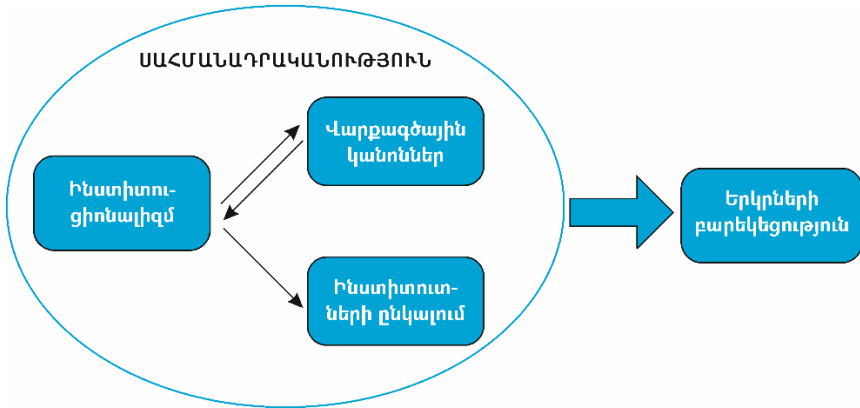
Հիմնական հիպոթեզ

Այս աշխատանքի հիմնական խնդիրը երկրների բարեկեցության և ինստիտուցիոնալ զարգացման միջև փոխադարձ կապի վերհանումն է⁵²: Դա ավանդական խնդրադրում է, սակայն մենք փորձարկում ենք այն հիպոթեզը, որ երկրների բարեկեցության վրա ինստիտուտների ազդեցությունը չի կարող դիտարկվել առանց մարդու վարքագծային նախընտրությունները և երկրի բնակչության մեծամասնության կողմից այդ ինստիտուտների ընկալումը հաշվի առնելու: Ընդ որում, հասկանալի է, որ ինստիտուտների ընկալումը կախված է դրանց որակից, իսկ մարդկանց վարքագծային նախադրյալները կարող են ազդել ինչպես ինստիտուտների որակի, այնպես էլ դրանց ընկալման վրա: Միևնույն ժամանակ, առկա է նաև հակադարձ կապ, այն է՝ ինստիտուտների որակը կարող է ազդել մարդկանց վարքագծային նախադրյալների վրա: Այս բոլոր հնարավոր փոխադարձ կապերը հաշվի են առնվում ձևական էմպիրիկ մոդելի կառուցման ժամանակ:

---

⁵² Հանրային բարեկեցության գործառույթի ստեղծման փորձերը լուրջ դժվարությունների են բախվում այն առումով, որ անհրաժեշտ է ստեղծել այնպիսի գործառույթ, որը հաշվի կառնի հասարակության բոլոր անդամների բարեկեցությունը՝ առանձին անդամների բարեկեցությունը չափելով նրանց միջև գոյություն ունեցող կապերով: Գոյություն ունեն այդ խնդիրների լուծման տարբեր մոդելներ. օրինակ՝ Ռոուլզի բարեկեցության գործառույթը (Rowlsian social welfare function) որպես չափանիշ օգտագործում է «հասարակության առավել արդյունավետ շերտավորման» ցուցանիշը: Տվյալ խնդրի լուծման բոլոր մոտեցումներն ունեն մեկ ընդհանրություն, որը կայանում է նրանում, որ այնպիսի հասկացությունները, ինչպիսիք են «բարեկեցությունը» և «սոլիդարությունը», դիտարկվում են որպես ոչ պակաս կարևոր, քան օգտագործվող այլ մակրոտնտեսական ցուցանիշերը:

Հիմնական հիպոթեզը, որը ցանկանում ենք փորձարկել, կայանում է նրանում, որ բոլոր այդ փոխհարաբերությունները որոշվում են սահմանադրականության ավանդույթների և սահմանադրական համակարգի կայունության խորքի վրա: Մեր հիպոթեզի ուրվանկարը պատկերված է ստորև:

Նկար 1. Հիմնական հիպոթեզի ուրվանկարը

Մեր հիմնական հիպոթեզը ավելի հստակ ձևակերպվել է Գ. Գ. Հարությունյանի կողմից. «Ամրագրելով կոնկրետ հասարակության քաղաքակրթական արժեքների ամբողջությունից բխող կենսագոյի նպատակներն ու հիմնարար սկզբունքները՝ սահմանադրությունը սահմանում է հասարակական վարքագծի հիմնական կանոնները, անհատի ու պետության փոխհարաբերությունների բնույթը, իշխանության իրականացման կարգն ու սահմանները՝ հասարակական համաձայնությամբ անհրաժեշտ միջավայր ստեղծելով մարդու ստեղծարար էության լիարժեք դրսևորման ու առաջընթացի համար»⁵³:

Ինստիտուտները և երկրների բարեկեցությունը: Ինչպես արդեն նշվեց, ինստիտուտների զարգացման մակարդակը գնահատում ենք WGI-ի ցուցանիշերի օգնությամբ: Այդ ինդիկատորների օգնությամբ չափվող հասկացությունները բավական մոտ են, այդ պատճառով կարող են ունենալ կոռելյացիայի բարձր արժեքներ: WGI-ի վեց ցուցանիշերի կոռելյացիոն մատրիցը բերված է հաջորդ աղյուսակում:

⁵³ Տե՛ս Harutyunyan G.G., *Constitutional Culture: The Lessons of the History and the Challenges of the Time*, republished with additions, Yerevan, 2016, p. 505.

Աղյուսակ 2. WGI-ի ցուցանիշերի կոռելյացիոն մատրից

	Կոռուպցիայի զսպում	Կառավարության գործունեության արդյունավետություն	Քաղաքական կայունություն և բռնության բացակայություն	Օրենսդրության որակ	Իրավունքի գերակայություն	Բնակչության կարծիքի հաշվի առնում և պետական մարմինների հաշվետվողականություն
Կոռուպցիայի զսպում	1	.932**	.818**	.898**	.971**	.721**
Կառավարության գործունեության արդյունավետություն	.932**	1	.820**	.921**	.960**	.709**
Քաղաքական կայունություն և բռնության բացակայություն	.818**	.820**	1	.713**	.808**	.645**
Օրենսդրության որակ	.898**	.921**	.713**	1	.938**	.728**
Իրավունքի գերակայություն	.971**	.960**	.808**	.938**	1	.750**
Բնակչության կարծիքի հաշվի առնում և պետական մարմինների հաշվետվողականություն	.721**	.709**	.645**	.728**	.750**	1

Ինչպես երևում է աղյուսակից, դրանում բերված բոլոր ցուցանիշերը սերտորեն կապված են միմյանց հետ: Աղյուսակում բոլոր զույգային գծային կոռելյացիաների արժեքները 0,7–ից բարձր են՝ բացառությամբ մեկ զույգի: Ուսումնասիրվող ընտրանքի վրա կատարված գործոնային վերլուծությունը ցույց տվեց, որ բոլոր այդ ցուցանիշերը կարող են միավորվել մեկ գործոնի մեջ: Դրանից ելնելով՝ հետագա հաշվարկներում կօգտագործենք այդ ցուցանիշերից միայն մեկը: Մենք ընտրել ենք «պետության արդյունավետություն» ցուցանիշը, քանի որ այն բովանդակությամբ ամենամոտն է «արդյունավետ ձևական ինստիտուտներ»⁵⁴ հասկացությանը:

Հաջորդ նկարում բերված է մարդկային զարգացման ինդեքսի և պետության կառավարման արդյունավետության ցուցանիշի կախվածությունը:

⁵⁴ Տվյալ աշխատության մեջ մենք դիտարկում ենք միայն ձևական ինստիտուտները, չնայած ոչ ձևական ինստիտուտները նույնպես նշանակություն ունեն, սակայն ոչ ձևական ինստիտուտների ցուցանիշերի գնահատման խնդիրը շատ ավելի բարդ է թվում:

Մարդկանց վարքագծային նախադրյալները

WVS-ի հարցումների ժամանակ հարցվողներին տրվում են հարցեր, և նրանք տասը բալանոց սանդղակով գնահատում են այս կամ այն աննշան խախտման արդարացվածության մակարդակը (*Հավելված 2-ի* աղյուսակի 3–7–րդ տողեր): Օրինակ՝ որքանո՞վ են արդարացված՝

1. հասարակական տրանսպորտում առանց տոմսի երթևեկելը,
2. պետական սուբսիդիաների համար դիմելը, երբ դրանց չես համապատասխանում,
3. գույքի մանր հափշտակումը,
4. հարկերի չվճարումը,
5. աշխատավայրում կաշառք ստանալը:

Պետք է հասկանալ, որ նմանատիպ հարցերին հարցվողների մեծամասնությունը «ճիշտ» է պատասխանում, ինչն ամենևին էլ չի նշանակում, որ որոշակի հանգամանքների պարագայում նրանք իրենց այլ կերպ չեն պահի: Բայց եթե հաշվի առնենք, որ բոլոր երկրներում պատասխանների և դրանց հիման վրա ստացված գնահատականների շեղումը մոտավորապես նույնն է, ինչը միանգամայն արդարացված ենթադրություն է, ապա ստացված գնահատականները կարող են օգտակար լինել վարքագծային նախադրյալների համեմատության ժամանակ: Հաշվի առնելով այդ հանգամանքը՝ կօգտագործենք այդ ցուցանիշերը որպես պրոքսի փոփոխականներ, որոնք բնորոշում են մարդկանց վարքագծային ասպեկտները, այն է՝ «փոքր խախտումների մարտավարության» նկատմամբ հակվածությունը:

Կան մի քանի պատճառներ, թե ինչու այդ գնահատականները չեն կարող ուղղակիորեն ընդգրկվել էմպիրիկ մոդելներում, և դրանցից մեկը կայանում է վերը նկարագրված շեղման ու այդ մեծությունների համեմատական ուսումնասիրությունների ժամանակ օգտագործելու անհրաժեշտության մեջ:

Երկրորդ պատճառն այն է, որ մարդկանց վարքագծային նախադրյալները բազմաթիվ, հնարավոր է նաև անթիվ կողմեր ունեն, իսկ մենք հնարավորություն ունենք գնահատելու դրանցից միայն մի քանիսը: Գնահատման այդ սահմանափակվածությունը ազդում է հիմնական հիպոթեզի փորձարկման արդյունքների որակի վրա:

Եվ վերջապես երրորդը՝ ուսումնասիրության մեջ մենք օգտագործում ենք միջինացված արժեքներ յուրաքանչյուր երկրի համար, որոնք ստացվել են

անհատական հարցումների ընթացքում: Այսինքն՝ օգտագործում ենք անհատական հարցումների ագրեգացված տվյալներ, ինչը նույնպես կարող է շեղված գնահատականների պատճառ դառնալ:

Այնուամենայնիվ, չնայած թերություններին, այդ գնահատականները բավականին լավ հիմք են մեր հիպոթեզի փորձարկման համար: Անհրաժեշտ է նաև նկատել, որ մարդկանց վարքագծային նախադրյալների գնահատման համար պրոքսի փոփոխականները կարող են շատ զգայուն լինել հարցադրման վերբալ ձևի նկատմամբ: Այդ պատճառով շատ կարևոր են հարցի վերբալ (խոսքային) ձևի փոփոխման նկատմամբ մոդելների ռոբաստության (կայունության) ուսումնասիրությունները: Այնուամենայնիվ, այս աշխատության մեջ մենք չենք քննարկի այդ թեման՝ թողնելով այն առանձին ուսումնասիրության համար:

Համոզվելու համար, որ այդ ցուցանիշների օգտագործումն ուղղակիորեն արդյունք չի տալիս, կառուցվել են մի քանի ռեգրեսիոն մոդելներ, որոնցում այդ ցուցանիշերն ընդգրկվել են որպես բացատրող փոփոխականներ: Այդ մոդելներից ոչ մեկը վիճակագրական նշանակություն ունեցող ոչ մի արդյունք չտվեց: Նախնական այդ արդյունքները ցույց տվեցին, որ հարցումների հիման վրա ստացված վարքագծային նախադրյալների առանձին փոփոխականները չեն կարող լինել բացատրող լավ գործոններ բարեկեցության մակարդակի մոդելների համար: Այդպիսի մոդելների համար կարևոր կարող է լինել որոշ խմբերին բնորոշ վարքագծի նման կարծրատիպերի վերհանումը: Ընդ որում, կարծրատիպերի քանակը պետք է բավականին փոքր լինի, ամեն դեպքում՝ ուսումնասիրվող երկրների քանակից քիչ: Այդ նպատակին հասնելու համար մարդկանց վարքագծային նախադրյալները բնութագրող փոփոխականների համար օգտագործում ենք քլաստերային վերլուծությունը⁵⁵:

Աշխատանքում կօգտագործենք SPSS⁵⁶ փաթեթում իրացված քլաստերային վերլուծության երկքայլ մեթոդի ալգորիթմը: Այդ ալգորիթմն օգտագործում է քլաստերային վերլուծության երկու հիմնական՝ հիերարխիկ (աստիճանակարգային) և k միջինների մեթոդները: Այս մասին մանրամասն տեղեկատվություն կարելի է գտնել SPSS փաթեթի փաստաթղթերում⁵⁷: Այդ

⁵⁵ St' u Brian S. Everitt, Sabine Landau, Morven Leese, Daniel Stahl, Cluster Analysis, 5th ed., 2011.

⁵⁶ St' u Chiu, T., D. Fang, J. Chen, Y. Wang, ու C. Jeris. A Robust and Scalable Clustering Algorithm for Mixed Type Attributes in Large Database Environment. B: Proceedings of the seventh ACM SIGKDD international conference on knowledge discovery and data mining. San Francisco, CA: ACM. 2001.

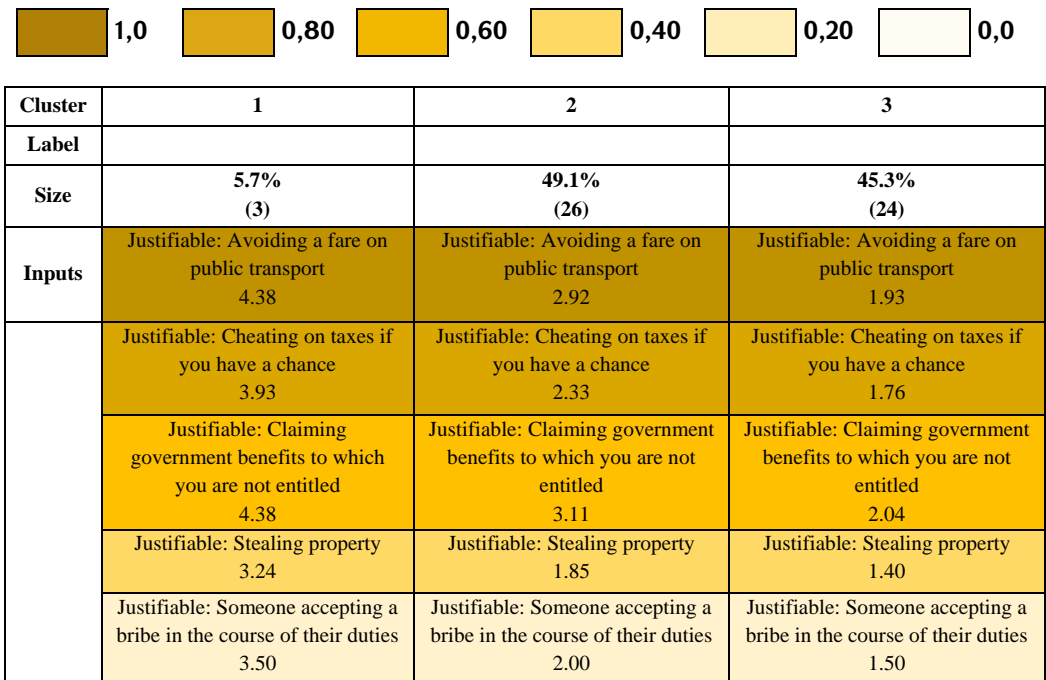
⁵⁷ The SPSS Two Step cluster component, Technical report, available at http://www01.ibm.com/support/knowledgecenter/SSLVMB_21.0.0/com.ibm.spss.statistics.help/alg_twostep.htm.

մեթոդի առավելություններից մեկն այն է, որ այն մեքենայորեն որոշում է քլաստերների օպտիմալ քանակը, ինչը մեր դեպքում շատ կարևոր է, քանի որ մենք չունենք որևէ նախնական տեղեկություն վարքագծի կարծրատիպերի հնարավոր քանակի վերաբերյալ:

Կատարված քլաստերային վերլուծության արդյունքում պարզ դարձավ, որ առավել օպտիմալ է երկրների բաժանումը 3 խմբի, որոնք իրենցից ներկայացնում են վարքագծի 3 կարծրատիպ: Նկար 3-ում վարքագծային նախընտրությունների ցուցանիշերի հիման վրա SPSS ստանդարտ հաշվետվության⁵⁸ ձևով ներկայացված են այդ քլաստերների բնութագրիչները:

Clusters

Նկար 3. Այդ քլաստերների բնութագրիչները՝ վարքագծային նախընտրությունների ցուցանիշերի հիման վրա

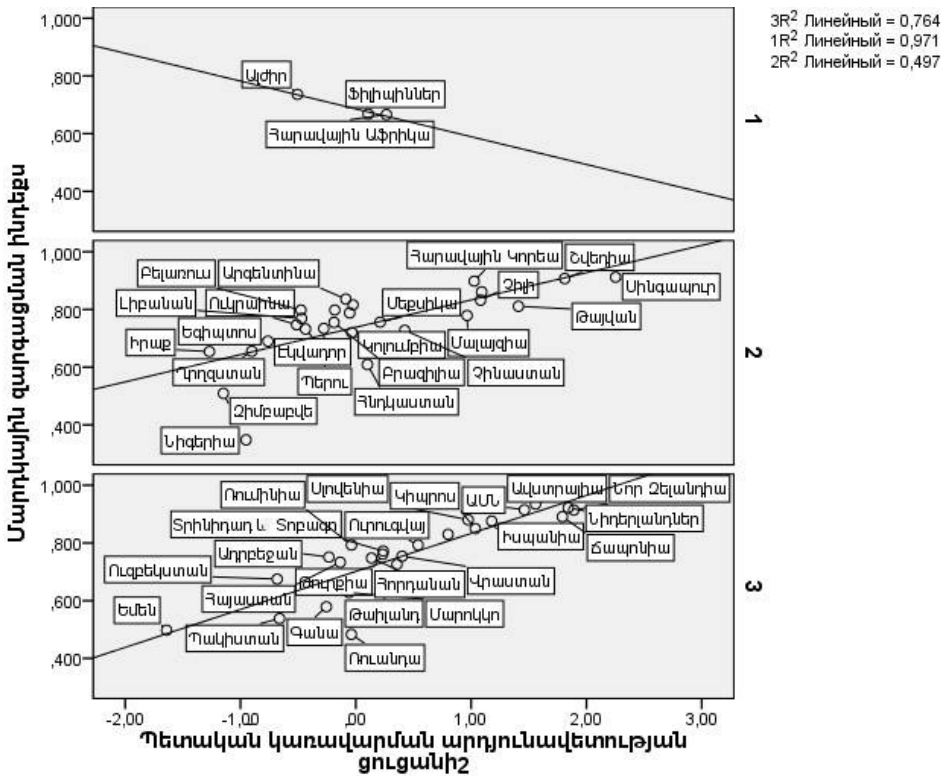
⁵⁸ Որոշ երկրներում հարցվողներին ոչ բոլոր հարցերն են տրվել: Այդ պատճառով որոշ ուսումնասիրություններում այդ երկրները դիտարկվել են որպես «կորսված տվյալներ», մասնավորապես՝ դրանք չեն մասնակցել այստեղ բերված քլաստերային վերլուծությանը:

Քլաստերային վերլուծության երկքայլ մեթոդը թույլ է տալիս որոշել ոչ միայն օպտիմալ բաժանումը քլաստերների, այլև նման տրոհման հանգեցրած ցուցանիշերի կարևորությունը (importance): Նկարում ցույց են տրված ցուցանիշերի միջին արժեքները յուրաքանչյուր քլաստերում և քլաստերի չափը: Ցուցանիշերը տեսակավորված են ըստ կարևորության՝ վերևից ներքև:

Ինչպես երևում է նկարից, օպտիմալ է համարվում տրոհումը 3 քլաստերի: Ընդ որում, 3-րդ քլաստերը անընդունելի է համարում «փոքր խախտումների մարտավարությունը», իսկ 1-ին քլաստերը առավել հանդուրժողական վերաբերմունք ունի դրա նկատմամբ: Առաջին քլաստերում ցուցանիշերի բոլոր միջին արժեքներն ավելի մեծ են, քան երկրորդում: Երկրորդ քլաստերում բոլոր միջին ցուցանիշերն ավելի մեծ են, քան առաջինում: Նման իրավիճակը խոսում է նաև քլաստերների ստացված բաժանման լավ վիճակագրական հատկությունների մասին:

Անհրաժեշտ է նշել, որ առաջին քլաստերում հայտնվել են բոլոր երեք երկրները: Բացի այդ՝ հարկ է նշել հաջորդ հետաքրքիր օրինաչափությունը. առավել կարևոր է ստացվել այն ցուցանիշը, որը ենթադրում է բոլոր դիտարկվող խախտումներից ամենաաննշանը, այն է՝ հանդուրժողական վերաբերմունքը «հասարակական տրանսպորտում առանց տոմսի երթևեկելու» նկատմամբ, ինչը ևս մեկ անգամ խոսում է մեր հիպոթեզի օգտին, մասնավորապես՝ նմանատիպ ուսումնասիրություններում աննշան խախտումների նկատմամբ հանդուրժողականության ազդեցությունը հաշվի առնելու անհրաժեշտության մասին:

Նկար 4-ում քլաստերներով ներկայացված է «Մարդկային զարգացման ինդեքսի» կախվածությունը պետական կառավարման արդյունավետությունից՝ ստացված վարքագծային նախընտրությունների ցուցանիշերի հիման վրա: Նույն հարաբերակցությունը դիտարկվել է Նկար 3-ում, բայց ընտրանքի բոլոր երկրների համար միաժամանակ:

Նկար 4. Մարդկային զարգացման ինդեքսի կախվածությունը պետական կառավարման արդյունավետությունից քլաստերներով՝ սրացված վարքագծային նախընտրությունների ցուցանիշերի հիման վրա

Ինչպես երևում է նկարից, երկրորդ և երրորդ քլաստերներում պետական կառավարման արդյունավետության և մարդկային կապիտալի զարգացման միջև կախվածությունը դրական է, իսկ առաջինում՝ «փոքր խախտումների մարտավարության» նկատմամբ առավել հանդուրժողական վերաբերմունքով, այդ կախվածությունը բացասական է:

Այսպիսով՝ վարքագծային նախադրյալները նշանակալի ազդեցություն ունեն հասարակության բարեկեցության և պետության ինստիտուցիոնալ զարգացման միջև կախվածության վրա: Բացի այդ՝ «փոքր խախտումների մարտավարության» նկատմամբ առավել հանդուրժողական վերաբերմունք ունեցող քլաստերում այդ կախվածությունը բացասական է, իսկ հանդուրժողականության ամենացածր մակարդակով 3-րդ քլաստերում դրական կախվածությունը առավել վառ է արտահայտված, քան երկրորդ քլաստերում, ինչը տեսանելի է տվյալ քլաստերներում R²-ի արժեքների համեմատությունից:

Ինստիտուտների ընկալումը

WVS տվյալների շտեմարանում առկա են հասարակության կողմից ձևական ինստիտուտների ընկալումը բնութագրող մի քանի փոփոխականներ: Հարցվողներին առաջարկվել է գնահատել ինստիտուտները 4-բալանոց սանդղակով, որտեղ 1-ը համապատասխանում է ինստիտուտների նկատմամբ առավել դրական վերաբերմունքին, իսկ 4-ը՝ առավել բացասական վերաբերմունքին: Մենք տեսակավորել ենք այդ ուսումնասիրություններն ըստ երկրների և հաշվել ենք ցուցանիշերի միջին արժեքները, որոնք էլ օգտագործել ենք տվյալ աշխատության մեջ: Ընդհանուր առմամբ օգտագործել ենք հետևյալ յոթ ցուցանիշերը.

1. վստահությունը բանակի նկատմամբ,
2. վստահությունը խորհրդարանի նկատմամբ,
3. վստահությունը կառավարության նկատմամբ,
4. վստահությունը դատարանների նկատմամբ,
5. վստահությունը հասարակական ծառայությունների նկատմամբ,
6. վստահությունը ոստիկանության նկատմամբ,
7. վստահությունը կուսակցությունների նկատմամբ:

Ինչպես և վարքագծային նախադրյալների ցուցանիշերի դեպքում, գոյություն ունեն ինստիտուտների ընկալման ցուցանիշերի արժեքների և դրանց հիման վրա կառուցված գնահատականների շեղվածության մի քանի պատճառներ: Դրանք մանրամասն քննարկվեցին նախորդ կետում՝ վարքագծային նախադրյալների ցուցանիշերի ներկայացման ժամանակ: Սակայն այս դեպքում արդեն քննարկվածներին ավելանում է շեղվածության ևս մեկ գործոն: Ինստիտուտների ընկալման ցուցանիշերը որոշ առումով կարող են պայմանավորված լինել հարցվողի բարեկեցությամբ: Այսինքն՝ հարցվողների որոշ մասը պետական այս կամ այն ինստիտուտի հանդեպ վերաբերմունքի վերաբերյալ հարցին ենթագիտակցորեն կարող է արտահայտել իր վերաբերմունքը սեփական բարեկեցության նկատմամբ, հատկապես այն հասարակություններում, որոնցում պետության նկատմամբ առկա է խիստ պատերնալիստական վերաբերմունք: Այս աշխատության մեջ չենք քննարկի այդ բավականին հետաքրքիր երևույթը: Ինչպես արդեն նշվեց, վարքագծային նախադրյալների ցուցանիշերի գնահատականների հնարավոր շեղվածության քննարկման ժամանակ ենթադրություն արվեց, որ բոլոր երկրներում գնահատականների շեղումը մոտավորապես նույնն է, և որ երկրների համեմատական վերլուծության ժամանակ այդ շեղվածությունը կարող է անտեսվել, իսկ ցուցանիշերի

գնահատականներն ինքնին իրենց մեջ ուսումնասիրության համար անհրաժեշտ դրական տեղեկություն են պարունակում:

Ինչպես և վարքագծային նախադրյալների ցուցանիշերի դեպքում, նախնական վերլուծությունը ցույց տվեց, որ ինստիտուտների ընկալման ցուցանիշերի ուղղակի օգտագործումը մոդելներում վիճակագրորեն նշանակալի արդյունք չի տալիս, ինչն ամենայն հավանականությամբ նշանակում է, որ գոյություն ունեն ինստիտուտների ընկալման որոշ կարծրատիպեր, որոնք մենք որոշում ենք հիշատակված երկքայլ քլաստերային վերլուծության մեթոդներով: Նկար 5–ում SPSS ստանդարտ հաշվետվության⁵⁹ ձևով բերված են երկքայլ քլաստերային վերլուծության արդյունքները՝ ինստիտուտների ընկալման ցուցանիշերի համար:

Clusters

Cluster	2	1
Label		
Size	56.3 % (30)	43.4 % (23)
Inputs	Confidence: The courts 2.22	Confidence: The courts 2.80
	Confidence: The Civil service 2.37	Confidence: The Civil service 2.90
	Confidence: The police 2.21	Confidence: The police 2.71
	Confidence: Parliament 2.53	Confidence: Parliament 3.05
	Confidence: The government (in your nation's capital) 2.39	Confidence: The government (in your nation's capital) 2.86
	Confidence: Political Parties 2.74	Confidence: Political Parties 3.17
	Confidence: The armed forces 1.97	Confidence: The armed forces 2.37

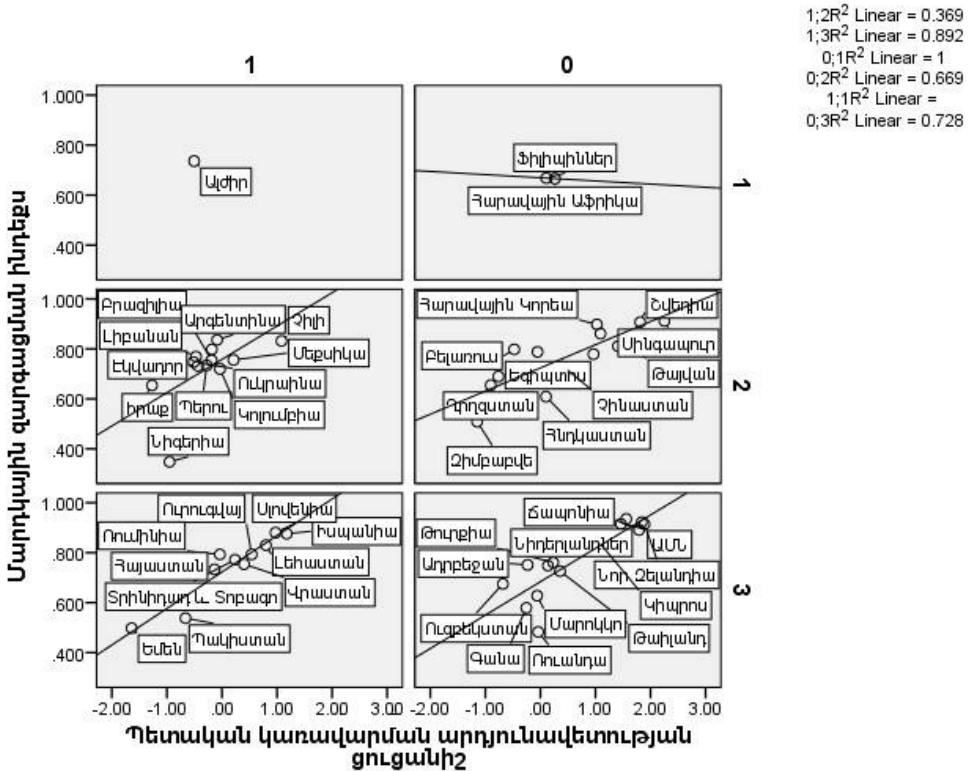
Նկար 5. Քլաստերային վերլուծության երկքայլ մեթոդի արդյունքները ինստիտուտների ընկալման ցուցանիշերի համար

⁵⁹ Որոշ երկրներում հարցվողներին ոչ բոլոր հարցերն են տրվել: Այդ պատճառով մի քանի ուսումնասիրություններում այդ երկրները դիտարկվել են որպես «կորսված տվյալներ», մասնավորապես դրանք չեն մասնակցել այստեղ բերված քլաստերային վերլուծությանը:

Ինչպես երևում է այս նկարից, ուսումնասիրվող երկու մեծությունների միջև կախվածությունը երկու քլաստերներում էլ դրական է: Սակայն երկրորդ քլաստերում, համաձայն R^2 -ի արժեքի, այն առավել վառ է արտահայտված: Դա նշանակում է, որ ինստիտուտների նկատմամբ վստահության ավելի բարձր մակարդակով քլաստերում կառավարման արդյունավետության և մարդկային ներուժի զարգացման միջև կոռելյացիան ավելի բարձր է, քան ինստիտուտների նկատմամբ վստահության ցածր մակարդակով քլաստերում:

Նկար 7-ում ներկայացված է նույն կախվածությունը, բայց արդեն վեց տարբեր խմբերում, որոնք առաջանում են վարքագծային նախադրյալների քլաստերների և ինստիտուտների ընկալման քլաստերների համադրման դեպքում: Ուղղահայաց առանցքով ներկայացված են վարքագծային նախադրյալների քլաստերները, իսկ հորիզոնական առանցքով՝ ինստիտուտների ընկալման քլաստերները:

Նկար 7. Կառավարման արդյունավետության և մարդկային ներուժի զարգացման միջև կախվածությունը վեց խմբերում, որոնք առաջանում են վարքագծային նախադրյալների քլաստերների և ինստիտուտների ընկալման քլաստերների համադրման դեպքում

Առաջին տողը որևէ օգտակար տեղեկատվություն չի պարունակում, քանի որ դրանում դիտարկումները չափազանց քիչ են: Համեմատելով R^2 -ի արժեքները՝ կարելի է նկատել, որ երրորդ տողում դրա արժեքն ավելի բարձր է, քան երկրորդում, ինչը կարելի է բացատրել երկրների բարեկեցության և կառավարման որակի փոխհարաբերության վրա վարքագծային նախասահմանումների ազդեցության արդեն քննարկված երևույթով: Սակայն եթե համեմատենք երրորդ տողի նկարները, ապա կարելի է նկատել, որ մարդկային զարգացման ինդեքսի և կառավարման արդյունավետության միջև կոռելյացիան ավելի բարձր է ծախ նկարում, ինչը չի համընկնում նախորդ արդյունքի հետ, որտեղ ուսումնասիրվող փոփոխականների միջև կոռելյացիան ավելի բարձր էր ինստիտուտների նկատմամբ վստահության բարձր մակարդակով քլաստերում: Տվյալ դեպքում, երբ հաշվի են առնվում նաև վարքագծային նախադրյալների քլաստերները, մարդկային ներուժի զարգացման ինդեքսի և պետական կառավարման արդյունավետության միջև կախվածությունն ավելի է ուժեղանում ինստիտուտների նկատմամբ վստահության ցածր մակարդակով քլաստերում: Նման իրավիճակն ամենայն հավանականությամբ բացատրվում է ինստիտուտների ընկալումը բնորոշող փոփոխականների առանձնահատկությամբ: Այդ փոփոխականները հաճախ կարող են իրենց մեջ տեղեկություն պարունակել, թե հարցվողները որքան ազատորեն կարող են արտահայտել իրենց վերաբերմունքը պետական իշխանության ինստիտուտների նկատմամբ: Ակնհայտ է, որ որքան ցածր է ազատությունների մակարդակը, այնքան բարձր է «ճիշտ» պատասխանի ստանալու հավանականությունը՝ այս կամ այն ինստիտուտի նկատմամբ պատասխանողի իրական վերաբերմունքի փոխարեն:

Հիմնական մոդել

Երկրների բարեկեցության վրա կառավարման արդյունավետության նախորդ կետերում ուսումնասիրված ազդեցությունը վերհանեց այնպիսի ցուցանիշերի կարևորությունը, ինչպիսիք են վարքագծային նախադրյալները և ինստիտուտների ընկալումը: Բացի այդ՝ ցույց տրվեց, որ այդ փոփոխական-

ները կարելի է չափել: Քննարկվեցին նաև այդ ցուցանիշերի չափման առանձնահատկությունները, որոնք կարող են հանգեցնել դրանց շեղվածությանը և դրա հետ կապած խնդիրների հաղթահարման ուղիները:

Երկրների բարեկեցության վրա այդ փոփոխականների ազդեցության առավել մանրամասն վերլուծության համար անհրաժեշտ է կառուցել ձևական մոդել: Մեր հիմնական հիպոթեզը այդ գործընթացների ազդեցությունն էր սահմանադրականության ընդհանուր մակարդակի վրա: Այդ պատճառով ձևական մոդելը պետք է հաշվի առնի սահմանադրականությունը բնութագրող փոփոխականները: Ինչպես արդեն վերը նշվեց, սահմանադրական կայունությունը բնութագրելու համար օգտագործվում է երկրների սահմանադրությունների մեջ կատարված փոփոխությունների քանակը՝ սկսած 1991 թ-ից: Սահմանադրական ավանդույթները բնութագրելու համար օգտագործվում է սահմանադրության ընդունումից հետո անցած տարիների քանակը:

Ձևական էկոնոմետրիկ մոդելի կառուցման համար կիրառվել է բազմաչափ գծային ռեգրեսիոն վերլուծությունը⁶⁰: Հիմնական մոդելն ունի այս տեսքը.

$$HDI = a + b_1WB.WGI.Government + b_2FRevents + b_3NNhistory2 + b_4NNhistory3 + b_5NNhistory4 + b_6Clust.Behav2 + b_7Clust.Behav3 + b_8Cluster.Per.Inst + \varepsilon,$$

որտեղ՝

1. HDI-ը մարդկային զարգացման ինդեքսն է,
2. WB.WGI.Government-ը՝ պետական կառավարման արդյունավետության ցուցանիշը,
3. FRevents-ը՝ երկրների սահմանադրությունների մեջ կատարված փոփոխությունների քանակը՝ սկսած 1991 թ-ից,

$$NNhistory2 = \begin{cases} 1 - \text{էթե սահմանադրության ընդունումից հետո անցած տարիների քանակը 17-ից ավելի է, բայց 23-ից պակաս է} \\ 0 - \text{մնացած բոլոր դեպքերում} \end{cases}$$

⁶⁰ Ст'ю Магнус Я. Р., Катышев П. К., Пересецкий А. А., Эконометрика. Начальный курс: Учеб., 8-е изд., М.: Дело, 2007.

$$4. \quad NNhistory3 = \begin{cases} 1 - \text{էթե սահմանադրության ընդունումից հետո անցած տարիների} \\ \quad \text{քանակը 23- ից ավելի է, բա յց 54- ից պակաս} \\ \\ 0 - \text{մնացած բոլոր դեպքերում} \end{cases}$$

$$5. \quad NNhistory2 = \begin{cases} 1 - \text{էթե սահմանադրության ընդունումից հետո անցած տարիների} \\ \quad \text{քանակը 54 տարուց ավելի է} \\ \\ 0 - \text{մնացած բոլոր դեպքերում} \end{cases}$$

$$6. \quad Clust. Behav2 = \begin{cases} 1 - \text{էթե երկիրը վարքագծային նախադրյալների համար} \\ \quad \text{ստացված 2- րդ քլաստերում է} \\ \\ 0 - \text{մնացած բոլոր դեպքերում} \end{cases}$$

$$7. \quad Behav3 = \begin{cases} 1 - \text{էթե երկիրը վարքագծային նախադրյալների համար} \\ \quad \text{ստացված 3- րդ քլաստերում է} \\ \\ 0 - \text{մնացած բոլոր դեպքերում} \end{cases}$$

$$8. \quad Cluster. Per. Inst = \begin{cases} 1 - \text{էթե երկիրը ինստիտուտների ընկալման} \\ \quad \text{փոփոխականների համար ստացված 2 - րդ քլաստերում է} \\ \\ 0 - \text{մնացած բոլոր դեպքերում} \end{cases}$$

ε-ն պատահական մեծություն է, որն ունի գաուսյան բաշխում՝ 0-ի հավասար մաթեմատիկական սպասմամբ, և մշտական վարիացիա:

Մոդելում վարքագծային նախադրյալների և ինստիտուտների ընկալման փոփոխականների հիման վրա ստացված քլաստերների համար մենք օգտագործում ենք կեղծ փոփոխականներ: Ընդ որում, վարքագծային նախադրյալների փոփոխականների դեպքում էտալոնային է համարվում առաջին քլաստերը, իսկ ինստիտուտների ընկալման փոփոխականների դեպքում՝ երկրորդ քլաստերը: «Սահմանադրության ընդունումից հետո անցած տարիների քանակը» փոփոխականի դեպքում ևս օգտագործում ենք կեղծ փոփոխականներ: Մեր ընտրանքում այդ փոփոխականն ունի արժեքների բավականին մեծ ցրվածություն՝ 1–225 տարի: Արժեքների նման ցրվածությունը թույլ չի տալիս արդյունավետորեն գնահատել դրա ազդեցությունը երկրների բարեկեցության բնութագրիչների վրա: Այդ պատճառով երկրները միավորել ենք 4 խմբերում այնպես, որ յուրաքանչյուրում լինեն մոտավորապես նույն թվով երկրներ: Այդ

4 խմբերի հիման վրա ստեղծվել են վերը նկարագրված այդ երեք կեղծ փոփոխականները: Էտալոնային է համարվում սահմանադրական ավանդույթների ամենակարճ պատմություն ունեցող երկրների խումբը (մինչև 17 տարի):

Աղյուսակ 3-ում բերված են ռեգրեսիոն վերլուծության օգնությամբ ստացված հիմնական արդյունքները: Մենք կիրառել ենք մոդելի սպեցիֆիկացման ավգորիթմը՝ օգտագործելով փոփոխականների քայլ առ քայլ հեռացման մեթոդը: Ռեգրեսիոն վերլուծության մանրամասն արդյունքները SPSS ֆորմատով բերված են Հավելված 3-ում:

Աղյուսակ 3. Ռեգրեսիոն վերլուծության արդյունքը հիմնական մոդելի համար

Փոփոխականներ	Գործակից	Ստանդարտ սխալ	t	Նշանակալիություն
Հաստատուն	0.676	0.022	31.07	0.000
Պետական կառավարման արդյունավետության ցուցանիշ	0.127	0.013	10.098	0.000
Պետական ինստիտուտների ընկալումը	0.043	0.023	1.836	0.073
NNhistory2	0.062	0.026	2.373	0.022
NNhistory3	0.043	0.025	1.682	0.099
Սահմանադրությունում կատարված փոփոխությունների քանակը՝ սկսած 1991 թ-ից	-0.099	0.046	-2.123	0.039
Clust_Behav_3	0.045	0.022	2.039	0.047

Փոփոխականների քայլ առ քայլ ընտրության մեթոդի կիրառման արդյունքում վերջնական մոդելից հեռացվեցին NNhistory4 և Clust_Behav_3 փոփոխականները: Անցկացվեցին ռեգրեսիայի մնացորդների մոլտիկոլինեարության, հետերոսկեդաստիկության և նորմալության ստուգման թեստեր: Ստացված արդյունքները վկայում են, որ սովորական ռեգրեսիոն մոդելի համար Գաուս-Մարկովի տեսության բոլոր պայմանները բավական լավ են կատարվում, և որ

ստացված վերջնական մոդելը պատշաճ կերպով բնութագրում է ուսումնասիրվող փոխադարձ կապերը:

Հատկապես կարևոր է բացատրող փոփոխականների մուլտիկոլինեարության ստուգումը, քանի որ գոյություն ունի դրանց միջև փոխադարձ կապի առկայության տեսական հնարավորություն: Սակայն Հավելված 4-ում ներկայացված մուլտիկոլինեարության ուսումնասիրման արդյունքները վկայում են, որ ներկայացված հիմնական մոդելում նման խնդիրը բացակայում է:

Աղյուսակ 2-ից երևում է, որ պետական կառավարման արդյունավետությունը առավել մեծ ազդեցություն ունի երկրների բարեկեցության վրա: Տվյալ հոդվածի նախորդ կետերում մենք արդեն իսկ տեսանք այդ փոխադարձ կապը: Հիմնական ռեգրեսիոն մոդելը ևս մեկ անգամ հաստատեց այդ օրինաչափությունը:

Հիմնական մոդելի օգնությամբ ստացված մնացած բոլոր արդյունքները կարելի է բավական անսպասելի համարել: Վարքագծային նախադրյալների, ինստիտուտների ընկալման, սահմանադրական ավանդույթների և սահմանադրական կայունության փոփոխականները երկրների բարեկեցության մոդելում ստացվեցին վիճակագրորեն նշանակալի՝ գրեթե ամբողջությամբ հաստատելով մեր հիմնական հիպոթեզը: Ընդ որում՝ վերհանվեցին հետևյալ օրինաչափությունները.

1. Վարքագծային նախադրյալների հիման վրա ստացված երկրորդ քլաստերի կեղծ փոփոխականները ստացվեցին վիճակագրորեն ոչ նշանակալի, իսկ երրորդ քլաստերի համար կեղծ փոփոխականը նշանակալի է ստացվել և դրական ազդեցություն ունի մարդկային զարգացման ինդեքսի վրա: Հիշենք, որ վարքագծային նախադրյալների փոփոխականների հիման վրա ստացված առաջին քլաստերը բնութագրվում էր «փոքր խախտումների մարտավարության» նկատմամբ առավել հանդուրժողական վերաբերմունքով, և հենց այն է էտալոնային համարվել հիմնական ռեգրեսիոն մոդելում: Երրորդ քլաստերում, որը բնութագրվում էր «փոքր խախտումների մարտավարության» նկատմամբ առավել անհանդուրժողական վերաբերմունքով, երկրները առաջին քլաստերի երկրների համեմատությամբ միջինում ունեն 0,045-ով բարձր մարդկային զարգացման ինդեքս: Իսկ «փոքր խախտումների մարտավարության» նկատմամբ հանդուրժողականության միջին մակարդակով երկ-

րորդ քլաստերի երկրներում մարդկային զարգացման ինդեքսը վիճակագրորեն նշանակալի կերպով չի տարբերվում առաջին քլաստերի մարդկային զարգացման ինդեքսից: Այսպիսով՝ որպեսզի վարքագծային կողմերը ազդեն երկրների բարեկեցության վրա, դրանք պետք է առանձնանան «փոքր խախտումների մարտավարության» նկատմամբ հանդուրժողականության էականորեն ցածր մակարդակով:

2. Ինստիտուտների ընկալման փոփոխականների հիման վրա ստացված երկրորդ քլաստերի կեղծ փոփոխականի դեպքում գործակիցը վիճակագրորեն նշանակալի է ստացվել և ունի դրական նշան: Դա նշանակում է, որ ձևական ինստիտուտների նկատմամբ ավելի բարձր վստահություն ունեցող երկրները միջինում ունեն մարդկային զարգացման ինդեքսի ավելի բարձր արժեք:

3. Առավել հետաքրքիր արդյունքներ են ստացվել սահմանադրական կայունությունը և սահմանադրական ավանդույթները բնորոշող փոփոխականների օգնությամբ:

4. «Երկրի հիմնական օրենքում կատարված փոփոխությունների հաճախականությունը» փոփոխականը ստացվել է վիճակագրորեն նշանակալի և ունի բացասական նշանակություն: Դա նշանակում է, որ որքան հաճախ են փոփոխություններ կատարվում սահմանադրության մեջ, այնքան միջինում ցածր է մարդկային զարգացման ինդեքսի մակարդակը: Այսպիսով՝ սահմանադրական կայունությունը երկրների բարեկեցության կարևորագույն նախադրյալն է: «Սահմանադրության ընդունումից հետո անցած տարիների քանակը» փոփոխականի հիման վրա ստացված 4-րդ խմբի կեղծ փոփոխականը ստացվել է վիճակագրորեն ոչ նշանակալի: 2-րդ և 3-րդ խմբերի կեղծ փոփոխականները վիճակագրորեն նշանակալի են ստացվել և ունեն դրական նշան: Հիշենք, որ բարձր համարով խմբերն ունեն սահմանադրական ավանդույթների ավելի երկար պատմություն (տե՛ս հիմնականի մոդելի փոփոխականների նկարագրությունը), նաև այն, որ էտալոնային է համարվում սահմանադրության ընդունումից հետո անցած տարիների քանակի ամենացածր արժեք ունեցող առաջին խումբը:

5. Այսպիսով՝ ստացված արդյունքները վկայում են, որ սահմանադրական ավանդույթները դրական ազդեցություն ունեն մարդկային զարգացման ինդեքսի վրա: Սակայն գոյություն ունի որոշակի շեմ, որից սկսած՝ այդ փոփոխականի ազդեցությունը երկրների բարեկեցության վրա այլևս նշանակալի չի լինում: Այդ մասին են վկայում կեղծ փոփոխականի ոչ նշանակալի լինելը չորրորդ քլաստերի համար և այն փաստը, որ երրորդ քլաստերի կեղծ փոփոխականի դեպքում գործակցի մեծությունն ավելի ցածր է ստացվել, քան երկրորդ քլաստերի փոփոխականի դեպքում:

Անհրաժեշտ է հիշել, որ կատարված վերլուծությունը կարող է շատ զգայուն լինել երկրների ընտրանքի նկատմամբ: Ցավոք տվյալների շտեմարանները թույլ չեն տալիս օգտագործել երկրների ավելի լայն ընտրանք: Այնուամենայնիվ, մոդելը կառուցել ենք մեր հիմնական մոդելից վերցված ավելի փոքր պատահական ընտրանքների վրա և համեմատել ենք ստացված արդյունքները: Հիմնական օրինաչափությունները գրեթե չեն փոխվել:

Եզրակացություն

Երկրների բարեկեցությունը պայմանավորված է բազմաթիվ գործոններով, ինչպիսիք են աշխարհագրական դիրքը, կլիման, բնական և մարդկային ռեսուրսները, կրոնը, պատմականորեն ձևավորված փոխհարաբերությունները հարևան երկրների հետ, պատմականորեն պայմանավորված ընտրված քաղաքական ուղին և այլն: Աճեմօղլին և Ռոբինսոնն⁶¹ ապացուցել են, որ երկրների բարեկեցության մակարդակը ոչ միշտ է բացատրվում միայն այդ գործոններով: Նրանք ցույց տվեցին, որ երկրների ծաղկումն ու անկումը նվազագույնը պայմանավորված են նաև ձևական քաղաքական և տնտեսական ինստիտուտների որակով և կարողունակությամբ:

Տվյալ աշխատանքում էմպիրիկ վերլուծության օգնությամբ մենք ցույց տվեցինք այդ պնդման հավաստիությունը: Սակայն ցույց տրվեց նաև, որ կարևոր նշանակություն կարող են ունենալ մարդկանց վարքագծային նախադրյալները, ինստիտուտների ընկալումը, սահմանադրական ավանդույթներն ու սահմանադրական կայունությունը:

Սահմանադրական կայունության և սահմանադրական ավանդույթների չափման համար մեր կողմից օգտագործվել են պրոքսի փոփոխականներ: Սահմանադրական կայունությունը գնահատել ենք «Երկրի հիմնական օրենքում կատարված փոփոխությունների քանակը՝ սկսած 1991 թ-ից» փոփոխականի, իսկ սահմանադրական ավանդույթները՝ «սահմանադրության ընդունումից հետո անցած տարիների քանակը» փոփոխականի օգնությամբ: Մենք ելնում ենք այն ենթադրությունից, որ սահմանադրության մեջ կատարվող ցանկացած փոփոխություն պայմանավորված է քաղաքական, տնտեսական կամ սոցիալական բնույթի որոշակի իրադարձություններով: Փոփոխությունն ինքնին ապագայում կարող է կայունություն մտցնել հասարակության կյանքում: Միևնույն ժամանակ, հիմնական օրենքում կատարվող ցանկացած փոփոխություն ենթադրում է փոքր-ինչ խոր փոփոխություններ պետական կառավարման ինստիտուտների գործունեության մեջ և հասարակական հարաբերությունների ադապտացում այդ փոփոխություններին: Հենց այդ հանգամանքով կարելի է բացատրել էմպիրիկ մոդելում հայտնաբերված

---

⁶¹ St' u Acemoglu, Daron and James A Robinson, Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty. 1st ed. New York, 2012.

հակադարձ կախվածությունը սահմանադրության մեջ կատարված փոփոխությունների քանակի փոփոխականի և մարդկային զարգացման ինդեքսի փոփոխականի միջև: Միաժամանակ, տվյալ ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, թե ինստիտուցիոնալ տնտեսության էմպիրիկ ուսումնասիրություններում որքան կարևոր է այնպիսի հասկացությունների ճշգրիտ չափման հնարավորությունը, ինչպիսիք են սահմանադրականության մակարդակը, սահմանադրական արժեքները, սահմանադրական կայունությունը և այլն: Մեր կողմից առաջարկվել է սահմանադրական կայունության չափման մեթոդաբանություն⁶², որը, Գ. Գ. Հարությունյանի կողմից առաջարկված ինդիկատորների⁶³ վրա կիրառելով, կարող է լուծել այդ խնդիրը: Մենք մտադիր ենք շարունակել ուսումնասիրություններն այս ուղղությամբ:

Վերհանեցինք նաև, որ առկա է դրական կախվածություն նոր սահմանադրության ընդունումից հետո անցած տարիների քանակի և երկրների բարեկեցության միջև: Ընդ որում, պարզեցինք, որ գոյություն ունի որոշակի շեմ, որը տարբեր երկրների համար կարող է տարբեր լինել (այս հոդվածում ուսումնասիրվող ընտրանքի համար մոտավորապես այն կազմել է միջինը 22 տարի), որից հետո սահմանադրության ընդունումից հետո անցած ժամանակի դրական ազդեցությունը գործնականում նիվերիլացվում է: Այստեղ հարկ է նկատել, որ նոր սահմանադրության ընդունման պատճառները կարող են տարբեր լինել: Այն ազդեցությունը, որի մասին մենք այժմ խոսում ենք, ամենայն հավանականությամբ պայմանավորված է այնպիսի դեպքերով, երբ սահմանադրության ընդունումը որոշակի աղետների հետևանք է, որոնք հանգեցրել են պետական իշխանության ինստիտուտների ամբողջական կամ մասնակի փլուզման: Նոր սահմանադրությունների ընդունումը, որի արդյունքում պահպանվում է պետական իշխանության մարմինների շարունակականությունը, մեր ուսումնասիրության մեջ և մեր նպատակներից ելնելով առավելապես վերաբերում է «փոփոխություններ հիմնական օրենքում» հասկացությանը:

---

⁶² St' u Harutyunyan G. G., Sargsyan H. L., Gevorgyan R. A., Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies, *Journal of Advanced Research in Law and Economics (JARLE)*, Volume VIII, Issue 4(26), Summer 2017, pp. 1126–1135.

⁶³ St' u Harutyunyan G. G., Main components of systematic constitutional monitoring, *Constitution Justice*, Number 4(74), 2016, pp. 7–35.

Խոսելով այնպիսի հասկացությունների մասին, ինչպիսիք են «սահմանադրական կայունությունը» և «սահմանադրական ավանդույթները», հարկ է նշել անցումային տնտեսությամբ երկրները: Այդ երկրները գտնվում են մի իրավիճակում, երբ սահմանադրական փոփոխություններն անհրաժեշտ են, և հենց դրանք են հանդիսանում անցումային գործընթացների հիմքը: Այդ երկրներում նոր ինստիտուտների ձևավորումը և դրանց փոխակերպումը՝ կախված փոփոխվող իրավիճակից, կենսական անհրաժեշտություն է: Այդ պատճառով, սահմանադրական մշակույթի ձևավորումն այդ երկրներում որոշակի ժամանակ է պահանջում: Այնուամենայնիվ, այս ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ կայուն սահմանադրական համակարգի ձևավորումը երկրների զարգացման անհրաժեշտ պայման է, այդ թվում՝ անցումային: Այն անցումային երկրները, որոնք կկարողանան ավելի շուտ ձևավորել կայուն սահմանադրական համակարգ, երկարաժամկետ տնտեսական զարգացման ավելի մեծ հնարավորություններ ունեն:

Մեր ուսումնասիրության երկրորդ կարևոր կողմը երկրների բարեկեցության վրա վարքագծային նախադրյալների և ինստիտուտների ընկալման ազդեցությունն է: Այս դեպքում ևս կարևոր խնդիր է այդ հասկացությունների առավել ճշգրիտ չափման հնարավորությունը: Դրանց «չափման» համար օգտագործել ենք WVS տվյալների շտեմարանը և ստացել, որ վարքագծային նախադրյալների փոփոխականները և ինստիտուտների ընկալման փոփոխականները վիճակագրորեն նշանակալի են:

Պարզ դարձավ, որ երկրների ուսումնասիրվող ընտրանքում գոյություն ունեն վարքագծի և ինստիտուտների ընկալման որոշ կարծրատիպեր, և որ դրանք երկրների բարեկեցության բացատրման համար որոշիչ գործոններ են: Հակվածությունը «փոքր խախտումների մարտավարությանը» և ինստիտուտների ընկալման ցածր մակարդակը բացասական է ազդում մարդկային զարգացման ինդեքսի վրա: Երկրների բարեկեցության բացատրման գործում այդ փոփոխականների կարևորության հետ մեկտեղ ուսումնասիրությունը վերհանեց նաև այդ հասկացությունների չափման հնարավորության խնդիրը:

Նոր ինստիտուցիոնալ տնտեսագիտության մեջ գոյություն ունի օպորտունիստական վարքագծի⁶⁴ հասկացությունը, երբ գործակալները հետապնդում են անձնական շահ՝ ընդհուպ հասնելով ուխտադրության (self interest seeking with guile): Աշխատության մեջ նկարագրված «փոքր խախտումների մարտավարությունը» օպորտունիստական վարքագծի դրսևորումներից մեկն է: Այդ վարքագծի մեկ այլ հնարավոր դրսևորում կարող է լինել «օրենքների ընտրողական կամ հարաբերական կատարման մարտավարությունը», երբ մարդը համոզված է, որ ելնելով ստեղծված իրավիճակից՝ ինքն ինքնուրույն կարող է որոշել կատարել կամ չկատարել օրենքի նորմը: Նման իրավիճակի օրինակ է ամբողջովին դատարկ խաչմերուկում կարմիր լույսի տակով անցնելը: Երկրների բարեկեցության վրա նման մարտավարության ազդեցության ուսումնասիրությունը հնարավոր չէ տվյալների մասնագիտացված շտեմարանի բացակայության պատճառով: Օրինակ՝ WVS տվյալների շտեմարանում մենք չգտանք այնպիսի փոփոխականներ, որոնք կկարողանայինք օգտագործել այդ և այլ վարքագծային նախընտրությունների նկարագրման համար:

Սահմանադրական և ինստիտուցիոնալ տնտեսությունների ոլորտում էմպիրիկ ուսումնասիրությունների զարգացման կարևոր նախադրյալներից է տվյալների մասնագիտացված շտեմարանի ստեղծումը:

Այսպիսով՝ այս աշխատության մեջ ձևակերպված հիմնական հիպոթեզը ամբողջությամբ հաստատվեց: Սահմանադրական մշակույթն ու վարքագծային ասպեկտները ինստիտուցիոնալ զարգացման հետ մեկտեղ երկրների բարեկեցության հիմնական գործոններն են:

---

⁶⁴ St' u Oliver E. Williamson, "Opportunism and its critics", in: *Managerial and decision economics*, Vol. 14, 1993, p. 97):

Գրականության ցանկ

1. *Harutyunyan G. G.*, Constitutional Culture: The Lessons of the History and the Challenges of the Time, republished with additions, Yerevan, 2016.
2. *Harutyunyan G. G.*, Main components of systematic constitutional monitoring, Constitution Justice, Number 4(74), 2016.
3. *Harutyunyan G. G., Sargsyan H. L., Gevorgyan R. A.*, Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies, Journal of Advanced Research in Law and Economics (JARLE), Volume VIII, Issue 4(26), Summer 2017.
4. *North, D. C.* Institutions, Institutional Change, and Economic Performance. Cambridge University Press, New York. 1990.
5. *Аузан А. А.*, Экономика всего. Как институты определяют нашу жизнь. ООО «Манн, Иванов и Фербер», М., 2014.
6. *Gigerenzer, Gerd; Selten, Reinhard*, Bounded Rationality: The Adaptive Toolbox. MIT Press, 2002.
7. *Oliver E. Williamson*, “Opportunism and its critics”, in: Managerial and decision economics, Vol. 14, 1993.
8. *Elkins, Zachary, Tom Ginsburg, and James Melton*. “Characteristics of National Constitutions, Version 2.0.” Comparative Constitutions Project. Last modified: April 18, 2014.
9. *Gabriel L. Negrett*, The Durability of Constitutions in Changing Environments: Explaining Constitutional Replacements in Latin America, The Hellen Kellogg Institute for Institutional Study, Working Paper # 350, August 2008.
10. *Brian S. Everitt, Sabine Landau, Morven Leese, Daniel Stahl*, Cluster Analysis, 5th ed., 2011.
11. *Chiu, T., D. Fang, J. Chen, Y. Wang, u C. Jeris*. A Robust and Scalable Clustering Algorithm for Mixed Type Attributes in Large Database Environment. B: Proceedings of the seventh ACM SIGKDD international conference on knowledge discovery and data mining. San Francisco, CA: ACM. 2001.
12. The SPSS Two Step cluster component, Technical report, available at http://www-01.ibm.com/support/knowledgecenter/SSLVMB_21.0.0/com.ibm.spss.statistics.help/alg_twostep.htm.
13. *Магнус Я. Р., Катышев П. К., Пересецкий А. А.*, Эконометрика. Начальный курс: Учеб., 8–е изд., М.: Дело, 2007.
14. *Acemoglu, Daron, and James A Robinson*, *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. 1st ed. New York, 2012.
Acemoglu, Daron, and James A Robinson, Persistence of Power, Elites, and Institutions, American Economic Review 2008, 98:1, 267–293,
<http://www.aeaweb.org/articles.php?doi=10.1257/aer.98.1.267>.
15. *Persson, T. and Tabellini, G.* The Economic Effects of Constitutions. Cambridge, MA: MIT Press, 2003.

Հավելված 1

Ալժիր	Իրաք	Ռուսաստան
Արգենտինա	Ճապոնիա	Ռուանդա
Հայաստան	Հորդանան	Սինգապուր
Ավստրալիա	Ղազախստան	Սլովենիա
Ադրբեջան	Քուվեյթ	Հարավային Աֆրիկա
Բահրեյն	Ղրղզստան	Հարավային Կորեա
Բելառուս	Լիբանան	Իսպանիա
Բրազիլիա	Մալայզիա	Շվեդիա
Չիլի	Մեքսիկա	Թայվան
Չինաստան	Մարոկկո	Թաիլանդ
Կոլումբիա	Նիդերլանդներ	Տրինիդադ և Տոբագո
Կիպրոս	Նոր Զելանդիա	Թուրքիա
Էկվադոր	Նիգերիա	Ուկրաինա
Եգիպտոս	Պակիստան	ԱՄՆ
Էստոնիա	Պերու	Ուրուգվայ
Վրաստան	Ֆիլիպիններ	Ուզբեկստան
Գերմանիա	Լեհաստան	Եմեն
Գանա	Կատար	Չինբարվե
Հնդկաստան	Ռումինիա	

Հավելված 2

N	Անվանումը	Անգլերեն անվանումը	Կրճատ անվանումը	Տվյալների շտեմարան	Նվազագույն	Առավելագույն	Միջին արժեքը	Ստանդարտ շեղում
1	Սահմանադրական համակարգի գոյության տարիների քանակը	Number of years constitutional system started	History_ constitution	CCP	1	225	40.8	44.8
2	Տարվա ընթացքում սահմանադրական իրադարձությունների միջին արժեքը՝ սկսած 1991 թ-ից	Constitutional Events per year since 1991	FRevents	CCP	0	0.96	0.268	0.236
3		Justifiable: Avoiding a fare on public transport	V198_Claim_benef	WVS	1.39	4.40	2.5213	.77743
4		Justifiable: Claiming government benefits to which you are not entitled	V199_fare_transp	WVS	1.34	4.51	2.6778	.80793
5		Justifiable: Stealing property	V200_Steal_proper	WVS	1.14	4.09	1.7188	.52956
6		Justifiable: Cheating on taxes if you have a chance	V201_Cheat_tax	WVS	1.27	4.12	2.1619	.62731

7		Justifiable: Someone accepting a bribe in the course of their duties	V2002_bribe	WVS	1.19	4.14	1.8497	.57542
8		Do you think most people would try to take advantage of you if they got a chance, or would they try to be fair?	V56_try_ advantage	WVS	3.80	7.57	5.7557	.71758
9		Schwartz: It is important to this person to always behave properly; to avoid doing anything people would say is wrong	V77_avoid_ doing_wrong	WVS	1.69	3.80	2.5410	.42306
10		Confidence: The armed forces	V109_Arm_ Forces	WVS	0.00	2.95	2.0889	.54038
11		Confidence: The police	V113_Police	WVS	1.28	3.21	2.3948	.38298
12		Confidence: The courts	V114_Courts	WVS	1.41	3.22	2.4351	.39370
13		Confidence: The government (in your nation's capital)	V115_ Government	WVS	1.27	3.31	2.5574	.40104
14		Confidence: Political Parties	V116_Parties	WVS	1.70	3.47	2.9269	.37007
15		Confidence: Parliament	V117_ Parliament	WVS	1.41	3.37	2.7194	.43091
16		Confidence: The Civil service	V118_Civil_ Service	WVS	1.50	3.30	2.5878	.37010

17		Control of Corruption: Estimate	WB_WGI_Corruption	WGI	-1.45	2.29	.0968	1.01673
18		Government Effectiveness: Estimate	WB_WGI_Government	WGI	-1.64	2.25	.2939	.89741
19		Political Stability and Absence of Violence/Terrorism: Estimate	WB_WGI_Polit_Stability	WGI	-2.63	1.49	-.2628	.98864
20		Regulatory Quality: Estimate	WB_WGI_Regulat_Quality	WGI	-1.69	2.26	.2560	.96923
21		Rule of Law: Estimate	WB_WGI_Rule_Law	WGI	-1.46	2.04	.1552	.97959
22		Voice and Accountability: Estimate	WB_WGI_Accountability	WGI	-1.90	1.60	-.0497	.97405
23		Human Development Index	HDI	WGI	.348	.935	.75520	.125571

Հավելված 3

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.852 ^a	.726	.675	.071793
2	.851 ^b	.724	.680	.071280
3	.842 ^c	.709	.671	.072306

a. Predictors: (Constant), Clust_Behav_2, NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

b. Predictors: (Constant), NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

c. Predictors: (Constant), Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	
	B	Std. Error	Beta			
1	(Constant)	.625	.051		12.224	.000
	Government Effectiveness: Estimate	.112	.016	.798	7.138	.000
	Perception of State Institutions	.040	.024	.161	1.712	.094
	NNhistory2	.089	.031	.300	2.884	.006
	NNhistory3	.076	.033	.282	2.341	.024
	NNhistory4	.058	.037	.201	1.554	.128
	Constitutional Events per year since 1991	-.093	.046	-.173	-2.000	.052
	Clust_Behav_3	.065	.046	.261	1.408	.166
	Clust_Behav_2	.028	.046	.113	.611	.545
	(Constant)	.652	.027		24.538	.000
2	Government Effectiveness: Estimate	.113	.015	.811	7.432	.000
	Perception of State Institutions	.043	.023	.171	1.864	.069
	NNhistory2	.086	.030	.291	2.846	.007
	NNhistory3	.071	.031	.264	2.277	.028
	NNhistory4	.056	.037	.194	1.518	.136
	Constitutional Events per year since 1991	-.095	.046	-.177	-2.068	.045
	Clust_Behav_3	.040	.022	.161	1.851	.071
	(Constant)	.676	.022		31.070	.000
	Government Effectiveness: Estimate	.127	.013	.908	10.098	.000
	Perception of State Institutions	.043	.023	.171	1.836	.073
3	NNhistory2	.062	.026	.210	2.373	.022
	NNhistory3	.043	.025	.158	1.682	.099
	Constitutional Events per year since 1991	-.099	.046	-.184	-2.123	.039
	Clust_Behav_3	.045	.022	.179	2.039	.047

a. Dependent Variable: Human Development Index

Variables Entered/Removed^a

Model	Variables Entered	Variables Removed	Method
1	Clust_Behav_2, NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3 ^b		Enter
2		Clust_Behav_2	Backward (criterion: Probability of F-to-remove >= .100).
3		NNhistory4	Backward (criterion: Probability of F-to-remove >= .100).

a. Dependent Variable: Human Development Index

b. All requested variables entered.

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	.588	8	.073	14.250	.000 ^b
	Residual	.222	43	.005		
	Total	.809	51			
2	Regression	.586	7	.084	16.467	.000 ^c
	Residual	.224	44	.005		
	Total	.809	51			
3	Regression	.574	6	.096	18.297	.000 ^d
	Residual	.235	45	.005		
	Total	.809	51			

a. Dependent Variable: Human Development Index

b. Predictors: (Constant), Clust_Behav_2, NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

c. Predictors: (Constant), NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

d. Predictors: (Constant), Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

Excluded Variables^a

Model	Beta In	T	Sig.	Partial Correlation	Collinearity Statistics	
					Tolerance	
2	Clust_Behav_2	.113 ^b	.611	.545	.093	.187
3	Clust_Behav_2	.088 ^c	.473	.639	.071	.188
	NNhistory4	.194 ^c	1.518	.136	.223	.383

a. Dependent Variable: Human Development Index

b. Predictors in the Model: (Constant), NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

c. Predictors in the Model: (Constant), Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

Հավելված 4

	Collinearity Statistics	
	Tolerance	VIF
Government Effectiveness: Estimate	.799	1.251
Clust_Behav_3	.841	1.190
NNhistory2	.823	1.216
NNhistory3	.728	1.373
Perception of State Institutions	.746	1.340
Constitutional Events per year since 1991	.858	1.166

Г. Г. АРУТЮНЯН

Г. Л. САРГСЯН

Р. А. ГЕВОРГЯН

**КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ:
ВОСПРИЯТИЕ ИНСТИТУТОВ И
БЛАГОСОСТОЯНИЕ СТРАН**

ПРЕДИСЛОВИЕ

Настоящее исследование посвящено проблемам критического/экспертного анализа различных проявлений комплексного и многослойного понятия “конституционализм”, а также проблемам преодоления уровня конституционного дефицита. Не претендуя на представление исчерпывающей позиции относительно анализа сложных, часто противопоставляемых проблем конституционального анализа, отметим, что в данном исследовании выдвигается своеобразный подход¹. Страны по уровню конституционализма нами классифицируются посредством кластерного анализа. В качестве критериев разграничения кластеров используются уровни демократического, институционального и политического развития стран. За последние десятилетия исследователи, проявляющие профессиональный интерес к конституционализму, используют достаточно абстрактные подходы к его диагностике, мониторингу и экономико–правовому урегулированию, что позволяет обратить внимание на основные их противоречия. Методологические рекомендации направлены на разработку подходов к выявлению условий вхождения в кластер развивающихся стран².

Следующие рекомендации направлены на переход от понятия “рациональный человек” к человеку, отличающемуся особыми поведенческими особенностями в контексте конституционализма. Концепция “рационального человека”, которая была очень продуктивной при применении к другим экономическим сферам, здесь не всегда позволяет получить достоверные результаты. Сделаны попытки изучения и этих отличительных особенностей.

Очевидно то, что политика, направленная на долгосрочный устойчивый экономический рост, опирается на общественный выбор и реализуется в контексте закономерностей мирового экономического развития. Поэтому, для подчеркивания основной цели и идеи работы уместно использовать мысли

---

¹ К данной проблеме в рамках монографий развернуто обратился Г. Арутюнян: “Конституционная культура, уроки истории и вызовы времени” (Ереван, Нжар, 2016 г.)

² В числе разработок выгодно отличается работа профессора Г. Арутюняна “Конституциональное наблюдение”(Ереван, 2016 г.), в которой выдвинут новый, концептуальный, целостный теоретико–методологический подход к разработке проблем.

исландского экономиста Т. Эгерсона, обобщившего теорему Коуза: “Экономический рост и развитие в основном не зависят от типа существующих правительств, если расходы на транзакции в экономической и политической сферах равны нулю. Однако, когда транзакционные издержки положительны, то распределение власти внутри страны и инфраструктура ее нормативных учреждений является важнейшим фактором ее развития”³. В приложении приведена публикация авторов “Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies” размещенная в электронном журнале “Journal of Advanced Research in Law and Economics”⁴.

---

³ https://ru.wikipedia.org/wiki/теорема_Коуза

⁴ <https://journals.aserspublishing.eu/jarle/article/view/1518>

ВВЕДЕНИЕ

С тех пор, как стало понятно, что институты имеют значение для экономического роста, началось обсуждение ранжировки их значимости. Наряду с этим встал вопрос о том как вписывается человек в механизмы воздействия институтов на экономический рост.

Согласно классическому определению Дугласа Норта⁵, “институты – это правила игры в обществе или, более формально, созданные человеком ограничения, которые определяют взаимоотношения между людьми”. Определение институтов, данное Нортом оперирует понятием “человек”. Это свидетельствует о неразрывной связи между институтами и поведением человека, и говорит о том, что нельзя рассматривать отдельно влияние институтов на социально–экономические и политические процессы с одной стороны и морально–этические и нравственные основы, предопределяющие поведение человека–с другой.

Качество институтов является одним из определяющих факторов экономического развития стран⁶. Конституционная культура же являются одним из определяющих факторов в формировании институтов⁷. Согласно определению, данному Г. Г. Арутюняном, «Понятие «конституционная культура более развернуто может характеризоваться как исторически сложившаяся, стабильная, обогащенная опытом поколений и всего человечества определенная ценностная система, лежащая в основе общественного бытия, способствующая установлению и реализации основополагающих правил поведения на основе их нравственного и духовного осмысления⁸»

---

⁵ North, D. C. *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge University Press, New York. 1990. p. 3.

⁶ *Acemoglu, Daron, and James A Robinson, Persistence of Power, Elites, and Institutions, American Economic Review* 2008, 98:1, 267–293, <http://www.aeaweb.org/articles.php?doi=10.1257/aer.98.1.267>.

⁷ Persson, T. and Tabellini, G. *The Economic Effects of Constitutions*. Cambridge, MA: MIT Press, 2003.

⁸ Harutyunyan G. G., *Constitutional Culture: The Lessons of the History and the Challenges of the Time*, republished with additions, Yerevan, 2016, pp. 528–529.

Поведение агентов, такое понятие как: “что такое хорошо и что такое плохо” –играют не менее важную роль в формировании институтов. Формальные и неформальные институты имеют одинаковый шанс для формирования среды в “хороших условиях” (имеется ввиду поведение агентов).

Для описания и моделирования процессов функционирования институтов экономическая теория базируется на теории “рациональных ожиданий”. Эта теория была создана в середине прошлого века Мутон⁹ и получила дальнейшее развитие в работах Роберта Лукаса¹⁰. Согласно теории рациональных ожиданий, все агенты «рациональны». Это означает, что основываясь на всей доступной информации, они формируют ожидания о будущих ценах и количестве необходимых благ. Основываясь на этих ожиданиях они действуют таким образом, что максимизируют свою функцию полезности. Базируясь на этих предположениях, теория «рациональных ожиданий» с успехом применялась для объяснения многих макроэкономических закономерностей. Рациональное поведение человека предполагает хорошее знание основ теории оптимизации. Концепция “рационального человека” присваивает это умение всем без исключения агентам. При этом предполагается, что все агенты непрерывно оптимизируют свое поведение при каждом этапе принятия решения, базируясь на всей доступной для себя к тому моменту информации. Если же поступает новая информация или же приходится принимать новое решение, человек снова и снова повторяет эти упражнения. Очевидно, что не все люди знакомы с основами теории оптимизации, однако, согласно доктрине “рационального человека”, это и необязательно, т.к. эти механизмы запускаются на подсознательном уровне, а сама доктрина лишь описывает происходящие в реальности процессы. Еще одной немаловажной деталью доктрины является предположение об одинаковом целеполагании у всех людей, а именно жажде наживы, при этом данная цель остается неизменной при каждом принятии решения на основе оптимизационного алгоритма на протяжении

---

⁹ John F. Muth (1961) “Rational Expectations and the Theory of Price Movements” reprinted in The new classical macroeconomics. Volume 1. (1992): 3–23 (International Library of Critical Writings in Economics, vol. 19. Aldershot, UK: Elgar.

¹⁰ Lucas, Robert (1972). “Expectations and the Neutrality of Money” (PDF). Journal of Economic Theory. 4 (2): 103–24.

всей жизни индивида. Как заметил А. А. Аузан¹¹ получается этакая “всеведущая эгоистическая сволочь, которая обладает сверхъестественными способностями по рационализации и максимизации своей полезности”.

Любой институт – это свод правил в совокупности с механизмами их выполнения. И свод правил и механизмы их выполнения в конечном счете касаются поведения людей. Таким образом, если действительно институты важны для экономического роста, то не менее важна концепция поведения человека для определения этих институтов. Ведь если основываться не на доктрине “человека рационального”, а на некой утопической доктрине “человека идеального”, то возможно необходимость институтов вообще бы отпала. Поэтому при изучении институциональных аспектов экономического развития концепция «рационального человека» может оказаться недостаточной. Именно поэтому в новой институциональной экономике вводятся понятия ограниченной рациональности¹² и оппортунистического поведения¹³.

В настоящей работе мы предполагаем, что экономическое развитие стран обусловлено не только качеством институтов, но и поведенческими предпосылками людей, а также уровнем восприятия институтов большинством граждан стран. В то же время традиции и стабильность конституционного строя, которые в совокупности можно охарактеризовать всеобъемлющим термином “конституционная культура” являются необходимым условием существования эффективных институтов и высоких морально–этических норм в обществе.

Механизмы обеспечения выполнения тех или иных правил – это основополагающий принцип работы институтов. В то же время, очевидно, что каковы бы ни были эти механизмы, уровень их выполнения находится в зависимости от восприятия и поведенческих предубеждений отдельных личностей. С этой точки зрения, те институты, которые воспринимаются большинством людей на подсознательном уровне имеют больше шансов на существование нежели те, что основаны исключительно на идее принуждения. Это относится ко всем институтам и связанным с ними сводам правил, но особенно к тем правилам,

---

¹¹ Аузан А.А., Экономика всего. Как институты определяют нашу жизнь. ООО «Манн, Иванов и Фербер», М., 2014, стр. 8.

¹² Gigerenzer, Gerd; Selten, Reinhard, Bounded Rationality: The Adaptive Toolbox. MIT Press, 2002.

¹³ Oliver E. Williamson, “Opportunism and its critics”, in: Managerial and decision economics, Vol. 14, 1993, p. 97).

которые призваны обеспечивать основы общественных отношений на основе рутинных, ежедневных взаимоотношений, нарушение которых не может предполагать чрезмерных наказаний, по крайней мере, формальных. Иначе говоря – это нарушения, которые в спорте иногда именуется «тактикой мелкого фола». С точки зрения транзакционных издержек, это – правила, обеспечение выполнения которых может оказаться наименее эффективным для общества в целом. Тем не менее, отрицательное влияние такой ситуации может быть очень значительным. Например, известно, что многие социально-экономические проблемы в переходных и развивающихся странах имеют институциональные корни. Существует также множество теоретических работ и прикладных рекомендаций для создания сильных институтов, тем не менее эти рекомендации не всегда оказываются эффективными. На наш взгляд одной из основных причин трудностей, связанных с претворением в жизнь институциональных и структурных реформ в переходных и развивающихся странах являются восприятие и поведенческие предпосылки агентов.

В новой институциональной экономике понятие оппортунистического поведения связывают с ситуациями, когда агенты, преследуя личные интересы, доходят до вероломства (*self interest seeking with guile*). Мы рассматриваем «тактику мелкого фола» как одно из проявлений оппортунистического поведения. Причины «тактики мелкого фола» в общественной жизни могут быть очень разными, начиная с поведенческих предубеждений на уровне элиты, которая безнаказанно использует «тактику большого фола», кончая исторически сложившимися обычаями и религией. Часто причиной этого может стать внешний шок в виде войн, революций, распадов стран и т.п. В этих случаях происходит разрушение конституционного строя и существующих институтов, которое обычно сопровождается изменением восприятия и поведенческих предпосылок агентов.

В данной работе предлагается эмпирическое исследование взаимосвязи конституционализма, институционального развития, поведенческих предпосылок и восприятия институтов человеком с одной стороны и экономического развития с другой стороны (на выборке из 56 стран).

Конституционная идентичность человека¹⁴

Как свидетельствует история развития человечества – начиная с библейских толкований до современных философских, правовых и политологических обобщений, в деле обеспечения гармонии **коллективного** сосуществования социального общества и стимулирования его развития исключительны роль и значение конституционализации общественных отношений. Естественно, что их проявления прошли серьезную историческую эволюцию, однако сохранили важную аксиологическую общность.

Основной смысл библейской книги “Исход” – покорное служение божественным законам. Этой покорностью люди выразят свою любовь к Богу и будут жить как свободный и сплоченный народ. В этом разделе представлены не только переданные Богом законы, но и десять заповедей, являющихся аксиологическим стержнем христианской веры и осмысляющих символ богоуподобления человека.

В последующие века на уровне конституционных решений весь процесс правосозидания сопровождался поисками внедрения в жизнь Божьего завета людям “быть человеком” и утвердить общественное согласие.

Уместно вспомнить об изданном в 1837 году в Венеции Новом *словаре* древнеармянского языка (*Айказян*) характеристику “Конституции” – “Пределозначимые решения и Провидение Божие”¹⁵. Иначе говоря – принятое на основе провидения Божьего, устанавливающего пределы, границы высшего решения. Именно имея в виду такое решение, Мовсес Хоренаци в 5 веке, характеризуя принятую в 365 г. Аштишатским национально–церковным Собранием каноническую Конституцию, отмечает, что Конституцией в Армении установилось милосердие¹⁶.

---

¹⁴ Данный параграф подготовлен на основе доклада Г.Г. Арутюняна «Гносеологические и аксиологические характеристики конституционной идентичности человека». <http://www.concourt.am/armenian/structure/president/articles/article-january2018.pdf>.

¹⁵ См. Новый *словарь* древнеармянского языка (*Айказян*). Т. 2. – Венеция, 1837. – С.688.

¹⁶ См. Мовсес Хоренаци. 5–й век. История Армении. – Ереван, 1997. – С. 225 (версию на грабаре см. Арутюнян Г. Конституционная культура: уроки истории и вызовы времени. – Ереван, 2016. – С. 489).

Գ. Գ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Հ. Լ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ
Ռ. Ա. ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

**ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՆԵՐԻ ԸՆԿԱԼՈՒՄԸ ԵՎ
ԵՐԿՐՆԵՐԻ ԲԱՐԵԿԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ**

ԵՐԵՎԱՆ • 2018

Հրատարակության է երաշխավորել
ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետի գիտական խորհուրդը

ՀՏԴ 330
ԳՄԴ 65
Հ 422

Գիտական խմբագիրներ՝ **Գ. Բ. Դանիելյան.** *իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր*
Գ. Մ. Մկրտչյան. *տնտեսագիտական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր*
Գրախոսող՝ **Վ. Ի. Սուսլով.** *տնտեսագիտական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,*
ՌԴ ԳԱ թղթակից անդամ

Հարությունյան Գ.
Հ 422 Սահմանադրականություն. ինստիտուտների ընկալումը և երկրների
բարեկեցությունը/ Գ. Հարությունյան, Հ. Սարգսյան, Ռ. Գևորգյան.— Եր.:
«Ձանգակ» հրատ., 2018.— 208 էջ:

Երկրների բարեկեցությունը կախված է բազմաթիվ գործոններից: Նոր ինստիտուցիոնալ տնտեսագիտության համաձայն՝ երկրների բարեկեցության որոշիչ գործոններից է ինստիտուցիոնալ զարգացման մակարդակը: Այդ հիպոթեզը հաստատվել է էկոնոմետրիկ վերլուծությամբ և ցույց է տրվել, որ երկրների բարեկեցության մակարդակը որոշելու համար պետք է օգտագործվեն այնպիսի կարևոր հասկացություններ, ինչպիսիք են սահմանադրական մշակույթը, վարքագծային նախադրյալները և ինստիտուտների ընկալումը: Գրքում նաև քննարկվում են այդ մեծությունների «չափման» տարբեր հնարավորություններ և դրանց հետ կապված խնդիրները:

ՀՏԴ 330
ԳՄԴ 65

ISBN 978–9939–68–652–3

© Հարությունյան Գ., 2018
© Սարգսյան Հ., 2018
© Գևորգյան Ռ., 2018
© «Ձանգակ–97» ՍՊԸ, 2018

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Առաջաբան.....	13
Ներածություն	15
Մարդու սահմանադրական ինքնությունը	20
Կորպորատիվ ժողովրդավարություն և օլիգարխացում	32
Օգտագործվող տվյալներ	39
Հիմնական հիպոթեզ.....	42
Ինստիտուտները և երկրների բարեկեցությունը	43
Մարդկանց վարքագծային նախադրյալները	46
Ինստիտուտների ընկալումը	51
Հիմնական մոդել	55
Եզրակացություն	62
Գրականության ցանկ	66
Հավելված 1	67
Հավելված 2	68
Հավելված 3.....	71
Հավելված 4.....	75

Г. Г. АРУТЮНЯН
Г. Л. САРГСЯН
Р. А. ГЕВОРГЯН

**КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ:
ВОСПРИЯТИЕ ИНСТИТУТОВ И
БЛАГОСОСТОЯНИЕ СТРАН**

ЕРЕВАН • 2018

Рекомендовано к изданию
ученым советом факультета экономики и управления ЕГУ

Научные редакторы: *Доктор юридических наук, профессор Г. Б. Даниелян*
Доктор экономических наук, профессор Г. М. Мкртчян

Рецензент: *Доктор экономических наук, профессор, член–корреспондент*
Российской академии наук В. И. Суслов

Благополучие стран зависит от множества факторов. Согласно новой институциональной экономике одним из определяющих факторов благосостояния стран является уровень институционального развития. Эта гипотеза подтверждена на основе эконометрического анализа и показано, что для определения уровня благосостояния стран должны использоваться такие важные понятия, как конституционная культура, поведенческие предпосылки и восприятие институтов. В книге также обсуждаются различные возможности “измерения” этих величин и смежные с ними проблемы.

ISBN 978–9939–68–652–3

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие	78
Введение	80
Конституционная идентичность человека	84
Корпоративная демократия и олигархизация	95
Используемые данные	101
Основная гипотеза	103
Институты и благополучие стран	105
Поведенческие предпосылки людей	107
Восприятие институтов	112
Основная модель	117
Заключение	122
Список литературы	125
Приложение 1	126
Приложение 2	127
Приложение 3	130
Приложение 4	133

G. G. HARUTYUNYAN
H. L. SARGSYAN
R. A. GEVORGYAN

**CONSTITUTIONALISM:
PERCEPTION OF INSTITUTIONS AND
WELFARE OF COUNTRIES**

YEREVAN • 2018

Recommended for publication by the
Academic Board of Faculty of Economics and Management of YSU

Scientific Editors: *G. B. Danielyan Doctor of Law, Professor*
G. M. Mkrtchyan Doctor of Economics, Professor

The Reviewer: *V. I. Suslov Doctor of Economics, Professor, corresponding Member of
the Russian Academy of Sciences*

Welfare of countries is influenced by a number of factors. According to the new institutional economy, one of the decisive factors of the welfare of countries is the level of institutional development. This hypothesis is confirmed through the basis of econometric analysis and shows that to determine the level of welfare of countries such important concepts as constitutional culture, behavioral prerequisites and perception of institutions should be used. The book also discusses various possibilities of “measuring” these quantities and related problems.

ISBN 978-9939-68-652-3

Content

Preface	136
Introduction	138
Constitutional identity of a person	141
Corporate democracy and oligarchy	151
The data used	156
The basic hypothesis	158
Institutions and welfare of countries	160
Behavioral background of people	162
Perception of institutions.....	166
The basic model	170
Conclusion.....	176
References	179
Annex 1	180
Annex 2.....	181
Annex 3.....	183
Annex 4.....	188
Annex 5 Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies.....	189

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

«Սահմանադրականություն» բազմաշերտ ու ընդգրկուն հասկացության տարաբնույթ դրսևորումների քննական վերլուծության, ինչպես նաև սահմանադրական դեֆիցիտի հաղթահարման հիմնախնդիրներին է նվիրված սույն հետազոտությունը: Չհավակնելով սահմանադրականության բարդ, հաճախ իրարամերժ տեսակետների վերլուծությունների վերաբերյալ ավարտուն տեսակետ ներկայացնելուն՝ նշենք, որ այն ներկա ուսումնասիրության շրջանակներում կարևորվում է առանձնահատուկ մեկ այլ մոտեցմամբ¹: Վերջինս արտահայտվում է նրանում, որ սահմանադրականության մակարդակի քանակական գնահատմամբ երկրները դասակարգվում են ըստ սահմանադրականության աստիճանի, և կանխորոշվում են ստացված քլաստերների տարբերակիչ հայտանիշները: Դրանք արտացոլվում են նախ և առաջ դեմոկրատական, ինստիտուցիոնալ և քաղաքական զարգացումների բնութագրիչներով:

Վերջին տասնամյակներում թափ առնող ուսումնասիրությունների շարքում մասնագիտական հետաքրքրություն ունեցողները կտեսնեն երբեմն բավականին վերացական մոտեցումներ սահմանադրականության ախտորոշման, մշտադիտարկման ու տնտեսաիրավական կարգավորումներ ներառող համապարփակ մեթոդաբանության մշակման փորձ, որը խարսխված է հիմնականում միջազգային տարաբնույթ շտեմարաններում զետեղված նրբին փորձագիտական դիտարկումների վրա: Մեթոդաբանությունը նպատակաուղղված է առաջավոր հասարակությունների ընտանիքում տեղ գտնելու համար զարգացող տնտեսության կայացման երաշխավորությունների մշակմանը²:

Հաջորդ նկատառումն այն է, որ ներկայացված նյութում «ռացիոնալ մարդու» դիտարկումից անցում է կատարվել մարդու վարքագծային առանձնահատկությունների ներառմանը սահմանադրականության համատեքստում: «Ռացիոնալ մարդու» հայեցակարգը, որը շատ արդյունավետ է եղել տնտեսագիտության այլ ոլորտների կիրառություններում, միշտ չէ, որ թույլ է տալիս

¹ Տվյալ հիմնախնդիրն ծավալուն անդրադարձ է կատարվել Գ. Հարությունյանի «Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները» մենագրության շրջանակներում (Երևան, Նժար, 2016 թ.):

² Դրանց շարքում շահեկանորեն առանձնանում է պրոֆեսոր Գ. Հարությունյանի «Սահմանադրական մշտադիտարկում» (Երևան, 2016 թ.) աշխատությունը, որը հիմնախնդրի տեսամեթոդաբանական ամբողջական հայեցակարգային նոր մոտեցում է առաջադրում:

ստանալ բավարար արդյունքներ: Փորձել ենք քննարկել նաև այս առանձնահատկությունների դրսևորումները:

Ակնհայտ է այն, որ երկարատև կայուն տնտեսական աճին ուղղված քաղաքականությունը հենվում է հասարակական ընտրության վրա, իրականացվում համաշխարհային տնտեսական զարգացումների համատեքստում: Ուստի աշխատանքի հիմնական նպատակադրումն ու գաղափարը ընդգծելու համար տեղին է մեջբերել իսլանդացի տնտեսագետ Թրայն Էգերսթոնի «Քոուզի թեորեմի ընդհանրացումը», ըստ որի՝ «Տնտեսական աճը և երկրի զարգացումը հիմնականում կախված չեն գոյություն ունեցող կառավարության տիպից, եթե գործարքային ծախսերը տնտեսական և քաղաքական ասպարեզում հավասար են գրոյի: Սակայն եթե գործարքային ծախսերը դրական են, ապա իշխանության բաշխումը երկրի ներսում և նրա իրավաստեղծ կազմակերպությունների ինստիտուցիոնալ կառուցվածքը հանդիսանում են նրա զարգացման կարևորագույն գործոնը»³:

Գրքի հավելվածում զետեղված է նաև հեղինակների «Journal of Advanced Research in Law and Economics» էլեկտրոնային հանդեսի «Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies» հրապարակումը⁴:

---

³ https://ru.wikipedia.org/wiki/teopema_Koyza.

⁴ <https://journals.aserspublishing.eu/jarle/article/view/1518>.

Ներածություն

Այն պահից, երբ պարզ դարձավ, որ ինստիտուտները կարևոր դեր ունեն տնտեսական վերելքի գործում, սկսվեց դրանց նշանակության կանոնակարգման քննարկումը: Դրա հետ մեկտեղ հարց ծագեց, թե ինչպես է մարդը ներգրավվում տնտեսական վերելքի վրա ինստիտուտների ազդեցության կառուցակարգերի մեջ:

Դուգլաս Նորտի⁵ դասական սահմանման համաձայն «ինստիտուտները հասարակության մեջ խաղի կանոններ են կամ, ավելի ֆորմալ իմաստով, մարդու կողմից ստեղծված սահմանափակումներ, որոնք սահմանում են մարդկանց միջև փոխհարաբերությունները»: Նորտի կողմից տրված ինստիտուտների սահմանումը օգտագործում է «մարդ» հասկացությունը: Դա վկայում է ինստիտուտների և մարդու վարքագծի միջև անքակտելի կապի մասին, ինչը հանգեցնում է մի կողմից՝ սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական գործընթացների վրա ինստիտուտների ազդեցության և մյուս կողմից՝ մարդու վարքագիծը կանխորոշող բարոյաէթիկական հիմքերի անջատ դիտարկման անթույլատրելիության:

Ինստիտուտների որակը երկրների տնտեսական զարգացման որոշիչ գործոններից է⁶, իսկ սահմանադրական մշակույթն ինստիտուտների ձևավորման որոշիչ գործոններից է⁷: Գ. Գ. Հարությունյանի կողմից տրված սահմանման համաձայն՝ «սահմանադրական մշակույթ» հասկացությունն առավել բացված կարելի է բնութագրել որպես պատմականորեն ձևավորված, կայուն, սերունդների փորձով հարստացված որոշակի արժեքային համակարգ, որն ընկած է հասարակական կենցաղի հիմքում և նպաստում է բարոյական և

---

⁵ St' u North, D.C. Institutions, Institutional Change, and Economic Performance. Cambridge University Press, New York. 1990. p. 3.

⁶ St' u Acemoglu, Daron, and James A Robinson, Persistence of Power, Elites, and Institutions, American Economic Review 2008, 98:1, 267-293, <http://www.aeaweb.org/articles.php?doi=10.1257/aer.98.1.267>.

⁷ St' u Persson, T. and Tabellini, G. The Economic Effects of Constitutions. Cambridge, MA: MIT Press, 2003.

հոգեբանական իմաստավորման հիմքի վրա հիմնարար վարքագծի կանոնների սահմանմանը և իրագործմանը»⁸:

Գործակալների վարքը, «ինչն է լավ, ինչը՝ վատ» հասկացությունը ոչ պակաս կարևոր են ինստիտուտների ձևավորման գործում: Ձևական և ոչ ձևական ինստիտուտները հավասար հնարավորություն ունեն «լավ պայմաններում» միջավայրի ձևավորման համար (այսինքն՝ գործակալների վարքագիծը):

Ինստիտուտների գործելու գործընթացների նկարագրման և մոդելավորման համար տնտեսագիտության տեսությունը հիմնվում է «ռացիոնալ սպասումների» տեսության վրա: Այդ տեսությունը ստեղծվել է անցյալ դարի կեսերին Մուտի⁹ կողմից և հետագա զարգացում է ստացել Ռոբերտ Լուկասի¹⁰ աշխատություններում: Ռացիոնալ սպասումների տեսության համաձայն՝ բոլոր գործակալները «ռացիոնալ են»: Դա նշանակում է, որ հիմնվելով ամբողջ հասանելի տեղեկատվության վրա՝ նրանք ձևավորում են սպասումներ անհրաժեշտ բարիքների ապագա գների և քանակի վերաբերյալ: Հիմնվելով այդ սպասումների վրա՝ նրանք գործում են այնպես, որ առավելագույնի են հասցնում իրենց արդյունավետության գործառույթը: Հիմք ընդունելով այս ենթադրությունները՝ «ռացիոնալ սպասումների» տեսությունը հաջողությամբ կիրառվել է շատ մակրոտնտեսական օրինաչափությունների բացատրման համար: Մարդու ռացիոնալ վարքագիծը ենթադրում է օպտիմալացման տեսության հիմունքների լավ իմացություն: «Ռացիոնալ մարդու» հայեցակարգն այդ կարողությունները վերագրում է բոլոր գործակալներին՝ առանց բացառության: Ընդ որում՝ ենթադրվում է, որ բոլոր գործակալները որոշում ընդունելու յուրաքանչյուր փուլում անընդհատ օպտիմալացնում են իրենց վարքագիծը՝ հիմնվելով այդ պահին իրենց հասանելի տեղեկատվության վրա: Իսկ եթե նոր տեղեկություն է ստացվում, կամ պետք է նոր որոշում կայացնել, մարդը նորից ու նորից ստուգում է այդ վարժությունները: Ակնհայտ է, որ ոչ

---

⁸ St' u Harutyunyan G.G., Constitutional Culture: The Lessons of the History and the Challenges of the Time, republished with additions, Yerevan, 2016, էջ 528–529:

⁹ St' u John F. Muth (1961) “Rational Expectations and the Theory of Price Movements” reprinted in The new classical macroeconomics. Volume 1. (1992): 3–23 (International Library of Critical Writings in Economics, vol. 19: St' u Aldershot, UK: Elgar:

¹⁰ St' u Lucas, Robert (1972). “Expectations and the Neutrality of Money” (PDF). Journal of Economic Theory. 4 (2): 103–24:

բոլորն են ծանոթ օպտիմալացման տեսության հիմունքներին, սակայն, համաձայն «ռացիոնալ մարդու» դոկտրինայի, դա պարտադիր չէ, քանի որ այդ մեխանիզմները գործարկվում են ենթագիտակցական մակարդակում, իսկ ինքնին դոկտրինան միայն նկարագրում է իրականում կատարվող գործընթացները: Դոկտրինայի ևս մեկ ոչ պակաս կարևոր դետալներից է բոլոր մարդկանց մոտ միևնույն նպատակադրվածության վերաբերյալ ենթադրությունը, այն է՝ շահի ծարավը, ընդ որում՝ այդ նպատակը անփոփոխ է մնում օպտիմալացման ալգորիթմի հիման վրա յուրաքանչյուր որոշման կայացման ժամանակ՝ անհատի կյանքի ամբողջ ընթացքում: Ինչպես նկատել է Ա. Ա. Աուզանը¹¹, ստացվում է մի «ամենագետ եսասեր սրիկա՝ օժտված իր արդյունավետության ռացիոնալացման և առավելագույնի հասցնելու գերբնական ունակություններով»:

Ցանկացած ինստիտուտ կանոնների հավաքակազմ է՝ դրանց կատարման մեխանիզմների ամբողջությամբ: Ե՛վ կանոնների հավաքակազմը, և՛ դրանց կատարման մեխանիզմներն ըստ էության վերաբերում են մարդկանց վարքագծին: Այսպիսով, եթե ինստիտուտներն իրականում կարևոր են տնտեսական վերելքի գործում, ապա պակաս կարևոր չէ մարդու վարքագծի հայեցակարգն այդ ինստիտուտների սահմանման համար: Չէ՞ որ, եթե հիմնվենք ոչ թե «ռացիոնալ մարդ», այլ ինչ–որ ուտոպիստական «իդեալական մարդ» դոկտրինայի վրա, ապա հնարավոր է, որ ինստիտուտների անհրաժեշտություն ընդհանրապես չլիներ: Այդ պատճառով տնտեսական զարգացման ինստիտուցիոնալ ասպեկտների ուսումնասիրման ժամանակ «ռացիոնալ մարդու» հայեցակարգը կարող է բավարար չլինել: Դա է պատճառը, որ նոր ինստիտուցիոնալ տնտեսագիտության մեջ ներդրվում են սահմանափակ ռացիոնալության¹² և օպորտունիստական վարքագծի¹³ հասկացությունները:

Տվյալ աշխատանքում մենք ենթադրում ենք, որ երկրների տնտեսական զարգացումը պայմանավորված է ոչ միայն ինստիտուտների որակով, այլ նաև մարդկանց վարքագծային նախադրյալներով, ինչպես նաև քաղաքացիների

¹¹ Տե՛ս Аузан А.А., Экономика всего. Как институты определяют нашу жизнь. ООО «Манн, Иванов и Фербер», М., 2014, էջ 8:

¹² Տե՛ս Gigerenzer, Gerd; Selten, Reinhard, Bounded Rationality: The Adaptive Toolbox. MIT Press, 2002:

¹³ Տե՛ս Oliver E. Williamson, “Opportunism and its critics”, in: Managerial and decision economics, Vol. 14, 1993, էջ 97):

մեծամասնության կողմից ինստիտուտների ընկալման մակարդակով: Միևնույն ժամանակ ավանդույթները և սահմանադրական կարգի կայունությունը, որոնք որպես ամբողջություն կարելի է բնորոշել «սահմանադրական մշակույթ» համընդգրկուն եզրույթով, հանդիսանում են հասարակության մեջ արդյունավետ ինստիտուտների և բարձր բարոյաէթիկական նորմերի գոյության անհրաժեշտ պայման:

Կանոնների այս կամ այն հավաքակազմի կատարումն ապահովող մեխանիզմները հանդիսանում են ինստիտուտների գործելու հիմնարար սկզբունքը: Միևնույն ժամանակ ակնհայտ է, որ ինչպիսին էլ որ լինեն այդ մեխանիզմները, դրանց կատարման մակարդակը կախված է առանձին անհատների կողմից դրանց ընկալումից և վարքագծային նախասահմանումներից: Այդ տեսանկյունից այն ինստիտուտները, որոնք մարդկանց մեծամասնության կողմից ընկալվում են ենթագիտակցական մակարդակում, գոյատևելու ավելի մեծ հնարավորություն ունեն, քան նրանք, որոնք բացառապես հիմնված են հարկադրանքի գաղափարի վրա: Դա վերաբերում է բոլոր ինստիտուտներին և դրանց հետ կապված կանոնների հավաքակազմին, բայց հատկապես այն կանոններին, որոնք կոչված են ձանձրալի, ամենօրյա փոխհարաբերությունների հիման վրա ապահովել հասարակական հարաբերությունների հիմքերը, և դրանց խախտումը չի կարող ենթադրել ծայրահեղ պատիժներ, գոնե ձևական առումով: Այլ կերպ ասած՝ դրանք խախտումներ են, որոնք սպորտում երբեմն անվանում են «փոքր խախտումների մարտավարություն»: Տրանսակցիոն ծախսերի տեսանկյունից դրանք կանոններ են, որոնց կատարման ապահովումը կարող է ամենաանարդյունավետոր լինել ամբողջ հասարակության համար: Այնուամենայնիվ, այդպիսի իրավիճակի բացասական ազդեցությունը կարող է շատ նշանակալի լինել: Օրինակ՝ հայտնի է, որ անցումային և զարգացող երկրներում սոցիալ-տնտեսական շատ խնդիրներ ունեն ինստիտուցիոնալ արմատներ: Գոյություն ունեն նաև ուժեղ ինստիտուտների ստեղծման վերաբերյալ բազմաթիվ տեսական աշխատություններ և կիրառական հանձնարարականներ, այնուամենայնիվ, այդ հանձնարարականները ոչ միշտ են արդյունավետ լինում: Մեր կարծիքով անցումային և զարգացող երկրներում ինստիտուցիոնալ և կառուցվածքային

բարեփոխումների կյանքի կոչման հետ կապված դժվարությունների հիմնական պատճառներից են գործակալների ընկալումները և վարքագծային նախադրյալները:

Նոր ինստիտուցիոնալ տնտեսագիտության մեջ օպորտունիստական վարքագծի հասկացությունը կապում են այնպիսի իրավիճակների հետ, երբ գործակալները, անձնական շահ հետապնդելով, հասնում են ուխտադրության (self interest seeking with guile): «Փոքր խախտումների մարտավարությունը» մենք դիտարկում ենք որպես օպորտունիստական վարքագծի դրսևորումներից մեկը: Հասարակական կյանքում «փոքր խախտումների մարտավարության» պատճառները կարող են շատ տարբեր լինել՝ սկսած վարքագծային նախասահմանումներից էլիտայի մակարդակում, որոնք անպատիժ կերպով կիրառում են «փոքր խախտումների մարտավարությունը», վերջացրած պատմականորեն ձևավորված սովորույթներով և կրոնով: Հաճախ պատճառ կարող է լինել արտաքին շուկա՝ պատերազմների, հեղափոխությունների, երկրների փլուզման և այլնի տեսքով: Այդ դեպքերում տեղի է ունենում սահմանադրական կարգի և գոյություն ունեցող ինստիտուտների տապալում, ինչը սովորաբար ուղեկցվում է գործակալների ընկալման և վարքագծային նախադրյալների փոփոխմամբ:

Տվյալ աշխատության մեջ 56 երկրների ընտրանքների վրա առաջարկվում է մի կողմից՝ սահմանադրականության, ինստիտուցիոնալ զարգացման, վարքային նախադրյալների, մարդկանց կողմից ինստիտուտների ընկալման և մյուս կողմից՝ տնտեսական զարգացման փոխկապակցվածության էմպիրիկ ուսումնասիրություն:

Մարդու սահմանադրական ինքնությունը¹⁴

Ինչպես վկայում է մարդկության զարգացման ողջ պատմությունը՝ աստվածաշնչյան մեկնություններից մինչև ժամանակակից փիլիսոփայական, իրավական ու քաղաքագիտական ընդհանրացումները, սոցիալական հանրության **կոլեկտիվ** գոյի ներդաշնակության ապահովման ու զարգացումը խթանելու գործում բացառիկ են հասարակական հարաբերությունների սահմանադրականացման դերն ու նշանակությունը: Բնական է՝ դրանց դրսևորումները պատմական լուրջ էվոլյուցիա են ունեցել, սակայն պահպանել են նաև արժեքանական կարևոր ընդհանրություններ:

Աստվածաշնչյան «Ելք» գրքի ամբողջ ընդհանրացումն աստվածային օրենքներին հնազանդ ծառայելն է: Այդ հնազանդությամբ մարդիկ կարտահայտեն իրենց սերն Աստծո նկատմամբ և կապրեն որպես ազատ ու համերաշխ ժողովուրդ: Այս բաժնում ներկայացվում են ոչ միայն Աստծո կողմից փոխանցված օրենքները, այլև տասը պատվիրանները, որոնք քրիստոնեական հավատքի արժեքանական առանցքն են կազմում ու իմաստավորում են մարդու աստվածակերպության խորհուրդը:

Հետագա դարերի ընթացքում սահմանադրական լուծումների մակարդակում իրավարար ողջ գործընթացն ուղեկցվել է մարդուն «մարդ պահելու» և հանրային համերաշխություն հաստատելու աստվածային պատգամը կյանքի կոչելու փնտրտուքներով:

Տեղին է հիշել «սահմանադրություն» բնորոշումը 1837 թվականին Վենետիկում հրատարակված Հայկազեան լեզուի նոր բառգրքում՝ «Որոշումն սահմանաց և Տեսչութին վերին»¹⁵, այլ կերպ՝ աստվածային տեսչության հենքի վրա ընդունված սահմանային, եզրագծային, գերակա որոշում: Այսպիսի որոշումը նկատի ունենալով է, որ Մովսես Խորենացին 5-րդ դարում, բնութագրելով 365 թվականի Աշտիշատի ազգային-եկեղեցական ժողովի կողմից

¹⁴ Այս գլուխը պատրաստված է Գ. Գ. Հարությունյանի «Մարդու սահմանադրական ինքնության իմացաբանական ու արժեքանական բնութագրիչները» զեկույցի հիման վրա: <http://www.concourt.am/armenian/structure/president/articles/article-january2018.pdf>

¹⁵ Տե՛ս Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. 2, Վենետիկ, 1837, էջ 688:

ընդունված կանոնական Սահմանադրությունը, շեշտում է, որ այդ Սահմանադրությամբ ողորմածությունը հաստատվեց Հայաստան աշխարհում¹⁶:

Պատմությունը վկայում է նաև, որ ամբողջ աշխարհում սահմանադրական զարգացումների առանցքային խնդիրը գնալով հանդիսանում է մարդու իրավունքների ճանաչումը որպես բարձրագույն արժեք ու անօտարելի իրավունք, դրանց երաշխավորումը, ապահովումը և պաշտպանությունը՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունք: Այդ նպատակներն են ընկած նաև մարդու իրավունքների անգլիական (1689 թ.), ֆրանսիական (1789 թ.), ամերիկյան (1791 թ.) հռչակագրերի, ինչպես նաև վերջին հարյուրամյակների ընթացքում ընդունված՝ մարդու իրավունքների միջազգային տարբեր փաստաթղթերի հիմքում:

Առավել ևս նոր հազարամյակի սահմանադրական զարգացումների համար ելակետային է դառնում անցումը մարդակենտրոն սահմանադրական լուծումների, որոնցում սահմանադրական հարաբերությունների առանցքում մարդն է՝ իր անօտարելի արժանապատվությամբ ու բնական իրավունքներով: Ավելին, ինչպես 2017 թ. նոյեմբերի 17-ին Հռոմում հրավիրված միջազգային խորհրդաժողովի շրջանակներում իր ողջույնի խոսքում շեշտեց Սուրբ Աթոռի իրավական փաստաթղթերի պապական խորհրդի նախագահ, կարդինալ Կոկոպալմերին՝ «մարդն իրավունքների կրող չէ, մարդն ինքնին հանդիսանում է իրավունք»:

Մարդու իրավունքի գերակայությունն է այսօր ճանաչվում որպես կայուն զարգացման ու իրավական պետության կայացման գլխավոր չափորոշիչ: Իրավունքի գերակայությամբ են որոշվում նաև երկրի ժողովրդավարական բնութագրիչը, սահմանադրական ժողովրդավարության առկայությունը: Իրավունքի գերակայության առկա վիճակի հստակ գնահատման նոր հեռանկարներ բացեց Եվրոպայի խորհրդի «Ժողովրդավարություն իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովի (Վենետիկի հանձնաժողով) 2016 թ. Փետրվարի 12-ի 106-րդ լիազումար նիստում ընդունված՝ «Իրավունքի գերակայության հիմնական բնութագրիչների ցանկը» (RULE OF LAW CHEKLIST) զեկույցը, որն

---

¹⁶ Տե՛ս Մովսես Խորենացի, Ե դար, Հայոց պատմություն, Երևան, 1997, էջ 225 (գրաբար տարբերակը տե՛ս Գ. Հարությունյան, Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները, Երևան, 2016, էջ 489:

այս հարցում համաեվրոպական չափորոշիչների հստակեցման կարևոր նախադրյալներ ստեղծեց¹⁷:

Ներկայումս վերլուծական շատ կենտրոններ նույնպես («Միջազգային արդարադատական ծրագիր», «Ազատության տուն», «Սահմանադրական մշակույթ» միջազգային վերլուծական կենտրոն և այլն) առանցքային տեղ են հատկացնում իրավունքի գերակայության ցուցանիշերի միջոցով երկրում սահմանադրականության վիճակի գնահատմանը¹⁸:

Փաստ է նաև, որ ժամանակակից աշխարհում աննախադեպ սոցիալական աղետները (միջազգային ահաբեկչություն, միլիոնավոր մարդկանց արտագաղթ, սովահարության մատնված, հույսն ու հավատը կորցրած տասնյակ միլիոնավոր մարդիկ) մեծապես պայմանավորված են հենց սահմանադրականության պակասով, սահմանադրական տարաբնույթ ճգնաժամերով, սահմանադրական լուծումներում ու իրական կյանքում իրավունքի գերակայության անտեսման հանգամանքով:

Բազմիցս ենք առիթ ունեցել արտահայտել հայեցակարգային այն մոտեցումը, որ նման վիճակի արմատական փոփոխությունը պահանջում է ամբողջ աշխարհում սահմանադրական մշտադիտարկման գործուն համակարգի ներդրման ուղղությամբ անհետաձգելի քայլերի իրականացում¹⁹: Հանգել ենք նաև այն ընդհանուր հետևությանը, որ եռամիասնության մեջ պետք է դիտարկել հանրային կյանքի բացասական դրսևորումների, սահմանադրականության դեֆիցիտի հաղթահարման ու կայուն զարգացման խնդիրների լուծումը: Դրա համար անհրաժեշտ է, որպեսզի՝

- ա) յուրաքանչյուր երկրում անձի սոցիալական ու իրավական վարքագծի հիմքում ընկած լինի իրավունքի գերակայությունը,
- բ) պետության քաղաքական ինստիտուտների քաղաքական վարքագծի հիմքում ընկած լինի իրավունքի գերակայությունը,

¹⁷ Տե՛ս Գ. Арутюнян, Роль контрольного списка верховенства права в системе конституционного мониторинга (концептуальные подходы). Международный вестник «Конституционное правосудие», 2016, N3/73/, էջեր 164–183:

¹⁸ Մասնավորապես տե՛ս <http://www.freedomhouse.org>, The World Justice Project www.worldjusticeproject.org/, Rule of Law index, www.constculture.org, Գ. Գ. Հարությունյան, Սահմանադրական մշտադիտարկում, Երևան, 2016:

¹⁹ Տե՛ս Գ. Հարությունյան, Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները, Երևան, 2016:

գ) հանրային իշխանությունների հանրային վարքագծի հիմքում ընկած լինի իրավունքի գերակայությունը:

Վերջինիս հասնելու համար ժամանակակից հասարակությունները դեռևս չեն ստեղծել անհրաժեշտ իրավական ու կառուցակարգային երաշխիքներ: **Մարդկային հանրությունն այսօր չունի անհրաժեշտ ու գործուն իմունային համակարգ՝ դիմակայելու ներկա սոցիալական մարտահրավերները:** Հանրային կյանքի իմունային անբավարարությունն է դարձել հիմնական սոցիալական աղետների պատճառը: **Դա կարող է հաղթահարվել վերոնշյալ եռամիասնության հենքի վրա հանրային կյանքի սահմանադրականացման ու համարժեք սահմանադրական մշտադիտարկման համակարգի ներդրման ճանապարհով, ինչը, մեր կարծիքով, սահմանադրականության դեֆիցիտի հաղթահարման ու կայուն զարգացման կարևոր երաշխիք կարող է դառնալ:**

Այս ամենի հետ մեկտեղ, բացառիկ կարևոր է, թե ինչպիսի որակներով պետք է օժտված լինի սահմանադրաիրավական հարաբերությունների առանցքը կազմող անհատը: Այս հարցում նույնպես ուսանելի դասեր կարող ենք քաղել պատմությունից: 1166 թվականին հայ իրականության մեջ ստեղծված ծանրագույն պայմաններում Ներսես Շնորհալին օժվում է Հայոց կաթողիկոս: Նա առաջին հերթին պարտավորվածություն էր զգում իր հոտին դուրս բերելու ստեղծված աղետալի վիճակից: Եվ դա արեց՝ անդրանիկ կոնդակում իր խոսքն ուղղելով մարդուն՝ իշխանավորին, հոգևորականին, զինվորականին, հասարակ գյուղացուն, կնոջն ու տղամարդուն՝ ասելով, թե **մարդիկ ինչպիսին պետք է լինեն, որպեսզի իրենց կյանքն այսպիսին չլինի:** Շնորհալու այդ կոնդակը, որը հետագայում հիշատակվեց որպես թուրթ ընդհանրական (բոլորին ուղղված գրավոր խոսք)²⁰, մեծ խորհուրդ է պարունակում: **Մարդու հավաքական վարքագիծն է ստեղծում այն միջավայրը, որում նա ապրում է:** Այսօր խաթարված են այդ վարքագծի արժեքանական հիմքերը: Եթե ավելի քան 200 տարի առաջ մարդկությունն իր հասարակական գոյի կայուն զարգացումը երաշխավորելու համար ապավինեց սահմանադրությունների ընդունմանը, ապա այսօր շատ երկրներում սահմանադրությունների հիմքում դրված արժեքանության և իրական կյանքի միջև մեծ

²⁰ Տե՛ս Ս. Ներսես Շնորհալի, Թուրթ ընդհանրական, Երևան, «Գանձասար» հանդես, 1991:

անջրպետ է գոյանում: Կարծում ենք, որ **դրա հաղթահարման հարցում էական դերակատարություն կարող են ունենալ ժամանակակից անհատի սոցիալական և իրավական վարքագծի սահմանադրականացումն ու դրա համար անհրաժեշտ հանրային միջավայրի երաշխավորումը:** Իսկ դրա համար պահանջվում է ժամանակակից սահմանադրությունների արժեքանակական համակարգում հստակեցնել նաև **անհատի սահմանադրական ինքնության հիմնական բնութագրիչները:**

Ընդհանրապես «ինքնություն» հասկացությունը (լատիներեն — identity, identicus), թեկուզ հանրագիտարանային մակարդակներում, բնորոշվում է որպես «ինքը լինել», «եզակի լինել», «տեսակ ունենալ», «իրեն հատուկ գծերի ամբողջություն», «գոյություն», «էություն», «ինքնատիպություն», «անհատականություն» և այլն: Այս հոմանիշների բազմազանությունը ենթադրում է նաև, որ «ինքնություն» հասկացությունը կիրառման տարբեր ենթատեքստեր կարող է ունենալ²¹: Սոցիոլոգներն այն առաջին հերթին դիտարկում են որպես անձի կողմից ինքնագիտակցություն ու հանրային հարաբերություններում այդ գիտակցությանը համարժեք ինքնադրսևորում: Ըստ ինքնության տեսության հիմնադիր, հոգեբան Էրիկ Էրիկսոնի՝ անձի հոգեւոցիալական զարգացումը պետք է անցնի անհրաժեշտ ութ փուլեր, և հաղթահարելով տարբեր մարտահրավերներ, էվոլյուցիայի ընթացքում ձեռք բերի ինքնության անհրաժեշտ որակներ²²: Ընդ որում, անձի ինքնությունը կարող է հանդես գալ սոցիալական տարբեր դրսևորումներում՝ ազգային, կրոնական, էթնիկ, սեռային, մասնագիտական, անհատական, խմբային, պետական կամ սահմանադրական, իրավական և այլն, որոնք բոլորն էլ համարժեք հարաբերություններում դառնում են «ԵՍ»-ի սոցիալական արժեհամակարգային բնութագրիչներ: Ուշադրության է արժանի նաև այն հանգամանքը, որ նույն Էրիկսոնի տեսության

---

²¹ Առավել տարածված է «ազգային ինքնություն» հասկացությունը, ինչն, առաջին հերթին, առնչվում է անձի պատմական հիշողությանը, սոցիալական բնութագրի, քաղաքակրթական որակներին, բարոյական արժեքներին և մի շարք այլ հատկանիշներին: Առանձին դեպքերում նույնացվում են սահմանադրական և ազգային ինքնության հասկացությունները (Տե՛ս Исполинов А., Приоритет права Европейского Союза и национальная (конституционная) идентичность в решениях Суда ЕС и конституционных судов государств — членов ЕС, https://zakon.ru/publication/prioritet_prava_evropejskogo_soyuza_i_nacionalnaya_konstitucionnaya_a_identichn_ost_v_resheniyah_suda_e):

²² Մասնավորապես տե՛ս <http://ponjatija.ru/node/10249/>:

համաձայն՝ ինքնությունն անձի «ԵՍ»-ի ամբողջական, շարունակական նույնականության բնութագրիչն է:

Ընդհանրապես, իրավաբանական գրականության մեջ «իրավական ինքնություն», «սահմանադրական ինքնություն» հասկացությունները բավարար լուսաբանված չեն: Այս հասկացություններն առաջին հերթին օգտագործվում են իրավական որոշակի երևույթներ կամ հարաբերություններ բնորոշելու համար: Վերջին տարիներին առանձին հեղինակներ անգամ առաջ են քաշում իրավական ինքնության տեսական հիմնադրույթների մշակման անհրաժեշտության խնդիրը²³: Գլխավոր մոտեցումն այն է, որ տվյալ հասկացությունն անմիջականորեն առնչվում է անձի իրավական կարգավիճակին, նրա իրավասուբյեկտությանը: Այսինքն՝ իրավական ինքնությունը բնորոշվում է որպես իրավահարաբերությունների գլխավոր սուբյեկտի՝ անձի արժևորման, առանձնահատուկ որակների ճանաչման և, իրավական որոշակի հարաբերությունների շրջանակներում, ինքնաիրացման ամբողջություն: Առավել լայն իմաստով անձի իրավական ինքնությունը հանգում է սոցիալական հարաբերությունների իրավական բարդ համակարգում իր կոնկրետ հոգեկերտվածքն ունեցող անհատի ինքնադրսևորման բնութագրիչների ու հնարավորությունների բացահայտմանն ու ճանաչմանը: Անձը, հասարակական հարաբերությունների սուբյեկտ լինելով հանդերձ, որոշակի անհատ է հարաբերությունների այդ բարդ «սարդոստայնում»՝ իր բնական իրավունքներով, առանձնահատուկ տեղով ու դերով: **Իրավական ինքնությունը՝ լայն իմաստով, մարդու իրավասուբյեկտության ճանաչումն է, ընդհանուրի մեջ նրա իրավական կարգավիճակի անհատականացման բնութագրիչը:** Տվյալ ենթատեքստում խոսքը վերաբերում է թե՛ հասարակության կողմից անձի իրավասուբյեկտության ճանաչմանը և թե՛ անձի կողմից իր կարգավիճակի ու դրանից բխող գործողությունների ինքնաճանաչմանը: **Վերջին հաշվով, որքան էլ բարդ լինեն սոցիալական հարաբերությունները, մարդու անհատականությունը պետք է ճանաչվի, երաշխավորվի ու ինքնաիրացվի:** Մեկնակետ պետք է ընդունվի այն իրողությունը, որ ամեն մի կոնկրետ անհատին է վերաբերում սահմանադրորեն ամրագրված, անօտարելի ու

²³ St' u Isaeva H.B. Конституционные ценности в правовой идентичности личности: к постановке проблемы // Конституционное и муниципальное право, 2009, N 16, С. 2–5:

բարձրագույն արժեք ճանաչված հիմնական իրավունքների անխախտելիությունն ու անմիջական գործողությունը:

Գրականության մեջ տարակերպ է մեկնաբանվում նաև «սահմանադրական ինքնություն» հասկացությունը: Օրինակ՝ Լոուրենս Թրայբը հետևյալ կերպ է բնորոշում «սահմանադրական ինքնությունը». «...տեքստային և պատմական հանգամանքների ամբողջություն, որոնցից պետք է բխեն հիմնարար սահմանադրական նորմերը, և որոնցով պետք է առաջնորդվել դրանց իրացման ընթացքում...»²⁴: Մեկ այլ հեղինակի կարծիքով Սահմանադրությունն ինքնություն է ձեռք բերում փորձի արդյունքում, ինքնությունը գոյություն չունի որպես հայտնագործության արդյունք կամ հասարակության մշակույթի մեջ ընկղմված էություն, որն ընդամենը պետք է գտնել: Այն ձևավորվում է երկխոսությամբ և արտահայտում է ժողովրդի անցյալը ներկայացնող և արդեն իսկ հասարակության մեջ ներմուծված քաղաքական ձգտումների ու պարտավորությունների ամբողջություն, ինչը որոշ դեպքերում այդ նույն հասարակությունը փորձում է հաղթահարել²⁵:

Առկա է նաև տվյալ հասկացության՝ ուշադրության արժանի մեկ այլ մեկնաբանություն²⁶: Պրոֆեսորներ Շայոն և Ուիտզը գտնում են, որ սահմանադրական ինքնությունը տվյալ սոցիումի ազգային ու քաղաքական ինքնության դրսևորումն է, ինչն արտացոլվում է Սահմանադրության բովանդակության մեջ²⁷: Յուրաքանչյուր երկրի բնորոշ են իրեն հատուկ սահմանադրական լուծումներ, որոնց համակցությունն էլ ձևավորում է տվյալ երկրի սահմանադրական ինքնությունը:

---

²⁴ Laurence Tribe. “A Constitution We Are Amending: In Defense of a Restrained Judicial Role”, Vol. 97, No. 2, Harvard Law Review, pp. 433–445 (1983).

²⁵ Gary Jacobsohn, “Constitutional Identity.” The Review of Politics 68 (3), 2006, pp 361–397.

²⁶ Andrés Sajó and Renàta Uitz. THE CONSTITUTION OF FREEDOM AN INTRODUCTION TO LEGAL CONSTITUTIONALISM. Oxford university press. 2017, pp 63–67.

²⁷ Տարբեր հեղինակների մոտ ազգային ինքնության հիմնական որակներ են թվարկվում հայրենիքը, լեզուն, պատմական հիշողությունը, հետապնդվող նպատակների ընդհանրությունը, բարոյական կողմնորոշիչները, սովորույթները, ավանդույթները և այլն: Իսկ քաղաքական ինքնությունը ներկայացվում է որպես սոցիումի քաղաքական կազմակերպման յուրատեսակ բնութագրիչ՝ իր պատմական էվոլյուցիայով ու դրսևորման առանձնահատկություններով:

Հեղինակներից շատերը որպես սահմանադրական ինքնություն են դիտարկում Սահմանադրության էությունը կազմող հիմնարար նորմերի համակցությունը (իրավակարգավորումները): Այդ է պատճառը, որ մեծ թվով հեղինակներ սահմանադրական ինքնության հարցերն ուսումնասիրում են սահմանադրական փոփոխությունների համատեքստում՝ փորձելով վերլուծել և եզրահանգումներ կատարել այն մասին, թե արդյոք խարխլվում է Սահմանադրության էությունն այդ հիմնարար գաղափարները փոխելու պարագայում, կամ արդյոք դրանք ընդհանրապես կարելի է փոփոխել²⁸: Ավելին՝ որոշ հեղինակներ հատուկ քննարկման առարկա են դարձնում «դիսհարմոնիկ Սահմանադրության» խնդիրը, երբ Սահմանադրությամբ ամրագրվում են կոնֆլիկտային, նույնիսկ ծայրահեղ առումով իրար չհամապատասխանող գաղափարներ²⁹: Նշված հիմնարար նշանակություն ունեցող գաղափարների ուսումնասիրության տեսանկյունից տարբերակվում են ինքնին Սահմանադրության տեքստը և դրա փաստացի իրացումն իրական կյանքում՝ սահմանադրականության համատեքստում, և «սահմանադրական ինքնությունը» դիտարկվում է այդ երկու հարթություններում:

Եվրոպական սահմանադրական պրակտիկայում «ազգային ինքնություն» և «սահմանադրական ինքնություն» հասկացությունները հաճախ կիրառվում են որպես հոմանիշներ: Նման մոտեցում են դրսևորվել նաև ԵՄ արդարադատության դատարանի (The European Court of Justice) գլխավոր փաստաբանները (Advocates General)՝ կիրառելով այն դատական պրակտիկայում: Ընդ որում՝ «սահմանադրական ինքնություն» եզրույթը գործածվում է պաշտպանելու այն սկզբունքները, որոնք ամրագրված են Լիսաբոնի համաձայնագրի 4(2)–րդ հոդվածում: Իսկ ազգային սահմանադրական դատարանները ևս կիրառում են այդ մոտեցումը վերանայելու ԵՄ–ի երկրորդային օրենսդրությունն իրենց «սահմանադրական ինքնության» նկատմամբ: Այս հարթության վրա նույնպես համեմատական վերլուծությունը վկայում է, որ առկա չէ միաս-

---

²⁸ Տե՛ս Heinz Klug. “Constitutional Identity and Change”. *Tulsa Law Review*, Volume 47, 41 (2013), https://digitalcommons.law.utulsa.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&https_redir=1&article=2760&context=tlr.

²⁹ Heinz Klug. *Constitutional Identity and Change* // *Tulsa Law Review*, Volume 47, 41 (2013), https://digitalcommons.law.utulsa.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&https_redir=1&article=2760&context=tlr.

նական մոտեցում նաև «սահմանադրական ինքնություն» եզրույթի վերաբերյալ³⁰: Մասնավորապես՝ Միշել Ռոզենֆելդը պնդում է, որ «սահմանադրական ինքնությունը» ընդգրկում է ներառյալ սահմանադրական սկզբունքներից և նորմերից մինչև կրոնական ու գաղափարական ինքնությունը: Նա կարևորում է երեք հիմնական տարրեր, որոնք բնորոշում են «սահմանադրական ինքնությունը»՝ **Սահմանադրության առկայությունը, Սահմանադրության բուն բովանդակությունը և միջավայրը, որտեղ գործում է Սահմանադրությունը:**

Գ. Յակոբսոնի կարծիքով Սահմանադրությունն ինքնություն է ձեռք բերում փորձի արդյունքում, ինքնությունը գոյություն չունի որպես հայտնագործության արդյունք կամ հասարակության մշակույթի մեջ ընկղմված էություն, որն ընդամենը պետք է գտնել: Այն ձևավորվում է երկխոսությամբ և արտահայտում է ժողովրդի անցյալը ներկայացնող և արդեն իսկ հասարակության մեջ ներմուծված քաղաքական ձգտումների ու պարտավորությունների ամբողջություն, որը որոշ դեպքերում այդ նույն հասարակությունը փորձում է հաղթահարել³¹: Նշենք, որ այս մոտեցման հիմնական էությունն այն է, որ ինքնությունը ձեռք է բերվում փորձի արդյունքում, ինչը գրականության մեջ մասամբ քննադատվում է: Յակոբսոնը տարբերակում է «Սահմանադրության տեքստ» և «Ազգի Սահմանադրություն»³² հասկացությունները: Վերջինս շատ ավելի լայն հասկացություն է և ընդգրկում է ինչպես տեքստը, այնպես էլ տարատեսակ ինստիտուտները և պատմական ընկալումները, որոնք միասին ձևավորում են կոնկրետ հասարակության սահմանադրական կարգը³³:

Ակնհայտ է, որ «սահմանադրական ինքնություն» հասկացությունը չպետք է ընկալել Սահմանադրության՝ լոկ որպես իրավական ակտի յուրահատուկ կամ ինքնատիպ լինելը: Այն առաջին հերթին սահմանադրական

---

³⁰ Տե՛ս Gary Jacobsohn, *Constitutional Identity* (2010) և Michel Rosenfeld, *The Identity of the Constitutional Subject: Selfhood, Citizenship, Culture, and Community* (2010), ինչպես նաև Michel Troper, 'Behind the Constitution? The Principle of Constitutional Identity in France' in András Sajó and Renata Uitz, *Constitutional Topography: Values and Constitutions* (2010).

³¹ Նույն տեղում, էջ 361–397:

³² "Nation's constitution".

³³ Heinz Klug. *Constitutional Identity and Change* // *Tulsa Law Review*, Volume 47, 41 (2013), <https://digitalcommons.law.utulsa.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&httpsredir=1&article=2760&context=tlr>.

իրավահարաբերությունների և սահմանադրական արժեքանության ինքնատիպ որակների բնութագրիչն է: Սահմանադրությունը, ծնվելով տվյալ սոցիումի արժեքանական ակունքներից, կարող է նաև **քաղաքակրթական ինքնության** բնութագրիչը լինել: Սա հատկապես բնորոշ է Չինաստանի ժողովրդական Հանրապետության հիմնական օրենքին³⁴:

Նշված բոլոր հանգամանքներով հանդերձ կարծում ենք, որ դեռևս անհրաժեշտ ուշադրության առարկա չի դարձել **անձի սահմանադրական ինքնության հիմնախնդիրը: Վերջինս առավել հրատապ է դառնում մարդակենտրոն սահմանադրական լուծումների պարագայում, երբ անհատի սոցիալական վարքագծի սահմանադրականացումը ներդաշնակ պետք է լինի մարդկային հանրության հավաքական գոյի սահմանադրական բնութագրիչներին:**

Անձի սահմանադրական ինքնությունը, լինելով իրավական ինքնության դրսևորման առանձնահատուկ ձև, ունի նաև բացառիկ կարևոր առանձնահատկություն: Վերջինս հատկապես հանգում է նրան, որ Սահմանադրությունն ինքնին «սովորական» իրավական ակտ չէ: Այն **արժեքանական երևույթ է, ժամանակի մեջ տվյալ սոցիումի գոյի իմաստավորման խտացումն ու դրա վրա կառուցված համակեցության հիմնարար սկզբունքներից բխող իրավահարաբերությունների սահմանումը:** Այս մեկնակետից ելնելով է, որ մեր կողմից սահմանադրական մշակույթը բնորոշվել է **որպես իմաստավորված համակեցության մշակույթ:** Իսկ առավել ամբողջական ձևով իրավական պետությունում «սահմանադրական մշակույթ» հասկացությունը մեր կողմից բանաձևվում է որպես **պատմականորեն ձևավորված, կայուն, սերունդների ու ողջ մարդկության փորձառությամբ հարստացած համոզմունքների, պատկերացումների, իրավընկալման, իրավագիտակցության՝ հանրային ճանաչողության առանցքը կազմող արժեքային որոշակի համակարգ, որը հիմք է հանդիսանում սոցիալական հանրության համար հասարակական համաձայնությամբ սահմանել և երաշխավորել իր ժողովրդավարական ու իրավական վարքագծի հիմնարար կանոնները**³⁵:

³⁴ Այս մասին տե՛ս Գ. Հարությունյան, Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները: Երևան, 2016, էջ 295–303:

³⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 40:

Այս ձևակերպման մեջ ակնհայտ է սահմանադրական արժեքանության և տվյալ սոցիումը ներկայացնող անհատի արժեքային համակարգի դիալեկտիկական փոխկապվածությունը: Այդ կապի միջոցով է դրսևորվում անձի սահմանադրական ինքնությունը, բացահայտվում անհատի սահմանադրաիրավական կարգավիճակը:

Անձի սահմանադրական ինքնությունը բնորոշվում է այն արժեքների ու քաղաքացիական որակների ամբողջությամբ, որոնցով պայմանավորվում է նրա տեղն ու դերը սահմանադրաիրավական հարաբերություններում՝ որպես սահմանադրական արժեքանության անմիջական կրողի: Ընդ որում, «հանրային ճանաչողության առանցքը կազմող արժեքային որոշակի համակարգի» և անհատի ինքնաճանաչման արդյունք հանդիսացող արժեքային համակարգի ներդաշնակությունն է երաշխավորում պետության լիարժեք քաղաքացու ձևավորումը: Քաղաքացի, ով պետք է ունենա ամուր հավատ, արժեքային հստակ համակարգ՝ ներդաշնակ հասարակական գոյի իմաստավորման ու սահմանադրականացման տվյալ աստիճանին, ու դրանց վրա կառուցված անհրաժեշտ քաղաքացիական որակներ:

Երկրի առաջընթացի կարևորագույն գրավականը հենց կայուն հավատ ունեցող, օրինապաշտ, սահմանադրական ինքնություն կրող քաղաքացին է: **Սահմանադրական ինքնություն ունեցող անհատի քրիստոնեական և իրավական աշխարհըմբռնումը ներդաշնակ ամբողջականություն է, որի առանցքը մարդն է՝ իր քաղաքացիական որակներով, հոգևոր ու բարոյական արժեքներով, ճշմարիտի, արդարի ու մարդկայինի նկատմամբ հազարամյակներով ձևավորված հավատով, սահմանադրորեն երաշխավորված անօտարելի իրավունքներով³⁶:**

Հարցերի հարցն այն է, թե որքանով է իրական կյանքում, սոցիալական հարաբերություններում միս ու արյուն ստանում Սահմանադրության արժեքանությունը որպես սահմանադրորեն հոգևոր արժեքների, «Վերին տեսչության» իրացման կարևոր երաշխիք, ու առկա՞ է արդյոք դրա համարժեք կրողը: Դա հնարավոր է երաշխավորել միայն **մարդու սոցիալական ու**

---

³⁶ Առաջ քաշվող մոտեցումների համատեքստում «քրիստոնեական» հասկացությունը դավանաբանական ենթատեքստ չունի, այն պարզապես պետք է ընկալել «հոգևոր» արժեքների համադրության շրջանակներում:

իրավական վարքագծի սահմանադրականացման ճանապարհով՝ նրան օժտելով սահմանադրական ինքնությամբ, ինչը դառնում է ժամանակակից աշխարհում սահմանադրական ժողովրդավարության հաստատման օրակարգի առանցքային խնդիրը:

Այդ խնդրի լուծումը, ինչպես նշվեց, պահանջում է երեք որակների հանրագումար՝ **կայուն հավատք, գոյի իմաստավորման, ինքնաճանաչման անհրաժեշտ արժեհամակարգ, պետության լիիրավ քաղաքացի կոչվելու չափորոշիչների առկայություն:**

Հոգևոր առաջնահերթությունների տեսանկյունից Սահմանադրությունը կենսունակ կարող է լինել միայն ու միայն այն դեպքում, երբ մենք, ճանաչելով Աստծո սերը մեր հանդեպ, մեր սոցիալական հարաբերությունների ու դրանց սահմանադրական կարգավորման հիմքում դնում ենք «սիրի՛ր մերձավորիդ» պատվիրանը, երբ սահմանադրաստեղծ ու իրավաստեղծ ողջ գործընթացում կարողանում ենք տեսնել արարչաստեղծ աշխարհի բնական ու օրգանական կապվածությունն իր Արարչին, որպեսզի մարդը, հեռանալով Աստծուց, չվերածվի իր հակոտնյային:

Ժամանակակից սահմանադրությունները կարող են այդպիսին համարվել, եթե դրանց կենտրոնում մարդն է, իսկ հիմքում՝ իրավունքի գերակայության սկզբունքը, երաշխավորված ու ապահովված է մարդու հիմնական իրավունքների ու ազատությունների անմիջական գործողությունը, սահմանադրական մակարդակում ու Սահմանադրության միջոցով կյանքի իրավունք են ստացել իրավական, սոցիալական, ժողովրդավարական, ինքնիշխան պետության հիմնարար սկզբունքները:

Այս ամենի միջոցով է նաև պետությունը հոգևոր բովանդակություն ստանում՝ առաջնորդվելով մարդկանց անօտարելի, աստվածային իրավունքների երաշխավորը լինելու սահմանադրական պահանջով: Իսկ Սահմանադրությունը դառնում է ոչ թե գործիք իշխանության կամքն իրացնելու համար, այլ հանդես է գալիս որպես ժողովրդի հիմնական օրենք ու դրանում ամրագրված՝ մարդու անմիջականորեն գործող հիմնական իրավունքներով ու ազատություններով սահման է դնում իշխանությանը՝ երաշխավորելով իրավական պետության կայացումը:

Ժամանակակից սահմանադրությունների հոգևոր արժեքանական էությունը, ինչպես նշեցինք, լավագույնս է բանաձևված 1837 թվականին Վենետիկում հրատարակված «Հայկազեան լեզուի նոր բառգրքում», որում սահմանադրությունը բնորոշվում է որպես «Որոշումն սահմանաց և Տեսչութին վերին»: Ակնհայտ է.

1. Սահմանադրություն կարող է կոչվել այն իրավական ակտը, որը բովանդակում է սահմանային, եզրագծային, իրեն չգերազանցող, առաջնային նշանակության իրավանորմեր:

2. Դրանց հիմքում պետք է լինի «Աստվածային տեսչությունը», այն է՝ **Աստվածային անանց արժեքները, որոնք ոչ միայն ամփոփված են Սուրբ գրքում, այլև յուրաքանչյուր անհատի հոգևոր կերտվածքում, նրա վարքագծում, սոցիալական բոլոր դրսևորումներում, դառնում են հիմնարար սահմանադրական արժեքներ:**

Նման արժեքների կրող անհատն է դառնում սահմանադրական լուծումների առանցքը, իսկ սահմանադրական մշակույթը բնորոշվում է որպես Աստվածային արժեքներ կրող անհատների իմաստավորված համակեցության մշակույթ:

Կորպորատիվ ժողովրդավարություն և օլիգարխացում

Սահմանադրական նորմերի, ինստիտուտների կարողունակության և մարդկանց վարքագծային նախադրյալների փոխադարձ կախվածության դրսևորումներից է նաև, այսպես կոչված, «կորպորատիվ ժողովրդավարությունը»: Դեռևս Մոնտեսքյուն նշել է, որ թագավորը, որը գործում է որպես դատավոր, դրանով իսկ խախտելով գործադիր և դատական իշխանությունների սահմանադրական բաժանումը, հեշտությամբ կդառնա անբարեխիղճ վկաների և դատավարության այլ մասնակիցների խաղալիքը, որոնք կփորձեն ստիպել հանրային իշխանությանը ծառայել անօրինական անհատական և խմբային նպատակների. «Օրենքները թագավորի աչքերն են, որոնց շնորհիվ նա տեսնում է այն, ինչն առանց դրանց չէր կարող տեսնել: Իրեն օժտելով դատավորի պարտականություններով՝ նա գործում է ոչ թե ի օգուտ իրեն, այլ ի օգուտ իրեն շողոքորթողների՝ ի վնաս իրեն»³⁷:

---

³⁷ St' u Montesquieu. Spirit of the Laws / Trans. by Th. Nugent. New York: Hafner Press, 1975. Vol. I. Bk. 6. Ch. 4. – P. 73.

Մյուս ծայրահեղ վտանգը իշխանության ընդհանուր օլիգարխացումն է: Գ. Գ. Հարությունյանի «Կորպորատիվ ժողովրդավարության սպառնալիքները»³⁸ հոդվածում նշվում է, որ «կորպորատիվ ժողովրդավարությունը» (իշխանության բոլոր ճյուղերի օլիգարխացումը) ավելի վտանգավոր է հասարակական համակարգի համար, քան տոտալիտար համակարգը, որն ունի իր որոշակի կանոնները, չնայած նրան, որ ըստ էության ևս իռացիոնալ բնույթ է կրում: Սակայն վերջինս կառուցված չէ հասարակական պրակտիկայում խեղաթյուրված սահմանադրական արժեքների վրա: Կորպորատիվ ժողովրդավարության հիմնական սպառնալիքը հենց այն է, որ ժողովրդավարական արժեքները հետևողականորեն ձևախեղվում են և արդյունքում մոտացվում՝ կորցնելով իրենց նշանակությունը, հասարակության համար դառնում են ոչ միայն անընդունելի, այլև վտանգավոր: Դրան նպաստում են նաև հասարակության իրավագիտակցության ցածր մակարդակը, սոցիալական ծանր վիճակը, գործազրկության բարձր մակարդակը և այլն: Ստվերային տնտեսական հարաբերությունների պայմաններում անհատը հանդես է գալիս ոչ թե որպես պայմանագրային լիարժեք սուբյեկտ՝ իր բնական իրավունքներով, այլ գործատուի կամքից ու ողորմածությունից կախված արտադրության միջոց: Ֆեոդալական հասարակական հարաբերություններին բնորոշ այդ հատկանիշը նոր ձև ու երանգ է ստանում ժողովրդավարական փաթեթավորմամբ՝ թվացյալ (քվազի) սահմանադրականության պայմաններում:

Կորպորատիվ ժողովրդավարության ամենամեծ վտանգներից մեկը նաև այն է, որ մոտացիայի ենթարկված արժեքները հասարակության իմունային համակարգի թուլացման պայմաններում դառնում են վերարտադրելի: Սա ավելի վտանգավոր փուլ է, երբ իռացիոնալ զարգացումները պրոգրեսիվ բնույթ են կրում և բացառում են էվոլյուցիոն ճանապարհով համակարգի կենսունակության վերականգնումը, իսկ իրական արժեքները դառնում են չպահանջված: Դա այս կամ այն չափով տեղի է ունենում այն երկրներում, որտեղ քաղաքական ինստիտուտները ևս ձևավորվում են կորպորատիվ ժողովրդավարության սկզբունքների համաձայն, որտեղ ստվերային տնտե-

---

³⁸ Ст'ю Международный вестник “Конституционное правосудие”, 2006 г., N 3. – С. 38–46.

սությանը զուգահեռ սովերային են դառնում նաև քաղաքական ինստիտուտները, որտեղ դատական համակարգը ոչ թե ինքնուրույն իշխանություն է, այլ իշխանության լծակ, որտեղ մամուլը խոսքի ազատությունից վերաճվում է քաղաքական ահաբեկման գործիքի:

Իշխանությունների ընդհանուր (տոտալ) օլիգարխացումը հանգեցնում է սոցիալական համակարգի տոտալ քրեականացման, հատկապես այն դեպքերում, երբ պետական պաշտոնյաները և քաղաքական էլիտան դառնում են երկրի ամենահարուստ մարդիկ:

Նման սպառնալիքներից խուսափելու հիմնական ճանապարհը իշխանությունների իրական բաժանման ապահովումն է և քաղաքական, տնտեսական ու վարչական ուժերի սերտաճման բացառումը, հասարակության քաղաքական և քաղաքացիական կառույցների բնականոն կայացման համար անհրաժեշտ նախադրյալների ստեղծումը: Դեռևս Ջեյմս Մեդիսոնն է նշել, որ հակասող և մրցակցող շահերի սահմանադրական հավասարակշռումը կարող է զսպել իշխանությանը և ազատություն երաշխավորել³⁹:

Սահմանադրական զարգացումների համաշխարհային և եվրոպական ներկայիս միտումները թույլ են տալիս կատարել մի շարք սկզբունքային նշանակության ընդհանրացումներ, որոնցից առանձնակի ուշադրության են արժանի հետևյալները.

1. Ժողովրդավարությունը՝ որպես այլընտրանք չունեցող սոցիալական հասարակության արժեք, թելադրում է հասարակական հարաբերությունների իրավական կանոնակարգման իր չափանիշներն ու մոտեցումները,

2. սահմանադրական ժողովրդավարությունը գոյություն ունի այնտեղ և այն չափով, որտեղ և ինչ չափով առկա է իշխանությունների իրական բաժանում և հավասարակշռում, քաղաքական, տնտեսական ու վարչական ուժերի օպտիմալ ապակենտրոնացում, անկախ դատական իշխանություն, ազատ մամուլ, երաշխավորված, ազատ և արդար ընտրական գործընթացներ, քաղաքացիական հասարակության կողմից վերահսկվող իշխանություն,

3. սահմանադրականության հաստատումն առանց Սահմանադրության գերակայության հուսալի երաշխավորման կմնա ընդամենը բարի ցանկություն,

---

³⁹ Տե՛ս Րասսել Դ., Конституционализм: опыт Америки и других стран – <http://www.infousa.ru/government/~ dmpaper2.htm> (09.03.2009).

4. իրավունքի գերակայության ապահովումը պահանջում է հաշվի առնել նաև ազգային անվտանգության խնդիրները և անհատական ու հասարակական շահերի միջև որոշակի ներդաշնակության անհրաժեշտությունը,

5. սահմանադրական զարգացման գործընթացները չեն կարող դիտարկվել առանց միջազգային գլոբալ և տարածաշրջանային իրավական համակարգերի պատշաճ համակարգային գնահատականի և դրանց աճող դերը հաշվի առնելու,

6. առանց սահմանադրական ժողովրդավարության անհրաժեշտ և բավարար նախադրյալների ու որոշակի արժեքային միջավայրի ստեղծման՝ անցումային համակարգերի առանձնահատկությունների խոր և համակողմանի գնահատմամբ, անհնար է հաղթահարել համակարգային ձևախեղումների ինտեգրիան և երաշխավորել իրական սահմանադրական զարգացումներ, այսպես կոչված, «ժողովրդավարության ներմուծմամբ»:

Ներկայումս տրանզիտոլոգիայի առանցքային խնդիրներից է վերափոխվող հասարակական համակարգերում նշված միտումները լավագույնս հաշվի առնելու ուղիներ գտնելը, որպեսզի սահմանադրական զարգացումը կազմի հասարակության վերելքի հիմքը և չդառնա ընթացիկ քաղաքական շահերի զոհ:

Հարկ է նշել, որ նոր ժողովրդավարություններում սահմանադրական պրակտիկայում իռացիոնալ գործընթացների հիմնական դրսևորումներից են՝

- ժողովրդավարության և իրավական պետության արժեքային համակարգի վերաբերյալ խեղաթյուրված պատկերացումները⁴⁰,
- այդ արժեքների կիրառումը՝ որպես իշխանության կամքը կատարելու «շղարշ»,
- իշխանության տարբեր ինստիտուտները, մամուլը, զանգվածային լրատվության միջոցներն իշխելու գործիք դարձնելու ջանքերը,
- քաղաքականության, իշխանության և ստվերային տնտեսության սերտաճումը և դրա հիման վրա մի կողմից՝ կոռուպցիայի՝ իշխանության հիմնական կապիտալ դառնալը, մյուս կողմից՝ ստվերային տնտեսության քաղաքականացումը,

---

⁴⁰ Այդ են վկայում նաև վերջին ժամանակներս որոշ քաղաքական գործիչների և ուսումնասիրողների կողմից այնպիսի խեղաթյուրված հասկացությունների օգտագործումը, ինչպիսիք են «անցումային ժողովրդավարությունը», «ազգային ժողովրդավարությունը», «մասնակի ժողովրդավարությունը» և այլն:

- մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման նոր և առավել վտանգավոր միջավայրի ձևավորումը՝ վախի, անվստահության, անհուսալիության, անպատժելիության, քաղաքական ու բյուրոկրատական ցինիզմի արմատացման որոշակի միջավայրի առաջացման միջոցով, որոնք երբեմն մատուցվում են ժողովրդավարական փաթեթավորմամբ:

Այս ամենը չի սահմանափակվում կոնկրետ գործողությունների շրջանակով, այլ անցնում է իշխանության բոլոր օղակների մեջ, ձեռք է բերում օրենսդրական ու կառուցվածքային որակներ և ընդգրկում է ամբողջ պետական մեքենան:

Շատ հետևողականիստական երկրների տարածքում այդ գործընթացներն իրականացվում են սահմանադրական ժողովրդավարության կարգախոսների քողի տակ: Որոշ երկրներում գերագույն իշխանությունը գտնվում է ոչ թե օրենքի, այլ մարդկանց ձեռքում: Իշխողներ են դառնում կամ դրան ձգտում են անձինք, որոնց ձեռքում է կենտրոնանում հիմնական տնտեսական, քաղաքական և վարչական ուժը: Նման իրավիճակի հանրային վտանգավորությունն այն է, որ, առաջին հերթին, այդպիսի սերտաճման համար օգտագործվում է հասարակության մեջ ժողովրդավարական փոփոխությունների ներուժը: Իսկ երկրորդ՝ նման գործընթացը տեղի է ունենում Սահմանադրության առկայությամբ, որում հռչակված է հավատարմությունը ժողովրդավարությանը, իրավունքի գերակայությանը, ժողովրդաիշխանությանը և այլ հիմնարար արժեքների, որոնք իշխանությունների բաժանման սկզբունքի խախտման և, այսպես կոչված, «կորպորատիվ ժողովրդավարության» հաստատման դեպքում իրական կյանքում ամբողջովին դեգրադացվում են:

Նման սերտաճում թույլ չտալն ավելի հեշտ է, քան դրա հաղթահարումը: Վերջինս պահանջում է հսկայական ջանքեր, ժամանակ և դեգրադացված իրողությունների համակարգային վերականգնում: Նման իրավիճակ թույլ չտալու համար հասարակական փոխակերպումը հաջողությամբ իրականացնելու գլխավոր խնդիրը հասարակական հարաբերությունների հետևողական սահմանադրականացումն է՝ Սահմանադրության, իրավական համակարգի և իրավակիրառական պրակտիկայի միջև հակասությունների հաղթահարմամբ: Միայն այդպիսով կարելի է ապահովել իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման համակարգի անհրաժեշտ գործունակությունը, երաշխավորել հասարակական

զարգացման ցանկալի կայունությունն ու դինամիկան: Իսկ դրան կարելի է հասնել **անընդմեջ գործող համակարգային սահմանադրական մշտադիտարկման և ախտորոշման ներդրման օգնությամբ**: Սահմանադրական մշտադիտարկում անցկացնելու մեթոդաբանությունը մանրամասն նկարագրված է «Սահմանադրականություն. ախտորոշման, մշտադիտարկման և կառավարման խնդիրներ»⁴¹ գրքում:

Գոյություն ունի սահմանադրական մշտադիտարկում անցկացնելու ևս մեկ հնարավորություն՝ ուղղված հասարակության օլիգարխացման հայտնաբերմանն ու դրա մակարդակի «չափմանը» և էլիտայի վարքագծային նախադրյալների գնահատմանը: Ինչպես արդեն նշեցինք, հասարակության վարքագծային նախադրյալներն ընդհանուր առմամբ առավելապես կարող են կանխորոշվել էլիտայի վարքագծային նախընտրություններով: Այդ պատճառով այդպիսի ուսումնասիրությունները կարող են փոխլրացնել հաջորդիվ նկարագրվող գործակալների վարքագծային նախադրյալների ուսումնասիրությունը:

Շատ երկրներում գոյություն ունի պետության բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց ֆինանսական հաշվետվության պրակտիկա: Չնայած նրան, որ ամենայն հավանականությամբ կան ճշգրիտ տեղեկության տրամադրման սողանցքեր, հատկապես անցումային երկրներում, որոնցում նման պրակտիկա ներդրվում է համեմատաբար վերջերս, այդ հաշվետվությունների ուսումնասիրությունները կարող են հասարակության օլիգարխացման մակարդակի մշտադիտարկման և համեմատական ուսումնասիրությունների անցկացման հիմք ծառայել: Այդ հնարավորությունը ցույց տանք Հայաստանի Հանրապետության գործադիր և օրենսդիր իշխանությունների բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց հաշվետվությունների օրինակով: Հաշվետվությունների ներկայացման անհրաժեշտությունը ամրագրված է 2011 թ. ընդունված «Հանրային ծառայության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում: Այդ օրենքի համաձայն՝ բարձրաստիճան պաշտոնատար անձինք պետք է հաշվետվություններ ներկայացնեն իրենց ակտիվների և եկամուտների վերաբերյալ: Օլիգարխացման մակարդակի հիմնական ինդի-

---

⁴¹ Տե՛ս Գ. Գ. Арутюнян, Գ. Լ. Саргсян, Բ. А. Геворгян, «Конституционализм: проблемы диагностики, мониторинга и управления», Зангак, Ереван, 2017.

կատորներից կարող է լինել ընթացիկ ակտիվների հարաբերությունը եկամուտներին: Աղյուսակ 1–ում բերված են որոշ ամփոփ ցուցանիշեր՝ ստացված ՀՀ գործադիր և օրենսդիր իշխանությունների բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց 2017 թ. հաշվետվությունների հիման վրա⁴²:

Աղյուսակ 1. Ամփոփ ցուցանիշերի ընտրանք ՀՀ բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց հաշվետվություններից

	Ակտիվների ձեռք բերում և ներդրումներ, մլն դրամ	Աշխատավարձ, մլն դրամ	Ընդհանուր եկամուտներ, մլն դրամ	Հայտարարագրերի ընդհանուր քանակ	Ոչ գրոյական ձեռքբերումներով հայտարարագրեր	Հայտարարագրերի քանակը, որոնցում ձեռք բերված ակտիվներ/ընդհանուր եկամուտներ հարաբերությունը 100 %-ից ավելի է	Աշխատավարձ/ընդհանուր եկամուտներ հարաբերությունը	Ձեռք բերված ակտիվներ/ընդհանուր եկամուտներ հարաբերությունը	Ձեռք բերված ակտիվներ/աշխատավարձ հարաբերությունը
Օրենսդիր իշխանություն	2,114.0	71.8	5,390.4	105	12	2	1.33%	39.22%	2942.90%
Գործադիր իշխանություն	1,312.3	242.1	1,645.1	435	42	14	14.72%	79.77%	542.12%

Աղյուսակ 1–ի վերջին չորս սյունակներում բերված հարաբերությունները կարող են օլիգարխացման մակարդակի մշտադիտարկման անցկացման հիմք ծառայել: Միևնույն ժամանակ անհրաժեշտ է նկատել, որ այդ հարաբերությունները ինքնին ոչինչ չեն նշանակում: Դրանք օգտակար են միջերկրային վերլուծության կամ առանձին երկրներում փոփոխությունների դինամիկայի ուսումնասիրման համար: Նման ուսումնասիրությունները թույլ կտան գնահատել

⁴² Հաշվարկներում ընդգրկվել են միայն այն հաշվետվությունները, որոնցում ակտիվների ձեռքբերման գրաֆներում կան ոչ գրոյական արժեքներ: Ընդհանուր առմամբ, 2017 թ–ին հաշվետվություններ են ներկայացրել գործադիր իշխանությունը ներկայացնող 435 և օրենսդիր իշխանությունը ներկայացնող 105 ֆիզիկական անձ:

տել էլիտայի վարքագծային նախադրյալները, ինչը հաջորդ պարագրաֆներում նկարագրվող գործակալների վարքագծային նախադրյալների հետ մեկտեղ հնարավոր կդարձնի վարքագծային նախընտրությունների ընդհանրական պատկերի ստացումը:

Օգտագործվող տվյալներ

Ուսումնասիրության համար օգտագործվել են տվյալների հետևյալ շտեմարանները.

1. Սահմանադրությունների համեմատական վերլուծության տվյալների մասնագիտացված շտեմարանը (Comparative Constitutions Project, կրճատ՝ CCP)⁴³, որը պարունակում է ազգային սահմանադրությունների բնութագրիչներ: Տվյալ նախագծի նպատակն է մեկտեղել բոլոր գրված սահմանադրությունների վերաբերյալ տվյալները՝ սկսած 1789 թ–ից: Տվյալների շտեմարանն այսօր տեղեկություն է պարունակում 2014 թ. դրությամբ և պարբերաբար թարմացվում է: «Համաշխարհային արժեքների ամփոփում» (Word Values Survey, կրճատ՝ WVS)⁴⁴ տվյալների շտեմարանը տեղեկություն է պարունակում մարդկանց համար գերակայությունների, մոտիվացիաների և այլ վարքագծային ասպեկտների վերաբերյալ: Տվյալները հավաքագրվում են ամբողջ աշխարհում անցկացվող հարցումների հիման վրա՝ սկսած 1981 թ–ից: Հարցումներն անցկացվել են մի քանի փուլերով: Այս պահին ընդհանրացված են 6–րդ փուլի արդյունքները: Այդ փուլում ընտրանքի մեջ ընդգրկվել են 56 երկրներ, իսկ հարցումներն անցկացվել են 2010–2014 թթ. ընթացքում:

Ուսումնասիրությունը կատարվել է երկրների հենց այդ ընտրանքի վրա, քանի որ աշխատությունում օգտագործվող տվյալների մյուս շտեմարաններն ունեն շատ ավելի մեծ ընտրանք, և, հետևաբար, մեր ուսումնասիրությունը սահմանափակված է WVS տվյալների շտեմարանի ընտրանքով: Երկրների ընտրանքը բերված է *Հավելված 1–ում*:

---

⁴³ St’u Elkins, Zachary, Tom Ginsburg, and James Melton. “Characteristics of National Constitutions, Version 2.0.” Comparative Constitutions Project. Last modified: April 18, 2014. Available at: <http://www.comparativeconstitutionsproject.org>.

⁴⁴ <http://www.worldvaluessurvey.org>.

2. Համաշխարհային կառավարման ինդիկատորներ (Worldwide Governance Indicators, կրճատ՝ WGI)⁴⁵: Տվյալների այս շտեմարանում հավաքագրված են ավելի քան 200 երկրներից բաղկացած ընտրանքի համար կառավարման որակի գնահատականներ՝ ըստ պետական կառավարման 6 հիմնական ուղղությունների: Տվյալները հավաքագրվում են Համաշխարհային բանկի մեթոդաբանության հիման վրա: Տվյալների շտեմարանը ներառում է հետևյալ ինդիկատորները.

- Բնակչության կարծիքի հաշվի առնում և պետական մարմինների հաշվետվողականություն (Voice and Accountability).
- Քաղաքական կայունություն և բռնության բացակայություն (Political Stability and Absence of Violence).
- Կառավարության գործունեության արդյունավետություն (Government Effectiveness).
- Օրենսդրության որակ (Regulatory Quality).
- Իրավունքի գերակայություն (Rule of Law).
- Կոռուպցիայի զսպում (Control of Corruption):

Մեթոդաբանության⁴⁶ համաձայն՝ պետական կառավարման ինդեքսների սահմանումը ընկալվում է որպես ավանդույթների և ինստիտուցիոնալ կառույցների ամբողջություն, որոնց օգնությամբ պետական իշխանության մարմինները կառավարում են երկիրը: WGI շտեմարանում տվյալները հավաքագրվում են փորձագետների, պետական ծառայողների, ձեռներեցիների, ինչպես նաև հասարակության լայն շերտերի հարցումների հիման վրա:

3. Մարդկային զարգացման ինդեքս (Human Development Index, կրճատ՝ HDI): «Այն ինտեգրալ ցուցանիշ է, որն ամեն տարի հաշվվում է երկրների միջև համեմատության անցկացման և ուսումնասիրվող տարածքում մարդկային ներուժի հիմնական բնութագրիչների չափման համար: Այն տարբեր երկրներում և տարածաշրջաններում կյանքի մակարդակի ընդհանուր համեմատության ստանդարտ գործիք է»⁴⁷: Ինդեքսը հրատարակվում է ՄԱԿ-ի Զարգացման ծրագրերի⁴⁸ շրջանակներում՝ մարդկային ներուժի զարգացման վերաբերյալ տարեկան հաշվետվություններում⁴⁹ սկսած 1990 թ-ից:

⁴⁵ <https://data.worldbank.org/data-catalog/worldwide-governance-indicators>.

⁴⁶ <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-5430>.

⁴⁷ http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2016_technical_notes_0.pdf.

⁴⁸ <http://hdr.undp.org/>.

⁴⁹ <http://hdr.undp.org/>.

Ուսումնասիրության կատարման համար տվյալների այս բոլոր շտեմարանները SPSS ֆորմատով միավորվել են տվյալների միասնական շտեմարանի մեջ:

Հավելված 2-ում բերվում են այս աշխատության մեջ օգտագործվող բոլոր ցուցանիշերը և դրանց նկարագրական վիճակագրությունը ուսումնասիրվող 56 երկրների ընտրանքի վրա, ինչպես նաև ցույց են տրվում տվյալների այն վերը նկարագրված շտեմարանները, որոնցից դրանք ստացվել են:

Ուսումնասիրության համար WVS տվյալների շտեմարանից օգտագործվում են երկու խումբ փոփոխականներ: Տվյալների առաջին խումբը (*Հավելված 2-ի* աղյուսակի 3–9–րդ տողեր) բնութագրում է մարդկանց վարքագծային ասպեկտները: Տվյալների երկրորդ խումբը (*Հավելված 2-ի* աղյուսակի 10–16–րդ տողեր) բնութագրում է բնակչության կողմից ինստիտուտների ընկալումը: WVS շտեմարանի տվյալները հիմնված են հասարակության լայն շերտերի ներկայացուցչական հարցումների վրա: Մենք միջինացրել ենք երկրներում անցկացված հարցումների արդյունքում ստացված արժեքները, և աշխատության մեջ օգտագործվում են հենց այդ միջինացված տվյալները:

Երկրների ինստիտուցիոնալ զարգացման գնահատման համար WGI շտեմարանից օգտագործվում են 6 ինդիկատորներ (*Հավելված 2-ի* աղյուսակի 17–22–րդ տողեր): Երկրների բարեկեցության գնահատման համար օգտագործում ենք Մարդկային զարգացման ինդեքսը: Եվ, վերջապես, հաշվի առնելու համար «սահմանադրական մշակույթ» հասկացությունը այն իմաստով, որը սահմանվում է Գ.Գ. Հարությունյանի⁵⁰ կողմից, օգտագործվում են տվյալներ CCP տվյալների շտեմարանից: Այդ եզրույթն իր մեջ ներառում է սահմանադրական ավանդույթների և սահմանադրական կայունության հասկացությունները: Սահմանադրական կայունության բնութագրման համար օգտագործվում է երկրների սահմանադրությունների մեջ կատարված փոփոխությունների քանակը՝ սկսած 1991 թ–ից: Սահմանադրական ավանդույթների բնութագրման համար օգտագործվում է սահմանադրության ընդունումից հետո անցած տարիների քանակը: Սահմանադրական կայունության այդպիսի ընկալումը հաճախ է օգտագործվում գիտական գրականության մեջ⁵¹:

⁵⁰ Stéu Harutyunyan G.G., *Constitutional Culture: The Lessons of the History and the Challenges of the Time*, republished with additions, Yerevan, 2016.

⁵¹ Gabriel L. Negrett, *The Durability of Constitutions in Changing Environments: Explaining Constitutional Replacements in Latin America*, The Hellen Kellogg Institute for Institutional Study, Working Paper # 350, August 2008.

Ակնհայտ է, որ և՛ սահմանադրական ավանդույթները, և՛ սահմանադրական կայունությունը շատ ավելի լայն հասկացություններ են, քան այստեղ օգտագործվող փոփոխականները: Այնուամենայնիվ, տվյալ հոդվածում մենք հենվում ենք պրոքսի փոփոխականների մոտեցման վրա: Այս աշխատության մեջ օգտագործվող հասկացությունների մեծ մասը հնարավոր չէ ուղղակիորեն չափել, այդ պատճառով այդպիսի մոտեցումը առավել օպտիմալ է թվում: Մեր աշխատության եզրափակիչ մասում մանրամասն կքննարկենք սահմանադրական արժեքները բնութագրող փոփոխականների չափման խնդիրները:

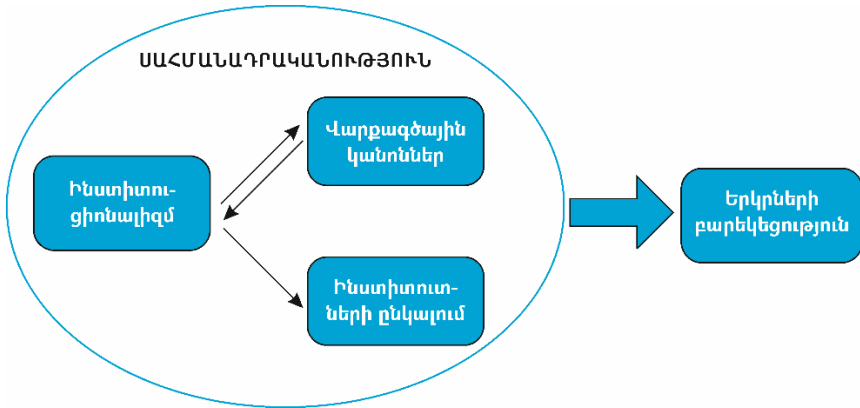
Հիմնական հիպոթեզ

Այս աշխատանքի հիմնական խնդիրը երկրների բարեկեցության և ինստիտուցիոնալ զարգացման միջև փոխադարձ կապի վերհանումն է⁵²: Դա ավանդական խնդրադրում է, սակայն մենք փորձարկում ենք այն հիպոթեզը, որ երկրների բարեկեցության վրա ինստիտուտների ազդեցությունը չի կարող դիտարկվել առանց մարդու վարքագծային նախընտրությունները և երկրի բնակչության մեծամասնության կողմից այդ ինստիտուտների ընկալումը հաշվի առնելու: Ընդ որում, հասկանալի է, որ ինստիտուտների ընկալումը կախված է դրանց որակից, իսկ մարդկանց վարքագծային նախադրյալները կարող են ազդել ինչպես ինստիտուտների որակի, այնպես էլ դրանց ընկալման վրա: Միևնույն ժամանակ, առկա է նաև հակադարձ կապ, այն է՝ ինստիտուտների որակը կարող է ազդել մարդկանց վարքագծային նախադրյալների վրա: Այս բոլոր հնարավոր փոխադարձ կապերը հաշվի են առնվում ձևական էմպիրիկ մոդելի կառուցման ժամանակ:

---

⁵² Հանրային բարեկեցության գործառույթի ստեղծման փորձերը լուրջ դժվարությունների են բախվում այն առումով, որ անհրաժեշտ է ստեղծել այնպիսի գործառույթ, որը հաշվի կառնի հասարակության բոլոր անդամների բարեկեցությունը՝ առանձին անդամների բարեկեցությունը չափելով նրանց միջև գոյություն ունեցող կապերով: Գոյություն ունեն այդ խնդիրների լուծման տարբեր մոդելներ. օրինակ՝ Ռոուլզի բարեկեցության գործառույթը (Rowlsian social welfare function) որպես չափանիշ օգտագործում է «հասարակության առավել արդյունավետ շերտավորման» ցուցանիշը: Տվյալ խնդրի լուծման բոլոր մոտեցումներն ունեն մեկ ընդհանրություն, որը կայանում է նրանում, որ այնպիսի հասկացությունները, ինչպիսիք են «բարեկեցությունը» և «սոլիդարությունը», դիտարկվում են որպես ոչ պակաս կարևոր, քան օգտագործվող այլ մակրոտնտեսական ցուցանիշերը:

Հիմնական հիպոթեզը, որը ցանկանում ենք փորձարկել, կայանում է նրանում, որ բոլոր այդ փոխհարաբերությունները որոշվում են սահմանադրականության ավանդույթների և սահմանադրական համակարգի կայունության խորքի վրա: Մեր հիպոթեզի ուրվանկարը պատկերված է ստորև:

Նկար 1. Հիմնական հիպոթեզի ուրվանկարը

Մեր հիմնական հիպոթեզը ավելի հստակ ձևակերպվել է Գ. Գ. Հարությունյանի կողմից. «Ամրագրելով կոնկրետ հասարակության քաղաքակրթական արժեքների ամբողջությունից բխող կենսագոյի նպատակներն ու հիմնարար սկզբունքները՝ սահմանադրությունը սահմանում է հասարակական վարքագծի հիմնական կանոնները, անհատի ու պետության փոխհարաբերությունների բնույթը, իշխանության իրականացման կարգն ու սահմանները՝ հասարակական համաձայնությամբ անհրաժեշտ միջավայր ստեղծելով մարդու ստեղծարար էության լիարժեք դրսևորման ու առաջընթացի համար»⁵³:

Ինստիտուտները և երկրների բարեկեցությունը: Ինչպես արդեն նշվեց, ինստիտուտների զարգացման մակարդակը գնահատում ենք WGI-ի ցուցանիշերի օգնությամբ: Այդ ինդիկատորների օգնությամբ չափվող հասկացությունները բավական մոտ են, այդ պատճառով կարող են ունենալ կոռելյացիայի բարձր արժեքներ: WGI-ի վեց ցուցանիշերի կոռելյացիոն մատրիցը բերված է հաջորդ աղյուսակում:

⁵³ Տե՛ս Harutyunyan G.G., *Constitutional Culture: The Lessons of the History and the Challenges of the Time*, republished with additions, Yerevan, 2016, p. 505.

Աղյուսակ 2. WGI-ի ցուցանիշերի կոռելյացիոն մատրից

	Կոռուպցիայի զսպում	Կառավարության գործունեության արդյունավետություն	Քաղաքական կայունություն և բռնության բացակայություն	Օրենսդրության որակ	Իրավունքի գերակայություն	Բնակչության կարծիքի հաշվի առնում և պետական մարմինների հաշվետվողականություն
Կոռուպցիայի զսպում	1	.932**	.818**	.898**	.971**	.721**
Կառավարության գործունեության արդյունավետություն	.932**	1	.820**	.921**	.960**	.709**
Քաղաքական կայունություն և բռնության բացակայություն	.818**	.820**	1	.713**	.808**	.645**
Օրենսդրության որակ	.898**	.921**	.713**	1	.938**	.728**
Իրավունքի գերակայություն	.971**	.960**	.808**	.938**	1	.750**
Բնակչության կարծիքի հաշվի առնում և պետական մարմինների հաշվետվողականություն	.721**	.709**	.645**	.728**	.750**	1

Ինչպես երևում է աղյուսակից, դրանում բերված բոլոր ցուցանիշերը սերտորեն կապված են միմյանց հետ: Աղյուսակում բոլոր զույգային գծային կոռելյացիաների արժեքները 0,7–ից բարձր են՝ բացառությամբ մեկ զույգի: Ուսումնասիրվող ընտրանքի վրա կատարված գործոնային վերլուծությունը ցույց տվեց, որ բոլոր այդ ցուցանիշերը կարող են միավորվել մեկ գործոնի մեջ: Դրանից ելնելով՝ հետագա հաշվարկներում կօգտագործենք այդ ցուցանիշերից միայն մեկը: Մենք ընտրել ենք «պետության արդյունավետություն» ցուցանիշը, քանի որ այն բովանդակությամբ ամենամոտն է «արդյունավետ ձևական ինստիտուտներ»⁵⁴ հասկացությանը:

Հաջորդ նկարում բերված է մարդկային զարգացման ինդեքսի և պետության կառավարման արդյունավետության ցուցանիշի կախվածությունը:

⁵⁴ Տվյալ աշխատության մեջ մենք դիտարկում ենք միայն ձևական ինստիտուտները, չնայած ոչ ձևական ինստիտուտները նույնպես նշանակություն ունեն, սակայն ոչ ձևական ինստիտուտների ցուցանիշերի գնահատման խնդիրը շատ ավելի բարդ է թվում:

Մարդկանց վարքագծային նախադրյալները

WVS-ի հարցումների ժամանակ հարցվողներին տրվում են հարցեր, և նրանք տասը բալանոց սանդղակով գնահատում են այս կամ այն աննշան խախտման արդարացվածության մակարդակը (*Հավելված 2-ի* աղյուսակի 3–7–րդ տողեր): Օրինակ՝ որքանո՞վ են արդարացված՝

1. հասարակական տրանսպորտում առանց տոմսի երթևեկելը,
2. պետական սուբսիդիաների համար դիմելը, երբ դրանց չես համապատասխանում,
3. գույքի մանր հափշտակումը,
4. հարկերի չվճարումը,
5. աշխատավայրում կաշառք ստանալը:

Պետք է հասկանալ, որ նմանատիպ հարցերին հարցվողների մեծամասնությունը «ճիշտ» է պատասխանում, ինչն ամենևին էլ չի նշանակում, որ որոշակի հանգամանքների պարագայում նրանք իրենց այլ կերպ չեն պահի: Բայց եթե հաշվի առնենք, որ բոլոր երկրներում պատասխանների և դրանց հիման վրա ստացված գնահատականների շեղումը մոտավորապես նույնն է, ինչը միանգամայն արդարացված ենթադրություն է, ապա ստացված գնահատականները կարող են օգտակար լինել վարքագծային նախադրյալների համեմատության ժամանակ: Հաշվի առնելով այդ հանգամանքը՝ կօգտագործենք այդ ցուցանիշերը որպես պրոքսի փոփոխականներ, որոնք բնորոշում են մարդկանց վարքագծային ասպեկտները, այն է՝ «փոքր խախտումների մարտավարության» նկատմամբ հակվածությունը:

Կան մի քանի պատճառներ, թե ինչու այդ գնահատականները չեն կարող ուղղակիորեն ընդգրկվել էմպիրիկ մոդելներում, և դրանցից մեկը կայանում է վերը նկարագրված շեղման ու այդ մեծությունների համեմատական ուսումնասիրությունների ժամանակ օգտագործելու անհրաժեշտության մեջ:

Երկրորդ պատճառն այն է, որ մարդկանց վարքագծային նախադրյալները բազմաթիվ, հնարավոր է նաև անթիվ կողմեր ունեն, իսկ մենք հնարավորություն ունենք գնահատելու դրանցից միայն մի քանիսը: Գնահատման այդ սահմանափակվածությունը ազդում է հիմնական հիպոթեզի փորձարկման արդյունքների որակի վրա:

Եվ վերջապես երրորդը՝ ուսումնասիրության մեջ մենք օգտագործում ենք միջինացված արժեքներ յուրաքանչյուր երկրի համար, որոնք ստացվել են

անհատական հարցումների ընթացքում: Այսինքն՝ օգտագործում ենք անհատական հարցումների ագրեգացված տվյալներ, ինչը նույնպես կարող է շեղված գնահատականների պատճառ դառնալ:

Այնուամենայնիվ, չնայած թերություններին, այդ գնահատականները բավականին լավ հիմք են մեր հիպոթեզի փորձարկման համար: Անհրաժեշտ է նաև նկատել, որ մարդկանց վարքագծային նախադրյալների գնահատման համար պրոքսի փոփոխականները կարող են շատ զգայուն լինել հարցադրման վերբալ ձևի նկատմամբ: Այդ պատճառով շատ կարևոր են հարցի վերբալ (խոսքային) ձևի փոփոխման նկատմամբ մոդելների ռոբաստության (կայունության) ուսումնասիրությունները: Այնուամենայնիվ, այս աշխատության մեջ մենք չենք քննարկի այդ թեման՝ թողնելով այն առանձին ուսումնասիրության համար:

Համոզվելու համար, որ այդ ցուցանիշների օգտագործումն ուղղակիորեն արդյունք չի տալիս, կառուցվել են մի քանի ռեգրեսիոն մոդելներ, որոնցում այդ ցուցանիշերն ընդգրկվել են որպես բացատրող փոփոխականներ: Այդ մոդելներից ոչ մեկը վիճակագրական նշանակություն ունեցող ոչ մի արդյունք չտվեց: Նախնական այդ արդյունքները ցույց տվեցին, որ հարցումների հիման վրա ստացված վարքագծային նախադրյալների առանձին փոփոխականները չեն կարող լինել բացատրող լավ գործոններ բարեկեցության մակարդակի մոդելների համար: Այդպիսի մոդելների համար կարևոր կարող է լինել որոշ խմբերին բնորոշ վարքագծի նման կարծրատիպերի վերհանումը: Ընդ որում, կարծրատիպերի քանակը պետք է բավականին փոքր լինի, ամեն դեպքում՝ ուսումնասիրվող երկրների քանակից քիչ: Այդ նպատակին հասնելու համար մարդկանց վարքագծային նախադրյալները բնութագրող փոփոխականների համար օգտագործում ենք քլաստերային վերլուծությունը⁵⁵:

Աշխատանքում կօգտագործենք SPSS⁵⁶ փաթեթում իրացված քլաստերային վերլուծության երկքայլ մեթոդի ալգորիթմը: Այդ ալգորիթմն օգտագործում է քլաստերային վերլուծության երկու հիմնական՝ հիերարխիկ (աստիճանակարգային) և k միջինների մեթոդները: Այս մասին մանրամասն տեղեկատվություն կարելի է գտնել SPSS փաթեթի փաստաթղթերում⁵⁷: Այդ

⁵⁵ St' u Brian S. Everitt, Sabine Landau, Morven Leese, Daniel Stahl, Cluster Analysis, 5th ed., 2011.

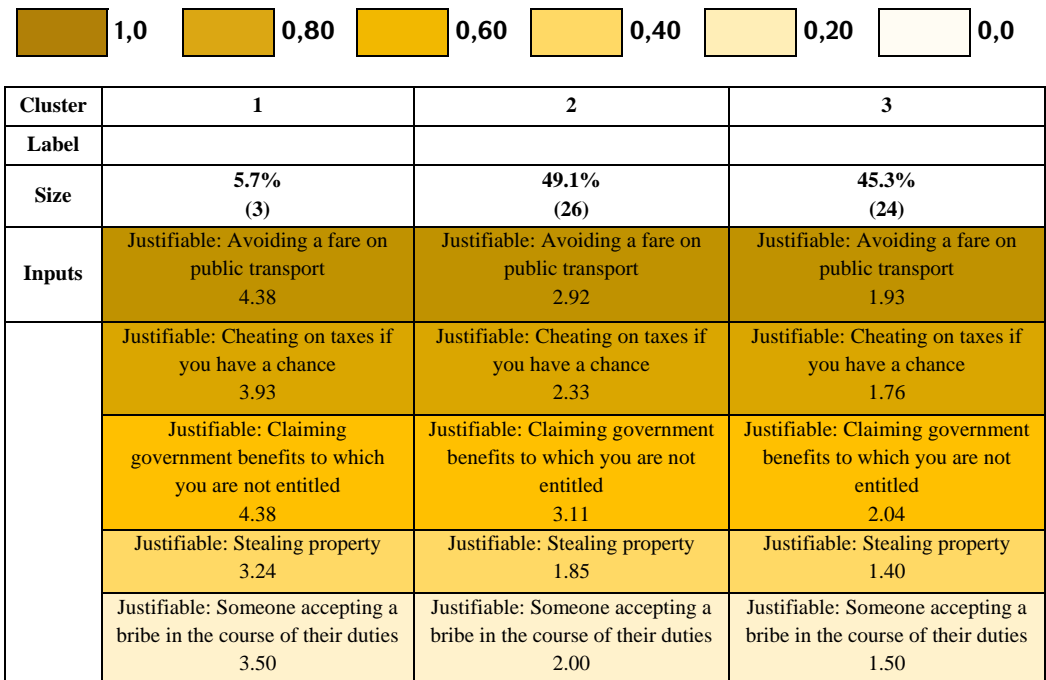
⁵⁶ St' u Chiu, T., D. Fang, J. Chen, Y. Wang, ու C. Jeris. A Robust and Scalable Clustering Algorithm for Mixed Type Attributes in Large Database Environment. B: Proceedings of the seventh ACM SIGKDD international conference on knowledge discovery and data mining. San Francisco, CA: ACM. 2001.

⁵⁷ The SPSS Two Step cluster component, Technical report, available at http://www01.ibm.com/support/knowledgecenter/SSLVMB_21.0.0/com.ibm.spss.statistics.help/alg_twostep.htm.

մեթոդի առավելություններից մեկն այն է, որ այն մեքենայորեն որոշում է քլաստերների օպտիմալ քանակը, ինչը մեր դեպքում շատ կարևոր է, քանի որ մենք չունենք որևէ նախնական տեղեկություն վարքագծի կարծրատիպերի հնարավոր քանակի վերաբերյալ:

Կատարված քլաստերային վերլուծության արդյունքում պարզ դարձավ, որ առավել օպտիմալ է երկրների բաժանումը 3 խմբի, որոնք իրենցից ներկայացնում են վարքագծի 3 կարծրատիպ: Նկար 3-ում վարքագծային նախընտրությունների ցուցանիշերի հիման վրա SPSS ստանդարտ հաշվետվության⁵⁸ ձևով ներկայացված են այդ քլաստերների բնութագրիչները:

Clusters

Նկար 3. Այդ քլաստերների բնութագրիչները՝ վարքագծային նախընտրությունների ցուցանիշերի հիման վրա

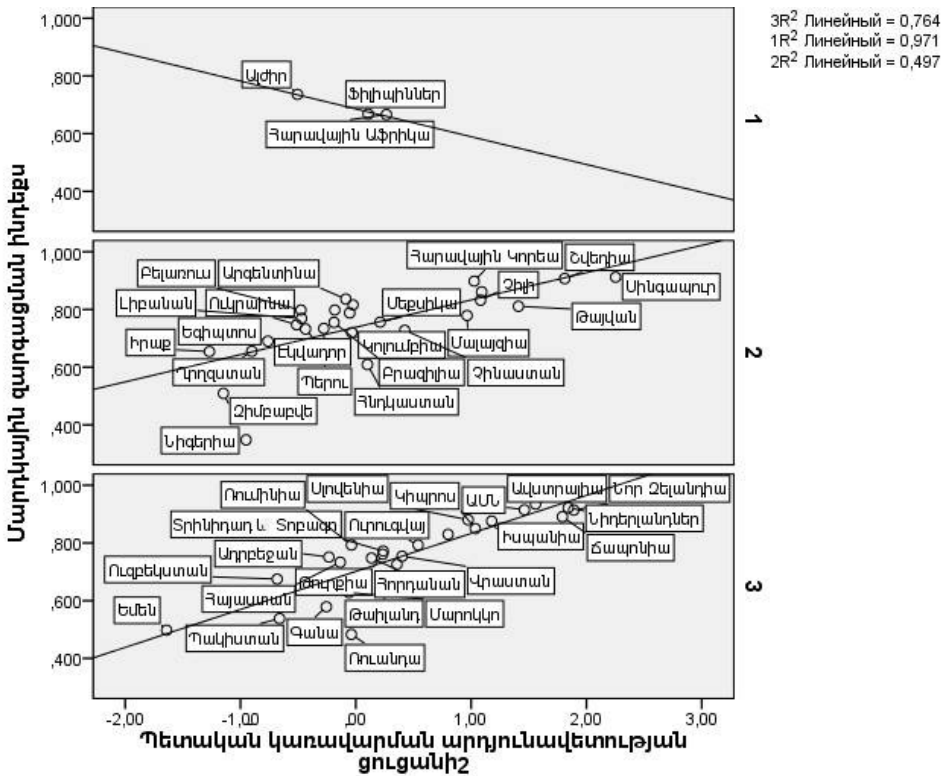
⁵⁸ Որոշ երկրներում հարցվողներին ոչ բոլոր հարցերն են տրվել: Այդ պատճառով որոշ ուսումնասիրություններում այդ երկրները դիտարկվել են որպես «կորսված տվյալներ», մասնավորապես՝ դրանք չեն մասնակցել այստեղ բերված քլաստերային վերլուծությանը:

Քլաստերային վերլուծության երկքայլ մեթոդը թույլ է տալիս որոշել ոչ միայն օպտիմալ բաժանումը քլաստերների, այլև նման տրոհման հանգեցրած ցուցանիշերի կարևորությունը (importance): Նկարում ցույց են տրված ցուցանիշերի միջին արժեքները յուրաքանչյուր քլաստերում և քլաստերի չափը: Ցուցանիշերը տեսակավորված են ըստ կարևորության՝ վերևից ներքև:

Ինչպես երևում է նկարից, օպտիմալ է համարվում տրոհումը 3 քլաստերի: Ընդ որում, 3-րդ քլաստերը անընդունելի է համարում «փոքր խախտումների մարտավարությունը», իսկ 1-ին քլաստերը առավել հանդուրժողական վերաբերմունք ունի դրա նկատմամբ: Առաջին քլաստերում ցուցանիշերի բոլոր միջին արժեքներն ավելի մեծ են, քան երկրորդում: Երկրորդ քլաստերում բոլոր միջին ցուցանիշերն ավելի մեծ են, քան առաջինում: Նման իրավիճակը խոսում է նաև քլաստերների ստացված բաժանման լավ վիճակագրական հատկությունների մասին:

Անհրաժեշտ է նշել, որ առաջին քլաստերում հայտնվել են բոլոր երեք երկրները: Բացի այդ՝ հարկ է նշել հաջորդ հետաքրքիր օրինաչափությունը. առավել կարևոր է ստացվել այն ցուցանիշը, որը ենթադրում է բոլոր դիտարկվող խախտումներից ամենաաննշանը, այն է՝ հանդուրժողական վերաբերմունքը «հասարակական տրանսպորտում առանց տոմսի երթևեկելու» նկատմամբ, ինչը ևս մեկ անգամ խոսում է մեր հիպոթեզի օգտին, մասնավորապես՝ նմանատիպ ուսումնասիրություններում աննշան խախտումների նկատմամբ հանդուրժողականության ազդեցությունը հաշվի առնելու անհրաժեշտության մասին:

Նկար 4-ում քլաստերներով ներկայացված է «Մարդկային զարգացման ինդեքսի» կախվածությունը պետական կառավարման արդյունավետությունից՝ ստացված վարքագծային նախընտրությունների ցուցանիշերի հիման վրա: Նույն հարաբերակցությունը դիտարկվել է Նկար 3-ում, բայց ընտրանքի բոլոր երկրների համար միաժամանակ:

Նկար 4. Մարդկային զարգացման ինդեքսի կախվածությունը պետական կառավարման արդյունավետությունից քլաստերներով՝ սրացված վարքագծային նախընտրությունների ցուցանիշերի հիման վրա

Ինչպես երևում է նկարից, երկրորդ և երրորդ քլաստերներում պետական կառավարման արդյունավետության և մարդկային կապիտալի զարգացման միջև կախվածությունը դրական է, իսկ առաջինում՝ «փոքր խախտումների մարտավարության» նկատմամբ առավել հանդուրժողական վերաբերմունքով, այդ կախվածությունը բացասական է:

Այսպիսով՝ վարքագծային նախադրյալները նշանակալի ազդեցություն ունեն հասարակության բարեկեցության և պետության ինստիտուցիոնալ զարգացման միջև կախվածության վրա: Բացի այդ՝ «փոքր խախտումների մարտավարության» նկատմամբ առավել հանդուրժողական վերաբերմունք ունեցող քլաստերում այդ կախվածությունը բացասական է, իսկ հանդուրժողականության ամենացածր մակարդակով 3-րդ քլաստերում դրական կախվածությունը առավել վառ է արտահայտված, քան երկրորդ քլաստերում, ինչը տեսանելի է տվյալ քլաստերներում R²-ի արժեքների համեմատությունից:

Ինստիտուտների ընկալումը

WVS տվյալների շտեմարանում առկա են հասարակության կողմից ձևական ինստիտուտների ընկալումը բնութագրող մի քանի փոփոխականներ: Հարցվողներին առաջարկվել է գնահատել ինստիտուտները 4-բալանոց սանդղակով, որտեղ 1-ը համապատասխանում է ինստիտուտների նկատմամբ առավել դրական վերաբերմունքին, իսկ 4-ը՝ առավել բացասական վերաբերմունքին: Մենք տեսակավորել ենք այդ ուսումնասիրություններն ըստ երկրների և հաշվել ենք ցուցանիշերի միջին արժեքները, որոնք էլ օգտագործել ենք տվյալ աշխատության մեջ: Ընդհանուր առմամբ օգտագործել ենք հետևյալ յոթ ցուցանիշերը.

1. վստահությունը բանակի նկատմամբ,
2. վստահությունը խորհրդարանի նկատմամբ,
3. վստահությունը կառավարության նկատմամբ,
4. վստահությունը դատարանների նկատմամբ,
5. վստահությունը հասարակական ծառայությունների նկատմամբ,
6. վստահությունը ոստիկանության նկատմամբ,
7. վստահությունը կուսակցությունների նկատմամբ:

Ինչպես և վարքագծային նախադրյալների ցուցանիշերի դեպքում, գոյություն ունեն ինստիտուտների ընկալման ցուցանիշերի արժեքների և դրանց հիման վրա կառուցված գնահատականների շեղվածության մի քանի պատճառներ: Դրանք մանրամասն քննարկվեցին նախորդ կետում՝ վարքագծային նախադրյալների ցուցանիշերի ներկայացման ժամանակ: Սակայն այս դեպքում արդեն քննարկվածներին ավելանում է շեղվածության ևս մեկ գործոն: Ինստիտուտների ընկալման ցուցանիշերը որոշ առումով կարող են պայմանավորված լինել հարցվողի բարեկեցությամբ: Այսինքն՝ հարցվողների որոշ մասը պետական այս կամ այն ինստիտուտի հանդեպ վերաբերմունքի վերաբերյալ հարցին ենթագիտակցորեն կարող է արտահայտել իր վերաբերմունքը սեփական բարեկեցության նկատմամբ, հատկապես այն հասարակություններում, որոնցում պետության նկատմամբ առկա է խիստ պատերնալիստական վերաբերմունք: Այս աշխատության մեջ չենք քննարկի այդ բավականին հետաքրքիր երևույթը: Ինչպես արդեն նշվեց, վարքագծային նախադրյալների ցուցանիշերի գնահատականների հնարավոր շեղվածության քննարկման ժամանակ ենթադրություն արվեց, որ բոլոր երկրներում գնահատականների շեղումը մոտավորապես նույնն է, և որ երկրների համեմատական վերլուծության ժամանակ այդ շեղվածությունը կարող է անտեսվել, իսկ ցուցանիշերի

գնահատականներն ինքնին իրենց մեջ ուսումնասիրության համար անհրաժեշտ դրական տեղեկություն են պարունակում:

Ինչպես և վարքագծային նախադրյալների ցուցանիշերի դեպքում, նախնական վերլուծությունը ցույց տվեց, որ ինստիտուտների ընկալման ցուցանիշերի ուղղակի օգտագործումը մոդելներում վիճակագրորեն նշանակալի արդյունք չի տալիս, ինչն ամենայն հավանականությամբ նշանակում է, որ գոյություն ունեն ինստիտուտների ընկալման որոշ կարծրատիպեր, որոնք մենք որոշում ենք հիշատակված երկքայլ քլաստերային վերլուծության մեթոդներով: Նկար 5–ում SPSS ստանդարտ հաշվետվության⁵⁹ ձևով բերված են երկքայլ քլաստերային վերլուծության արդյունքները՝ ինստիտուտների ընկալման ցուցանիշերի համար:

Clusters

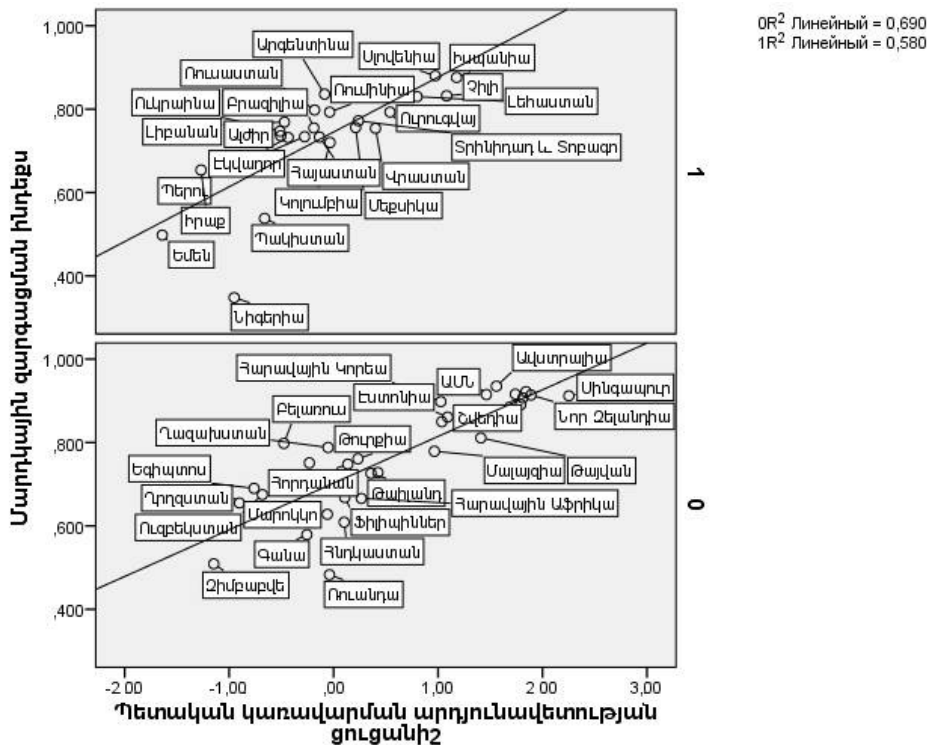
Cluster	2	1
Label		
Size	56.3 % (30)	43.4 % (23)
Inputs	Confidence: The courts 2.22	Confidence: The courts 2.80
	Confidence: The Civil service 2.37	Confidence: The Civil service 2.90
	Confidence: The police 2.21	Confidence: The police 2.71
	Confidence: Parliament 2.53	Confidence: Parliament 3.05
	Confidence: The government (in your nation's capital) 2.39	Confidence: The government (in your nation's capital) 2.86
	Confidence: Political Parties 2.74	Confidence: Political Parties 3.17
	Confidence: The armed forces 1.97	Confidence: The armed forces 2.37

Նկար 5. Քլաստերային վերլուծության երկքայլ մեթոդի արդյունքները ինստիտուտների ընկալման ցուցանիշերի համար

⁵⁹ Որոշ երկրներում հարցվողներին ոչ բոլոր հարցերն են տրվել: Այդ պատճառով մի քանի ուսումնասիրություններում այդ երկրները դիտարկվել են որպես «կորսված տվյալներ», մասնավորապես դրանք չեն մասնակցել այստեղ բերված քլաստերային վերլուծությանը:

Համաձայն նկարի՝ օպտիմալ է համարվել երկրները երկու քլաստերի բաժանելը: Դա նշանակում է, որ գոյություն ունի ինստիտուտների ընկալման երկու միջինացված կարծրատիպ: Պայմանականորեն այդ երկու կարծրատիպերը կարելի է կոչել «ինստիտուտների նկատմամբ վստահության բարձր մակարդակով քլաստեր» և «ինստիտուտների նկատմամբ վստահության ցածր մակարդակով քլաստեր»: Ինչպես երևում է նկարից, երկրորդ քլաստերում ինստիտուտների ընկալման բոլոր ցուցիչներն ունեն ավելի ցածր արժեք, քան առաջինում, ինչը նշանակում է, որ ինստիտուտների նկատմամբ վստահությունը երկրորդ քլաստերում ավելի բարձր է, քան առաջինում: Այն փաստը, որ երկրորդ քլաստերում բոլոր ցուցանիշներն ունեն ավելի ցածր արժեք, քան առաջինում, խոսում է քլաստերների նման բաժանման լավ վիճակագրական բնութագրիչների մասին:

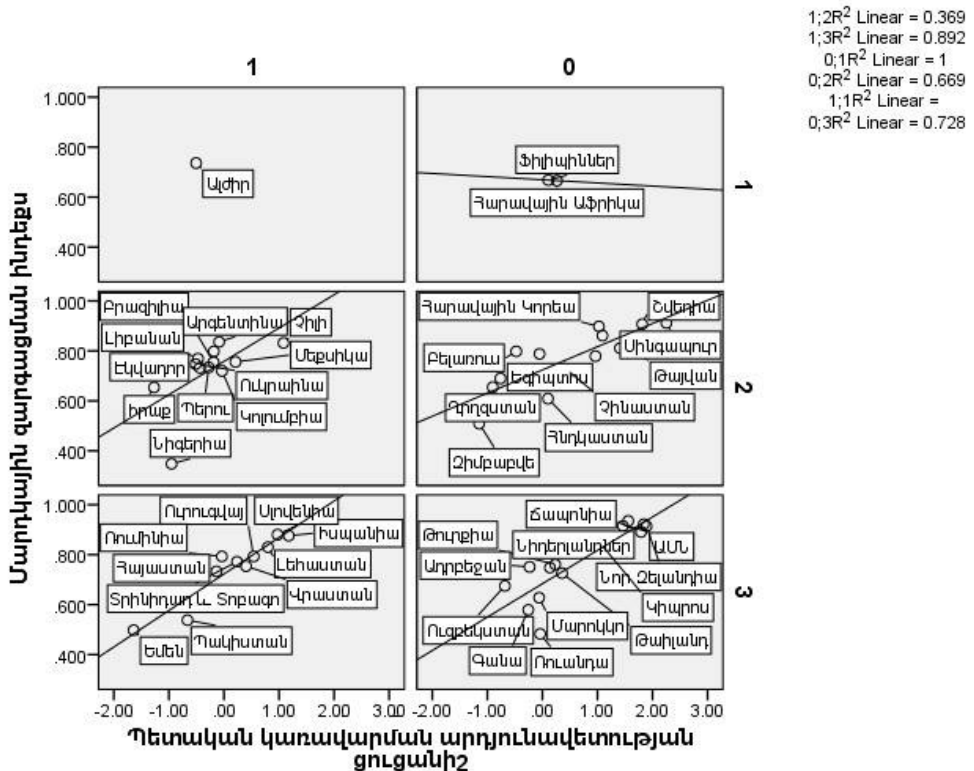
Նկար 5-ում բերված է կառավարման արդյունավետության և մարդկային ներուժի զարգացման մակարդակի միջև հարաբերակցությունը երկու քլաստերների համար՝ ստացված ինստիտուտների ընկալման ցուցանիշերի համար:

Նկար 6. Կառավարման արդյունավետության և մարդկային ներուժի զարգացման մակարդակի միջև փոխադարձ կախվածությունը ինստիտուտների ընկալման ցուցանիշերի համար ստացված քլաստերների համար

ինչպես երևում է այս նկարից, ուսումնասիրվող երկու մեծությունների միջև կախվածությունը երկու քլաստերներում էլ դրական է: Սակայն երկրորդ քլաստերում, համաձայն R^2 -ի արժեքի, այն առավել վառ է արտահայտված: Դա նշանակում է, որ ինստիտուտների նկատմամբ վստահության ավելի բարձր մակարդակով քլաստերում կառավարման արդյունավետության և մարդկային ներուժի զարգացման միջև կոռելյացիան ավելի բարձր է, քան ինստիտուտների նկատմամբ վստահության ցածր մակարդակով քլաստերում:

Նկար 7-ում ներկայացված է նույն կախվածությունը, բայց արդեն վեց տարբեր խմբերում, որոնք առաջանում են վարքագծային նախադրյալների քլաստերների և ինստիտուտների ընկալման քլաստերների համադրման դեպքում: Ուղղահայաց առանցքով ներկայացված են վարքագծային նախադրյալների քլաստերները, իսկ հորիզոնական առանցքով՝ ինստիտուտների ընկալման քլաստերները:

Նկար 7. Կառավարման արդյունավետության և մարդկային ներուժի զարգացման միջև կախվածությունը վեց խմբերում, որոնք առաջանում են վարքագծային նախադրյալների քլաստերների և ինստիտուտների ընկալման քլաստերների համադրման դեպքում

Առաջին տողը որևէ օգտակար տեղեկատվություն չի պարունակում, քանի որ դրանում դիտարկումները չափազանց քիչ են: Համեմատելով R^2 -ի արժեքները՝ կարելի է նկատել, որ երրորդ տողում դրա արժեքն ավելի բարձր է, քան երկրորդում, ինչը կարելի է բացատրել երկրների բարեկեցության և կառավարման որակի փոխհարաբերության վրա վարքագծային նախասահմանումների ազդեցության արդեն քննարկված երևույթով: Սակայն եթե համեմատենք երրորդ տողի նկարները, ապա կարելի է նկատել, որ մարդկային զարգացման ինդեքսի և կառավարման արդյունավետության միջև կոռելյացիան ավելի բարձր է ծախս նկարում, ինչը չի համընկնում նախորդ արդյունքի հետ, որտեղ ուսումնասիրվող փոփոխականների միջև կոռելյացիան ավելի բարձր էր ինստիտուտների նկատմամբ վստահության բարձր մակարդակով քլաստերում: Տվյալ դեպքում, երբ հաշվի են առնվում նաև վարքագծային նախադրյալների քլաստերները, մարդկային ներուժի զարգացման ինդեքսի և պետական կառավարման արդյունավետության միջև կախվածությունն ավելի է ուժեղանում ինստիտուտների նկատմամբ վստահության ցածր մակարդակով քլաստերում: Նման իրավիճակն ամենայն հավանականությամբ բացատրվում է ինստիտուտների ընկալումը բնորոշող փոփոխականների առանձնահատկությամբ: Այդ փոփոխականները հաճախ կարող են իրենց մեջ տեղեկություն պարունակել, թե հարցվողները որքան ազատորեն կարող են արտահայտել իրենց վերաբերմունքը պետական իշխանության ինստիտուտների նկատմամբ: Ակնհայտ է, որ որքան ցածր է ազատությունների մակարդակը, այնքան բարձր է «ճիշտ» պատասխանի ստանալու հավանականությունը՝ այս կամ այն ինստիտուտի նկատմամբ պատասխանողի իրական վերաբերմունքի փոխարեն:

Հիմնական մոդել

Երկրների բարեկեցության վրա կառավարման արդյունավետության նախորդ կետերում ուսումնասիրված ազդեցությունը վերհանեց այնպիսի ցուցանիշերի կարևորությունը, ինչպիսիք են վարքագծային նախադրյալները և ինստիտուտների ընկալումը: Բացի այդ՝ ցույց տրվեց, որ այդ փոփոխական-

ները կարելի է չափել: Քննարկվեցին նաև այդ ցուցանիշերի չափման առանձնահատկությունները, որոնք կարող են հանգեցնել դրանց շեղվածությանը և դրա հետ կապած խնդիրների հաղթահարման ուղիները:

Երկրների բարեկեցության վրա այդ փոփոխականների ազդեցության առավել մանրամասն վերլուծության համար անհրաժեշտ է կառուցել ձևական մոդել: Մեր հիմնական հիպոթեզը այդ գործընթացների ազդեցությունն էր սահմանադրականության ընդհանուր մակարդակի վրա: Այդ պատճառով ձևական մոդելը պետք է հաշվի առնի սահմանադրականությունը բնութագրող փոփոխականները: Ինչպես արդեն վերը նշվեց, սահմանադրական կայունությունը բնութագրելու համար օգտագործվում է երկրների սահմանադրությունների մեջ կատարված փոփոխությունների քանակը՝ սկսած 1991 թ-ից: Սահմանադրական ավանդույթները բնութագրելու համար օգտագործվում է սահմանադրության ընդունումից հետո անցած տարիների քանակը:

Ձևական էկոնոմետրիկ մոդելի կառուցման համար կիրառվել է բազմաչափ գծային ռեգրեսիոն վերլուծությունը⁶⁰: Հիմնական մոդելն ունի այս տեսքը.

$$HDI = a + b_1WB.WGI.Government + b_2FRevents + b_3NNhistory2 + b_4NNhistory3 + b_5NNhistory4 + b_6Clust.Behav2 + b_7Clust.Behav3 + b_8Cluster.Per.Inst + \varepsilon,$$

որտեղ՝

1. HDI-ը մարդկային զարգացման ինդեքսն է,
2. WB.WGI.Government-ը՝ պետական կառավարման արդյունավետության ցուցանիշը,
3. FRevents-ը՝ երկրների սահմանադրությունների մեջ կատարված փոփոխությունների քանակը՝ սկսած 1991 թ-ից,

$$NNhistory2 = \begin{cases} 1 - \text{էթե սահմանադրության ընդունումից հետո անցած տարիների քանակը 17-ից ավելի է, բայց 23-ից պակաս է} \\ 0 - \text{մնացած բոլոր դեպքերում} \end{cases}$$

⁶⁰ Ст'ю Магнус Я. Р., Катышев П. К., Пересецкий А. А., Эконометрика. Начальный курс: Учеб., 8-е изд., М.: Дело, 2007.

$$4. \quad NNhistory3 = \begin{cases} 1 - \text{էթե սահմանադրության ընդունումից հետո անցած տարիների} \\ \quad \text{քանակը 23- ից ավելի է, բա յց 54- ից պակաս} \\ \\ 0 - \text{մնացած բոլոր դեպքերում} \end{cases}$$

$$5. \quad NNhistory2 = \begin{cases} 1 - \text{էթե սահմանադրության ընդունումից հետո անցած տարիների} \\ \quad \text{քանակը 54 տարուց ավելի է} \\ \\ 0 - \text{մնացած բոլոր դեպքերում} \end{cases}$$

$$6. \quad Clust. Behav2 = \begin{cases} 1 - \text{էթե երկիրը վարքագծային նախադրյալների համար} \\ \quad \text{ստացված 2- րդ քլաստերում է} \\ \\ 0 - \text{մնացած բոլոր դեպքերում} \end{cases}$$

$$7. \quad Behav3 = \begin{cases} 1 - \text{էթե երկիրը վարքագծային նախադրյալների համար} \\ \quad \text{ստացված 3- րդ քլաստերում է} \\ \\ 0 - \text{մնացած բոլոր դեպքերում} \end{cases}$$

$$8. \quad Cluster. Per. Inst = \begin{cases} 1 - \text{էթե երկիրը ինստիտուտների ընկալման} \\ \quad \text{փոփոխականների համար ստացված 2 - րդ քլաստերում է} \\ \\ 0 - \text{մնացած բոլոր դեպքերում} \end{cases}$$

ε-ն պատահական մեծություն է, որն ունի գաուսյան բաշխում՝ 0-ի հավասար մաթեմատիկական սպասմամբ, և մշտական վարիացիա:

Մոդելում վարքագծային նախադրյալների և ինստիտուտների ընկալման փոփոխականների հիման վրա ստացված քլաստերների համար մենք օգտագործում ենք կեղծ փոփոխականներ: Ընդ որում, վարքագծային նախադրյալների փոփոխականների դեպքում էտալոնային է համարվում առաջին քլաստերը, իսկ ինստիտուտների ընկալման փոփոխականների դեպքում՝ երկրորդ քլաստերը: «Սահմանադրության ընդունումից հետո անցած տարիների քանակը» փոփոխականի դեպքում ևս օգտագործում ենք կեղծ փոփոխականներ: Մեր ընտրանքում այդ փոփոխականն ունի արժեքների բավականին մեծ ցրվածություն՝ 1–225 տարի: Արժեքների նման ցրվածությունը թույլ չի տալիս արդյունավետորեն գնահատել դրա ազդեցությունը երկրների բարեկեցության բնութագրիչների վրա: Այդ պատճառով երկրները միավորել ենք 4 խմբերում այնպես, որ յուրաքանչյուրում լինեն մոտավորապես նույն թվով երկրներ: Այդ

4 խմբերի հիման վրա ստեղծվել են վերը նկարագրված այդ երեք կեղծ փոփոխականները: Էտալոնային է համարվում սահմանադրական ավանդույթների ամենակարճ պատմություն ունեցող երկրների խումբը (մինչև 17 տարի):

Աղյուսակ 3-ում բերված են ռեգրեսիոն վերլուծության օգնությամբ ստացված հիմնական արդյունքները: Մենք կիրառել ենք մոդելի սպեցիֆիկացման ալգորիթմը՝ օգտագործելով փոփոխականների քայլ առ քայլ հեռացման մեթոդը: Ռեգրեսիոն վերլուծության մանրամասն արդյունքները SPSS ֆորմատով բերված են Հավելված 3-ում:

Աղյուսակ 3. Ռեգրեսիոն վերլուծության արդյունքը հիմնական մոդելի համար

Փոփոխականներ	Գործակից	Ստանդարտ սխալ	t	Նշանակալիություն
Հաստատուն	0.676	0.022	31.07	0.000
Պետական կառավարման արդյունավետության ցուցանիշ	0.127	0.013	10.098	0.000
Պետական ինստիտուտների ընկալումը	0.043	0.023	1.836	0.073
NNhistory2	0.062	0.026	2.373	0.022
NNhistory3	0.043	0.025	1.682	0.099
Սահմանադրությունում կատարված փոփոխությունների քանակը՝ սկսած 1991 թ-ից	-0.099	0.046	-2.123	0.039
Clust_Behav_3	0.045	0.022	2.039	0.047

Փոփոխականների քայլ առ քայլ ընտրության մեթոդի կիրառման արդյունքում վերջնական մոդելից հեռացվեցին NNhistory4 և Clust_Behav_3 փոփոխականները: Անցկացվեցին ռեգրեսիայի մնացորդների մոլտիկոլինեարության, հետերոսկեդաստիկության և նորմալության ստուգման թեստեր: Ստացված արդյունքները վկայում են, որ սովորական ռեգրեսիոն մոդելի համար Գաուս-Մարկովի տեսության բոլոր պայմանները բավական լավ են կատարվում, և որ

ստացված վերջնական մոդելը պատշաճ կերպով բնութագրում է ուսումնասիրվող փոխադարձ կապերը:

Հատկապես կարևոր է բացատրող փոփոխականների մուլտիկոլինեարության ստուգումը, քանի որ գոյություն ունի դրանց միջև փոխադարձ կապի առկայության տեսական հնարավորություն: Սակայն Հավելված 4-ում ներկայացված մուլտիկոլինեարության ուսումնասիրման արդյունքները վկայում են, որ ներկայացված հիմնական մոդելում նման խնդիրը բացակայում է:

Աղյուսակ 2-ից երևում է, որ պետական կառավարման արդյունավետությունը առավել մեծ ազդեցություն ունի երկրների բարեկեցության վրա: Տվյալ հոդվածի նախորդ կետերում մենք արդեն իսկ տեսանք այդ փոխադարձ կապը: Հիմնական ռեգրեսիոն մոդելը ևս մեկ անգամ հաստատեց այդ օրինաչափությունը:

Հիմնական մոդելի օգնությամբ ստացված մնացած բոլոր արդյունքները կարելի է բավական անսպասելի համարել: Վարքագծային նախադրյալների, ինստիտուտների ընկալման, սահմանադրական ավանդույթների և սահմանադրական կայունության փոփոխականները երկրների բարեկեցության մոդելում ստացվեցին վիճակագրորեն նշանակալի՝ գրեթե ամբողջությամբ հաստատելով մեր հիմնական հիպոթեզը: Ընդ որում՝ վերհանվեցին հետևյալ օրինաչափությունները.

1. Վարքագծային նախադրյալների հիման վրա ստացված երկրորդ քլաստերի կեղծ փոփոխականները ստացվեցին վիճակագրորեն ոչ նշանակալի, իսկ երրորդ քլաստերի համար կեղծ փոփոխականը նշանակալի է ստացվել և դրական ազդեցություն ունի մարդկային զարգացման ինդեքսի վրա: Հիշենք, որ վարքագծային նախադրյալների փոփոխականների հիման վրա ստացված առաջին քլաստերը բնութագրվում էր «փոքր խախտումների մարտավարության» նկատմամբ առավել հանդուրժողական վերաբերմունքով, և հենց այն է էտալոնային համարվել հիմնական ռեգրեսիոն մոդելում: Երրորդ քլաստերում, որը բնութագրվում էր «փոքր խախտումների մարտավարության» նկատմամբ առավել անհանդուրժողական վերաբերմունքով, երկրները առաջին քլաստերի երկրների համեմատությամբ միջինում ունեն 0,045-ով բարձր մարդկային զարգացման ինդեքս: Իսկ «փոքր խախտումների մարտավարության» նկատմամբ հանդուրժողականության միջին մակարդակով երկ-

րորդ քլաստերի երկրներում մարդկային զարգացման ինդեքսը վիճակագրորեն նշանակալի կերպով չի տարբերվում առաջին քլաստերի մարդկային զարգացման ինդեքսից: Այսպիսով՝ որպեսզի վարքագծային կողմերը ազդեն երկրների բարեկեցության վրա, դրանք պետք է առանձնանան «փոքր խախտումների մարտավարության» նկատմամբ հանդուրժողականության էականորեն ցածր մակարդակով:

2. Ինստիտուտների ընկալման փոփոխականների հիման վրա ստացված երկրորդ քլաստերի կեղծ փոփոխականի դեպքում գործակիցը վիճակագրորեն նշանակալի է ստացվել և ունի դրական նշան: Դա նշանակում է, որ ձևական ինստիտուտների նկատմամբ ավելի բարձր վստահություն ունեցող երկրները միջինում ունեն մարդկային զարգացման ինդեքսի ավելի բարձր արժեք:

3. Առավել հետաքրքիր արդյունքներ են ստացվել սահմանադրական կայունությունը և սահմանադրական ավանդույթները բնորոշող փոփոխականների օգնությամբ:

4. «Երկրի հիմնական օրենքում կատարված փոփոխությունների հաճախականությունը» փոփոխականը ստացվել է վիճակագրորեն նշանակալի և ունի բացասական նշանակություն: Դա նշանակում է, որ որքան հաճախ են փոփոխություններ կատարվում սահմանադրության մեջ, այնքան միջինում ցածր է մարդկային զարգացման ինդեքսի մակարդակը: Այսպիսով՝ սահմանադրական կայունությունը երկրների բարեկեցության կարևորագույն նախադրյալն է: «Սահմանադրության ընդունումից հետո անցած տարիների քանակը» փոփոխականի հիման վրա ստացված 4-րդ խմբի կեղծ փոփոխականը ստացվել է վիճակագրորեն ոչ նշանակալի: 2-րդ և 3-րդ խմբերի կեղծ փոփոխականները վիճակագրորեն նշանակալի են ստացվել և ունեն դրական նշան: Հիշենք, որ բարձր համարով խմբերն ունեն սահմանադրական ավանդույթների ավելի երկար պատմություն (տե՛ս հիմնականի մոդելի փոփոխականների նկարագրությունը), նաև այն, որ էտալոնային է համարվում սահմանադրության ընդունումից հետո անցած տարիների քանակի ամենացածր արժեք ունեցող առաջին խումբը:

5. Այսպիսով՝ ստացված արդյունքները վկայում են, որ սահմանադրական ավանդույթները դրական ազդեցություն ունեն մարդկային զարգացման ինդեքսի վրա: Սակայն գոյություն ունի որոշակի շեմ, որից սկսած՝ այդ փոփոխականի ազդեցությունը երկրների բարեկեցության վրա այլևս նշանակալի չի լինում: Այդ մասին են վկայում կեղծ փոփոխականի ոչ նշանակալի լինելը չորրորդ քլաստերի համար և այն փաստը, որ երրորդ քլաստերի կեղծ փոփոխականի դեպքում գործակցի մեծությունն ավելի ցածր է ստացվել, քան երկրորդ քլաստերի փոփոխականի դեպքում:

Անհրաժեշտ է հիշել, որ կատարված վերլուծությունը կարող է շատ զգայուն լինել երկրների ընտրանքի նկատմամբ: Յավոք տվյալների շտեմարանները թույլ չեն տալիս օգտագործել երկրների ավելի լայն ընտրանք: Այնուամենայնիվ, մոդելը կառուցել ենք մեր հիմնական մոդելից վերցված ավելի փոքր պատահական ընտրանքների վրա և համեմատել ենք ստացված արդյունքները: Հիմնական օրինաչափությունները գրեթե չեն փոխվել:

Եզրակացություն

Երկրների բարեկեցությունը պայմանավորված է բազմաթիվ գործոններով, ինչպիսիք են աշխարհագրական դիրքը, կլիման, բնական և մարդկային ռեսուրսները, կրոնը, պատմականորեն ձևավորված փոխհարաբերությունները հարևան երկրների հետ, պատմականորեն պայմանավորված ընտրված քաղաքական ուղին և այլն: Աճեմօղլին և Ռոբինսոնն⁶¹ ապացուցել են, որ երկրների բարեկեցության մակարդակը ոչ միշտ է բացատրվում միայն այդ գործոններով: Նրանք ցույց տվեցին, որ երկրների ծաղկումն ու անկումը նվազագույնը պայմանավորված են նաև ձևական քաղաքական և տնտեսական ինստիտուտների որակով և կարողունակությամբ:

Տվյալ աշխատանքում էմպիրիկ վերլուծության օգնությամբ մենք ցույց տվեցինք այդ պնդման հավաստիությունը: Սակայն ցույց տրվեց նաև, որ կարևոր նշանակություն կարող են ունենալ մարդկանց վարքագծային նախադրյալները, ինստիտուտների ընկալումը, սահմանադրական ավանդույթներն ու սահմանադրական կայունությունը:

Սահմանադրական կայունության և սահմանադրական ավանդույթների չափման համար մեր կողմից օգտագործվել են պրոքսի փոփոխականներ: Սահմանադրական կայունությունը գնահատել ենք «Երկրի հիմնական օրենքում կատարված փոփոխությունների քանակը՝ սկսած 1991 թ–ից» փոփոխականի, իսկ սահմանադրական ավանդույթները՝ «սահմանադրության ընդունումից հետո անցած տարիների քանակը» փոփոխականի օգնությամբ: Մենք ելնում ենք այն ենթադրությունից, որ սահմանադրության մեջ կատարվող ցանկացած փոփոխություն պայմանավորված է քաղաքական, տնտեսական կամ սոցիալական բնույթի որոշակի իրադարձություններով: Փոփոխությունն ինքնին ապագայում կարող է կայունություն մտցնել հասարակության կյանքում: Միևնույն ժամանակ, հիմնական օրենքում կատարվող ցանկացած փոփոխություն ենթադրում է փոքր–ինչ խոր փոփոխություններ պետական կառավարման ինստիտուտների գործունեության մեջ և հասարակական հարաբերությունների ադապտացում այդ փոփոխություններին: Հենց այդ հանգամանքով կարելի է բացատրել էմպիրիկ մոդելում հայտնաբերված

---

⁶¹ St' u Acemoglu, Daron and James A Robinson, Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty. 1st ed. New York, 2012.

հակադարձ կախվածությունը սահմանադրության մեջ կատարված փոփոխությունների քանակի փոփոխականի և մարդկային զարգացման ինդեքսի փոփոխականի միջև: Միաժամանակ, տվյալ ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, թե ինստիտուցիոնալ տնտեսության էմպիրիկ ուսումնասիրություններում որքան կարևոր է այնպիսի հասկացությունների ճշգրիտ չափման հնարավորությունը, ինչպիսիք են սահմանադրականության մակարդակը, սահմանադրական արժեքները, սահմանադրական կայունությունը և այլն: Մեր կողմից առաջարկվել է սահմանադրական կայունության չափման մեթոդաբանություն⁶², որը, Գ. Գ. Հարությունյանի կողմից առաջարկված ինդիկատորների⁶³ վրա կիրառելով, կարող է լուծել այդ խնդիրը: Մենք մտադիր ենք շարունակել ուսումնասիրություններն այս ուղղությամբ:

Վերհանեցինք նաև, որ առկա է դրական կախվածություն նոր սահմանադրության ընդունումից հետո անցած տարիների քանակի և երկրների բարեկեցության միջև: Ընդ որում, պարզեցինք, որ գոյություն ունի որոշակի շեմ, որը տարբեր երկրների համար կարող է տարբեր լինել (այս հոդվածում ուսումնասիրվող ընտրանքի համար մոտավորապես այն կազմել է միջինը 22 տարի), որից հետո սահմանադրության ընդունումից հետո անցած ժամանակի դրական ազդեցությունը գործնականում նիվերիլացվում է: Այստեղ հարկ է նկատել, որ նոր սահմանադրության ընդունման պատճառները կարող են տարբեր լինել: Այն ազդեցությունը, որի մասին մենք այժմ խոսում ենք, ամենայն հավանականությամբ պայմանավորված է այնպիսի դեպքերով, երբ սահմանադրության ընդունումը որոշակի աղետների հետևանք է, որոնք հանգեցրել են պետական իշխանության ինստիտուտների ամբողջական կամ մասնակի փլուզման: Նոր սահմանադրությունների ընդունումը, որի արդյունքում պահպանվում է պետական իշխանության մարմինների շարունակականությունը, մեր ուսումնասիրության մեջ և մեր նպատակներից ելնելով առավելապես վերաբերում է «փոփոխություններ հիմնական օրենքում» հասկացությանը:

---

⁶² St' u Harutyunyan G. G., Sargsyan H. L., Gevorgyan R. A., Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies, *Journal of Advanced Research in Law and Economics (JARLE)*, Volume VIII, Issue 4(26), Summer 2017, pp. 1126–1135.

⁶³ St' u Harutyunyan G. G., Main components of systematic constitutional monitoring, *Constitution Justice*, Number 4(74), 2016, pp. 7–35.

Խոսելով այնպիսի հասկացությունների մասին, ինչպիսիք են «սահմանադրական կայունությունը» և «սահմանադրական ավանդույթները», հարկ է նշել անցումային տնտեսությամբ երկրները: Այդ երկրները գտնվում են մի իրավիճակում, երբ սահմանադրական փոփոխություններն անհրաժեշտ են, և հենց դրանք են հանդիսանում անցումային գործընթացների հիմքը: Այդ երկրներում նոր ինստիտուտների ձևավորումը և դրանց փոխակերպումը՝ կախված փոփոխվող իրավիճակից, կենսական անհրաժեշտություն է: Այդ պատճառով, սահմանադրական մշակույթի ձևավորումն այդ երկրներում որոշակի ժամանակ է պահանջում: Այնուամենայնիվ, այս ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ կայուն սահմանադրական համակարգի ձևավորումը երկրների զարգացման անհրաժեշտ պայման է, այդ թվում՝ անցումային: Այն անցումային երկրները, որոնք կկարողանան ավելի շուտ ձևավորել կայուն սահմանադրական համակարգ, երկարաժամկետ տնտեսական զարգացման ավելի մեծ հնարավորություններ ունեն:

Մեր ուսումնասիրության երկրորդ կարևոր կողմը երկրների բարեկեցության վրա վարքագծային նախադրյալների և ինստիտուտների ընկալման ազդեցությունն է: Այս դեպքում ևս կարևոր խնդիր է այդ հասկացությունների առավել ճշգրիտ չափման հնարավորությունը: Դրանց «չափման» համար օգտագործել ենք WVS տվյալների շտեմարանը և ստացել, որ վարքագծային նախադրյալների փոփոխականները և ինստիտուտների ընկալման փոփոխականները վիճակագրորեն նշանակալի են:

Պարզ դարձավ, որ երկրների ուսումնասիրվող ընտրանքում գոյություն ունեն վարքագծի և ինստիտուտների ընկալման որոշ կարծրատիպեր, և որ դրանք երկրների բարեկեցության բացատրման համար որոշիչ գործոններ են: Հակվածությունը «փոքր խախտումների մարտավարությանը» և ինստիտուտների ընկալման ցածր մակարդակը բացասական է ազդում մարդկային զարգացման ինդեքսի վրա: Երկրների բարեկեցության բացատրման գործում այդ փոփոխականների կարևորության հետ մեկտեղ ուսումնասիրությունը վերհանեց նաև այդ հասկացությունների չափման հնարավորության խնդիրը:

Նոր ինստիտուցիոնալ տնտեսագիտության մեջ գոյություն ունի օպորտունիստական վարքագծի⁶⁴ հասկացությունը, երբ գործակալները հետապնդում են անձնական շահ՝ ընդհուպ հասնելով ուխտադրության (self interest seeking with guile): Աշխատության մեջ նկարագրված «փոքր խախտումների մարտավարությունը» օպորտունիստական վարքագծի դրսևորումներից մեկն է: Այդ վարքագծի մեկ այլ հնարավոր դրսևորում կարող է լինել «օրենքների ընտրողական կամ հարաբերական կատարման մարտավարությունը», երբ մարդը համոզված է, որ ելնելով ստեղծված իրավիճակից՝ ինքն ինքնուրույն կարող է որոշել կատարել կամ չկատարել օրենքի նորմը: Նման իրավիճակի օրինակ է ամբողջովին դատարկ խաչմերուկում կարմիր լույսի տակով անցնելը: Երկրների բարեկեցության վրա նման մարտավարության ազդեցության ուսումնասիրությունը հնարավոր չէ տվյալների մասնագիտացված շտեմարանի բացակայության պատճառով: Օրինակ՝ WVS տվյալների շտեմարանում մենք չգտանք այնպիսի փոփոխականներ, որոնք կկարողանայինք օգտագործել այդ և այլ վարքագծային նախընտրությունների նկարագրման համար:

Սահմանադրական և ինստիտուցիոնալ տնտեսությունների ոլորտում էմպիրիկ ուսումնասիրությունների զարգացման կարևոր նախադրյալներից է տվյալների մասնագիտացված շտեմարանի ստեղծումը:

Այսպիսով՝ այս աշխատության մեջ ձևակերպված հիմնական հիպոթեզը ամբողջությամբ հաստատվեց: Սահմանադրական մշակույթն ու վարքագծային ասպեկտները ինստիտուցիոնալ զարգացման հետ մեկտեղ երկրների բարեկեցության հիմնական գործոններն են:

---

⁶⁴ St' u Oliver E. Williamson, "Opportunism and its critics", in: *Managerial and decision economics*, Vol. 14, 1993, p. 97):

Գրականության ցանկ

1. *Harutyunyan G. G.*, Constitutional Culture: The Lessons of the History and the Challenges of the Time, republished with additions, Yerevan, 2016.
2. *Harutyunyan G. G.*, Main components of systematic constitutional monitoring, Constitution Justice, Number 4(74), 2016.
3. *Harutyunyan G. G., Sargsyan H. L., Gevorgyan R. A.*, Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies, Journal of Advanced Research in Law and Economics (JARLE), Volume VIII, Issue 4(26), Summer 2017.
4. *North, D. C.* Institutions, Institutional Change, and Economic Performance. Cambridge University Press, New York. 1990.
5. *Аузан А. А.*, Экономика всего. Как институты определяют нашу жизнь. ООО «Манн, Иванов и Фербер», М., 2014.
6. *Gigerenzer, Gerd; Selten, Reinhard*, Bounded Rationality: The Adaptive Toolbox. MIT Press, 2002.
7. *Oliver E. Williamson*, “Opportunism and its critics”, in: Managerial and decision economics, Vol. 14, 1993.
8. *Elkins, Zachary, Tom Ginsburg, and James Melton*. “Characteristics of National Constitutions, Version 2.0.” Comparative Constitutions Project. Last modified: April 18, 2014.
9. *Gabriel L. Negrett*, The Durability of Constitutions in Changing Environments: Explaining Constitutional Replacements in Latin America, The Hellen Kellogg Institute for Institutional Study, Working Paper # 350, August 2008.
10. *Brian S. Everitt, Sabine Landau, Morven Leese, Daniel Stahl*, Cluster Analysis, 5th ed., 2011.
11. *Chiu, T., D. Fang, J. Chen, Y. Wang, u C. Jeris*. A Robust and Scalable Clustering Algorithm for Mixed Type Attributes in Large Database Environment. B: Proceedings of the seventh ACM SIGKDD international conference on knowledge discovery and data mining. San Francisco, CA: ACM. 2001.
12. The SPSS Two Step cluster component, Technical report, available at http://www-01.ibm.com/support/knowledgecenter/SSLVMB_21.0.0/com.ibm.spss.statistics.help/alg_twostep.htm.
13. *Магнус Я. Р., Катышев П. К., Пересецкий А. А.*, Эконометрика. Начальный курс: Учеб., 8–е изд., М.: Дело, 2007.
14. *Acemoglu, Daron, and James A Robinson*, *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. 1st ed. New York, 2012.
Acemoglu, Daron, and James A Robinson, Persistence of Power, Elites, and Institutions, American Economic Review 2008, 98:1, 267–293,
<http://www.aeaweb.org/articles.php?doi=10.1257/aer.98.1.267>.
15. *Persson, T. and Tabellini, G.* The Economic Effects of Constitutions. Cambridge, MA: MIT Press, 2003.

Հավելված 1

Ալժիր	Իրաք	Ռուսաստան
Արգենտինա	Ճապոնիա	Ռուանդա
Հայաստան	Հորդանան	Սինգապուր
Ավստրալիա	Ղազախստան	Սլովենիա
Ադրբեջան	Քուվեյթ	Հարավային Աֆրիկա
Բահրեյն	Ղրղզստան	Հարավային Կորեա
Բելառուս	Լիբանան	Իսպանիա
Բրազիլիա	Մալայզիա	Շվեդիա
Չիլի	Մեքսիկա	Թայվան
Չինաստան	Մարոկկո	Թաիլանդ
Կոլումբիա	Նիդերլանդներ	Տրինիդադ և Տոբագո
Կիպրոս	Նոր Զելանդիա	Թուրքիա
Էկվադոր	Նիգերիա	Ուկրաինա
Եգիպտոս	Պակիստան	ԱՄՆ
Էստոնիա	Պերու	Ուրուգվայ
Վրաստան	Ֆիլիպիններ	Ուզբեկստան
Գերմանիա	Լեհաստան	Եմեն
Գանա	Կատար	Չինբարվե
Հնդկաստան	Ռումինիա	

Հավելված 2

N	Անվանումը	Անգլերեն անվանումը	Կրճատ անվանումը	Տվյալների շտեմարան	Նվազագույն	Առավելագույն	Միջին արժեքը	Ստանդարտ շեղում
1	Սահմանադրական համակարգի գոյության տարիների քանակը	Number of years constitutional system started	History_ constitution	CCP	1	225	40.8	44.8
2	Տարվա ընթացքում սահմանադրական իրադարձությունների միջին արժեքը՝ սկսած 1991 թ-ից	Constitutional Events per year since 1991	FRevents	CCP	0	0.96	0.268	0.236
3		Justifiable: Avoiding a fare on public transport	V198_Claim_benef	WVS	1.39	4.40	2.5213	.77743
4		Justifiable: Claiming government benefits to which you are not entitled	V199_fare_transp	WVS	1.34	4.51	2.6778	.80793
5		Justifiable: Stealing property	V200_Steal_proper	WVS	1.14	4.09	1.7188	.52956
6		Justifiable: Cheating on taxes if you have a chance	V201_Cheat_tax	WVS	1.27	4.12	2.1619	.62731

7		Justifiable: Someone accepting a bribe in the course of their duties	V2002_bribe	WVS	1.19	4.14	1.8497	.57542
8		Do you think most people would try to take advantage of you if they got a chance, or would they try to be fair?	V56_try_ advantage	WVS	3.80	7.57	5.7557	.71758
9		Schwartz: It is important to this person to always behave properly; to avoid doing anything people would say is wrong	V77_avoid_ doing_wrong	WVS	1.69	3.80	2.5410	.42306
10		Confidence: The armed forces	V109_Arm_ Forces	WVS	0.00	2.95	2.0889	.54038
11		Confidence: The police	V113_Police	WVS	1.28	3.21	2.3948	.38298
12		Confidence: The courts	V114_Courts	WVS	1.41	3.22	2.4351	.39370
13		Confidence: The government (in your nation's capital)	V115_ Government	WVS	1.27	3.31	2.5574	.40104
14		Confidence: Political Parties	V116_Parties	WVS	1.70	3.47	2.9269	.37007
15		Confidence: Parliament	V117_ Parliament	WVS	1.41	3.37	2.7194	.43091
16		Confidence: The Civil service	V118_Civil_ Service	WVS	1.50	3.30	2.5878	.37010

17		Control of Corruption: Estimate	WB_WGI_Corruption	WGI	-1.45	2.29	.0968	1.01673
18		Government Effectiveness: Estimate	WB_WGI_Government	WGI	-1.64	2.25	.2939	.89741
19		Political Stability and Absence of Violence/Terrorism: Estimate	WB_WGI_Polit_Stability	WGI	-2.63	1.49	-.2628	.98864
20		Regulatory Quality: Estimate	WB_WGI_Regulat_Quality	WGI	-1.69	2.26	.2560	.96923
21		Rule of Law: Estimate	WB_WGI_Rule_Law	WGI	-1.46	2.04	.1552	.97959
22		Voice and Accountability: Estimate	WB_WGI_Accountability	WGI	-1.90	1.60	-.0497	.97405
23		Human Development Index	HDI	WGI	.348	.935	.75520	.125571

Հավելված 3

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.852 ^a	.726	.675	.071793
2	.851 ^b	.724	.680	.071280
3	.842 ^c	.709	.671	.072306

a. Predictors: (Constant), Clust_Behav_2, NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

b. Predictors: (Constant), NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

c. Predictors: (Constant), Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	
	B	Std. Error	Beta			
1	(Constant)	.625	.051		12.224	.000
	Government Effectiveness: Estimate	.112	.016	.798	7.138	.000
	Perception of State Institutions	.040	.024	.161	1.712	.094
	NNhistory2	.089	.031	.300	2.884	.006
	NNhistory3	.076	.033	.282	2.341	.024
	NNhistory4	.058	.037	.201	1.554	.128
	Constitutional Events per year since 1991	-.093	.046	-.173	-2.000	.052
	Clust_Behav_3	.065	.046	.261	1.408	.166
	Clust_Behav_2	.028	.046	.113	.611	.545
	(Constant)	.652	.027		24.538	.000
2	Government Effectiveness: Estimate	.113	.015	.811	7.432	.000
	Perception of State Institutions	.043	.023	.171	1.864	.069
	NNhistory2	.086	.030	.291	2.846	.007
	NNhistory3	.071	.031	.264	2.277	.028
	NNhistory4	.056	.037	.194	1.518	.136
	Constitutional Events per year since 1991	-.095	.046	-.177	-2.068	.045
	Clust_Behav_3	.040	.022	.161	1.851	.071
	(Constant)	.676	.022		31.070	.000
	Government Effectiveness: Estimate	.127	.013	.908	10.098	.000
	Perception of State Institutions	.043	.023	.171	1.836	.073
3	NNhistory2	.062	.026	.210	2.373	.022
	NNhistory3	.043	.025	.158	1.682	.099
	Constitutional Events per year since 1991	-.099	.046	-.184	-2.123	.039
	Clust_Behav_3	.045	.022	.179	2.039	.047

a. Dependent Variable: Human Development Index

Variables Entered/Removed^a

Model	Variables Entered	Variables Removed	Method
1	Clust_Behav_2, NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3 ^b		Enter
2		Clust_Behav_2	Backward (criterion: Probability of F-to-remove >= .100).
3		NNhistory4	Backward (criterion: Probability of F-to-remove >= .100).

a. Dependent Variable: Human Development Index

b. All requested variables entered.

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	.588	8	.073	14.250	.000 ^b
	Residual	.222	43	.005		
	Total	.809	51			
2	Regression	.586	7	.084	16.467	.000 ^c
	Residual	.224	44	.005		
	Total	.809	51			
3	Regression	.574	6	.096	18.297	.000 ^d
	Residual	.235	45	.005		
	Total	.809	51			

a. Dependent Variable: Human Development Index

b. Predictors: (Constant), Clust_Behav_2, NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

c. Predictors: (Constant), NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

d. Predictors: (Constant), Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

Excluded Variables^a

Model	Beta In	T	Sig.	Partial Correlation	Collinearity Statistics	
					Tolerance	
2	Clust_Behav_2	.113 ^b	.611	.545	.093	.187
3	Clust_Behav_2	.088 ^c	.473	.639	.071	.188
	NNhistory4	.194 ^c	1.518	.136	.223	.383

a. Dependent Variable: Human Development Index

b. Predictors in the Model: (Constant), NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

c. Predictors in the Model: (Constant), Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

Հավելված 4

	Collinearity Statistics	
	Tolerance	VIF
Government Effectiveness: Estimate	.799	1.251
Clust_Behav_3	.841	1.190
NNhistory2	.823	1.216
NNhistory3	.728	1.373
Perception of State Institutions	.746	1.340
Constitutional Events per year since 1991	.858	1.166

Г. Г. АРУТЮНЯН

Г. Л. САРГСЯН

Р. А. ГЕВОРГЯН

**КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ:
ВОСПРИЯТИЕ ИНСТИТУТОВ И
БЛАГОСОСТОЯНИЕ СТРАН**

ПРЕДИСЛОВИЕ

Настоящее исследование посвящено проблемам критического/экспертного анализа различных проявлений комплексного и многослойного понятия “конституционализм”, а также проблемам преодоления уровня конституционного дефицита. Не претендуя на представление исчерпывающей позиции относительно анализа сложных, часто противопоставляемых проблем конституционального анализа, отметим, что в данном исследовании выдвигается своеобразный подход¹. Страны по уровню конституционализма нами классифицируются посредством кластерного анализа. В качестве критериев разграничения кластеров используются уровни демократического, институционального и политического развития стран. За последние десятилетия исследователи, проявляющие профессиональный интерес к конституционализму, используют достаточно абстрактные подходы к его диагностике, мониторингу и экономико–правовому урегулированию, что позволяет обратить внимание на основные их противоречия. Методологические рекомендации направлены на разработку подходов к выявлению условий вхождения в кластер развивающихся стран².

Следующие рекомендации направлены на переход от понятия “рациональный человек” к человеку, отличающемуся особыми поведенческими особенностями в контексте конституционализма. Концепция “рационального человека”, которая была очень продуктивной при применении к другим экономическим сферам, здесь не всегда позволяет получить достоверные результаты. Сделаны попытки изучения и этих отличительных особенностей.

Очевидно то, что политика, направленная на долгосрочный устойчивый экономический рост, опирается на общественный выбор и реализуется в контексте закономерностей мирового экономического развития. Поэтому, для подчеркивания основной цели и идеи работы уместно использовать мысли

---

¹ К данной проблеме в рамках монографий развернуто обратился Г. Арутюнян: “Конституционная культура, уроки истории и вызовы времени” (Ереван, Нжар, 2016 г.)

² В числе разработок выгодно отличается работа профессора Г. Арутюняна “Конституциональное наблюдение”(Ереван, 2016 г.), в которой выдвинут новый, концептуальный, целостный теоретико–методологический подход к разработке проблем.

исландского экономиста Т. Эгерсона, обобщившего теорему Коуза: “Экономический рост и развитие в основном не зависят от типа существующих правительств, если расходы на транзакции в экономической и политической сферах равны нулю. Однако, когда транзакционные издержки положительны, то распределение власти внутри страны и инфраструктура ее нормативных учреждений является важнейшим фактором ее развития”³. В приложении приведена публикация авторов “Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies” размещенная в электронном журнале “Journal of Advanced Research in Law and Economics”⁴.

---

³ https://ru.wikipedia.org/wiki/теорема_Коуза

⁴ <https://journals.aserspublishing.eu/jarle/article/view/1518>

ВВЕДЕНИЕ

С тех пор, как стало понятно, что институты имеют значение для экономического роста, началось обсуждение ранжировки их значимости. Наряду с этим встал вопрос о том как вписывается человек в механизмы воздействия институтов на экономический рост.

Согласно классическому определению Дугласа Норта⁵, “институты – это правила игры в обществе или, более формально, созданные человеком ограничения, которые определяют взаимоотношения между людьми”. Определение институтов, данное Нортом оперирует понятием “человек”. Это свидетельствует о неразрывной связи между институтами и поведением человека, и говорит о том, что нельзя рассматривать отдельно влияние институтов на социально–экономические и политические процессы с одной стороны и морально–этические и нравственные основы, предопределяющие поведение человека–с другой.

Качество институтов является одним из определяющих факторов экономического развития стран⁶. Конституционная культура же являются одним из определяющих факторов в формировании институтов⁷. Согласно определению, данному Г. Г. Арутюняном, «Понятие «конституционная культура более развернуто может характеризоваться как исторически сложившаяся, стабильная, обогащенная опытом поколений и всего человечества определенная ценностная система, лежащая в основе общественного бытия, способствующая установлению и реализации основополагающих правил поведения на основе их нравственного и духовного осмысления⁸»

---

⁵ North, D. C. *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge University Press, New York. 1990. p. 3.

⁶ *Acemoglu, Daron, and James A Robinson, Persistence of Power, Elites, and Institutions, American Economic Review* 2008, 98:1, 267–293, <http://www.aeaweb.org/articles.php?doi=10.1257/aer.98.1.267>.

⁷ Persson, T. and Tabellini, G. *The Economic Effects of Constitutions*. Cambridge, MA: MIT Press, 2003.

⁸ Harutyunyan G. G., *Constitutional Culture: The Lessons of the History and the Challenges of the Time*, republished with additions, Yerevan, 2016, pp. 528–529.

Поведение агентов, такое понятие как: “что такое хорошо и что такое плохо” –играют не менее важную роль в формировании институтов. Формальные и неформальные институты имеют одинаковый шанс для формирования среды в “хороших условиях” (имеется ввиду поведение агентов).

Для описания и моделирования процессов функционирования институтов экономическая теория базируется на теории “рациональных ожиданий”. Эта теория была создана в середине прошлого века Муттом⁹ и получила дальнейшее развитие в работах Роберта Лукаса¹⁰. Согласно теории рациональных ожиданий, все агенты «рациональны». Это означает, что основываясь на всей доступной информации, они формируют ожидания о будущих ценах и количестве необходимых благ. Основываясь на этих ожиданиях они действуют таким образом, что максимизируют свою функцию полезности. Базируясь на этих предположениях, теория «рациональных ожиданий» с успехом применялась для объяснения многих макроэкономических закономерностей. Рациональное поведение человека предполагает хорошее знание основ теории оптимизации. Концепция “рационального человека” присваивает это умение всем без исключения агентам. При этом предполагается, что все агенты непрерывно оптимизируют свое поведение при каждом этапе принятия решения, базируясь на всей доступной для себя к тому моменту информации. Если же поступает новая информация или же приходится принимать новое решение, человек снова и снова повторяет эти упражнения. Очевидно, что не все люди знакомы с основами теории оптимизации, однако, согласно доктрине “рационального человека”, это и необязательно, т.к. эти механизмы запускаются на подсознательном уровне, а сама доктрина лишь описывает происходящие в реальности процессы. Еще одной немаловажной деталью доктрины является предположение об одинаковом целеполагании у всех людей, а именно жажде наживы, при этом данная цель остается неизменной при каждом принятии решения на основе оптимизационного алгоритма на протяжении

---

⁹ John F. Muth (1961) “Rational Expectations and the Theory of Price Movements” reprinted in The new classical macroeconomics. Volume 1. (1992): 3–23 (International Library of Critical Writings in Economics, vol. 19. Aldershot, UK: Elgar.

¹⁰ Lucas, Robert (1972). “Expectations and the Neutrality of Money” (PDF). Journal of Economic Theory. 4 (2): 103–24.

всей жизни индивида. Как заметил А. А. Аузан¹¹ получается этакая “всеведущая эгоистическая сволочь, которая обладает сверхъестественными способностями по рационализации и максимизации своей полезности”.

Любой институт – это свод правил в совокупности с механизмами их выполнения. И свод правил и механизмы их выполнения в конечном счете касаются поведения людей. Таким образом, если действительно институты важны для экономического роста, то не менее важна концепция поведения человека для определения этих институтов. Ведь если основываться не на доктрине “человека рационального”, а на некой утопической доктрине “человека идеального”, то возможно необходимость институтов вообще бы отпала. Поэтому при изучении институциональных аспектов экономического развития концепция «рационального человека» может оказаться недостаточной. Именно поэтому в новой институциональной экономике вводятся понятия ограниченной рациональности¹² и оппортунистического поведения¹³.

В настоящей работе мы предполагаем, что экономическое развитие стран обусловлено не только качеством институтов, но и поведенческими предпосылками людей, а также уровнем восприятия институтов большинством граждан стран. В то же время традиции и стабильность конституционного строя, которые в совокупности можно охарактеризовать всеобъемлющим термином “конституционная культура” являются необходимым условием существования эффективных институтов и высоких морально–этических норм в обществе.

Механизмы обеспечения выполнения тех или иных правил – это основополагающий принцип работы институтов. В то же время, очевидно, что каковы бы ни были эти механизмы, уровень их выполнения находится в зависимости от восприятия и поведенческих предубеждений отдельных личностей. С этой точки зрения, те институты, которые воспринимаются большинством людей на подсознательном уровне имеют больше шансов на существование нежели те, что основаны исключительно на идее принуждения. Это относится ко всем институтам и связанным с ними сводам правил, но особенно к тем правилам,

---

¹¹ Аузан А.А., Экономика всего. Как институты определяют нашу жизнь. ООО «Манн, Иванов и Фербер», М., 2014, стр. 8.

¹² Gigerenzer, Gerd; Selten, Reinhard, Bounded Rationality: The Adaptive Toolbox. MIT Press, 2002.

¹³ Oliver E. Williamson, “Opportunism and its critics”, in: Managerial and decision economics, Vol. 14, 1993, p. 97).

которые призваны обеспечивать основы общественных отношений на основе рутинных, ежедневных взаимоотношений, нарушение которых не может предполагать чрезмерных наказаний, по крайней мере, формальных. Иначе говоря – это нарушения, которые в спорте иногда именуется «тактикой мелкого фола». С точки зрения транзакционных издержек, это – правила, обеспечение выполнения которых может оказаться наименее эффективным для общества в целом. Тем не менее, отрицательное влияние такой ситуации может быть очень значительным. Например, известно, что многие социально-экономические проблемы в переходных и развивающихся странах имеют институциональные корни. Существует также множество теоретических работ и прикладных рекомендаций для создания сильных институтов, тем не менее эти рекомендации не всегда оказываются эффективными. На наш взгляд одной из основных причин трудностей, связанных с претворением в жизнь институциональных и структурных реформ в переходных и развивающихся странах являются восприятие и поведенческие предпосылки агентов.

В новой институциональной экономике понятие оппортунистического поведения связывают с ситуациями, когда агенты, преследуя личные интересы, доходят до вероломства (*self interest seeking with guile*). Мы рассматриваем «тактику мелкого фола» как одно из проявлений оппортунистического поведения. Причины «тактики мелкого фола» в общественной жизни могут быть очень разными, начиная с поведенческих предубеждений на уровне элиты, которая безнаказанно использует «тактику большого фола», кончая исторически сложившимися обычаями и религией. Часто причиной этого может стать внешний шок в виде войн, революций, распадов стран и т.п. В этих случаях происходит разрушение конституционного строя и существующих институтов, которое обычно сопровождается изменением восприятия и поведенческих предпосылок агентов.

В данной работе предлагается эмпирическое исследование взаимосвязи конституционализма, институционального развития, поведенческих предпосылок и восприятия институтов человеком с одной стороны и экономического развития с другой стороны (на выборке из 56 стран).

Конституционная идентичность человека¹⁴

Как свидетельствует история развития человечества – начиная с библейских толкований до современных философских, правовых и политологических обобщений, в деле обеспечения гармонии **коллективного** сосуществования социального общества и стимулирования его развития исключительны роль и значение конституционализации общественных отношений. Естественно, что их проявления прошли серьезную историческую эволюцию, однако сохранили важную аксиологическую общность.

Основной смысл библейской книги “Исход” – покорное служение божественным законам. Этой покорностью люди выразят свою любовь к Богу и будут жить как свободный и сплоченный народ. В этом разделе представлены не только переданные Богом законы, но и десять заповедей, являющихся аксиологическим стержнем христианской веры и осмысляющих символ богоуподобления человека.

В последующие века на уровне конституционных решений весь процесс правосозидания сопровождался поисками внедрения в жизнь Божьего завета людям “быть человеком” и утвердить общественное согласие.

Уместно вспомнить об изданном в 1837 году в Венеции Новом *словаре* древнеармянского языка (*Айказян*) характеристику “Конституции” – “Пределозначимые решения и Провидение Божие”¹⁵. Иначе говоря – принятое на основе провидения Божьего, устанавливающего пределы, границы высшего решения. Именно имея в виду такое решение, Мовсес Хоренаци в 5 веке, характеризуя принятую в 365 г. Аштишатским национально–церковным Собранием каноническую Конституцию, отмечает, что Конституцией в Армении установилось милосердие¹⁶.

---

¹⁴ Данный параграф подготовлен на основе доклада Г.Г. Арутюняна «Гносеологические и аксиологические характеристики конституционной идентичности человека». <http://www.concourt.am/armenian/structure/president/articles/article-january2018.pdf>.

¹⁵ См. Новый *словарь* древнеармянского языка (*Айказян*). Т. 2. – Венеция, 1837. – С.688.

¹⁶ См. Мовсес Хоренаци. 5–й век. История Армении. – Ереван, 1997. – С. 225 (версию на грабаре см. Арутюнян Г. Конституционная культура: уроки истории и вызовы времени. – Ереван, 2016. – С. 489).

История свидетельствует также о том, что во всем мире стержневой задачей конституционных развитий становится признание прав человека как наивысшей ценности и неотчуждаемого права, их гарантирование, обеспечение и защита как непосредственно действующее право. Эти цели лежат также в основе английской Декларации прав (1689 г.), французской Декларации прав человека и гражданина (1789 г.), американского Билля о правах (1791 г.), а также принятых за последние столетия различных международных документов по правам человека.

Тем более исходным для конституционных развитий нового тысячелетия становится переход к **человекоцентристским конституционным решениям**, в основе конституционных отношений которых – человек, со своим неотчуждаемым достоинством и естественными правами. Более того, как отметил Председатель Епископского совета законодательных текстов Святого Престола кардинал Кокопалмерио в своем приветственном слове на состоявшейся 17 ноября 2017 года в Риме Международной конференции, “человек не носитель прав, человек сам является правом”.

Верховенство прав человека сегодня признается главным критерием стабильного развития и становления правового государства. Верховенство права определяет также демократическую характеристику страны, наличие конституционной демократии. Новые перспективы точной оценки состояния верховенства права открыл принятый 12 февраля 2016 года на 106-ом Пленарном заседании Европейской комиссии “За демократию через право Совета Европы” (Венецианская комиссия) доклад “Контрольный список вопросов для оценки соблюдения верховенства права” (RULE OF LAW CHECKLIST), который создал важные предпосылки конкретизации общеевропейских критериев в этом вопросе¹⁷.

В настоящее время многие аналитические центры (“Международная программа юстиции”, “Дом свободы”, Международный аналитический центр “Конституционная культура” и т.д.) также основное место уделяют оценке

---

¹⁷ См. **Арутюнян Г.** Роль Контрольного списка верховенства права в системе конституционного мониторинга (концептуальные подходы) // Международный вестник “Конституционное правосудие”. 2016. N3/73/. – С. 164–183.

состояния конституционализма в стране посредством индикаторов верховенства права¹⁸.

Также является факт о том, что в современном мире беспрецедентные социальные бедствия (международный терроризм, миграция миллионов людей, миллионы обреченных на голод, утративших надежду и веру людей) в основном обусловлены недостатком конституционализма, разнохарактерными конституционными кризисами, игнорированием верховенства права в конституционных решениях и реальной жизни.

Концептуальный подход заключается в том, что радикальное изменение подобного положения требует неотложных шагов по внедрению во всем мире действенной системы конституционного мониторинга¹⁹. Решение проблем преодоления негативных проявлений общественной жизни, дефицита конституционализма и задач стабильного развития надо рассматривать в триединстве. Для этого необходимо, чтобы в каждой стране верховенство права лежало в основе:

- а) социального и правового поведения личности;
- б) политического поведения политических институтов государства;
- в) публичного поведения публичной власти.

Однако современные общества пока еще не создали необходимые для этого правовые и институциональные гарантии. **У человеческого общества сегодня нет необходимой и действенной иммунной системы, чтобы противостоять современным социальным вызовам.** Иммунная недостаточность общественной жизни стала причиной основных социальных бедствий. Такое положение **можно преодолеть на основе вышеупомянутого триединства, путем конституционализации общественной жизни и внедрения равноценной системы конституционного мониторинга, что может стать важной гарантией преодоления дефицита конституционализма и стабильного развития.**

---

¹⁸ В частности см. <http://www.freedomhouse.org>, The World Justice Project /www.worldjusticeproject.org/, Rule of Law index, www.constculture.org **Арутюнян Г. Г.** Конституционный мониторинг. – Ереван, 2016.

¹⁹ См. **Арутюнян. Г.** Конституционная культура: уроки истории и вызовы времени. – Ереван, 2016.

Наряду с этим исключительно важно, какими качествами должен быть наделен индивид, являющийся стержнем конституционно–правовых отношений. В этом вопросе мы также можем извлечь уроки из истории. В 1166 году, в сложившихся в армянской действительности тяжелых условиях, Нерсес Шнорали был избран Католикосом всех армян. Он в первую очередь осознавал обязательство вывести свое “стадо” из создавшегося бедственного положения. И он сделал это, обратив свое слово к человеку – князьям, духовенству, военным, простым крестьянам, женщинам и мужчинам, сказав, **какими должны быть люди, чтобы их жизнь не была такой.**

Этот призыв Шнорали, который впоследствии упоминался в Соборном (Всеобщем) послании²⁰, содержит важный наказ. **Совокупное поведение человека создает ту среду, в которой он живет.** Сегодня аксиологические основы этого поведения нарушены. Если более чем 200 лет назад человечество для гарантирования стабильного развития своего общественного бытия полагалось на принятие конституций, то сегодня во многих странах между положенной в основу конституции аксиологией и реальной жизнью образуется большой разрыв. **Для преодоления этого существенное значение может иметь конституционализация социального и правового поведения современного индивида и гарантирование необходимой для этого общественной среды.** А для этого в аксиологической системе современных конституций требуется конкретизировать также **основные характеристики конституционной идентичности человека.**

Понятие “идентичность” вообще (на латинском – identity, identicus), даже на энциклопедическом уровне, характеризуется как “быть самим”, “быть единственным”, “иметь тип”, “совокупность свойственных ему черт”, “существование”, “сущность”, “самобытность”, “индивидуальность” и т.д. Такое разнообразие синонимов предполагает также, что понятие “идентичность” может иметь различные подтексты применения²¹. Социологи в первую очередь

---

²⁰ См. *Нерсес Шнорали*. Соборное (Всеобщее) послание // Журнал “Гандзасар”. – Ереван, 1991.

²¹ Наиболее распространено понятие “национальная идентичность”, что прежде всего связано с исторической памятью человека, его социальной характеристикой, цивилизационными качествами, моральными ценностями и некоторыми другими качествами. В некоторых случаях даже идентифицируются понятия “конституционная идентичность” и “национальная идентичность”.

рассматривают это понятие как осознание лицом своей социальной индивидуальности и как равноценное самопроявление этого самосознание в общественных отношениях. Согласно основоположнику теории идентичности, психологу Эрику Эриксону, психосоциальное развитие личности должно пройти восемь необходимых стадий и, преодолев различные вызовы, в процессе эволюции приобрести необходимые качества идентичности²². Причем идентичность личности может иметь различные социальные проявления – национальное, религиозное, этническое, половое, профессиональное, индивидуальное, групповое, государственное или конституционное, правовое и др., которые все в равноценных отношениях становятся системно–ценностными, социальными характеристиками “Я”. Заслуживает внимания также то обстоятельство, что, согласно теории того же Эриксона, идентичность – это характеристика целостной, непрерывной тождественности человеческого “Я”.

Вообще в юридической литературе понятия “правовая идентичность”, “конституционная идентичность” недостаточно освещены. Эти понятия в первую очередь используются при характеристике некоторых правовых явлений или отношений. В последние годы некоторые авторы даже выдвигают вопрос необходимости разработки основных теоретических положений правовой идентичности²³. Главный подход заключается в том, что данное понятие непосредственно касается правового статуса лица, его правосубъектности. То есть правовая идентичность характеризуется как совокупность характеристик лица, как главного субъекта правоотношений, признания его особых качеств самореализации в рамках определенных правовых отношений. В более широком смысле правовая идентичность лица сводится к раскрытию и признанию возможностей и характеристик самопроявления индивида, имеющего свой конкретный душевный склад в сложной правовой системе социальных отношений. Лицо, будучи субъектом общественных

См. **Исполинов А.** Приоритет права Европейского союза и национальная (конституционная) идентичность в решениях Суда ЕС и конституционных судов государств – членов ЕС. https://zakon.ru/publication/prioritet_prava_evropejskogo_soyuza_i_nacionalnaya_konstitucionnaya_identichn_ost_v_resheniyah_suda_e/.

²² В частности, см. <http://ponjatija.ru/node/10249/>.

²³ См. **Исаева Н.В.** Конституционные ценности в правовой идентичности личности: к постановке проблемы // Конституционное и муниципальное право. 2009, №16. – С. 2–5.

отношений, является также конкретным индивидом со своими естественными правами, особым местом и ролью в сложной “паутине” социальных отношений. **Правовая идентичность в широком смысле – это признание правосубъектности человека, характеристика его индивидуального правового статуса в целом.** В данном контексте речь идет как о признании правосубъектности лица обществом, так и о самопознании лицом своего статуса и вытекающих из этого действий. **В конечном счете, насколько сложными бы не были социальные отношения, идентичность человека должна быть признана, гарантирована и самореализована.** Исходной точкой должна признаваться та реальность, что каждого конкретного индивида касаются незыблемость и непосредственное действие конституционно закрепленных, неотчуждаемых и признанных высшей ценностью основных прав.

В литературе понятие “конституционная идентичность” толкуется по-разному. Например, Лауренс Трайб характеризует “конституционную идентичность” следующим образом: “...Совокупность текстовых и исторических обстоятельств, из которых должны исходить основополагающие конституционные нормы и которыми необходимо руководствоваться в ходе их реализации...”²⁴. По мнению другого автора, Конституция приобретает идентичность в результате опыта и идентичность не существует как результат открытия или как погруженная в общественную культуру суть, которую просто необходимо найти. Она формируется в результате диалога и выражает целостность представляющих прошлое народа и уже внедренных в общество гражданских стремлений и обязательств, что в некоторых случаях то же самое общество пытается преодолеть²⁵.

Существует еще одно заслуживающее внимания толкование этого понятия²⁶. Профессора А. Шайо и Р. Уитз находят, что конституционная идентичность является проявлением национальной и политической идентичности

---

²⁴ Laurence Tribe. “A Constitution We Are Amending: In Defense of a Restrained Judicial Role”, Vol. 97, No. 2, Harvard Law Review, pp. 433–445 (1983).

²⁵ Gary Jacobsohn, “Constitutional Identity.” The Review of Politics 68 (3), 2006, pp 361–397.

²⁶ Andràs Sajó and Renàta Uitz. THE CONSTITUTION OF FREEDOM AN INTRODUCTION TO LEGAL CONSTITUTIONALISM. Oxford university press. 2017, pp 63–67.

данного социума, что отражается в содержании Конституции²⁷. Для каждой страны характерны присущие ей конституционные решения, совокупность которых и формирует конституционную идентичность данной страны.

Многие из авторов рассматривают в качестве конституционной идентичности совокупность составляющих суть Конституции основополагающих норм (правовое регулирование). Это является причиной того, что многие авторы изучают вопросы конституционной идентичности в контексте конституционных реформ, пытаясь проанализировать и сделать выводы о том, искажается ли суть Конституции при изменении этих основополагающих идей или возможно ли их вообще изменить²⁸? Более того, многие авторы сделали предметом особого обсуждения вопрос “дисгармоничности Конституции”, когда Конституцией закреплены конфликтные, даже крайне не соответствующие друг другу идеи²⁹. С точки зрения изучения имеющих указанное основополагающее значение идей, различают сам текст Конституции и его фактическую реализацию в реальной жизни в контексте конституционализма, и “конституционная идентичность” рассматривается в этих двух плоскостях.

В европейской конституционной практике понятия “национальная идентичность” и “конституционная идентичность” часто употребляются как синонимы. Подобный подход проявили также генеральные адвокаты (Advocates General) Европейского суда правосудия (the European Court of Justice), применив их в судебной практике. Причем термин “конституционная идентичность” употребляется для защиты тех принципов, которые закреплены в статье 4(2) Лиссабонского договора. А национальные конституционные суды также применяют этот подход для пересмотра вторичного законодательства

---

²⁷ Разные авторы в число основных признаков национальной идентичности включают родину, язык, историческую память, общность преследуемых целей, моральные ориентиры, традиции, обычаи и др. А политическая идентичность представлена как особая характеристика политической организации социума, с его исторической эволюцией и особенностями проявления.

²⁸ См. Heinz Klug. “Constitutional Identity and Change”. *Tulsa Law Review*, Volume 47, 41 (2013), https://digitalcommons.law.utulsa.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&https_redir=1&article=2760&context=tlr.

²⁹ Heinz Klug. *Constitutional Identity and Change* // *Tulsa Law Review*, Volume 47, 41 (2013), https://digitalcommons.law.utulsa.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&https_redir=1&article=2760&context=tlr.

ЕС относительно своей “конституционной идентичности”. Сравнительный анализ в этой плоскости свидетельствует, что нет единого подхода также относительно термина “конституционная идентичность”³⁰. В частности, Мишель Розенфельд утверждает, что “конституционная идентичность” охватывает все, начиная с конституционных принципов и норм, заканчивая религиозной и идеологической идентичностью. Он обозначивает три основных элемента, характеризующих “конституционную идентичность”, – **наличие Конституции, истинное содержание Конституции и среду, где действует Конституция.**

По мнению Г. Якобсона, Конституция приобретает идентичность в результате опыта, идентичность не существует как результат открытия или как погруженная в общественную культуру суть, которую всего лишь надо найти. Она формируется в результате диалога и выражает целостность представляющих прошлое народа и уже внедренных в общество гражданских стремлений и обязательств, которую в некоторых случаях то же самое общество пытается преодолеть³¹. Отметим, что основная суть этого подхода заключается в том, что идентичность приобретается в результате опыта, что частично подвергается критике в литературе. Якобсон различает понятия “текст Конституции” и “Конституция народа”³². Последнее является более широким понятием и включает как текст, так и различные институты и исторические восприятия, которые вместе формируют конституционный строй конкретного общества³³.

Очевидно, что понятие “конституционная идентичность” нельзя воспринимать как своеобразие или самобытность Конституции только как правового акта. Это прежде всего характеристика самобытных качеств конституционных правоотношений и конституционной аксиологии. Конституция, рождаясь из

---

³⁰ См. Gary Jacobsohn, *Constitutional Identity* (2010) и Michel Rosenfeld, *The Identity of the Constitutional Subject: Selfhood, Citizenship, Culture, and Community* (2010), а также Michel Troper, ‘Behind the Constitution? The Principle of Constitutional Identity in France’ in András Sajó and Renata Uitz, *Constitutional Topography: Values and Constitutions* (2010).

³¹ Там же. – С. 361–397.

³² “Nation’s constitution”.

³³ Heinz Klug. *Constitutional Identity and Change* // *Tulsa Law Review*, Volume 47, 41 (2013), <https://digitalcommons.law.utulsa.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&httpsredir=1&article=2760&context=tlr>.

аксиологических истоков данного социума, может быть также характеристикой **цивилизационной идентичности**. Это особенно характерно для Основного Закона Китайской Народной Республики³⁴.

Наряду со всеми указанными обстоятельствами пока еще не удостоилась должного внимания **проблема конституционной идентичности человека**. **Последняя становится наиболее актуальной в условиях человекоцентристских конституционных решений, когда конституционализация социального поведения индивида должна находиться в гармонии с конституционными характеристиками коллективного существования человеческого общества.**

Конституционная идентичность личности, являясь особой формой проявления правовой идентичности, имеет также исключительно важную особенность, которая заключается в том, что Конституция сама по себе не является “обычным” правовым актом. Это **аксиологическое явление, осмысление существования данного социума во времени и установление построенных на этом правоотношений, вытекающих из основных принципов общежития**. Исходя именно из этой исходной точки, мы охарактеризовали конституционную культуру как **культуру осмысленного общежития**. А в более полной форме понятие “конституционной культуры” в правовом государстве мы сформулировали как **исторически сложившуюся, стабильную, обогащенную опытом поколений и всего человечества, являющуюся стержнем публичного познания определенную ценностную систему правосознания, правосприятия, убеждений и представлений, которая для социального общества является основой установления и гарантирования посредством общественного согласия основных правил своего демократического и правового поведения**³⁵.

В этой формулировке очевидна диалектическая взаимосвязь конституционной аксиологии и представляющей данный социум системы ценностей индивида. Посредством этой связи проявляется конституционная самобытность лица, раскрывается конституционно–правовой статус индивида.

---

³⁴ См. **Арутюнян. Г.** Конституционная культура: уроки истории и вызовы времени. – Ереван, 2016. – С. 295–303.

³⁵ См. там же. – С. 40.

Конституционная идентичность человека характеризуется тем комплексом ценностей и гражданских качеств, которыми обуславливается его место и роль в конституционно–правовых отношениях как непосредственного носителя конституционной аксиологии.

Причем именно гармония между **“определенной системой ценностей, являющейся стержнем общественного познания”**, и системой ценностей, являющейся результатом самопознания индивида, **гарантирует формирование полноценного гражданина государства.** Гражданина, который должен иметь **твердую веру, четкую систему ценностей, гармоничную данной степени конституционализации и осмысления общественного бытия**, и основанные на этом – **необходимые гражданские качества.**

Важнейшим залогом прогресса страны является именно обладающий **твердой верой законопослушный гражданин, являющийся носителем конституционной идентичности.** **Христианское и правовое мировосприятие индивида, обладающего конституционной идентичностью,** – это **гармоничная целостность, стержнем которой является человек со своими гражданскими качествами, духовными и моральными ценностями, сформированной тысячами верой в истину, справедливость и человечность и неотчуждаемыми правами, гарантированными конституцией**³⁶.

Главный вопрос заключается в том, насколько в реальной жизни, в социальных отношениях обретает кровь и плоть аксиология Конституции как важный гарант реализации на конституционном уровне духовных ценностей, **“Провидения Божьего”** и существует ли на самом деле ее равноценный носитель? Это возможно гарантировать только **путем конституционализации социального и правового поведения человека, наделив его конституционной идентичностью,** что в современном мире становится стержневым вопросом повестки по утверждению конституционной демократии.

Решение этого вопроса, как отмечалось, требует совокупности трех качеств: **твердая вера, необходимая система ценностей осмысления существования, самопознания, наличие критериев, позволяющих называться полноправным гражданином государства.**

---

³⁶ В контексте передовых подходов понятие “христианский” не имеет богословского подтекста, его просто необходимо воспринимать в рамках сопоставления “духовных” ценностей.

С точки зрения духовных приоритетов, Конституция может быть жизнеспособной лишь в том случае, когда мы, познав любовь Бога к нам, положим в основу наших социальных отношений и их конституционного регулирования заповедь “возлюби ближнего своего”, когда во всем конституционотворческом и правотворческом процессе сможем увидеть естественную и органическую связь между созданным Творцом миром и самим Творцом, чтобы, отдаляясь от Бога, человек не превратился в его антипода.

Современные конституции могут считаться таковыми, если в их центре лежит человек, а в основу заложен принцип верховенства права, если гарантировано и обеспечено непосредственное действие основных прав и свобод человека, на конституционном уровне и посредством Конституции получили право на жизнь основополагающие принципы правового, социального, демократического, суверенного государства.

Именно посредством всего этого государство получает духовное содержание, руководствуясь конституционным требованием быть гарантом неотчуждаемых, божественных прав человека. А Конституция становится не инструментом реализации воли властей, а выступает как Основной Закон народа и посредством закрепленных в ней непосредственно действующих основных прав и свобод человека ставит властям границы, гарантируя становление правового государства.

Духовная аксиологическая суть современных конституций, как было отмечено, лучше всего сформулирована в изданном в 1837 году в Венеции *Новом словаре древнеармянского языка (Айказян)*, где Конституция определяется как **“Пределозначимые решения и Провидение Божие”**.

Очевидно, что:

1. Конституцией может называться тот правовой акт, который содержит устанавливающие пределы, границы, не превосходящие его правовые нормы первоочередного значения.

2. В их основе должно быть **“Провидение Божие”**, а именно божественные непреходящие ценности, **которые не только обобщены в Священном Писании, но и присутствуют в духовном облике каждого человека, в его поведении, во всех социальных проявлениях и становятся основополагающими конституционными ценностями.**

Индивид, являющийся носителем подобных ценностей, становится стержнем конституционных решений, а **конституционная культура характеризуется как культура осмысленного сосуществования людей – носителей Божественных ценностей.**

Корпоративная демократия и олигархизация

Еще одним проявлением взаимозависимости конституционных норм, состоятельности институтов и поведенческих предпосылок людей является так называемая «корпоративная демократия». В свое время еще Монтескье утверждал, что король, действующий в качестве судьи и тем самым нарушающий конституционное разделение исполнительной и судебной власти, легко стал бы игрушкой в руках недобросовестных свидетелей и других участников процесса, пытающихся заставить публичную власть служить незаконным частным или групповым целям: “Законы – это глаза государя, благодаря им он видит то, чего без них не мог бы увидеть. Присваивая себе обязанности судьи, он действует не в свою пользу, а в пользу своих обольстителей, во вред самому себе”³⁷.

Другая крайняя опасность – это тотальная олигархизация власти. В статье Г. Г. Арутюняна “Угрозы корпоративной демократии”³⁸ отмечается, что “корпоративная демократия” (олигархизация всех ветвей власти) более опасна для общественной системы, чем тоталитарная система, которая имеет свои определенные правила, несмотря на то, что по своей сути также носит иррациональный характер. Однако последняя не построена на искаженных в общественной практике конституционных ценностях. Основная угроза корпоративной демократии заключается именно в том, что демократические ценности последовательно деформируются и, впоследствии мутируются, теряют свое значение, становятся для общества не только неприемлемыми, но и опасными. Этому также способствуют низкий уровень правосознания общества, тяжелое социальное положение, высокий уровень безработицы и т. д. В условиях теневых экономических

---

³⁷ Montesquieu. Spirit of the Laws / Trans. by Th. Nugent. New York: Hafner Press, 1975. Vol. I. Bk. 6. Ch. 4. – P.73.

³⁸ Международный вестник “Конституционное правосудие”, 2006г., №3. – С. 38–46.

отношений индивид выступает не как полноценный договорной субъект со своими естественными правами, а как зависящее от воли и подаяния от работодателя средство производства. Это качество, характерное для феодальных общественных отношений, приобретает новую форму и окраску в демократической упаковке в условиях квазиконституционализма.

Одной из наибольших опасностей корпоративной демократии является также то, что ценности, подвергшиеся мутации, в условиях сбой иммунной системы общества становятся воспроизводимыми. Это более опасная фаза, когда иррациональные развития носят прогрессирующий характер и исключают восстановление жизнеспособности системы эволюционным путем, а истинные ценности становятся не востребуемыми. Это в той или иной мере имеет место в тех странах, где политические институты также формируются по принципам корпоративной демократии, где параллельно с теневой экономикой становятся теновыми также политические институты, где судебная система – не самостоятельная власть, а рычаг власти, где пресса превращается из свободы слова в инструмент политического террора.

Тотальная олигархизация властей приводит к тотальной криминализации социальной системы, особенно в тех случаях, когда самыми богатыми людьми в государстве становятся высшие государственные чины и политическая элита.

Основной путь во избежания подобных угроз – обеспечение реального разделения властей и исключение слияния политических, экономических и административных сил, создание необходимых предпосылок естественного становления политических и гражданских структур общества. Еще в свое время Джеймс Медисон под черкул, что конституционная сбалансированность противоречивых и конкурирующих интересов может сдерживать власть и гарантировать свободу³⁹.

Современные тенденции мировых и европейских конституционных развитий позволяют сделать ряд принципиальных обобщений, из которых особого внимания достойны:

---

³⁹ Рассел Г. Конституционализм: опыт Америки и других стран – <http://www.infousa.ru/government/- dmpaper2.htm> (09.03.2009).

1. демократия, не имеющая альтернативы как ценность социального общества, диктует свои критерии и подходы к правовой регламентации общественных отношений;
2. конституционная демократия наличествует там и в той мере, где и в какой мере имеет место реальное разделение и баланс властей, оптимальная децентрализация политической, экономической и административной сил, независимая судебная система, свободная пресса, гарантированные, свободные и справедливые избирательные процессы, контролируемая гражданским обществом власть;
3. установление конституционализма без надежного гарантирования верховенства Конституции останется лишь добрым пожеланием;
4. обеспечение верховенства права требует учитывать также проблемы национальной безопасности и необходимость определенной гармонии между индивидуальными и общественными интересами;
5. процессы конституционного развития не могут рассматриваться без надлежащей системной оценки и учета растущей роли международных глобальных и региональных правовых систем;
6. без создания необходимых и достаточных предпосылок и определенной ценностной среды конституционной демократии, с глубокой и всесторонней оценкой особенностей переходных систем, невозможно преодолеть инерцию системных деформаций и гарантировать реальные конституционные развития путем так называемого “импорта демократии”.

В настоящее время одной из основных проблем транзитологии является поиск учета тенденции в преобразующихся общественных системах, с тем чтобы конституционное развитие составило бы основу прогресса общества и не стало бы жертвой текущих политических интересов. Дело в том, что в новых демократиях основными проявлениями иррациональных процессов в конституционной практике являются:

- искаженные представления о демократии и ценностной системе правового государства⁴⁰;
- применение этих ценностей как завесы для исполнения воли власти;
- усилия превратить различные институты власти, прессу и средства массовой информации в орудие властвования;
- сращение политики, власти и теневой экономики и на этой основе, с одной стороны, перерастание коррупции в основной капитал власти, с другой стороны – политизация теневой экономики;
- формирование новой и наиболее опасной среды ограничения прав и свобод человека и гражданина из-за появления некой среды страха, недоверия, безнадежности, безнаказанности, укоренение политического и бюрократического цинизма, которые порою преподносятся в демократической упаковке.

Все это не ограничивается рамками конкретных действий, а проникает во все звенья власти, приобретает законодательные и структурные качества и охватывает всю государственную машину.

Во многих странах посткоммунистического пространства эти процессы повторяются под прикрытием лозунгов конституционной демократии. В некоторых странах верховная власть уже находится не в руках закона, а в руках людей. Властителями становятся или добиваются этого личности, в руках которых сосредотачивается основная экономическая, политическая и административная сила. Общественная опасность подобной ситуации заключается в том, что, во-первых, для такого сращивания используется потенциал демократических перемен в обществе. А во-вторых, подобный процесс происходит при наличии Конституции, в которой провозглашены приверженность к демократии, верховенству права, народовластию и другим фундаментальным ценностям, которые при искажении принципа разделения власти и установлении так называемой “корпоративной демократии” в полной мере деградируют в реальной жизни.

Недопущение подобного сращения легче, чем его преодоление. Последнее

---

⁴⁰ Об этом свидетельствуют также используемые политиками и некоторыми исследователями в последнее время такие искаженные понятия, как “переходная демократия”, “национальная демократия”, “частичная демократия” и т.д.

требует огромных усилий, времени и системной реставрации деградированных реалий. Для недопущения подобной ситуации главная задача успешного осуществления общественной трансформации – это последовательность в конституционализации общественных отношений с преодолением конфликта между Конституцией, правовой системой и правоприменительной практикой в целом. Только этим путем можно обеспечить необходимую дееспособность системы разделения и сбалансированности властей, гарантировать желаемые устойчивость и динамизм общественного развития. А этого, на наш взгляд, можно достигнуть **с помощью внедрения непрерывно действующего системного конституционного мониторинга и диагностики**. Методология проведения конституционного мониторинга подробно описана в книге «Конституционализм: проблемы диагностики, мониторинга и управления»⁴¹. Здесь вкратце опишем, еще об одной возможности проведения конституционного мониторинга, направленного на обнаружении и «измерении» уровня олигархизации общества и оценки поведенческих предпосылок элиты. Как уже было отмечено выше, поведенческие предпосылки общества в целом во многом могут предопределяться поведенческими предпочтениями элиты. Поэтому такие исследования могут взаимодополняться с описываемыми ниже исследованиями исследования поведенческих предпосылок агентов.

Во многих странах существует практика финансовой отчетности высших должностных лиц государства. Несмотря на то, что, по всей видимости, существуют лазейки для обхода предоставления точной информации, особенно в переходных странах, где такая практика внедряется относительно недавно, исследования этих отчетов могут служить основой для мониторинга уровня олигархизации общества и для проведения сравнительных исследований.

Продемонстрируем эту возможность на примере отчетов высших должностных лиц исполнительной и законодательной властей Республики Армения. Необходимость представления отчетов закреплена в Законе Республики Армения «Об общественных услугах», принятого в 2011 г. Согласно этому закону, высокопоставленные должностные лица должны представлять отчеты о своих активах и доходах. Одним из ключевых

---

⁴¹ Г. Г. Арутюнян, Г. Л. Саргсян, Р. А. Геворгян, «Конституционализм: проблемы диагностики, мониторинга и управления», Зангак, Ереван, 2017.

индикаторов уровня олигархизации может служить отношение текущих активов к доходам. В таблице 1–ой приведены некоторые сводные показатели составленные на основе отчетов высших должностных лиц исполнительной и законодательной власти РА за 2017⁴².

Таблица 1. Сводные показатели отчетностей высших должностных лиц РА

	Приобретение активов и инвестиции, млн. драм	Зарплата, млн. драм	Общие доходы, млн. драм	Общее количество деклараций	Декаларации с ненулевыми приобретениями	Количество деклараций, где отношение приобретенные активы/общие доходы больше 100%	Отношение зарплата/общие доходы	Отношение приобретенные активы/общие доходы	Отношение приобретенные активы/зарплата
Законодательная власть	2,114.0	71.8	5,390.4	105	12	2	1.33%	39.22%	2942.90%
Исполнительная власть	1,312.3	242.1	1,645.1	435	42	14	14.72%	79.77%	542.12%

Отношения, приведенные в последних 4–х столбцах, таблицы 1–ой могут служить основой для проведения мониторинга уровня олигархизации. В то же время, нужно отметить, что эти отношения сами по себе ничего не означают. Они полезны для меж анализа либо для изучения динамики изменения в отдельных странах. Такие исследования позволят оценить поведенческие предпосылки элиты, что в совокупности с исследованием поведенческих предпосылок агентов, описанных в следующих параграфах, сделает возможным получить общую картину поведенческих предпочтений в целом.

⁴² В расчеты включены только те отчеты, где есть ненулевые значения в графах приобретения активов. В общей сложности в 2017г. отчеты представили 435 физических лиц, представляющих исполнительную власть и 105 физических лиц, представляющих законодательную власть.

Используемые данные

1. Для проведения исследования были использованы следующие базы данных: Специализированная база данных сравнительного анализа конституций (Comparative Constitutions Project, сокращенно CCP)⁴³, содержащая характеристики национальных конституций. Цель данного проекта – собрать воедино данные обо всех конституциях, существующих в письменной форме, начиная с 1789 г. В базе данных сегодня содержится информация до 2014 г., которая периодически обновляется.

2. База данных «Всемирный обзор ценностей» (Word Value Survey, сокращенно – WVS)⁴⁴ содержит информацию о приоритетах, мотивациях и других поведенческих аспектах людей. База данных собирается на основе опросов, проводимых по всему миру, начиная с 1981 г. Опросы проводились в несколько этапов. На данный момент обобщены результаты 6-ого этапа. На этом этапе в выборку вошли 56 стран, а опросы проводились в период с 2010 по 2014 гг.

Исследование проводилось именно на этой выборке стран, т.к. другие базы данных, используемые в работе, имеют намного большую выборку и, следовательно, наше исследование ограничено выборкой базы данных WVS. Выборка стран приведена в *Приложении 1*.

3. Всемирные индикаторы государственного управления (Worldwide Governance Indicators, сокращенно WGI)⁴⁵. Эта база данных содержит оценки качества управления для выборки из более чем 200 стран по 6-ти основным направлениям государственного управления. База данных собирается на основе методики Всемирного Банка. База данных включает в себя следующие индикаторы:

- учёт мнения населения и подотчётность государственных органов (Voice and Accountability)
- политическая стабильность и отсутствие насилия (Political Stability and Absence of Violence)
- эффективность работы правительства (Government Effectiveness)
- качество законодательства (Regulatory Quality)

---

⁴³ Elkins, Zachary, Tom Ginsburg, and James Melton. “Characteristics of National Constitutions, Version 2.0.” *Comparative Constitutions Project*. Last modified: April 18, 2014. Available at: <http://www.comparativeconstitutionsproject.org>.

⁴⁴ <http://www.worldvaluessurvey.org>.

⁴⁵ <https://data.worldbank.org/data-catalog/worldwide-governance-indicators>.

- верховенство права (Rule of Law) сдерживание коррупции (Control of Corruption).

Согласно методике⁴⁶, определение индексов государственного управления понимается как совокупность традиций и институциональных образований, с помощью которых государственные органы власти управляют страной. База данных WGI собирается на основе опросов экспертов, госслужащих, предпринимателей, а также широких слоев населения.

4. Индекс человеческого развития (Human Development Index, сокращенно – HDI),— «интегральный показатель, рассчитываемый ежегодно для межстранового сравнения и измерения основных характеристик человеческого потенциала исследуемой территории. Он является стандартным инструментом при общем сравнении уровня жизни различных стран и регионов.»⁴⁷ Индекс публикуется в рамках Программы развития ООН⁴⁸ в ежегодных отчетах о развитии человеческого потенциала⁴⁹, начиная с 1990 года.

Для проведения исследования все эти базы соединены в единую базу данных в формате SPSS.

В *Приложении 2* приводятся все используемые в данной работе показатели и их описательные статистики на выборке из 56-ти исследуемых стран, а также указываются те вышеописанные базы данных, из которых они получены.

Для исследования используются две группы переменных из базы данных WVS. Первая группа данных (строки 3–9 таблицы *Приложения 2*) характеризует поведенческие аспекты людей. Вторая группа данных (строки 10–16 таблицы *Приложения 2*) характеризует восприятие институтов со стороны населения. Данные в базе данных WVS основаны на репрезентативных опросах широких слоев населения. Мы усреднили значения, полученные в результате опросов по странам и именно эти усредненные данные используются в работе.

Для оценки институционального развития стран используются 6 индикаторов из базы WGI (строки 17–22 таблицы *Приложения 2*). Для оценки благосостояния стран мы используем Индекс человеческого развития. И наконец для учета понятия «конституционной культуры» в том понимании, в котором

---

⁴⁶ <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-5430>.

⁴⁷ http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2016_technical_notes_0.pdf.

⁴⁸ <http://www.undp.org/>.

⁴⁹ <http://hdr.undp.org/>.

оно определяется Г. Г. Арутюняном⁵⁰ используются данные из базы данных ССР. Это определение включает в себя понятия конституционных традиций и конституционной стабильности. Для характеристики конституционной стабильности используется количество изменений в конституции стран, начиная с 1991 г. Для характеристики конституционных традиций используется количество лет, прошедших со дня принятия конституции. Такое понимание конституционной стабильности часто используется в научной литературе.⁵¹

Очевидно, что и “конституционные традиции”, и “конституционная стабильность” являются намного более широкими понятиями, чем используемые здесь переменные. Тем не менее, в данной статье мы придерживаемся подхода с использованием прокси-переменных. Большинство понятий, которые используются в данной статье невозможно измерить напрямую, поэтому такой подход представляется наиболее оптимальным. В заключительной части нашей работы мы детально обсудим проблемы измерения переменных, характеризующих конституционные ценности.

Основная гипотеза

Основной задачей данной работы является выяснение взаимосвязи между благополучием стран и институциональным развитием⁵². Это традиционная постановка задачи, однако мы тестируем гипотезу о том, что влияние институтов на благосостояние стран не может быть рассмотрено вне зависимости от поведенческих предпочтений человека и восприятия самих институтов со

---

⁵⁰ Harutyunyan G. G., *Constitutional Culture: The Lessons of the History and the Challenges of the Time*, republished with additions, Yerevan, 2016.

⁵¹ Gabriel L. Negrett, *The Durability of Constitutions in Changing Environments: Explaining Constitutional Replacements in Latin America*, The Hellen Kellogg Institute for Institutional Study, Working Paper # 350, August 2008.

⁵² Попытки построения функции общественного благосостояния сталкиваются с серьезными трудностями в том смысле, что необходимо построить такую функцию, которая учитывала бы благосостояние всех членов общества, соизмерив благосостояние отдельных членов с существующими взаимосвязями между ними. Существуют разные модели решения этих проблем, например функция благосостояния Ролза (Rowlsian social welfare function) в качестве критерия использует показатель «наиболее полезной прослойки общества». Все подходы решения данной проблемы имеют одну общность, которая заключается в том, что такие понятия, как «благополучие» и «солидарность» рассматриваются как не менее сложные, чем другие используемые макроэкономические показатели.

стороны большинства населения стран. При этом мы понимаем, что восприятие институтов зависит от качества институтов, а поведенческие предпосылки людей могут влиять как на качество институтов, так и на восприятие. В то же время, существует и обратная связь: качество институтов может влиять на поведенческие предпосылки людей. Все эти возможные взаимосвязи учитываются нами при построении формальной эмпирической модели.

Главная гипотеза, которую мы хотим протестировать, заключается в том, что все эти взаимоотношения определяются на фоне традиций конституционализма и стабильности конституционной системы. Схематически наша гипотеза представлена на рисунке.

Рисунок 1. Схематическое представление основной гипотезы

Наша основная гипотеза более точно сформулирована Г. Г. Арутюняном: «Закрепляя цели и основополагающие принципы общественного бытия, исходящие из целостности цивилизационных ценностей конкретного общества, Конституция устанавливает основные правила общественного поведения, характер взаимоотношений индивидуума и государства, порядок и границы осуществления власти, создавая при общественном согласии среду, необходимую для прогресса и полноценного проявления созидательной сущности человека⁵³».

⁵³ Harutyunyan G.G., Constitutional Culture: The Lessons of the History and the Challenges of the Time, republished with additions, Yerevan, 2016, p. 505.

Институты и благосостояние стран

Как уже говорилось, уровень развития институтов мы измеряем с помощью показателей WGI. Понятия, измеряемые с помощью этих индикаторов достаточно близки. Поэтому они могут иметь высокие значения корреляций. Матрица корреляций шести показателей WGI приведена в следующей таблице.

Таблица 2. Матрица корреляций показателей WGI

	Сдерживание коррупции	Эффективность работы правительства	Политическая стабильность и отсутствие насилия	Качество законодательства	Верховенство права	Учёт мнения населения и подотчётность государственных органов
Сдерживание коррупции	1	.932**	.818**	.898**	.971**	.721**
Эффективность работы правительства	.932**	1	.820**	.921**	.960**	.709**
Политическая стабильность и отсутствие насилия	.818**	.820**	1	.713**	.808**	.645**
Качество законодательства	.898**	.921**	.713**	1	.938**	.728**
Верховенство права	.971**	.960**	.808**	.938**	1	.750**
Учёт мнения населения и подотчётность государственных органов	.721**	.709**	.645**	.728**	.750**	1

Как видно из этой таблицы, все приведенные в ней показатели тесно связаны между собой. Значения всех парных линейных корреляций в таблице выше 0.7, за исключением одной пары. Проведенный факторный анализ исследуемой выборки показал, что все эти показатели могут быть объединены в один фактор. Исходя из этого, в дальнейших расчетах мы будем использовать только один из этих показателей. Мы выбрали показатель «эффективность государства», так как он наиболее близок по своему содержанию к понятию «эффективные формальные институты»⁵⁴.

⁵⁴ В данной работе мы рассматриваем только формальные институты, хотя неформальные институты также имеют значение, однако оценка показателей неформальных институтов представляется намного более сложной задачей.

На следующем рисунке показана зависимость индекса человеческого развития и показателя «эффективность государства».

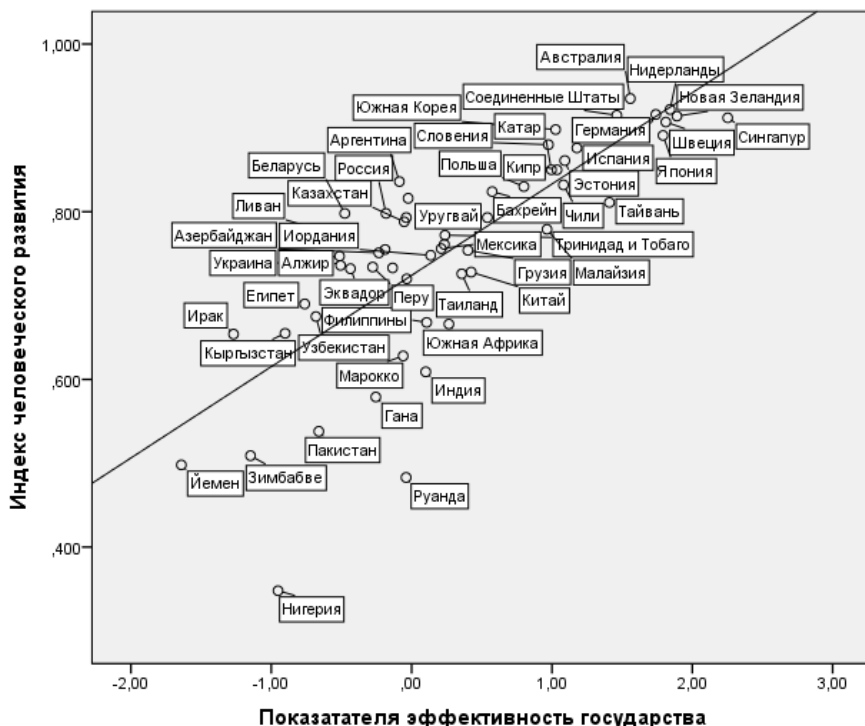

Рисунок 2. Зависимость индекса человеческого развития и показателя «эффективность государства»

Из рисунка видно, что между показателями «эффективность государства» и уровнем развития человеческого капитала существует достаточно высокая положительная корреляция, и линейная регрессия достаточно хорошо описывает взаимосвязь. Как и предполагалось, в среднем, чем выше уровень развития институтов, тем выше значение индекса человеческого развития. Также можно заметить, что в основном несколько стран, представляющих Африку, значительно отходят от основного тренда, представленного на рисунке (левая нижняя часть рисунка 2). Очевидно, что если взять выборку без этих стран, то параметры линейной регрессии намного улучшатся. Следует отметить, что все результаты сравнительных исследований стран обычно бывают очень чувствительны к выборке.

Поведенческие предпосылки людей

В опросах WVS респондентам задаются вопросы, на которые они по десятибалльной шкале оценивают степень оправданности тех или иных незначительных нарушений (строки 3–7 таблицы *Приложения 2*).

Например, насколько оправдано:

1. поездка на общественном транспорте без билета,
2. обращение за государственными субсидиями, которым ты не соответствуешь,
3. мелкая кража собственности,
4. неуплата налогов,
5. получение взятки на рабочем месте.

Нужно понимать, что на такие вопросы большинство респондентов отвечают «правильно», что вовсе не означает, что в определенных обстоятельствах они не будут вести себя по-другому. Но, если считать, что во всех странах смещенность ответов и полученных на их основе оценок приблизительно одинакова, что является вполне оправданным предположением, то полученные оценки могут быть полезны при сравнительном анализе поведенческих предпосылок. Учитывая именно это обстоятельство, мы будем использовать эти показатели в качестве прокси-переменных, характеризующих поведенческие аспекты людей, а именно, склонность к «тактике мелкого фола».

Имеется несколько причин, почему такие оценки не могут напрямую/ непосредственно быть включены в эмпирические модели и одна из них заключается в описанной выше смещенности и необходимости использования этих величин в сравнительных исследованиях.

Вторая причина заключается в том, что поведенческие предпосылки людей имеют множество граней и аспектов, возможно даже бесконечно много, а мы имеем возможность оценить только несколько определенных аспектов. Эта ограниченность оценки влияет на качество результатов тестирования основной гипотезы.

И, наконец, в третьих, для исследования мы используем усредненные по каждой стране значения, полученные в ходе индивидуальных опросов. То есть мы используем агрегированные данные индивидуальных опросов, что так же может стать причиной искажения оценок.

Тем не менее, несмотря на недостатки, эти оценки являются достаточно хорошей основой для тестирования наших гипотез. Следует также отметить, что прокси-переменные для оценки поведенческих предпосылок людей могут быть очень чувствительны к вербальной форме постановки вопроса. Поэтому очень важны исследования робастности моделей к изменению вербальной формы вопроса. Тем не менее в данной работе мы не касаемся этой темы, оставляя ее для отдельного исследования.

Для того, чтобы убедиться, что использование этих показателей напрямую не дает результатов, было построено несколько регрессионных моделей, в которых эти показатели входили как объясняющие переменные. Ни одна из этих моделей не привела к статистически значимым результатам. Эти предварительные результаты показали, что отдельные переменные поведенческих предпосылок, построенные на опросах респондентов, не могут быть хорошими объясняющими факторами для моделей уровня благосостояния. Для таких моделей важным может быть выявление определенных схожих стереотипов поведения, характерных для стран определенных групп стран. При этом количество стереотипов должно быть достаточно малым, во всяком случае меньше, чем количество исследуемых стран. Для достижения этой цели мы используем кластерный анализ⁵⁵ для переменных, характеризующих поведенческие предпосылки людей.

В данной работе мы будем использовать алгоритм двухшагового метода кластерного анализа, реализованного в пакете SPSS⁵⁶. Этот алгоритм использует оба основных метода кластерного анализа: иерархический и k-средних. Подробную информацию об этом методе можно найти в документации пакета SPSS⁵⁷. Одно из преимуществ этого метода заключается в том, что он автоматически определяет оптимальное количество кластеров, что в нашем случае очень существенно, так как предварительно мы не имеем какой-либо информации о возможном количестве стереотипов поведения.

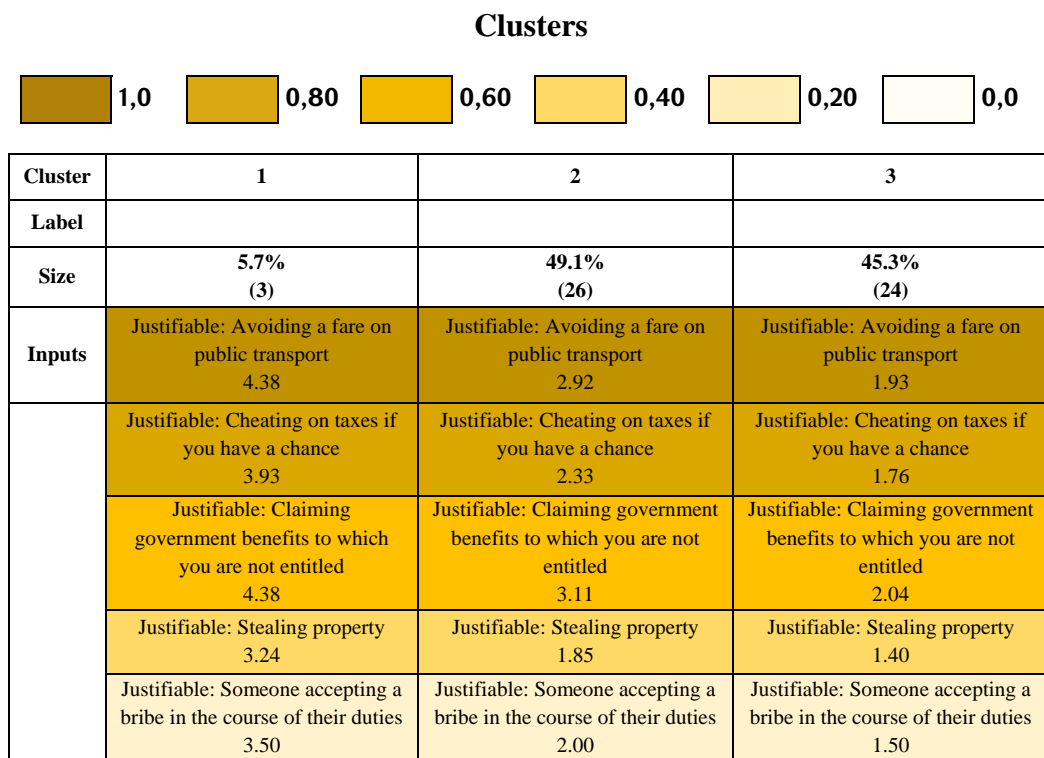
---

⁵⁵ Brian S. Everitt, Sabine Landau, Morven Leese, Daniel Stahl, Cluster Analysis, 5th ed., 2011.

⁵⁶ Chiu, T., D. Fang, J. Chen, Y. Wang, и C. Jeris. A Robust and Scalable Clustering Algorithm for Mixed Type Attributes in Large Database Environment. B: Proceedings of the seventh ACM SIGKDD international conference on knowledge discovery and data mining. San Francisco, CA: ACM. 2001.

⁵⁷ The SPSS Two Step cluster component, Technical report, available at http://www-01.ibm.com/support/knowledgecenter/SSLVMB_21.0.0/com.ibm.spss.statistics.help/alg_twostep.htm.

В результате проведенного кластерного анализа выяснилось, что наиболее оптимальным является разделение стран на 3 группы, которые представляют собой 3 стереотипа поведения. На рисунке 3 представлены характеристики этих кластеров на основе показателей поведенческих предпочтений в стандартной форме отчета SPSS⁵⁸.

Рисунок 3. Характеристики этих кластеров на основе показателей поведенческих предпочтений

⁵⁸ В некоторых странах не все вопросы задавались респондентам. Поэтому в некоторых исследованиях эти страны рассматривались как «пропущенные данные», в частности, они не участвовали в приведенном здесь кластерном анализе.

Двухшаговый метод кластерного анализа позволяет определить не только оптимальное разделение на кластеры, но и важность (importance) показателей, приведших именно к такому разбиению. На рисунке показаны средние значения показателей в каждом кластере и размер каждого кластера. Показатели сортируются по важности сверху вниз.

Как видно из рисунка, оптимальным является разбиение на три кластера. Причем 3-ий кластер имеет самое неприемлемое отношение к «тактике мелкого фола», а 1-ый кластер имеет наиболее толерантное отношение к ней. Все средние значения показателей в первом кластере больше, чем во втором. Все средние показатели во втором кластере больше чем в первом. Такое положение дел говорит еще и о хороших статистических данных свойствах полученного разделения на кластеры.

Нужно отметить, что в первый кластер попали всего три страны. Кроме того, следует отметить следующую интересную закономерность: наиболее важным показателем оказался тот, который предполагает, самое незначительное нарушение из всех рассматриваемых, а именно, толерантность к «проезду в общественном транспорте без билета», что еще раз говорит в пользу нашей гипотезы о необходимости учета влияния толерантности к незначительным нарушениям в исследованиях подобного рода.

На рисунке 4-ом представлена зависимость «Индекса человеческого развития» от эффективности государственного управления по кластерам, полученным на основании показателей поведенческих предпочтений. То же самое соотношение было рассмотрено на рисунке 3-ем, но для всех стран выборки одновременно.

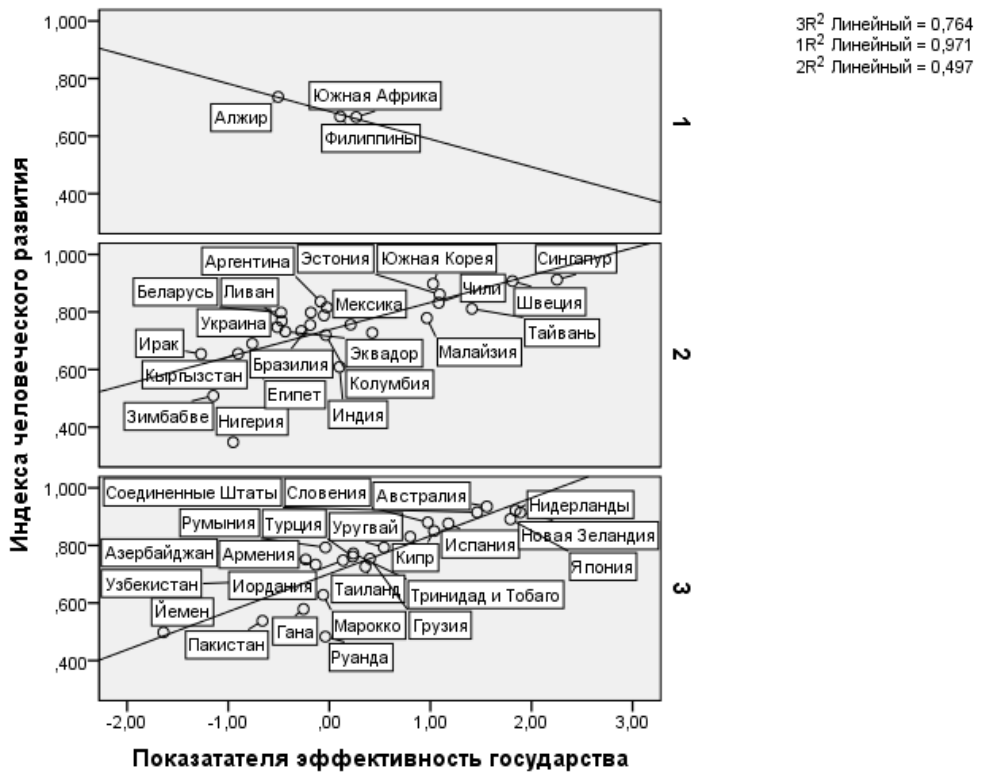

Рисунок 4. Зависимость индекса человеческого развития от эффективности государственного управления по кластерам, полученным на основании показателей поведенческих предпочтений

Как видно из этого рисунка, во втором и третьем кластере зависимость между эффективностью государственного управления и развитием человеческого капитала положительная, а в первом кластере с наибольшей толерантностью к «тактике мелкого фолла», эта зависимость – отрицательная.

Таким образом, поведенческие предпосылки имеют значительное влияние на зависимость между благосостоянием общества и институциональным развитием государства. Кроме того, что в кластере с наибольшей толерантностью к «тактике мелкого фолла» эта зависимость отрицательна, в 3-ем кластере с наименьшим уровнем толерантности положительная зависимость намного более сильно выражена, чем во втором кластере, что видно из сравнения значений R² в данных кластерах.

Восприятие институтов

В базе данных WVS имеется несколько переменных, характеризующих восприятие формальных институтов со стороны общественности. Респондентам предлагалось оценить институты по четырехбалльной шкале, где 1 балл соответствует наиболее положительному отношению к институту, а 4 балла соответствуют наиболее отрицательному отношению. Мы отсортировали эти исследования по странам и рассчитали средние значения показателей, которые и использовали в данной работе. В общей сложности мы использовали следующие семь показателей:

1. Доверие к армии
2. Доверие к парламенту
3. Доверие к правительству
4. Доверие к судам
5. Доверие к общественным услугам
6. Доверие к полиции
7. Доверие к партиям

Как и для показателей поведенческих предпосылок, существует несколько причин смещенности значений показателей восприятия институтов и построенных на их основе оценок. Эти причины детально обсуждены в предыдущем пункте при представлении показателей поведенческих предпосылок. Однако в данном случае кроме уже обсужденных добавляется еще один фактор смещенности. Показатели восприятия институтов могут быть в некотором смысле обусловлены благосостоянием респондента. То есть на вопрос об отношении к тому или иному государственному институту, определенная часть респондентов может подсознательно выражать свое отношение к собственному уровню благосостояния, особенно в тех обществах, где сильно патерналистское отношение к государству. В данной работе не будет обсуждаться этот достаточно интересный феномен. Как уже отмечалось, при обсуждении возможной смещенности оценок поведенческих предпосылок, было сделано предположение, что во всех странах смещенность оценок приблизительно одинакова и, что при сравнительном анализе стран эта смещенность может

быть проигнорирована, а сами оценки показателей несут в себе позитивную информацию необходимую для исследований.

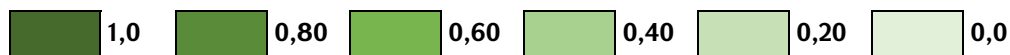
Как и в случае с показателями поведенческих предпосылок, предварительный анализ показал, что использование напрямую показателей восприятия институтов в моделях не показывает статистически значимых результатов, что скорее всего означает, что существуют определенные стереотипы восприятия институтов, которые мы определяем с помощью уже упомянутых методов двухшагового кластерного анализа. На рисунке 5 приводятся результаты двухшагового кластерного анализа для показателей восприятия институтов в стандартной форме отчета SPSS⁵⁹.

Согласно рисунку, оптимальным оказалось разделение стран на два кластера. Это означает, что существует два усредненных стереотипа восприятия институтов. Условно эти два стереотипа можно назвать «кластером с высоким уровнем доверия к институтам», и «кластером с низким уровнем доверия к институтам». Как видно из рисунка, во втором кластере все показатели восприятия институтов имеют более низкое значение, чем в первом, что означает, что доверие к институтам во втором кластере выше, чем в первом. Тот факт, что все показатели во втором кластере имеют значения ниже, чем в первом, говорит о хороших статистических характеристиках полученного разделения на кластеры.

---

⁵⁹ В некоторых странах респондентам задавались не все вопросы. Поэтому в некоторых исследованиях эти страны рассматривались как «пропущенные данные», в частности, они не участвовали в приведенном здесь кластерном анализе.

Clusters

Cluster	2	1
Label		
Size	56.3 % (30)	43.4 % (23)
Inputs	Confidence: The courts 2.22	Confidence: The courts 2.80
	Confidence: The Civil service 2.37	Confidence: The Civil service 2.90
	Confidence: The police 2.21	Confidence: The police 2.71
	Confidence: Parliament 2.53	Confidence: Parliament 3.05
	Confidence: The government (in your nation's capital) 2.39	Confidence: The government (in your nation's capital) 2.86
	Confidence: Political Parties 2.74	Confidence: Political Parties 3.17
	Confidence: The armed forces 1.97	Confidence: The armed forces 2.37

*Рисунок 5. Результаты двухшагового кластерного анализа
для показателей восприятия институтов*

На рисунке 5-ом приведено соотношение между эффективностью управления и уровнем развития человеческого капитала для двух кластеров, полученных для показателей восприятия институтов.

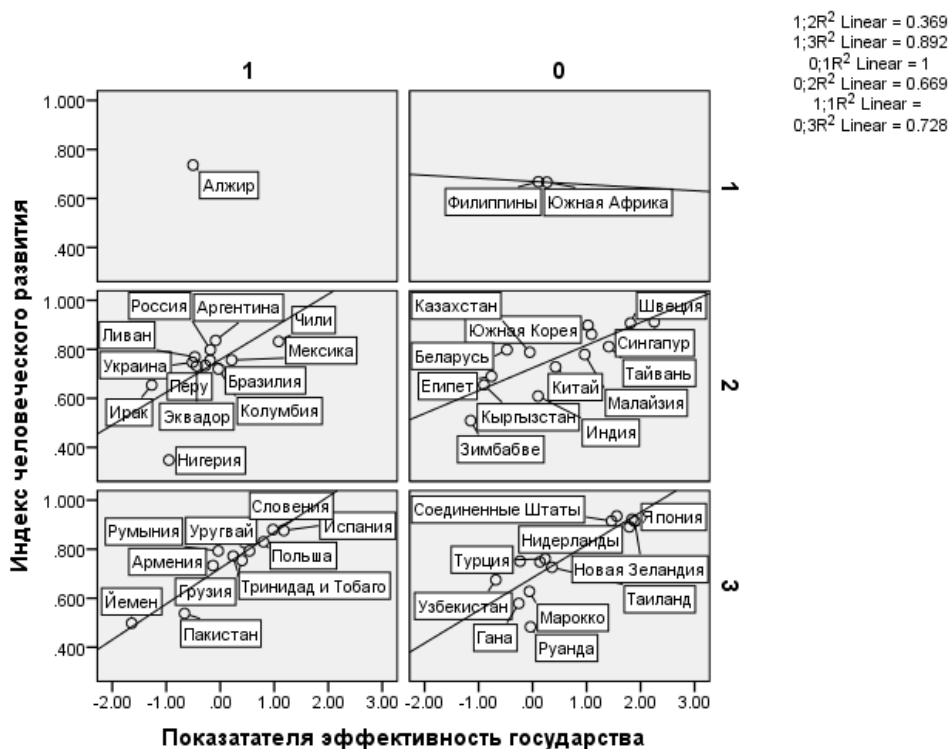

Рисунок 7. Зависимость между эффективностью управления и уровнем развития человеческого капитала в шести группах, которые возникают при сопоставлении кластеров поведенческих предпосылок и кластеров восприятия институтов

Первая строка не несет в себе какой-либо полезной информации, так как в ней слишком мало наблюдений. Сравнивая значения R^2 , можно заметить, что в третьей строке его значение выше, чем во второй, что можно объяснить уже обсуждавшимся феноменом влияния поведенческих предубеждений на взаимоотношения благосостояния стран и качеством управления. Однако, если сравнивать рисунки в третьей строке, то можно заметить, что корреляция между индексом человеческого развития и эффективностью управления выше на левом рисунке, что не совпадает с предыдущим результатом, где корреляция между изучаемыми переменными была выше в кластере с высоким уровнем доверия к институтам. В данном случае, когда учитываются еще и кластеры поведенческих предпосылок, зависимость между индексом развития человеческого капитала и эффективностью государственного управления

становится более сильной в кластере с низким уровнем доверия к институтам. Такая ситуация скорее всего объясняется особенностью переменных, характеризующих восприятие институтов. Эти переменные зачастую могут нести в себе информацию о том, насколько свободно респонденты могут выражать свое отношение к государственным институтам власти. Очевидно, что чем ниже уровень свобод, тем выше вероятность получения «правильного» ответа вместо реального отношения респондента к тому или иному институту.

Основная модель

Рассмотренное в предыдущих пунктах воздействие эффективности управления на благосостояние стран показало важность таких показателей, как поведенческие предпосылки и восприятие институтов. Кроме того, было показано, что эти переменные можно измерять. Были также обсуждены особенности измерения этих показателей, которые могут привести к их смещенности и пути преодоления связанных с этим проблем.

Для более детального анализа влияния этих переменных на благосостояние стран необходимо построить формальную модель. Нашей основной гипотезой являлось влияние на эти процессы общего уровня конституционализма. Поэтому формальная модель должна учитывать переменные, характеризующие конституционализм. Как уже было отмечено выше, для характеристики конституционной стабильности используется количество изменений в конституциях стран, начиная с 1991г. Для характеристики конституционных традиций используется количество лет, прошедшее с момента принятия конституции.

Для построения формальной эконометрической модели использовался обычный многомерный линейный регрессионный анализ⁶⁰. Основная модель имеет следующий вид:

---

⁶⁰ Магнус Я.Р., Катышев П.К., Пересецкий А.А., Эконометрика. Начальный курс: Учеб. — 8-е изд., М.: Дело, 2007.

$$HDI = a + b_1WB.WGI.Government + b_2FRevents + b_3NNhistory2 + b_4NNhistory3 + b_5NNhistory4 + b_6Clust.Behav2 + b_7Clust.Behav3 + b_8Cluster.Per.Inst + \varepsilon,$$

где

1. HDI – Индекс человеческого развития

2. WB.WGI.Government – показатель эффективности государственного управления

3. FRevents – количество изменений в конституциях стран начиная с 1991 г,

$$4. NNhistory2 = \begin{cases} 1 & \text{– если количество лет с момента принятия конституции} \\ & \text{больше 17, но меньше 23 лет} \\ 0 & \text{– во всех остальных случаях} \end{cases}$$

$$5. NNhistory3 = \begin{cases} 1 & \text{– если количество лет с момента принятия конституции} \\ & \text{больше 23, но меньше 54 лет} \\ 0 & \text{– во всех остальных случаях} \end{cases}$$

$$6. NNhistory2 = \begin{cases} 1 & \text{– если количество лет с момента принятия конституции} \\ & \text{больше 54 лет} \\ 0 & \text{– во всех остальных случаях} \end{cases}$$

$$Clust.Behav2 = \begin{cases} 1 & \text{– Если страна находится во 2 – ом кластере, полученном на} \\ & \text{переменных поведенческих предпосылках} \\ 0 & \text{– во всех остальных случаях} \end{cases}$$

$$7. Clust.Behav3 = \begin{cases} 1 & \text{– Если страна находится в 3 – ем кластере, полученном на} \\ & \text{переменных поведенческих предпосылках} \\ 0 & \text{– во всех остальных случаях} \end{cases}$$

$$8. Cluster.Per.Inst = \begin{cases} 1 & \text{– Если страна находится во 2 – ом кластере,} \\ & \text{полученном на переменных восприятия институтов} \\ 0 & \text{– во всех остальных случаях} \end{cases}$$

ε – случайная величина, имеющая гауссовское распределение с математическим ожиданием равным 0, и постоянную вариацию.

В модели мы используем фиктивные переменные для кластеров, полученных на переменных поведенческих предпосылках и восприятие институтов.

При этом в случае переменных поведенческих предпосылок эталонным является первый кластер, а в случае переменных восприятия институтов – эталонным является второй кластер.

Мы используем фиктивные переменные и в случае переменной “количество лет с момента принятия конституции”. Эта переменная на нашей выборке имеет достаточно большой разброс значений от 1-ого до 225-ти лет. Такой разброс значений не позволяет эффективно оценивать его влияние на характеристики благосостояния стран. Поэтому мы объединили страны в 4 группы, таким образом, чтобы в каждой из них оказалось приблизительно одинаковое количество стран. На основе этих 4 групп были созданы описанные выше три фиктивных переменных. Эталонной группой является группа стран с наименьшей историей конституционных традиций (до 17 лет).

В таблице 3 приведены основные результаты, полученные с помощью регрессионного анализа. Мы применили алгоритм спецификации модели, используя процедуру пошагового удаления переменных. Подробные результаты регрессионного анализа в формате SPSS приведены в *Приложении 3*.

Таблица 3. Результат регрессионного анализа для основной модели

Переменные	Коэффициент	Стандартная ошибка	t	Значимость
Константа	0.676	0.022	31.07	0.000
Показатель эффективности государственного управления	0.127	0.013	10.098	0.000
Восприятие государственных институтов	0.043	0.023	1.836	0.073
NNhistory2	0.062	0.026	2.373	0.022
NNhistory3	0.043	0.025	1.682	0.099
Количество изменений в конституции начиная с 1991г.	-0.099	0.046	-2.123	0.039
Clust_Behav_3	0.045	0.022	2.039	0.047

В результате применения пошагового метода отбора переменных из окончательной модели были исключены переменные NNhistory4 и Clust_Behav_3. Были проведены тесты на мультиколлинеарность гетероскедастичность и нормальность остатков регрессии. Полученные результаты свидетельствуют о том, что все условия теоремы Гаусса–Маркова для обычной

регрессионной модели выполняются достаточно хорошо, и что полученная окончательная модель адекватно описывает исследуемые взаимосвязи.

Особенно важна проверка объясняющих переменных на мультиколлинеарность, так как существует теоретическая возможность взаимосвязи между ними. Однако результаты исследования мультиколлинеарности, представленные в *Приложении 4* свидетельствуют о том, что такая проблема отсутствует в представленной основной модели.

Из таблицы 2 видно, что эффективность государственного управления имеет наибольшее влияние на благосостояния стран. В предыдущих пунктах данной статьи мы уже видели эту взаимосвязь. Основная регрессионная модель еще раз подтвердила эту закономерность.

Все остальные результаты, полученные с помощью основной модели, можно считать достаточно неожиданными. Переменные поведенческих предпосылок, восприятия институтов, конституционных традиций и конституционной стабильности оказались статистически значимыми в модели благосостояния стран, практически полностью подтвердив нашу основную гипотезу. При этом обнаружены следующие закономерности:

1. Фиктивные переменные второго кластера, образованного на основании поведенческих переменных, оказались статистически незначимыми, а фиктивная переменная для третьего кластера оказалась значимой и имеет положительное влияние на индекс человеческого развития. Вспомним, что первый кластер, образованный на переменных поведенческих предпосылок, характеризовался наибольшей толерантностью к «тактике мелкого фола» и именно она являлась эталонной в основной регрессионной модели. Страны в третьем кластере, который характеризовался наименьшей толерантностью к «тактике мелкого фола», в среднем имеют индекс человеческого развития на 0.045 выше, чем для стран первого кластера. Индекс же человеческого развития в странах второго кластера, характеризующийся средним уровнем толерантности к «тактике мелкого фола», статистически не значимо отличается от уровня индекса человеческого развития первого кластера.

Таким образом, чтобы поведенческие аспекты имели влияние на благосостояние стран, они должны отличаться существенно низкой толерантностью к «тактике мелкого фола».

2. Коэффициент при фиктивной переменной второго кластера, образованного на основании переменных восприятия институтов, оказалась статистически значимой и имеет положительный знак. Это означает, что страны с более высоким доверием к формальным институтам имеют в среднем более высокое значение индекса человеческого развития.

3. Наиболее интересные результаты получены с помощью переменных, характеризующих конституционную стабильность и конституционные традиции.

Переменная «Частота изменений в основном законе страны» оказалась статистически значимой и имеет отрицательное значение. Это означает, что чем чаще вносятся изменения в конституцию, тем в среднем ниже уровень индекса человеческого развития. Таким образом, конституционная стабильность является важнейшей предпосылкой для благосостояния стран.

4. Фиктивная переменная 4-ой группы, образованной на основании переменной количества лет с момента принятия конституции оказалась статистически незначимой. Фиктивные переменные 2-ой и 3-ей групп оказались статистически значимыми и имеют положительный знак. Вспомним, что группы с высоким номером имеют более долгую историю конституционных традиций (см. описание переменных основной модели), а также, что первая группа с самым низким значением количества лет с принятия конституции является эталонной.

5. Таким образом, полученные результаты свидетельствуют о том, что конституционные традиции имеют положительное влияние на индекс человеческого развития. Однако, существует определенный порог, начиная с которого воздействие этой переменной на благосостояние стран более не оказывается существенным. Об этом свидетельствует незначимость фиктивной переменной для четвертого кластера, а также тот факт, что величина коэффициента при фиктивной переменной третьего кластера оказалась ниже, чем коэффициент при переменной второго кластера.

Необходимо помнить, что проведенный анализ может быть очень чувствительным к выборке стран. К сожалению, базы данных не позволяют оперировать с более широкой выборкой стран. Тем не менее, мы провели нашу модель на меньших случайных выборках из нашей основной модели и сравнили полученные результаты. Основные закономерности практически не изменились.

Заключение

Благосостояние стран определяется множеством факторов таких как географическое положение, климат, природные и человеческие ресурсы, религия, исторически сложившиеся взаимоотношения с соседними странами, исторически обусловленный выбранный политический путь и т. д. Аджемоглу и Робинсон⁶¹ доказали, что не всегда только эти факторы являются решающими в объяснении уровня благосостояния стран. Они показали, что процветание и упадок стран обусловлены как минимум еще и качеством и состоятельностью формальных политических и экономических институтов.

В данной работе мы с помощью эмпирического анализа показали верность этого утверждения. Однако, мы также показали, что важное значение могут иметь поведенческие предпосылки людей, восприятие институтов, конституционные традиции и конституционная стабильность.

Мы использовали прокси-переменные для измерения конституционной стабильности и конституционных традиций. Конституционную стабильность мы оценили с помощью переменной “количество изменений, внесенных в основной закон, начиная с 1991г.”, а конституционные традиции с помощью переменной “количество лет с момента принятия конституции”. Мы исходим из предположения, что всякие изменения в конституциях обусловлены некими событиями политического, экономического или социального характера. Само изменение может принести с собой стабильность в жизнь общества в будущем. В то же время всякое изменение в основной закон предполагает более или менее глубокие изменения в функционировании институтов государственного управления и адаптации общественных взаимоотношений к этим переменам. Именно этим обстоятельством можно объяснить обнаруженную нами в эмпирической модели обратную зависимость между переменной количества изменений в конституции и переменной индекса человеческого развития. В то же время, данное исследование показало насколько важным в эмпирических исследованиях институциональной экономики является возможность точного измерения таких понятий, как уровень конституционализма, конституционные ценности, конституционная устойчивость и т.д. Нами была предложена методика измерения конституционной

---

⁶¹ *Acemoglu, Daron, and James A Robinson, Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty. 1st ed. New York, 2012.*

устойчивости⁶², которая при применении на индикаторах предложенных Г. Г. Арутюняном⁶³, может решить эту проблему. Мы предполагаем продолжить исследования в этом направлении.

Мы также обнаружили, что существует положительная зависимость между количеством лет с принятия новой конституции и благосостоянием стран. При этом мы выяснили, что существует некий порог, который может быть различен для разных стран (на исследуемой в данной статье выборке он составил в среднем примерно 22 года), после которого положительное влияние долготы принятия конституции практически нивелируется. Здесь нужно отметить, что причины принятия новых конституций могут быть разными. Эффект, о котором мы говорим сейчас, обусловлен скорее всего случаями, когда принятие новой конституции является следствием неких катаклизмов, приводящих к полному или частичному разрушению институтов государственной власти. Принятие новых конституций в результате которых сохраняется преемственность институтов государственной власти в нашем исследовании и для наших целей скорее подходит под понятие “изменений в основной закон”.

Говоря о таких понятиях как «конституционная стабильность» и «конституционные традиции», необходимо особо отметить страны с переходной экономикой. Эти страны по определению находятся в такой ситуации, когда конституционные перемены необходимы и именно они являются основой большинства переходных процессов. Формирование новых институтов в этих странах и их трансформация в зависимости от меняющейся обстановки являются жизненной необходимостью. Поэтому формирование конституционной культуры в этих странах требует определенного времени. Тем не менее данное исследование показало, что формирование устойчивой конституционной системы является необходимым условием развития стран, в том числе переходных. Те переходные страны, которые сумеют раньше сформировать устойчивую конституционную систему имеют больше шансов на долгосрочный экономический рост.

---

⁶² Harutyunyan G. G., Sargsyan H. L., Gevorgyan R. A., Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies, *Journal of Advanced Research in Law and Economics (JARLE)*, Volume VIII, Issue 4(26), Summer 2017, pp. 1126–1135.

⁶³ Harutyunyan G. G., Main components of systematic constitutional monitoring, *Constitution Justice*, Number 4(74), 2016, pp 7–35.

Вторым важным аспектом нашего исследования является влияние поведенческих предпосылок и восприятие институтов на благополучие стран. И в этом случае также важной проблемой является возможность более точного измерения этих понятий. Мы использовали для их “измерения” базу данных WVS и получили то, что переменные поведенческих предпосылок и переменные восприятия институтов статистически значимы.

Выяснилось, что существуют определенные стереотипы поведения и восприятия институтов в исследуемой выборке стран, и что эти стереотипы являются одним из определяющих факторов для объяснения благополучия стран. Приверженность к “тактике мелкого фола” и низкий уровень восприятия институтов отрицательно воздействует на индекс человеческого развития. Данное исследование наряду с важностью этих переменных для объяснения благосостояния стран, выявило также проблему возможности измерения таких понятий.

В новой институциональной экономике существует понятие оппортунистического поведения⁶⁴, когда агенты преследуют личные интересы доходя до вероломства (*self interest seeking with guile*). “Тактика мелкого фола”, описанная в данной работе является одним из проявлений оппортунистического поведения. Другим возможным проявлением такого поведения может быть “тактика выборочного или относительного выполнения законов”, когда человек уверен, что исходя из сложившейся ситуации он сам может решать выполнять или не выполнять норму закона. Пример такой ситуации – проезд на красный свет на полностью пустом перекрестке. Изучение влияния такой тактики на благосостояния стран невозможно из-за отсутствия специализированных баз данных. К примеру в базе данных WVS мы не нашли переменные, которые могли бы быть использованы для описания этого и других поведенческих предпочтений.

Одной из важных предпосылок развития эмпирических исследований в области конституционной и институциональной экономик является создание специализированных баз данных.

Таким образом, основная гипотеза, сформулированная в данной работе, практически полностью подтвердилась. Конституционная культура и поведенческие аспекты наряду с институциональным развитием являются главными факторами благополучия стран.

---

⁶⁴ Oliver E. Williamson, “Opportunism and its critics”, in: *Managerial and decision economics*, Vol. 14, 1993, p. 97).

Список литературы

1. *Harutyunyan G. G.*, Constitutional Culture: The Lessons of the History and the Challenges of the Time, republished with additions, Yerevan, 2016.
2. *Harutyunyan G. G.*, Main components of systematic constitutional monitoring, *Constitution Justice*, Number 4(74), 2016.
3. *Harutyunyan G. G., Sargsyan H. L., Gevorgyan R. A.*, Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies, *Journal of Advanced Research in Law and Economics (JARLE)*, Volume VIII, Issue 4(26), Summer 2017.
4. *North, D. C.* *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance.* Cambridge University Press, New York. 1990.
5. *Аузан А. А.*, Экономика всего. Как институты определяют нашу жизнь. ООО «Манн, Иванов и Фербер», М., 2014.
6. *Gigerenzer, Gerd; Selten, Reinhard*, *Bounded Rationality: The Adaptive Toolbox.* MIT Press, 2002.
7. *Oliver E. Williamson*, “Opportunism and its critics”, in: *Managerial and decision economics*, Vol. 14, 1993.
8. *Elkins, Zachary, Tom Ginsburg, and James Melton.* “Characteristics of National Constitutions, Version 2.0.” *Comparative Constitutions Project.* Last modified: April 18, 2014.
9. *Gabriel L. Negrett*, The Durability of Constitutions in Changing Environments: Explaining Constitutional Replacements in Latin America, The Hellen Kellogg Institute for Institutional Study, Working Paper # 350, August 2008.
10. *Brian S. Everitt, Sabine Landau, Morven Leese, Daniel Stahl*, *Cluster Analysis*, 5th ed., 2011.
11. *Chiu, T., D. Fang, J. Chen, Y. Wang, и C. Jeris.* A Robust and Scalable Clustering Algorithm for Mixed Type Attributes in Large Database Environment. B: Proceedings of the seventh ACM SIGKDD international conference on knowledge discovery and data mining. San Francisco, CA: ACM. 2001.
12. The SPSS Two Step cluster component, Technical report, available at http://www-01.ibm.com/support/knowledgecenter/SSLVMB_21.0.0/com.ibm.spss.statistics.help/alg_twostep.htm.
13. *Магнус Я. Р., Катышев П. К., Пересецкий А. А.*, Эконометрика. Начальный курс: Учеб. — 8-е изд., М.: Дело, 2007.
14. *Acemoglu, Daron, and James A Robinson*, *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty.* 1st ed. New York, 2012.
15. *Acemoglu, Daron, and James A Robinson*, *Persistence of Power, Elites, and Institutions*, *American Economic Review* 2008, 98:1, 267–293, <http://www.aeaweb.org/articles.php?doi=10.1257/aer.98.1.267>.
16. *Persson, T. and Tabellini, G.* *The Economic Effects of Constitutions.* Cambridge, MA: MIT Press, 2003.

Приложение 1

Алжир	Ирак	Россия
Аргентина	Япония	Руанда
Армения	Иордания	Сингапур
Австралия	Казахстан	Словения
Азербайджан	Кувейт	Южная Африка
Бахрейн	Кыргызстан	Южная Корея
Беларусь	Ливан	Испания
Бразилия	Малайзия	Швеция
Чили	Мексика	Тайвань
Китай	Марокко	Таиланд
Колумбия	Нидерланды	Тринидад и Тобаго
Кипр	Новая Зеландия	Турция
Эквадор	Нигерия	Украина
Египет	Пакистан	Соединенные Штаты
Эстония	Перу	Уругвай
Грузия	Филиппины	Узбекистан
Германия	Польша	Йемен
Гана	Катар	Зимбабве
Индия	Румыния	

Приложение 2

N	Название	Название на английском	Сокращенное название	База данных	Минимум	Максимум	Среднее значение	Стандартное отклонение
1	Количество лет существования конституционной системы	Number of years constitutional system started	History_constitution	CCP	1	225	40.8	44.8
2	Среднее значение конституционных событий в году начиная с 1991г.	Constitutional Events per year since 1991	FRevents	CCP	0	0.96	0.268	0.236
3		Justifiable: Avoiding a fare on public transport	V198_Claim_benef	WVS	1.39	4.40	2.5213	.77743
4		Justifiable: Claiming government benefits to which you are not entitled	V199_fare_transp	WVS	1.34	4.51	2.6778	.80793
5		Justifiable: Stealing property	V200_Steal_proper	WVS	1.14	4.09	1.7188	.52956
6		Justifiable: Cheating on taxes if you have a chance	V201_Cheat_tax	WVS	1.27	4.12	2.1619	.62731

7		Justifiable: Someone accepting a bribe in the course of their duties	V2002_bribe	WVS	1.19	4.14	1.8497	.57542
8		Do you think most people would try to take advantage of you if they got a chance, or would they try to be fair?	V56_try_advantage	WVS	3.80	7.57	5.7557	.71758
9		Schwartz: It is important to this person to always behave properly; to avoid doing anything people would say is wrong	V77_avoid_doing_wrong	WVS	1.69	3.80	2.5410	.42306
10		Confidence: The armed forces	V109_Arm_Forces	WVS	0.00	2.95	2.0889	.54038
11		Confidence: The police	V113_Police	WVS	1.28	3.21	2.3948	.38298
12		Confidence: The courts	V114_Courts	WVS	1.41	3.22	2.4351	.39370
13		Confidence: The government (in your nation's capital)	V115_Government	WVS	1.27	3.31	2.5574	.40104
14		Confidence: Political Parties	V116_Parties	WVS	1.70	3.47	2.9269	.37007
15		Confidence: Parliament	V117_Parliament	WVS	1.41	3.37	2.7194	.43091

16		Confidence: The Civil service	V118_Civil_ Service	WVS	1.50	3.30	2.5878	.37010
17		Control of Corruption: Estimate	WB_WGI_ Corruption	WGI	-1.45	2.29	.0968	1.01673
18		Government Effectiveness: Estimate	WB_WGI_ Government	WGI	-1.64	2.25	.2939	.89741
19		Political Stability and Absence of Violence/Terror ism: Estimate	WB_WGI_ Polit_Stability	WGI	- 2.63	1.49	-.2628	.98864
20		Regulatory Quality: Estimate	WB_WGI_ Regulat_ Quality	WGI	- 1.69	2.26	.2560	.96923
21		Rule of Law: Estimate	WB_WGI_ Rule_Law	WGI	-1.46	2.04	.1552	.97959
22		Voice and Accountability: Estimate	WB_WGI_ Accounta- bility	WGI	- 1.90	1.60	-.0497	.97405
23		Human Devrlopment Index	HDI	WGI	.348	.935	.75520	.125571

Приложение 3

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.852 ^a	.726	.675	.071793
2	.851 ^b	.724	.680	.071280
3	.842 ^c	.709	.671	.072306

a. Predictors: (Constant), Clust_Behav_2, NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

b. Predictors: (Constant), NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

c. Predictors: (Constant), Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
(Constant)	.625	.051		12.224	.000
Government Effectiveness: Estimate	.112	.016	.798	7.138	.000
Perception of State Institutions	.040	.024	.161	1.712	.094
1 NNhistory2	.089	.031	.300	2.884	.006
NNhistory3	.076	.033	.282	2.341	.024
NNhistory4	.058	.037	.201	1.554	.128
Constitutional Events per year since 1991	-.093	.046	-.173	-2.000	.052
Clust_Behav_3	.065	.046	.261	1.408	.166
Clust_Behav_2	.028	.046	.113	.611	.545
(Constant)	.652	.027		24.538	.000
Government Effectiveness: Estimate	.113	.015	.811	7.432	.000
Perception of State Institutions	.043	.023	.171	1.864	.069
2 NNhistory2	.086	.030	.291	2.846	.007
NNhistory3	.071	.031	.264	2.277	.028
NNhistory4	.056	.037	.194	1.518	.136
Constitutional Events per year since 1991	-.095	.046	-.177	-2.068	.045
Clust_Behav_3	.040	.022	.161	1.851	.071
(Constant)	.676	.022		31.070	.000
Government Effectiveness: Estimate	.127	.013	.908	10.098	.000
Perception of State Institutions	.043	.023	.171	1.836	.073
3 NNhistory2	.062	.026	.210	2.373	.022
NNhistory3	.043	.025	.158	1.682	.099
Constitutional Events per year since 1991	-.099	.046	-.184	-2.123	.039
Clust_Behav_3	.045	.022	.179	2.039	.047

a. Dependent Variable: Human Development Index

Variables Entered/Removed^a

Model	Variables Entered	Variables Removed	Method
1	Clust_Behav_2, NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3 ^b		Enter
2		Clust_Behav_2	Backward (criterion: Probability of F-to-remove >= .100).
3		NNhistory4	Backward (criterion: Probability of F-to-remove >= .100).

a. Dependent Variable: Human Development Index

b. All requested variables entered.

ANOVA^a

Model	Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.	
1	Regression	.588	8	.073	14.250	.000 ^b
	Residual	.222	43	.005		
	Total	.809	51			
2	Regression	.586	7	.084	16.467	.000 ^c
	Residual	.224	44	.005		
	Total	.809	51			
3	Regression	.574	6	.096	18.297	.000 ^d
	Residual	.235	45	.005		
	Total	.809	51			

a. Dependent Variable: Human Development Index

b. Predictors: (Constant), Clust_Behav_2, NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

c. Predictors: (Constant), NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

d. Predictors: (Constant), Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

Excluded Variables^a

Model	Beta In	T	Sig.	Partial Correlation	Collinearity Statistics	
					Tolerance	
2	Clust_Behav_2	.113 ^b	.611	.545	.093	.187
3	Clust_Behav_2	.088 ^c	.473	.639	.071	.188
	NNhistory4	.194 ^c	1.518	.136	.223	.383

a. Dependent Variable: Human Development Index

b. Predictors in the Model: (Constant), NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

c. Predictors in the Model: (Constant), Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

Приложение 4

	Collinearity Statistics	
	Tolerance	VIF
Government Effectiveness: Estimate	.799	1.251
Clust_Behav_3	.841	1.190
NNhistory2	.823	1.216
NNhistory3	.728	1.373
Perception of State Institutions	.746	1.340
Constitutional Events per year since 1991	.858	1.166

G. G. HARUTYUNYAN

H. L. SARGSYAN

R. A. GEVORGYAN

**CONSTITUTIONALISM:
PERCEPTION OF INSTITUTIONS AND
WELFARE OF COUNTRIES**

PREFACE

This study is devoted to the examination analysis of the various manifestations of multilevel and comprehensive concept of “Constitutionalism”, as well as overcoming the constitutional deficit. Without claiming to represent a complete standpoint on the complex, often controversial analysis of views of the constitutionality, it should be noted that within the framework of this study, it is highlighted by a special approach¹. The latter is reflected in the fact that by the quantitative assessment of constitutionality level, the countries are classified in accordance with the degree of constitutionality and predetermined by the distinctive features of the clusters received. First of all, they are reflected by the characteristics of democratic, institutional and political developments. In the recent decades among the growing number of research, those with a professional interest will sometimes see quite abstract approaches to developing a comprehensive methodology that includes constitutionality diagnostics, monitoring and economic regulators, which is based largely on subtle expert observations placed in various international sources. The methodology is aimed at elaborating emerging economies' commitment to finding a place in the family of advanced societies². The next consideration is that in the presented material a transition has been made from the observation of a “rational human” to the inclusion of human behavioral attitudes in the constitutional context. The “rational human” concept, which has been very effective in the application of other fields of economics, does not always allow to obtain satisfactory results. We have also tried to discuss the manifestations of these features.

---

¹ An extensive reference was made to the issue in G. Harutyunyan's “Constitutional Culture. The Lessons of History and the Challenges of Time” monographs (Yerevan, Nzhar, 2016)

² Among them is distinguished the work of the prof. G. Harutyunyan “Constitutional Monitoring” (Yerevan, 2016), which presents a comprehensive conceptual approach to the problem-solving methodology.

It is obvious that the policy aimed at long-term sustainable economic growth is based on social selection, implemented in the context of global economic developments. Therefore, to emphasize the main purpose and idea of the work is appropriate to quote the Icelandic economist Trayn Egerston's "Generalization of the Cousy Theory", according to which the economic growth and the development of the country do not depend on the type of government if the transaction costs are zero in the economic and political arena. But, if the transaction costs are positive, then the distribution of power within the country and the institutional structure of its law-making organizations are a key factor in its development.³ The annex of the book also includes the "Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies" publication⁴ of the authors' "Journal of Advanced Research in Law and Economics" electronic magazine.

---

³ https://ru.wikipedia.org/wiki/теорема_Койза

⁴ <https://journals.aserspublishing.eu/jarle/article/view/1518>

Introduction

Since it has become clear that institutions are important for the economic growth, discussions on ranking of their significance have begun. Along with this, the issue arose as how a person fits into the mechanisms of impact of the institutions on economic growth.

According to the classical definition of Douglas North⁵, “institutions are the rules of the game in society or, more formally, the human-made limitations that determine the relationship between people.” The definition of institutions given by the North operates with the notion of “man.” This highlights the inseparable link between the institutions and the behavior of a person, which leads to the inadmissibility of an isolated consideration of the influence of institutions on socioeconomic and political processes on the one hand, and the moral, ethical – moral foundations that predetermine the behavior of a person on the other.

The quality of institutions is one of the determining factors of the economic development of countries⁶. Constitutional culture is one of the determining factors in the formation of institutions⁷. According to the definition given by G.G. Harutyunyan, “The concept of “constitutional culture in more detail can be characterized as a historically established, stable, enriched by the experience of generations and of all mankind, a certain value system underlying the social life, contributing to the establishment and implementation of the fundamental rules of behavior on the basis of their moral and spiritual comprehension.”⁸”

The behavior of agents, such a notion of “what is good and what is bad” plays an equally prominent role in the formation of institutions. Formal and informal

---

⁵ North, D.C. *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge University Press, New York. 1990. p. 3.

⁶ *Acemoglu, Daron*, and James A Robinson, *Persistence of Power, Elites, and Institutions*, *American Economic Review* 2008, 98:1, 267–293, <http://www.aeaweb.org/articles.php?doi=10.1257/aer.98.1.267>

⁷ Persson, T. and Tabellini, G. *The Economic Effects of Constitutions*. Cambridge, MA: MIT Press, 2003.

⁸ Harutyunyan G., *Constitutional Culture: The Lessons of the History and the Challenges of the Time*, republished with additions, Yerevan, 2016, pp. 528–529.

institutions have the equal chance to form an environment in “good conditions” (meaning the behavior of agents).

To describe and model the processes of functioning of institutions, economic theory is based on the theory of “rational expectations.” This theory was created in the middle of the last century by John Muth⁹ and was further developed in the works of Robert Lucas¹⁰. According to the rational expectations theory, all agents are “rational.” This means that based on all available information they form expectations about future prices and the quantity of necessary benefits. Based on these expectations, they operate in such a manner that they maximize their utility function. Based on these assumptions, the theory of “rational expectations” was successfully used to explain a number of macroeconomic patterns.

Rational human behavior requires a good knowledge of the fundamentals of optimization theory. The concept of a “rational person” attributes these skills to all agents without exception. The concept of a “rational person” appropriates these skills to all agents without exception. It is assumed that all agents continuously optimize their behavior at each decision-making stage, based on all information available by the time. If new information is being added or if a new decision is needed, the person repeats these exercises over and over. Obviously, not all people are familiar with the basics of the optimization theory, but according to the doctrine of a “rational person” this is also unessential as these mechanisms are triggered at a subconscious level, and the doctrine itself only describes the processes taking place in reality. Another important detail of the doctrine is the assumption about the same framework for all people, namely, thirst of profit, while this objective goal remains steadfast with each decision-making based on the optimized algorithm throughout the individual’s life. As A.A. Auzan stated such “an omniscient selfish bastard who has supernatural abilities to rationalize and maximize his usefulness.”

Any institution is a set of rules in conjunction with the mechanisms for their implementation. And the set of rules and mechanisms for their implementation ultimately concerns people's behavior. Thus, if indeed institutions are important

---

⁹ John F. Muth (1961) “Rational Expectations and the Theory of Price Movements” reprinted in *The new classical macroeconomics*. Volume 1. (1992): 3–23 (International Library of Critical Writings in Economics, vol. 19. Aldershot, UK: Elgar.

¹⁰ Lucas, Robert (1972). “Expectations and the Neutrality of Money” (PDF). *Journal of Economic Theory*. 4 (2): 103–24.

for economic growth, then the concept of human behavior for determining of the institutions is no less important.

After all, if we are not based on the doctrine of a “rational man” but on some utopian doctrine of “the ideal man”, then the necessity of institutions in general would disappear. Therefore, when studying the institutional aspects of economic development, the concept of a “rational person” may not be sufficient. Therefore, in the new institutional economy, the concepts of limited rationality¹¹ and opportunistic behavior are introduced¹². In this article, we assume that the economic development of countries is conditioned not only by the quality of institutions, but also by the behavioral assumptions of people, and by the level of perception of institutions by the majority of citizens of countries. At the same time, the traditions and sustainability of the constitutional system, which together can be characterized by a comprehensive term “constitutional culture”, are a prerequisite for the existence of effective institutions and high moral and ethical standards in the society.

The mechanisms for ensuring the implementation of certain sets of rules are the fundamental principle of the work of institutions. At the same time, it is obvious that whatever these mechanisms are, the level of their performance depends on the perception and behavioral prerequisites of individuals. From this perspective, those institutions, which are perceived by most people on a subconscious level, are more likely to exist than those that are based solely on the idea of coercion.

This applies to all institutions and related codes of practice, but especially to those rules that are designed to provide the basis for public relations on the basis of routine, daily relationships, the violation of which cannot presuppose excessive punishments at least formal ones. In other words, these are violations, which in sport are sometimes referred to as “petty foul tactics”¹³. In other words, these are violations, which in sport are sometimes referred to as “tactics of foul”. From the point of view of transaction costs, these are the rules, the enforcement of which can be the least effective for society as a whole. Nevertheless, the negative impact of this situation can be very significant. For example, it is well known that many

---

¹¹ Gigerenzer, Gerd; Selten, Reinhard, *Bounded Rationality: The Adaptive Toolbox*. MIT Press, 2002.

¹² Oliver E. Williamson, “Opportunism and its critics”, in: *Managerial and decision economics*, Vol. 14, 1993, p. 97.

¹³ Oliver E. Williamson, “Opportunism and its critics”, in: *Managerial and decision economics*, Vol. 14, 1993, p. 97.

socio-economic problems in transitional and developing countries have institutional roots. There are also numerous theoretical papers and applied recommendations for building strong institutions, however these recommendations are not always effective. In our opinion, one of the main reasons for the difficulties associated with the implementation of institutional and structural reforms in transition and developing countries are the perceptions and behavioral assumptions of agents.

In the new institutional economy, the notion of opportunistic behavior is associated with situations in which agents pursue personal interests and achieve self-seeking with guile. We consider the “tactic of petty foul” as one of the manifestations of opportunistic behavior. The reasons for the “tactic of petty foul” in public life can be very different, ranging from behavioral prerequisites at the level of elites who use with impunity “tactics of a big foul”, ending with historically established customs and religion. Often, the cause may be an external shock in the form of wars, revolutions, disintegration of countries, etc. In these cases, the constitutional order and existing institutions are destroyed, which is usually accompanied by a change in perception and behavioral assumptions of agents.

In this book, we offer an empirical study of the relationship between constitutionalism, institutional development, behavioral assumptions and the perception of institutions by a person on the one hand, and economic development on the other hand on an example of 56 countries.

Constitutional identity of a person¹⁴

As evidenced by the history of human development – from the biblical interpretation to modern philosophical, legal and political generalizations, the role and importance of the constitutionalization of social relations are exceptional in ensuring the harmony of the collective coexistence of a social society and stimulating its development. Naturally, their manifestations underwent a serious historical evolution, but they retained an important axiological commonality.

---

¹⁴ This section was prepared on the basis of the report of G. Harutyunyan “Epistemological and axiological characteristics of the constitutional identity of the human being.”
<http://www.concourt.am/armenian/structure/president/articles/article-january2018.pdf>

The main message of the biblical book “Exodus” is submissive service to divine laws. By this humility people will express their love for God and will live as a free and united people. In this section, not only the laws transmitted by God are presented, but also the Ten Commandments, which are the axiological backbone of the Christian faith and comprehended symbol of imagination of the human being to God.

In the following centuries, at the level of constitutional decisions, the entire process of rule-making was accompanied by the search for the introduction into the life of God’s covenant to people “to be a man” and to approve public consent.

It is worth recalling the description of the “Constitution” published in Venice in 1837 in the New Dictionary of the Ancient Armenian Language (Haykazyan) – “The Limit of Knowledge and the Providence of God.”¹⁵ In other words, this is adopted on the basis of the providence of God, which imposes the limits and borders of the highest decision. In the 5th century with such a decision in mind, Movses Khorenatsi, characterizing the canonical Constitution adopted in 365 by the Ashtishat National-Church Assembly, noted that the Constitution in Armenia established charity.¹⁶

History also shows that throughout the world the core task of constitutional developments is the recognition of human rights as the highest value and inalienable right, their guarantees, provision and protection as a directly acting law. These goals also underlie the English Declaration of Rights (1689), the French Declaration of the Rights of Man and the Citizen (1789), the American Bill of Rights (1791), and the various international human rights instruments adopted over the last centuries on human rights.

Moreover, the starting point for the constitutional developments of the new millennium is the transition to **human-centered constitutional decisions**, the basis of which is a person with his/her inalienable dignity and natural rights. Moreover, as Cardinal Coccopalmerio, President Emeritus of the Pontifical Council for Legislative Texts of the Holy See noted in his welcome speech at the International Conference held on November 17, 2017 in Rome, “the person is not a bearer of rights; the person is himself a right.”

---

¹⁵ See *Новый словарь древнеармянского языка (Айказян)*. V. 2. – Venice, 1837. – p.688.

¹⁶ See *Мовсес Хоренаци. 5-й век. История Армении*. – Yerevan, 1997. – p. 225 (version in Grabar see: Арутюнян Г. Конституционная культура: уроки истории и вызовы времени. –Yerevan, 2016. – p. 489).

The supremacy of human rights today is recognized as the main criterion for the sustainable development and establishment of the rule of law. The rule of law also determines the democratic characteristics of the country and existence of a constitutional democracy. New perspectives for an accurate assessment of the rule of law were revealed in the report Rule of Law Checklist of February 12, 2016 at the 106th Plenary Meeting of the European Commission (Venice Commission), which created important prerequisites for specifying the pan-European criteria in this issue¹⁷.

Currently, many analytical centers (The International Justice Program, The House of Freedom, The International Analytical Center “Constitutional Culture”, etc.) also emphasize assessment of constitutionalism in the country through the indicators of the rule of law¹⁸.

It is also a fact that in the modern world unprecedented social disasters (international terrorism, the migration of millions of people, millions of people doomed to starvation, people who lost hope and faith) are mainly due to the lack of constitutionalism, various constitutional crises, ignoring the rule of law in constitutional decisions and real life.

The conceptual approach is that a radical change in this situation requires urgent steps to introduce an effective system of constitutional monitoring throughout the world¹⁹. Solving the problems of overcoming negative manifestations of social life, the deficit of constitutionalism and the tasks of sustainable development must be considered in the trinity. Therefore, it is necessary that in each country the rule of law is based on:

- a) social and legal behavior of the individual;
- b) political behavior of political institutions of the state;
- c) public conduct of public authority.

However, modern societies have not yet created the necessary legal and institutional guarantees. **Today human society has not created a necessary and effective immune system to withstand today's social challenges.** The immune

---

¹⁷ See **Арутюнян Г.** Роль Контрольного списка верховенства права в системе конституционного мониторинга (концептуальные подходы) //Международный вестник “Конституционное правосудие”. 2016. N3/73/. – pp. 164–183.

¹⁸ See <http://www.freedomhouse.org>, TheWorld Justice Project /www.worldjusticeproject.org/, Rule of Law in dex, www.constculture.org **Арутюнян Г.** Конституционный мониторинг. – Ереван, 2016.

¹⁹ See **Арутюнян Г.** Конституционная культура: уроки истории и вызовы времени. – Ереван, 2016.

deficiency of social life has caused the main social disasters. Such a situation **can be overcome on the basis of the aforementioned trinity, through the constitutionalization of public life and the introduction of an equivalent system of constitutional monitoring, which may be an important guarantee for overcoming the deficit of constitutionalism and sustainable development.**

Along with this, it is extremely important what qualities an individual should be endowed with, which is the core of constitutional and legal relations. In this matter, there are some lessons we could well learn from history. In 1166, under the difficult conditions prevailing in the Armenian reality, Nerses Shnorali was elected Catholicos of all Armenians. He was first of all aware of the obligation to withdraw his “herd” from the difficult situation. And he did this by calling to the man – to the princes, the clergy, the military, the simple peasants, women and men, saying **how people should behave, so that their life would not be like that.**

This call of Shnorali, which was later mentioned in the Cathedral (Universal) Address²⁰, contains an important order. **The man's cumulated behavior creates the environment in which s/he lives.** Today, the axiological foundations of this behavior are violated. If more than 200 years ago, mankind relied on the adoption of constitutions to guarantee the sustainable development of its social life, today in many countries a big gap is formed between the axiology and real life underpinned in the basis of the constitution. **To overcome this, the constitutionalization of the social and legal behavior of the modern individual and the guarantee of the social environment necessary for this can have a significant impact.** For the current system of axiological constitution, it is also necessary to specify the fundamental constitutionality of the identity of the person.

The notion “identity” (in Latin – *identicus*) is characterized on the encyclopedic level as “be him/herself”, “be the one”, “combination of specific characteristics”, “existence”, “nature”, “identity”, “individuality” and so on. The exact variety of synonyms also presupposes that the “identity” can have different sub textual approaches²¹. Sociologists in the first place consider this notion as awareness of

---

²⁰ See *Нерсес Шнорали*. Соборное (Всеобщее) послание // Journal “Gandzasar”. – Yerevan, 1991.

²¹ “National identity” is a more common notion which is entirely connected with the historical record of humanity, its social character, civilization, moral values, and some other features. In some cases, it is even identified as “constitutional identity” and “national identity”. See *Исполинов А.* Приоритет права Европейского союза и национальная (конституционная) идентичность в

self consciousness, as equivalent self–manifestation of this awareness in social relations. According to the fundamental principle of the theory of identity of the psychologist Erik Erikson, the psychosocial development of an individual shall undergo through eight unobstructed stages and, in the process of evolution, overcoming various challenges in the process of evolution acquire necessary features of identity²². The individual personality may have different social developments – national, religious, ethnical, feminine, professional, individual, group, state or constitutional, right and others, which are equally distinctive, with social characteristic “I”. The fact that according to Erikson's theory, the identity is the characteristic of the precise, continuous similarity the human “I”.

In general, in the legal literature, the notions “legal identity”, “constitutional identity” are poorly highlighted. These notions are commonly used in some of the characteristics of certain truths or relations. In the past few years, some authors have raised the issue of the basic theoretical right of development of the non–competitiveness of the legal identities²³. The key approach is that the notion of legal identity directly concerns the legal status of a person and his/her legal capacity. That is, the legal identity is characterized, as the combination of the characteristics of a person, as the key subject of legal relations, acknowledging its special qualities of self–realization in the framework of the certain legal relations. In the broader sense, the legal identification of a person leads to revealing and recognition of the possibilities and characteristics of self–manifestation of the individual who has his/her specific spiritual level in the complicated legal system of social relations. The person, as the subject of the public relations, is also known to be a particular individual with his/her own natural rights, his/her particular place, and the role of the complex “web” of social relations. **In the broader sense, the legal identification is the recognition of the legal personality of an individual, the characteristic of his/her individual legal status in general.** In this context, it refers to the recognition of the legal personality by the society, as the self–discovery of his/her

---

решениях Суда ЕС и конституционных судов государств – членов. https://zakon.ru/publication/prioritet_prava_evropejskogo_soyuza_i_nacionalnaya_konstitucionnaya_identichnost_v_resheniyah_suda_e/

²² In particular see. <http://ponjatija.ru/node/10249/>

²³ See **Исаева Н.В.** Конституционные ценности в правовой идентичности личности: к постановке проблемы // Конституционное и муниципальное право. 2009, N16. – pp. 2–5.

status by a person and collorary actions. **Ultimately, how complex the social relations were, the identity of the person must be rewarded, guaranteed and self – esteemed.** The starting point is to recognize the reality, that each individual is concerned with the inviolability and direct action of constitutionally stipulated, inalienable and recognized by the highest value of fundamental rights.

In the literature, the notion, “constitutional identity” is interpreted differently. For instance, Laurence Tribe characterized the “constitutional identity” as follows: “...The combination of the textbooks and historical circumstances, from which the constitutional norms and principles of conformity shall proceed and which should be governed during their implementation...²⁴” According to another author, the constitution assumes the identity as a result of experience and identity does not exist as a result of the discovery, or the essence immersed in civic culture which simply needs to be found. It is formed as the result of the dialogue and expresses the integrity of the nation presenting the history and civic aspirations and obligations already integrated in the society, which in some cases the society tries to overcome²⁵.

There is another noteworthy interpretation of this concept²⁶. Professors A. Sajo and R. Uitz state that constitutional identity is a manifestation of the national and political identity of the given society, which is reflected in the content of the Constitution²⁷. Each country has it inherent constitutional decisions, the combination of which forms the constitutional identity of the country.

Many of the authors consider the totality of the constituent norms (legal regulation) constituting the Constitution as a constitutional identity. This is the reason why many authors study the issues of constitutional identity in the context of constitutional reforms, trying to analyze and draw conclusions whether the essence of the Constitution is distorted when these basic ideas are changed or is it

---

²⁴ Laurence Tribe. “A Constitution We Are Amending: In Defense of a Restrained Judicial Role”, Vol. 97, No. 2, Harvard Law Review, pp. 433–445 (1983).

²⁵ Gary Jacobsohn, “Constitutional Identity” *The Review of Politics* 68 (3), 2006, pp. 361–397.

²⁶ András Sajo and Renáta Uitz. *THE CONSTITUTION OF FREEDOM AN INTRODUCTION TO LEGAL CONSTITUTIONALISM*. Oxforduniversitypress. 2017, pp. 63–67.

²⁷ Different authors include homeland, language, historical memory, commonly pursued goals, moral guidelines, traditions, customs, etc., among the main features of national identity. Political identity is presented as a special characteristic of the political organization of the society, with its historical evolution and features of manifestation.

possible to change them altogether? ²⁸ Moreover, many authors have made the issue of “disharmony of the Constitution” the subject of special discussion when the Constitution enshrines conflicting, even extremely incompatible ideas²⁹. From the point of view of studying ideas of fundamental importance, the text of the Constitution and its actual implementation in real life in the context of constitutionalism are distinguished, and “constitutional identity” is considered in these two spatial scales.

In the European constitutional practice, the concepts of “national identity” and “constitutional identity” are often used as synonyms. A similar approach was also shown by the Advocates General of the European Court of Justice, by applying them in judicial practice. Moreover, the term “constitutional identity” is used to protect the principles that are enshrined in Article 4 (2) of the Lisbon Treaty. The national constitutional courts also apply this approach for the revision of the secondary legislation of the EU regarding their “constitutional identity”. A comparative analysis in this scale indicates that there is no single approach to the term “constitutional identity”³⁰. In particular, Michelle Rosenfeld argues that “constitutional identity” covers everything from constitutional principles and norms to religious and ideological identities. He identifies three basic elements that characterize “constitutional identity” – **the existence of the Constitution, the true content of the Constitution and the environment in which the Constitution operates.**

According to G. Jacobsohn, the Constitution acquires identity as a result of experience; identity does not exist as a result of the discovery or as an essence immersed in public culture that just needs to be found. It is formed as a result of the dialogue and expresses the integrity of the people representing the past and

---

²⁸ See Heinz Klug. “Constitutional Identity and Change”. *Tulsa Law Review*, Volume 47, 41 (2013), https://digitalcommons.law.utulsa.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&https_redir=1&article=2760&context=tlr

²⁹ Heinz Klug. *Constitutional Identity and Change* // *Tulsa Law Review*, Volume 47, 41 (2013), https://digitalcommons.law.utulsa.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&https_redir=1&article=2760&context=tlr

³⁰ See Gary Jacobsohn, *Constitutional Identity* (2010) и Michel Rosenfeld, *The Identity of the Constitutional Subject: Selfhood, Citizenship, Culture, and Community* (2010), а также Michel Troper, ‘Behind the Constitution? The Principle of Constitutional Identity in France’ in András Sajó and Renata Uitz, *Constitutional Topography: Values and Constitutions* (2010).

the civil aspirations and obligations already introduced into society, which in some cases the same society is trying to overcome³¹. Note that the main essence of this approach is that identity is acquired as a result of experience, which is partially criticized in the literature. Yacobsohn distinguishes between the “text of the Constitution” and “Constitution of the people.”³² The latter is a broader concept and includes both text and various institutions and historical perceptions, which together form the constitutional system of a particular society³³.

It is obvious that the concept of “constitutional identity” cannot be perceived as a specificity or identity of the Constitution only as a legal act. This is primarily a characteristic of the distinctive qualities of constitutional legal relations and constitutional axiology. The constitution, based on the axiological origins of a given society, can also be the feature of **civilization identity**. This is especially true for the Basic Law of the People's Republic of China³⁴.

Along with all the above mentioned circumstances, **the issue of the constitutional identity of a person** has not yet been adequately addressed. **The latter becomes more relevant in the context of human-centered constitutional decisions, when the constitutionalization of the individual's social behavior must be in harmony with the constitutional characteristics of the collective existence of human society.**

Constitutional identity of the individual, being a special form of manifestation of legal identity, is of a vital significance, which concludes that the Constitution itself is not an “ordinary” legal act. This is **an axiological phenomenon, the comprehension of the existence of a given society in time and the establishment of the legal relations based on it, stemming from the basic principles of the community**. Proceeding from this initial point, we characterized the constitutional culture as a **culture of meaningful coexistence**.

---

³¹ Ibid. – pp. 361–397.

³² “Nation's constitution”.

³³ Heinz Klug. Constitutional Identity and Change // Tulsa Law Review, Volume 47, 41 (2013), https://digitalcommons.law.utulsa.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&https_redir=1&article=2760&context=tlr

³⁴ See **Арутюнян Г.** Конституционная культура: уроки истории и вызовы времени. – Ереван, 2016. – pp. 295–303.

And in a more complete form, the concept “constitutional culture” we formulated in the rule of law state as **a historically sustainable, enriched by the experience of generations and the entire manhood, which is the backbone of the public knowledge and a certain value system of legal consciousness, legal perception, beliefs and ideas, which serves as the basis of establishment and guaranteeing by the means of public consent the basic rules of the democratic and legal behavior**³⁵.

In this formulation, the dialectical interrelationship of constitutional axiology and the individual's system of values of a given individual is obvious. Through this connection, the person's constitutional identity is manifested; the constitutional and legal status of the individual is disclosed.

Constitutional identity of a person is characterized by a set of values and civic qualities that determine her/his place and role in constitutional and legal relations as a direct bearer of constitutional axiology.

And it is the harmony between “a certain system of values, which is the core of social cognition,” and the value system that is the result of self-knowledge of the individual, guarantees the formation of a full-fledged citizen of the state. A citizen who must have **a firm faith, a clear system of values harmonious with this degree of constitutionalization and understanding of social being, and necessary civil qualities.**

The most important guarantee of the progress of the country is precisely a law-abiding citizen with a firm faith, who is the bearer of a constitutional identity. **The Christian and legal worldview of an individual with a constitutional identity is a harmonious integrity and the human being with his/her civic qualities, spiritual and moral values, formed for thousands of years by faith in truth, justice and humanity and inalienable rights guaranteed by the constitution**³⁶.

The main question is how, in real life and in the social relations, the axiology of the Constitution acquires blood and flesh as an important guarantor of the realization of spiritual values on the constitutional level, the “Providence of God” and whether its equivalent bearer really exists? It is possible to guarantee this only

---

³⁵ See *ibid* – p. 40.

³⁶ In the context of advanced approaches, the concept of “Christian” does not have a theological implication; it simply needs to be perceived as a comparison of “spiritual” values.

by constitutionalizing the social and legal behavior of a person, providing him/her with a constitutional identity, which in the modern world becomes the core issue of the agenda for the establishment of constitutional democracy.

The solution of this issue, as noted, requires a combination of three qualities: **a firm belief, a necessary system of values for understanding the existence, self-knowledge, the existence of criteria that allows us to be called a full-fledged citizen of the state.**

From the perspective of spiritual priorities, the Constitution can only be viable if we, after we know God's love for us, base our social relations and their constitutional regulation on the commandment “love your neighbor,” when in the entire constitutional and law-making process we can see natural and organic connection between the world created by Creator and the Creator Himself, so that, moving away from God, a person does not become his antipode.

Modern constitutions can be considered as such if there is a person at their core, and the principle of the rule of law is based on the principle that the basic human rights and freedoms are guaranteed and ensured at the constitutional level and through the Constitution, the fundamental principles of the legal, social, democratic and sovereign state.

Namely through this the state receives spiritual content, guided by the constitutional requirement to be the guarantor of the inalienable, divine human rights. And the Constitution does not become an instrument for realizing the will of the authorities, but acts as the Fundamental Law of the people and, through the directly established basic human rights and freedoms enshrined in it, puts boundaries on the authorities, guaranteeing the formation of a state based on the rule of law.

The spiritual axiological essence of the modern constitutions, as noted, was the best articulated in the New Dictionary of the Old Armenian Language (Haykazyan), published in Venice in 1837, where the Constitution is defined as **“Limit-meaningful decisions and Providence of God.”**

It is obvious that:

1. The legal act that contains establishing limits and boundaries and does not exceed its legal norms of primary importance can be called the Constitution.
2. They should be based on the “Providence of God”, namely, on divine imperishable values, **which are not only generalized in the Holy**

Scripture, but also are present in the spiritual image of each person, in his/her behavior, in all social manifestations and become the fundamental constitutional values.

The individual, who is the bearer of such values, becomes the backbone of constitutional decisions, and **the constitutional culture is characterized as a culture of meaningful coexistence of people – the carriers of Divine values.**

Corporate democracy and oligarchy

The so-called “corporate democracy” is another manifestation of the interdependence of constitutional norms, the consistency of institutions and the behavioral prerequisites of people. Montesquieu once claimed that the king acting as a judge and thereby violating the constitutional division of the executive and the judiciary powers would easily become a toy in the hands of the unscrupulous witnesses and other participants of the process who are trying to force public authorities to serve the illegal private or group purposes: “Laws are the eyes of the emperor, thanks to them he sees what he could not see without them, assigning himself the duties of a judge, he acts not in his favor, but in favor of his seducers, to his own detriment.”³⁷

The total oligarchization of power is another extreme danger. In G. G. Harutyunyan's article “Threats to corporate democracy,”³⁸ it is noted that “corporate democracy” (oligarchization of all branches of power) is more dangerous for the public system than a totalitarian system that runs its own rules, despite of the irrational character. However, the latter is not built on the constitutional values distorted in public practice. The main threat of the corporate democracy lies precisely in the fact that the democratic values are consistently deformed and, subsequently, they mutate, lose their significance and become not only unacceptable, but also dangerous for the society. This is also facilitated by a low level of legal awareness of society, the difficult social situation, the high level of unemployment, etc. In context of shadow economic relations, the individual does not act as a full-fledged contractual entity with his/her natural rights, but as a means of production dependent on the will and alms of the employer. This quality,

---

³⁷ Montesquieu, *Spirit of the Laws* / Trans. by Th. Nugent. New York: Hafner Press, 1975. Vol. I. Bk. 6. Ch. 4. – p.73.

³⁸ *Международный вестник “Конституционное правосудие”*, 2006г., №3. – pp. 38–46.

characteristic of feudal social relations, acquires a new form and color in democratic packaging under conditions of quasi-constitutionalism.

One of the greatest dangers of corporate democracy is that the values that have undergone a mutation, in the conditions of a malfunction of the immune system of society, have become reproducible. This is a more dangerous phase, when irrational development is progressive and excludes the restoration of the viability of the system by evolution, and true values become unclaimed. To some extent this occurs in those countries where political institutions are also formed according to the principles of corporate democracy, where parallel with the shadow economy political institutions also become shadow, where the judiciary system is not an independent authority, but a lever of power, where the press is transformed from freedom of speech into an instrument of political terror.

The total oligarchization of the authorities leads to the total criminalization of the social system, especially in those cases when the highest state officials and the political elite become the richest people in the state.

The main way to avoid such threats is to ensure a real separation of powers and exclude merging of political, economic and administrative forces, creation of the necessary prerequisites for the natural development of the political and civil structures of society. Even in his time, James Madison stressed that the constitutional balance of conflicting and competing interests can restrain power and guarantee freedom³⁹. Modern trends of the world and European constitutional developments allow us to make a number of fundamental generalizations, of which the following deserve special attention:

1) Democracy, which has no alternative as the value of a social society, dictates its criteria and approaches to the legal regulation of public relations;

2) constitutional democracy is present there and to the extent that the real checking and balance of power takes place, the optimal decentralization of the political, economic and administrative forces, independent judiciary, free press, guaranteed, free and fair electoral processes, controlled by civil society power;

3) establishment of constitutionalism without a reliable guarantee of the supremacy of the Constitution will remain only a goodwill;

---

³⁹ Рассел Г. Конституционализм: опыт Америки и других стран – <http://www.infousa.ru/government/- dmpaper2.htm> (09.03.2009).

4) ensuring of the rule of law requires also taking into account the problems of national security and the need for a certain harmony between individual and public interests;

5) the processes of constitutional development cannot be considered without an adequate systematic assessment and consideration of the growing role of international global and regional legal systems; 6) without creating necessary and sufficient prerequisites and a certain value environment for constitutional democracy, with a deep and comprehensive assessment of the characteristics of transition systems, it is impossible to overcome the inertia of systemic deformations and guarantee real constitutional development through the so-called “import of democracy”.

At present, one of the core tasks of transitology is to find ways for considering these trends in the transforming social systems, so that constitutional development would serve as the basis for the progress of society and not become a victim of the current political interests.

- It should be noted that in new democracies the main manifestations of irrational processes in constitutional practice are as follows:
- the distorted ideas about democracy and the value system of the rule of law⁴⁰;
- the application of these values as a screen for the execution of the will of the powers;
- efforts to transform various institutions of power, the press and the mass media into the instrument of domination;
- the fusion of politics, power and the shadow economy, and on this basis, on the one hand, the growth of corruption in the mainstream of power, on the other hand, the politicization of the shadow economy;
- formation of the new and most dangerous environment for the limitation of human and citizen's rights and freedoms through the appearance of a certain environment of fear, mistrust, hopelessness, impunity, and entrenchment of political and bureaucratic cynicism, which are sometimes presented in a democratic packaging.

---

⁴⁰ This is also demonstrated in such distorted concepts used by some politicians and researchers as “transitional democracy,” “national democracy,” “partial democracy,” etc.

All this is not limited to the certain actions, but penetrates into all parts of the government, acquires legislative and structural qualities and covers the entire state machine.

In many post–communist countries, these processes are carried out under the guise of slogans of constitutional democracy. In some countries, the supreme power is already not in the hands of the law, but the people. The people in whose hands the main economic, political and administrative power is concentrated become or try to become authorities. The public danger of such a situation is that, firstly, for such a splicing, the potential of democratic changes in society is used. And secondly, such a process takes place in case of the sufficient Constitution, which proclaims adherence to democracy, rule of law, democracy and other fundamental values that distort the principle of separation of powers and establishment of the so–called “corporate democracy” is fully degraded in real life.

Avoiding such a fusion is easier than overcoming it. The latter requires tremendous effort, time and systematic restoration of the degraded realities. To prevent such a situation, the main task of successful implementation of social transformation is the consistency in the constitutionalization of social relations by overcoming the conflict between the Constitution, the legal system and law enforcement practice in general. Only in this way we can ensure the necessary capacity of the system of checking and balance of the power, guarantee the desired sustainability and dynamism of the social development. And this, in our opinion, can be achieved through the introduction of continuously operating systemic constitutional monitoring and diagnostics. The methodology for conducting constitutional monitoring is described in detail in the book “Constitutionalism: Problems of Diagnosis, Monitoring and Management”⁴¹.

There is another possibility for carrying out constitutional monitoring aimed at finding and “measuring” the level of oligarchization of the society and assessment of the behavioral prerequisites of elites. As we have already mentioned, the behavioral prerequisites of the society in general can be largely predetermined by the behavioral preferences of elites. Therefore, such studies can complement the studies of the behavioral factors of agents described further.

---

⁴¹ Г. Г. Арутюнян, Г. Л. Саргсян, Р. А. Геворгян, «Конституционализм: проблемы диагностики, мониторинга и управления», Зангак, Ереван, 2017.

In a number of countries, the practice of financial reporting by the senior state officials exists. Although there seem to be loopholes to bypass the provision of the accurate information, especially in transitional countries where this practice has been introduced relatively recently, studies of these reports can serve as a basis for monitoring the level of oligarchization of the society and for conducting comparative studies.

Let's demonstrate this possibility on the example of reports of the senior state officials of the executive and legislative authorities of the Republic of Armenia. The need to provide reports is prescribed in the Law of the Republic of Armenia “On Public Services”, adopted in 2011. According to this law, the senior officials must report on their assets and earnings. One of the key indicators of the level of oligarchization can be the ratio of current assets to revenues. Table 1 shows some summary indicators, compiled on the basis of reports of senior officials of the executive and legislative authorities of the Republic of Armenia for 2017⁴².

Table 1. Sample summary of indicators from reports of senior officials of RA

	Acquisition of assets and investments, mln AMD	Salaries, mln AMD	Total income, Mln AMD	Total number of declarations	Declarations with non-zero acquisitions	The number of declarations where the ratio of acquired assets / total revenues is more than 100%	Salary / total income ratio	Ratio of acquired assets / total revenues	Attitude of the acquired assets / salary
Legislative branch	2,114.0	71.8	5,390.4	105	12	2	1.33%	39.22%	2942.90%
Executive branch	1,312.3	242.1	1,645.1	435	42	14	14.72%	79.77%	542.12%

⁴² The calculations included only the reports with non-zero values in the columns of the acquisition of assets. In total, in 2017 the reports were provided by 435 individuals representing the executive branch and 105 representing the legislative branch.

The relationships shown in the last 4 columns of Table 1 can serve as the basis for monitoring the level of oligarchization. At the same time, it should be noted that these relations do not mean anything per se. They are useful for cross-country analysis, or for studying the dynamics of change in the individual countries. Such studies will make it possible to assess the behavioral prerequisites of elites, which in combination with the study of the behavioral assumptions of agents in general, described in the following paragraphs, will make it possible to obtain a generalized picture of behavioral preferences.

The data used

The following databases were used for the study:

1. The Specialized Database of Comparative Constitutions Project (abbreviated CCP), which contains the characteristics of national constitutions. The purpose of this project is to collect together the data on all the constitutions existing in writing since 1789. The database contains information until 2014, which is updated periodically.

2. The database Word Value Survey (abbreviated WVS) contains information on priorities, motivations and other behavioral aspects of people. The database is collected on the basis of surveys conducted around the world since 1981. Polls were conducted in several stages. At the moment, the results of the 6th stage are summarized. At this stage, the sample included 56 countries, and surveys were conducted between the period of 2010 and 2014.

The study was carried out on this sample of countries, since other databases used in the work have a much larger sample and, therefore, our research is limited to the selection of the WVS database. The countries are shown in *Annex 1*.

3. Worldwide Governance Indicators (abbreviated WGI)⁴³. In this database, assessments of the quality of management for sampling from more than 200 countries on 6 main areas of public administration are collected. The database is compiled on the basis of the World Bank methodology. The database includes the following indicators:

- Voice and Accountability
- Political Stability and Absence of Violence

---

⁴³ <https://data.worldbank.org/data-catalog/worldwide-governance-indicators>

- Government Effectiveness
- Regulatory Quality
- Rule of Law
- Control of Corruption

According to the methodology⁴⁴, the definition of public administration indices is understood as a set of traditions and institutional formations, through which state authorities administer the country. The WGI database is collected on the basis of interviews of experts, civil servants, entrepreneurs, as well as the general public.

4. The Human Development Index (HDI) is an “integral indicator calculated annually for intercountry comparison and measurement of the main characteristics of the human potential of the study area. It is a standard tool in the overall comparison of the living standards of different countries and regions.”⁴⁵ The index is published in the framework of the United Nations Development Program⁴⁶ in the annual reports on human development⁴⁷, since 1990.

To conduct a research, all these databases are joined into a single database in the SPSS format.

Annex 2 lists all the indicators used in this study and their descriptive statistics from a sample of 56 countries surveyed, as well as the above-described databases from which they are derived.

For the study, two groups of variables are used from the WVS database. The first group of data (lines 3–9 of the Table in *Annex 2*) characterizes the behavioral aspects of people. The second group of data (lines 10–16 of the Table in *Annex 2*) characterizes the perception of institutions by the public. The data in the WVS database are based on representative surveys of the general population. We averaged the values obtained as a result of surveys by country and used these averaged data in our work.

Six indicators from the WGI database are used to assess the institutional development of countries (lines 17–22 of the table in *Annex 2*). To assess the well-being of countries, we use the Human Development Index. And, finally, for

---

⁴⁴ <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-5430>

⁴⁵ http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2016_technical_notes_0.pdf

⁴⁶ <http://www.undp.org/>

⁴⁷ <http://hdr.undp.org/>

introducing the concept of “constitutional culture” in the sense in which it is determined by G. G. Harutyunyan⁴⁸, data from the CCP database are used. This definition includes the concepts of constitutional traditions and constitutional stability. To characterize the constitutional sustainability, the number of amendments in the constitution of the countries is used, since 1991. To characterize constitutional traditions, the number of years, which have passed since the adoption of the constitution, is used. This understanding of constitutional sustainability is often used in the scientific literature⁴⁹.

It is obvious that both constitutional traditions and constitutional sustainability are much broader than the variables used here. Nevertheless, in this article we adhere to the approach of proxy variables. Most of the concepts that are used in this article cannot be measured directly, so this approach seems to be the most optimal. In the final part of our work we will discuss in detail the issues of measuring variables that characterize constitutional values.

The basic hypothesis

The main objective of this book is to clarify the relationship between the welfare of countries and institutional development⁵⁰. This is a traditional statement of the task, but we are testing the hypothesis that the influence of institutions on the welfare of countries cannot be considered regardless of the behavioral preferences of the individual and the perceptions of the institutions by the majority of the population of countries. At the same time, we understand that the perception of institutions depends on the quality of institutions, and the behavioral assumptions

---

⁴⁸ Harutyunyan G. G., *Constitutional Culture: The Lessons of the History and the Challenges of the Time*, republished with additions, Yerevan, 2016.

⁴⁹ Gabriel L. Negrett, *The Durability of Constitutions in Changing Environments: Explaining Constitutional Replacements in Latin America*, The Hellen Kellogg Institute for Institutional Study, Working Paper # 350, August 2008.

⁵⁰ Attempts to build the function of social welfare face serious difficulties in the sense that it is necessary to build a function that takes into account the welfare of all members of society by measuring the welfare of individual members with the existing interrelations between them. There are different models for solving these problems, for example, of Rawlsian social welfare function uses the indicator of “the most useful stratum of society” as a criterion. All approaches to solving this problem have one commonality, which is that concepts such as “welfare” and “solidarity” are considered as no fewer complexes than other macroeconomic indicators used.

of people can influence both the quality of institutions and perception. At the same time, there is also feedback: the quality of institutions can influence the behavioral assumptions of people. All these possible relationships are taken into account in constructing a formal empirical model.

The main hypothesis that we would like to test is that all these relationships are determined against the background of the traditions of constitutionalism and the sustainability of the constitutional system. Schematically, our hypothesis is presented in the figure.

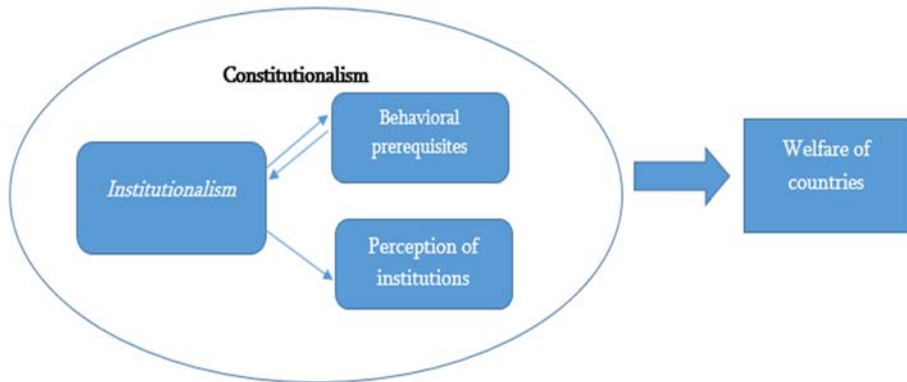

Figure 1. Schematic representation of the main hypothesis

Our main hypothesis is more precisely formulated by G.G. Harutyunyan: “By consolidating the goals and foundational principles of social life, proceeding from the integrity of the civilization values of a particular society, the Constitution establishes the basic rules of social behavior, the nature of the relationship between the individual and the state, the order and limits of the exercise of power, public consent environment, necessary for progress and full manifestation of the creative essence of the person.”⁵¹

---

⁵¹ Harutyunyan G., *Constitutional Culture: Lessons of the History and the Challenges of the Time*, republished with additions, Yerevan, 2016, p. 505.

Institutions and welfare of countries

As already mentioned, we measure the level of development of institutions with the help of WGI indicators. Concepts that are measured with the help of these indicators are quite close. Therefore, they can have high values of correlations. The matrix of correlations of the six WGI indicators is given in the following Table.

Table 2. Matrix of correlations of WDI indicators

	Control of Corruption	Government Effectiveness	Political Stability and Absence of Violence/Terrorism	Regulatory Quality	Rule of Law	Voice and Accountability
Control of Corruption	1	.932**	.818**	.898**	.971**	.721**
Government Effectiveness	.932**	1	.820**	.921**	.960**	.709**
Political Stability and Absence of Violence/Terrorism	.818**	.820**	1	.713**	.808**	.645**
Regulatory Quality	.898**	.921**	.713**	1	.938**	.728**
Rule of Law	.971**	.960**	.808**	.938**	1	.750**
Voice and Accountability	.721**	.709**	.645**	.728**	.750**	1

As can be seen from this table, all the indicators given in it are closely related. The values of all pair wise linear correlations in the table above 0.7 exclude one pair. The factor analysis conducted on the sample studied showed that all these indicators can be combined into one factor. Based on this, in the future calculations we will use only one of these indicators. We chose the indicator “state efficiency”, since it is the closest in content to the notion of “effective formal institutions”⁵².

The following figure shows the dependence of the Human Development Index and the indicator “effectiveness of statehood”.

⁵² In this paper, we only consider formal institutions, although informal institutions also are significant, but the evaluation of indicators of informal institutions seems much more difficult.

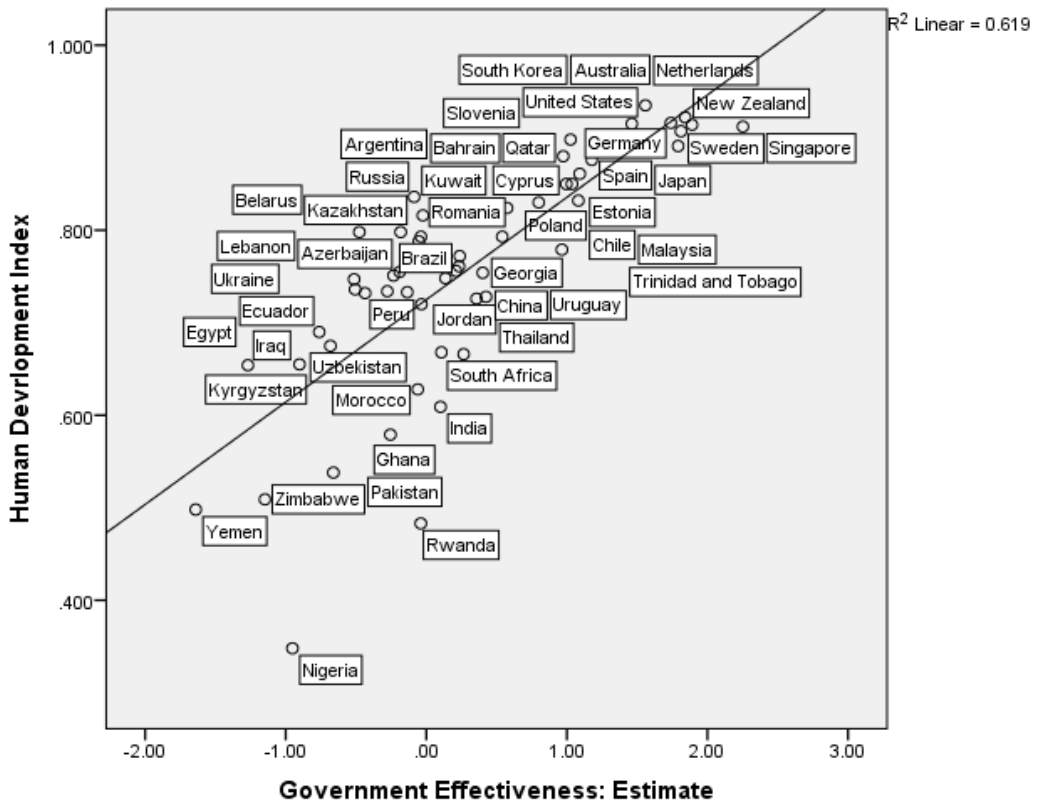

Figure 2. Dependence of the Human Development Index and the indicator of “effectiveness of statehood”.

It can be seen from the figure that there is a rather high positive correlation between the indicators of “state efficiency” and the level of development of human capital, and the linear regression describes the relationship quite well.

As expected, on average, the higher the level of development of institutions, the higher the value of the index of human development. It can also be noticed that, mostly a few countries representing Africa are significantly departing from the main trend shown in the figure (the left lower part of Figure 2). Obviously, if we take a sample without these countries, then the linear regression parameters will greatly improve. It should be noted that all the results of comparative studies of countries are usually very sensitive to sampling.

Behavioral background of people

In the WVS surveys, respondents are asked questions on which they assess the extent of justification for minor violations (lines 3–7 of the table in Appendix 2) on a ten–point scale. For example, to what extent is justified: 1. a trip by public transport without a ticket, 2. applying for government subsidies that you do not fit for, 3. petty theft of property, 4. failure to pay taxes, 5. received bribes in the workplace?

It should be understood that the most of respondents answer such questions “correctly”, which does not mean that in certain circumstances they will not behave differently. But if we assume that in all countries the answers and the estimated assessments on their basis is approximately the same, which is a fully justified assumption, thus the estimates obtained can be useful in a comparative analysis of behavioral assumptions. Given this circumstance, we will use these indicators as proxy variables characterizing the behavioral aspects of people, namely, the tendency to “petty foul tactics”.

There are several reasons why such assessments cannot be included in the empirical models directly, and one of them lies in the bias described above and the need to use these values in comparative studies.

The second reason is that the behavioral assumptions of people have many dimensions and aspects, perhaps even infinitely many, and we have the opportunity to evaluate only a few specific aspects. This limited evaluation affects the quality of the test results of the main hypothesis.

And, finally, thirdly, for the study, we will use the averaged values for each country obtained in the course of individual surveys. That is, we use aggregated data from individual surveys, which can also cause bias in the estimates.

Nevertheless, despite the shortcomings, these estimates serve as a good basis for testing our hypotheses. It should also be noted that proxy variables for assessing the behavioral assumptions of people can be very sensitive to the verbal form of posing the question. Therefore, studies of the robustness of models to change the verbal form of the issue are very important. Nevertheless, in this paper we do not touch on this topic, leaving it for a separate study.

In order to ensure that the use of these indicators does not directly yield results, several regression models were constructed in which these indicators were included as explanatory variables. None of these models led to statistically significant results. These preliminary results showed that individual variables of behavioral assumptions built on the respondents' surveys cannot be good explanatory factors for the welfare models. For such models, it may be important to identify certain similar stereotypes of behavior characteristic of certain groups of countries. At the same time, the number of stereotypes should be quite small, in any case less than the number of countries studied. To achieve this goal, we use cluster analysis⁵³ on variables that characterize the behavioral assumptions of people.

In this book we will use the algorithm of the two-step cluster analysis method implemented in the SPSS package⁵⁴. This algorithm uses both basic methods of cluster analysis: hierarchical and K-means. Detailed information about this method can be found in the documentation of the SPSS package⁵⁵. One advantage of this method is that it automatically determines the optimal number of clusters, which in our case is very important, since previously we do not have any information about the possible number of behavior patterns.

As a result of the cluster analysis it emerged that the most optimal is the division of countries into 3 groups, which are 3 behavior stereotypes. Figure 3 shows the characteristics of these clusters on the basis of indicators of behavioral preferences in the standard form of the SPSS report⁵⁶.

---

⁵³ Brian S. Everitt, Sabine Landau, Morven Leese, Daniel Stahl, Cluster Analysis, 5th ed., 2011.

⁵⁴ Chiu, T., D. Fang, J. Chen, Y. Wang, и C. Jeris. A Robust and Scalable Clustering Algorithm for Mixed Type Attributes in Large Database Environment. B: Proceedings of the seventh ACM SIGKDD international conference on knowledge discovery and data mining. San Francisco, CA: ACM.2001.

⁵⁵ The SPSS Two Step cluster component, Technical report, available at http://www-01.ibm.com/support/knowledgecenter/SSLVMB_21.0.0/com.ibm.spss.statistics.help/alg_twostep.htm.

⁵⁶ In a number of countries, not all questions were asked to the respondents. Therefore, in some studies these countries were considered as “missed data”, in particular, they did not participate in the cluster analysis given here.

Clusters

Cluster	1	2	3
Label			
Size	5.7% (3)	49.1% (26)	45.3% (24)
Inputs	Justifiable: Avoiding a fare on public transport 4.38	Justifiable: Avoiding a fare on public transport 2.92	Justifiable: Avoiding a fare on public transport 1.93
	Justifiable: Cheating on taxes if you have a chance 3.93	Justifiable: Cheating on taxes if you have a chance 2.33	Justifiable: Cheating on taxes if you have a chance 1.76
	Justifiable: Claiming government benefits to which you are not entitled 4.38	Justifiable: Claiming government benefits to which you are not entitled 3.11	Justifiable: Claiming government benefits to which you are not entitled 2.04
	Justifiable: Stealing property 3.24	Justifiable: Stealing property 1.85	Justifiable: Stealing property 1.40
	Justifiable: Someone accepting a bribe in the course of their duties 3.50	Justifiable: Someone accepting a bribe in the course of their duties 2.00	Justifiable: Someone accepting a bribe in the course of their duties 1.50

Figure 3. Characteristics of these clusters on the basis of indicators of behavioral preferences

The two-step method of cluster analysis allows us to determine not only the optimal clustering, but also the importance of the indicators that led to such a partition. The figure shows the average values of the indicators in each cluster and the cluster size. The indicators are sorted by the importance from the top to the bottom.

As can be seen from the figure, it is optimal to split into three clusters. Moreover, the 3rd cluster has the most unacceptable attitude to the “petty foul tactic”, and the 1st cluster has the most tolerant attitude towards it. All the average values of the indicators in the first cluster are greater than in the second. All the average values in the second cluster are greater than in the first. This state of affairs also speaks about the good statistical properties of the obtained separation into clusters.

It should be noted that only three countries were included in the first cluster. In addition, the following interesting regularity should be noted: the most important indicator was the one that suggests the most insignificant violation of all considered, namely, tolerance to “travel in public transport without a ticket”, which once again

speaks in favor of our hypothesis of the need to take into account influence of tolerance to minor violations in the studies of this kind.

Figure 4 shows the dependence of the “Human Development Index” on the effectiveness of public administration on clusters, obtained on the basis of indicators of behavioral preferences. The same ratio was considered in Figure 3 but simultaneously for sampling of all countries.

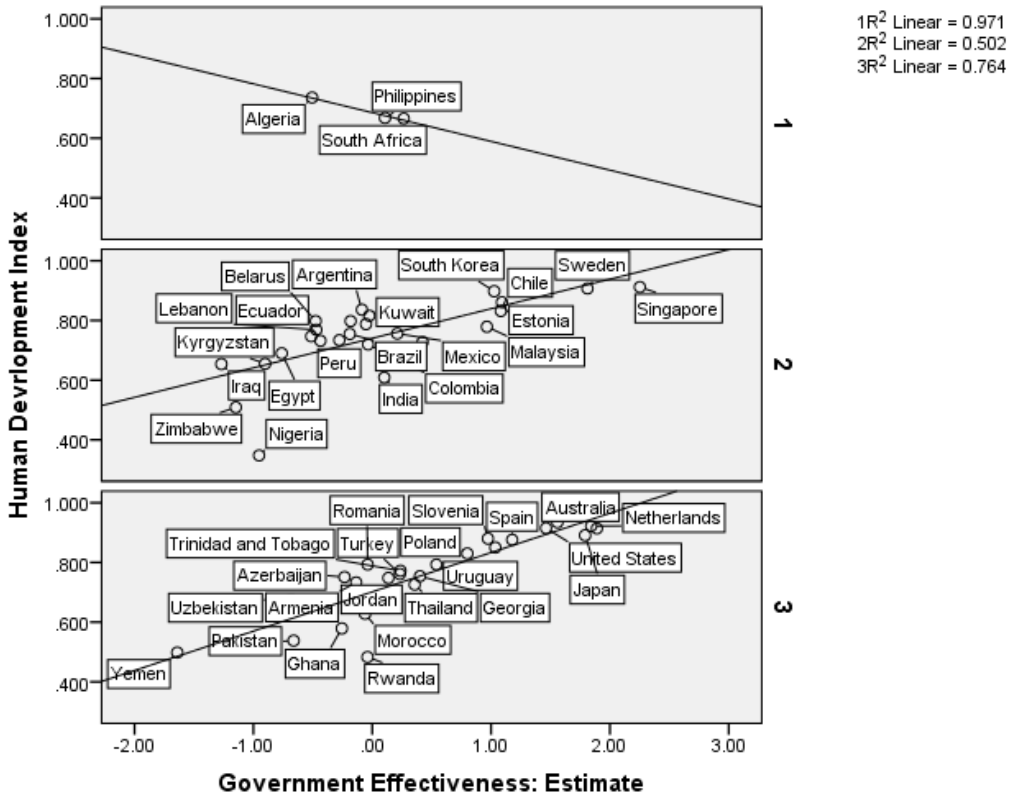

Figure 4. Dependence of the human development index on the effectiveness of public administration on clusters obtained on the basis of indicators of behavioral preferences

As can be seen from this figure, in the second and third cluster, the dependence between the efficiency of public administration and the development of human capital is positive, and in the first cluster with the greatest tolerance to “petty foul tactics”, this dependence is negative.

Thus, behavioral prerequisites have a significant influence on the relationship between the well-being of society and the institutional development of the state. In addition, in a cluster with the most tolerance to “petty foul tactic” this dependence is negative, in the 3rd cluster with the lowest level of tolerance; the positive dependence is expressed stronger than in the second cluster, as can be seen from a comparison of R2 values in these clusters.

Perception of institutions

There are several variables in the WVS database that characterize public perception of formal institutions. Respondents were asked to evaluate the institutions on a four-point scale, where 1 corresponds to the most positive attitude towards the institution, and 4 corresponds to the most negative attitude. We sorted out these studies by countries and calculated the average values of the indicators that were used in this work. In total, we used the following seven indicators:

1. Trust in the army
2. Trust in parliament
3. Trust in the government
4. Trust in the courts
5. Trust in public services
6. Trust in the police
7. Trust in parties

As for the indicators of behavioral prerequisites, there are several reasons for the bias in the values of the perceptions of the institutions based on their estimates. These reasons are discussed in detail in the previous paragraph when presenting indicators of behavioral assumptions. However, in this case, in addition to those already discussed, one more bias factor is added. Indicators of the perception of institutions can be in some sense due to the welfare of the respondent. That is, when asked about the attitude towards a particular state institution, a certain part of the respondents can subconsciously express their attitude to their own level of well-being, especially in the societies with a strongly paternalistic attitude toward the state. We will not discuss this rather interesting phenomenon in this paper. As already noted when discussing the possible bias in assessing behavioral assumptions, it was suggested that in all countries the bias in the estimates is approximately the same

and that, in a comparative analysis of countries, this bias may be ignored, and the estimates themselves carry positive information necessary for research.

As with the indicators of behavioral prerequisites, a preliminary analysis showed that the use of directly indicators of the perception of institutions in models does not give significant results to the statisticians, which most likely means that there are certain stereotypes of perception of institutions that we define with the methods of two-step cluster analysis already mentioned. Figure 5 shows the results of a two-step clinical analysis for the indicators of perception of institutions in the standard form of the SPSS report⁵⁷.

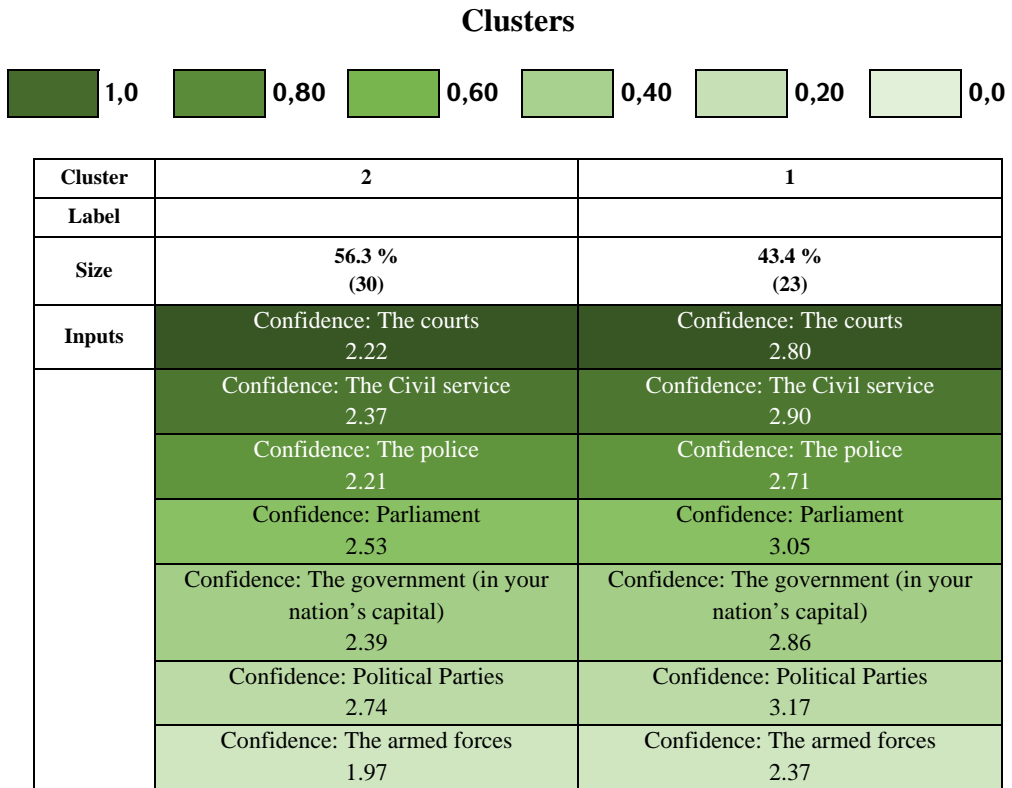

Figure 5. Results of a two-step clinical analysis for indicators of the perception of institutions

⁵⁷ In some countries, not all questions were asked to the respondents. Therefore, in some studies these countries were considered as “missed data”, in particular, they did not participate in the cluster analysis given here.

According to the figure, it was optimal to divide countries into two clusters. This means that there are two average stereotypes of perception of institutions. Conditionally, these two stereotypes can be called a “cluster with a high level of confidence in institutions,” and “a cluster with a low level of confidence in institutions.” As can be seen from the figure, in the second cluster, all indicators of the perception of institutions are of lower importance than in the first, which means that the credibility of institutions in the second cluster is higher than in the first. The fact that all the indicators in the second cluster have values lower than in the first one, indicates good statistical characteristics of the resulting clustering.

Figure 5 shows the relationship between management effectiveness and the level of development of human capital for two clusters obtained for indicators of the perception of institutions.

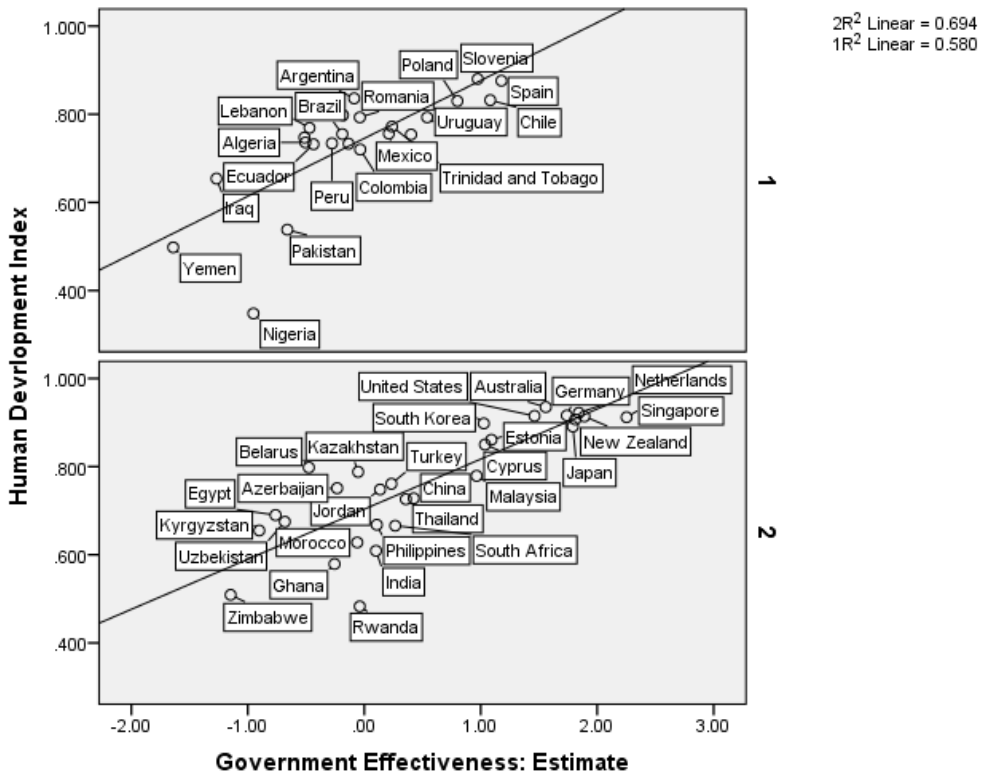

Figure 6. The interdependence between management effectiveness and the level of human capital development for clusters obtained for the indicators of the perception of institutions

As can be seen from this figure, the positive relationship between the two studied quantities is positive in both clusters. However, in the second cluster, according to R2, it is much stronger. This means that in a cluster with higher confidence in institutions, the correlation between the level of development of human capital and the effectiveness of public administration is higher than in a cluster with a low level of confidence in institutions.

Figure 7 shows the same dependence, but already in six different groups that arise when comparing clusters of behavioral assumptions and clusters of perceptions of institutions. Clusters of behavioral prerequisites are on the vertical axis, and clusters of perception of institutions are on the horizontal axis.

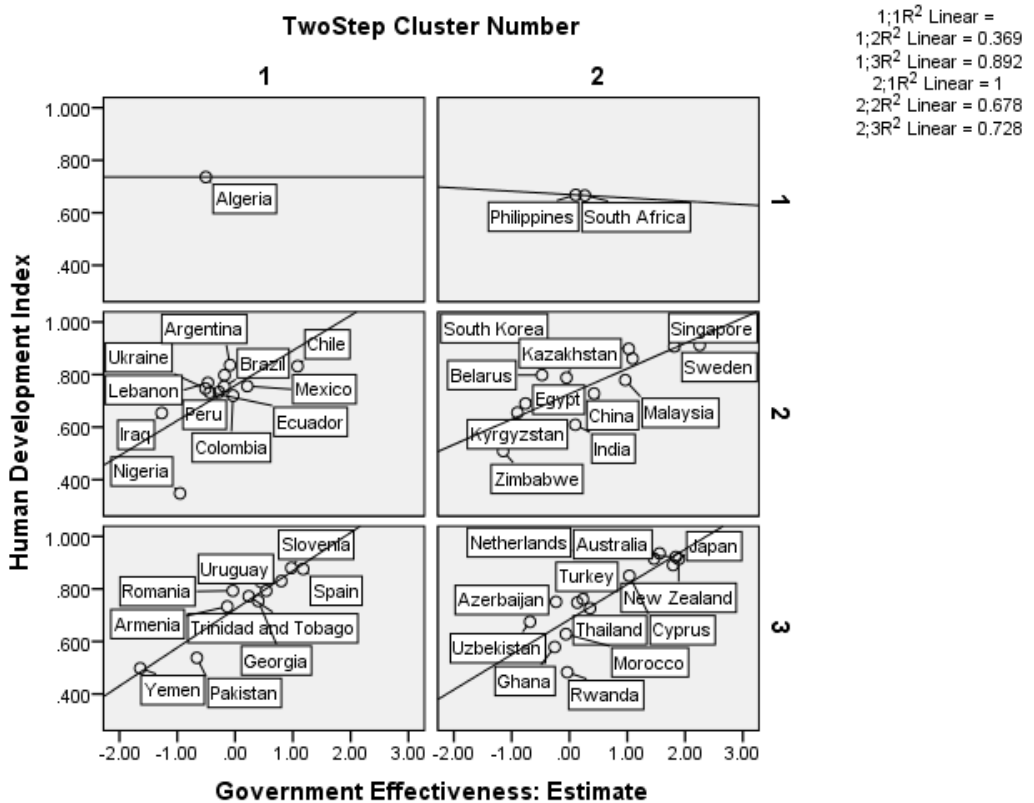

Figure 7. Is the relationship between management effectiveness and the level of development of human capital in the six groups that arise when the clusters of behavioral prerequisites and clusters of perception of institutions are compared

The first line does not contain any useful information, since there are very few observations in it. Comparing the values of R^2 , one can see that in the third line its value is higher than in the second, which can be explained by the already discussed phenomenon of the influence of behavioral presets on the relations between the welfare of countries and the quality of management. However, if we compare the figures in the third line, we can see that the correlation between the human development index and the management efficiency is higher in the left figure, which does not coincide with the previous result, where the correlation between the studied variables was higher in the cluster with a high level of confidence in the institutions. In this case, when clusters of behavioral prerequisites are also taken into account, the relationship between the human capital development index and the efficiency of public administration becomes stronger in a cluster with a low level of confidence in institutions. This situation is most likely due to the peculiarity of the variables that characterize the perception of institutions. These variables can often carry information about how freely respondents can express their attitude towards state institutions of power. Obviously, the lower the level of freedoms, the higher the probability of getting a “right” answer instead of the respondent's real attitude to this or that institution.

The basic model

The impact of management effectiveness on the countries' welfare, examined in the previous paragraphs, showed the importance of indicators such as behavioral assumptions and perceptions of institutions. In addition, it was shown that these variables can be measured. The features of measuring the indicators, which can lead to their bias and ways of overcoming, related problems, are also discussed.

For a more detailed analysis of the impact of these variables on the welfare of countries, it is necessary to build a formal model. Our main hypothesis was the influence on these processes of a general level of constitutionalism. Therefore, the formal model must take into account the variables that characterize constitutionalism. As already noted above, the number of amendments in the constitutions of countries since 1991 has been used to characterize constitutional sustainability. To characterize constitutional traditions, the number of years that have elapsed since the adoption of the constitution are used.

To construct a formal econometric model, we used the usual multidimensional linear regression analysis⁵⁸. The basic model is as follows:

$$HDI = a + b_1WB.WGI.Government + b_2FREvents + b_3NNhistory2 + b_4NNhistory3 + b_5NNhistory4 + b_6Clust.Behav2 + b_7Clust.Behav3 + b_8Cluster.Per.Inst + \varepsilon,$$

where

1. HDI – Human Development Index
2. WB.WGI.Government – Worldwide Government Indicators
3. FREvents– quantity of amendments in the constitutions of the countries beginning from 1991,

$$4. NNhistory2 = \begin{cases} 1 - \text{if the number of the years since adoption of the} \\ \text{constitution is more than 17, but less than 23 years} \\ 0 - \text{in all other cases} \end{cases}$$

$$5. NNhistory3 = \begin{cases} 1 - \text{if the number of years since adoption of constitution} \\ \text{is more than 23, but less than 54 years} \\ 0 - \text{in all other cases} \end{cases}$$

$$6. NNhistory2 = \begin{cases} 1 - \text{if the number of years since adoption of constitution} \\ \text{is more than 54years} \\ 0 - \text{in all other cases} \end{cases}$$

$$7. Clust.Behav2 = \begin{cases} 1 - \text{If the country is in the 2nd cluster, obtained on the} \\ \text{variables of the behavioral prerequisites} \\ 0 - \text{in all other cases} \end{cases}$$

---

⁵⁸ Магнус Я. Р., Катышев П.К., Пересецкий А. А., Эконометрика. Начальный курс: Учеб. — 8-е изд., М.: Дело, 2007.

$$8. \text{ Clust. Behav3} = \begin{cases} 1 - \text{If the country is in the 3rd cluster, obtained on the} \\ \text{variables of the behavioral prerequisites} \\ 0 - \text{in all other cases} \end{cases}$$

$$9. \text{ Cluster. Per. Inst} = \begin{cases} 1 - \text{If the country is in the 2nd cluster, obtained on the} \\ \text{variables of the perception pf institutions} \\ 0 - \text{in all other cases} \end{cases}$$

ε is a random variable having a Gaussian distribution with a mathematical expectation of 0, and a constant variation.

In the model, we use dummy variables for clusters derived from the variables of behavioral assumptions and the perception of institutions. In the case of variable behavioral conditions, the first cluster is the reference cluster, and in the case of variable perception of institutions, the second cluster is the reference cluster.

We use dummy variables in the case of the variable “the number of years since the constitution was adopted.” This variable on our sample has a rather wide range of values from 1 to 225 years. Such a spread of values does not allow assessing effectively its impact on the welfare characteristics of countries. Therefore, we have united the countries into 4 groups, so that each of them contains approximately the same number of countries. Based on these 4 groups, the three dummy variables described above were created. The reference group is a group of countries with the least history of constitutional traditions (up to 17 years).

Table 3 shows the main results obtained with the help of regression analysis. We applied the algorithm of the model specification using the procedure of step-by-step removal of variables. Detailed results of the regression analysis in the SPSS format are given in *Annex 3*.

Table 3. Result of regression analysis for the main model

Variables	Rate	Standard error	t	Relevance
Constant	0.676	0.022	31.07	0.000
Government Effectiveness: Estimate	0.127	0.013	10.098	0.000
Perception of State Institutions	0.043	0.023	1.836	0.073
NNhistory2	0.062	0.026	2.373	0.022
NNhistory3	0.043	0.025	1.682	0.099
Constitutional Events per year since 1991	-0.099	0.046	-2.123	0.039
Clust_Behav_3	0.045	0.022	2.039	0.047

As a result of using the step-by-step method of selecting variables from the final model, the variables NNhistory4 and Clust_Behav_3 were excluded. Tests were conducted for multicollinearity, heteroscedasticity, and the normality of the regression residues. The obtained results indicate that all the conditions of the Gauss–Markov theorem for the conventional regression model are performed quite well, and that the resulting final model adequately describes the interrelations studied.

Especially important is the verification of the explanatory variables for multicollinearity, since there is a theoretical possibility of interconnection between them. However, the results of the multicollinear study presented in *Annex 4* testify that such a problem does not exist in the presented basic model.

Table 3 shows that the effectiveness of public administration has the greatest impact on the welfare of countries. In the previous paragraphs of this article, we have already seen this relationship. The basic regression model once again confirmed this pattern. All other results obtained with the help of the basic model can be considered as quite unexpected. Variables of behavioral assumptions, perceptions of institutions, constitutional traditions and constitutional sustainability turned out to be statistically significant in the welfare model of countries, almost completely confirming our main hypothesis. The following regularities were found:

1. The dummy variables of the second cluster, formed on the basis of behavioral variables, turned out to be statistically insignificant, and the dummy variable for the third cluster turned out to be significant and has a positive effect

on the human development index. Let us recall that the first cluster, formed on the variables of behavioral prerequisites, was characterized by the greatest tolerance to “petty foul tactics” and it has served as standard for the basic regression model. Countries in the third cluster, which was characterized by the least tolerance to “petty foul tactics,” on average have a human development index 0.045 higher than for the countries of the first cluster. The index of human development in the countries of the second cluster, characterized by an average level of tolerance to the “petty foul tactics” statistically is significantly different from the level of the human development index of the first cluster.

Thus, in order for behavioral aspects to have an impact on the welfare of countries, they must have a markedly low tolerance to the “petty foul tactics”.

1. The coefficient of the dummy variable of the second cluster, formed on the basis of the variables of the perception of institutions, turned out to be statistically significant and has a positive sign. This means that countries with higher confidence in formal institutions have on average a higher value of the human development index.

2. The most interesting results were obtained using variables characterizing constitutional stability and constitutional traditions.

Variable “Frequency of changes in the basic law of the country” was statistically significant and has a negative value. This means that the more changes are made to the constitution, the lower the level of the human development index is in the average. Thus, constitutional sustainability is the most important prerequisite for the welfare of countries.

3. The dummy variable of the 4th group, formed on the basis of the variable number of years since the adoption of the constitution, proved to be statistically insignificant. The dummy variables of the 2nd and 3rd groups turned out to be statistically significant and have a positive sign. Let us recall that the groups with a high number have a longer history of constitutional traditions (see description of the changes in the basic model), and also that the first group with the lowest value of the number of years from the adoption of the constitution is the reference one.

Thus, the results obtained show that the constitutional traditions have a positive impact on the index of human development. However, there is a certain threshold, from which the impact of this variable on the welfare of countries is no longer significant. This is evidenced by the insignificance of the dummy variable for the fourth cluster, as well as the fact that the coefficient value for the dummy variable of the third cluster turned out to be lower than the coefficient for the variable of the second cluster.

It must be remembered that the analysis can be very sensitive to the sample of countries. Unfortunately, databases do not allow operating with a wider sample of countries. Nevertheless, we conducted our model in smaller random samples from our main model and compared the results. The main regularities practically did not change.

Conclusion

Welfare of countries is determined by a variety of factors such as geographical location, climate, natural and human resources, religion, historically established relationships with neighboring countries, historically conditioned by the chosen political path, etc. Acemoglu and Robinson⁵⁹ proved that not always these factors alone are decisive in explaining the level of welfare of countries. They showed that the prosperity and decline of countries are due at least to the quality and consistency of formal political and economic institutions.

In this book, with the help of empirical analysis we have shown that this statement proved to be accurate. However, we also showed that the behavioral prerequisites of people, the perception of institutions, constitutional traditions and constitutional stability can be important.

We used proxy variables to measure constitutional sustainability and constitutional traditions. We assessed constitutional sustainability with the help of the variable “number of the changes made to the basic law since 1991.” and constitutional traditions with the help of the variable “the number of years since the constitution was adopted.” We proceed from the assumption that any amendments in the constitutions are due to the certain political, economic or social events. The change itself can bring sustainability to the society in the future. At the same time, any change in the basic law presupposes more or less profound changes in the functioning of institutions of public administration and the adaptation of social relations to these changes. It is this circumstance that can be explained by the inverse relationship found between us in the empirical model between the variable number of changes in the constitution and the variable index of human development. At the same time, this study has shown how important the possibility of an accurate measurement of such concepts as the level of constitutionalism, constitutional values, constitutional stability, etc is in the empirical studies of the institutional economy. We proposed the methodology for measuring the

---

⁵⁹ Acemoglu, Daron, and James A Robinson, *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. 1st Ed. New York, 2012.

constitutional sustainability⁶⁰, which, when applied to the indicators proposed by G.G. Harutyunyan⁶¹, can solve this problem. We assume to continue the research in this direction.

We also found that there is a positive relationship between the number of years since the adoption of the new constitution and the welfare of countries. At the same time, we found out that there is a certain threshold that can be different for different countries (on the sample studied in this article, it averaged about 22 years), after which the positive impact of the longitude of the adoption of the constitution is practically leveled. It should be noted here that the reasons for adopting the new constitutions can be different. The effect, which we are talking about now, is most likely due to the cases when the adoption of a new constitution is a consequence of certain cataclysms, leading to the complete or partial destruction of the institutions of state power. Adoption of the new constitutions as a result of which the continuity of the institutions of state power is preserved in our study and for our purposes falls within the notion of “changes in the fundamental law”.

Speaking about such concepts as “constitutional sustainability” and “constitutional traditions”, it is necessary to note the countries with transitional economy. These countries by definition are in a situation where constitutional amendments are necessary, and they are the basis of most transitional processes. Formation of the new institutions in these countries and their transformation depending on the changing situation are of a vital necessity. Therefore, the formation of a constitutional culture in these countries requires a certain amount of time. Nevertheless, this study has shown that the formation of a sustainable constitutional system is a necessary condition for the development of countries, including transitional ones. Those transitional countries that sooner will be able to form a sustainable constitutional system have more chances for a long-term economic growth.

---

⁶⁰ Harutyunyan G. G., Sargsyan H. L., Gevorgyan R. A., Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies, *Journal of Advanced Research in Law and Economics (JARLE)*, Volume VIII, Issue 4(26), Summer 2017, pp. 1126–1135.

⁶¹ Harutyunyan G., Main components of systematic constitutional monitoring, *Constitution Justice*, Number 4(74), 2016, pp 7–35.

The second important aspect of our study is the impact of behavioral assumptions and the perception of institutions on the welfare of countries. And in this case the possibility of a more accurate measurement of these concepts is also an important problem. We used for their “measurement” the WVS database and obtained that the variables of the behavioral assumptions and the variables of the perception of institutions are statistically significant.

It turned out that there are certain stereotypes of behavior and perception of institutions in the sample of countries studied, and that these stereotypes are one of the determining factors for explaining the welfare of countries. Adherence to “petty foul tactics” and a low level of perception of institutions adversely affect the index of human development. This study, together with the importance of these variables to explain the welfare of countries, also revealed the problem of the possibility of measuring such concepts.

In the new institutional economy, there is the concept of opportunistic behavior⁶², where the agents pursue personal interests reaching to self interest seeking with guile. “Petty foul tactics” described in this paper is one of the manifestations of opportunistic behavior. Another possible manifestation of such a behavior may be the “tactics of selective or relative implementation of laws”, when a person is sure that, based on the current situation, s/he him/herself can decide whether or not to comply with the rule of law. An example of such a situation is driving through the red light at a completely empty intersection. The study of the influence of such tactics on the welfare of countries is not possible due to the lack of specialized databases. For example, in the WVS database, variables that could be used to describe this and other behavioral preferences were not found.

One of the important prerequisites for the development of empirical research in the field of constitutional and institutional economies is the creation of specialized databases.

Thus, the main hypothesis formulated in this paper is almost completely confirmed. Constitutional culture and behavioral aspects, along with institutional development, are the main factors of the welfare of countries.

---

⁶² Oliver E. Williamson, “Opportunism and its critics”, in: *Managerial and decision economics*, Vol. 14, 1993, p. 97.

References

1. *Harutyunyan G.*, Constitutional Culture: The Lessons of the History and the Challenges of the Time, republished with additions, Yerevan, 2016.
2. *Harutyunyan G.*, Main components of systematic constitutional monitoring, *Constitution Justice*, Number 4(74), 2016.
3. *Harutyunyan G. G., Sargsyan H. L., Gevorgyan R. A.*, Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies, *Journal of Advanced Research in Law and Economics (JARLE)*, Volume VIII, Issue 4(26), Summer 2017.
4. *North, D. C.* Institutions, Institutional Change, and Economic Performance. Cambridge University Press, New York. 1990.
5. *Аузан А. А.*, Экономика всего. Как институты определяют нашу жизнь. ООО «Манн, Иванов и Фербер», М., 2014.
6. Gigerenzer, Gerd; Selten, Reinhard, *Bounded Rationality: The Adaptive Toolbox*. MIT Press, 2002.
7. *Oliver E. Williamson*, “Opportunism and its critics”, in: *Managerial and decision economics*, Vol. 14, 1993.
8. *Elkins, Zachary, Tom Ginsburg, and James Melton*. “Characteristics of National Constitutions, Version 2.0.” *Comparative Constitutions Project*. Last modified: April 18, 2014.
9. *Gabriel L. Negrett*, The Durability of Constitutions in Changing Environments: Explaining Constitutional Replacements in Latin America, The Hellen Kellogg Institute for Institutional Study, Working Paper # 350, August 2008.
10. *Brian S. Everitt, Sabine Landau, Morven Leese, Daniel Stahl*, *Cluster Analysis*, 5th ed., 2011.
11. *Chiu, T., D. Fang, J. Chen, Y. Wang, и C. Jeris*. A Robust and Scalable Clustering Algorithm for Mixed Type Attributes in Large Database Environment. B: Proceedings of the seventh ACM SIGKDD international conference on knowledge discovery and data mining. San Francisco, CA: ACM. 2001.
12. The SPSS Two Step cluster component, Technical report, available at http://www-01.ibm.com/support/knowledgecenter/SSLVMB_21.0.0/com.ibm.spss.statistics.help/alg_twostep.htm.
13. *Магнус Я. Р., Катышев П. К., Пересецкий А. А.*, Эконометрика. Начальный курс: Учеб. — 8-е изд., М.: Дело, 2007.
14. *Acemoglu, Daron, and James A Robinson*, *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. 1st ed. New York, 2012.
15. *Acemoglu, Daron, and James A Robinson*, Persistence of Power, Elites, and Institutions, *American Economic Review* 2008, 98:1, 267–293.
<http://www.aeaweb.org/articles.php?doi=10.1257/aer.98.1.267>.
16. *Persson, T. and Tabellini, G.* The Economic Effects of Constitutions. Cambridge, MA: MIT Press, 2003.

Annex 1

Algeria	Iraq	Russia
Argentina	Japan	Rwanda
Armenia	Jordan	Singapore
Australia	Kazakhstan	Slovenia
Azerbaijan	Kuwait	South Africa
Bahrain	Kyrgyzstan	South Korea
Belarus	Lebanon	Spain
Brazil	Malaysia	Sweden
Chile	Mexico	Taiwan
China	Morocco	Thailand
Colombia	Netherlands	Trinidad and Tobago
Cyprus	New Zealand	Turkey
Ecuador	Nigeria	Ukraine
Egypt	Pakistan	United States
Estonia	Peru	Uruguay
Georgia	Philippines	Uzbekistan
Germany	Poland	Yemen
Ghana	Qatar	Zimbabwe
India	Romania	

Annex 2

N	title	Title in English	Abreviated title	Data-base	Mini-mum	Maxi-mum	Average value	Stand-ard deviation
1	Number of years of existence of the constitutional system	Number of years constitutional system started	History_constitution	CCP	1	225	40.8	44.8
2	The average value of constitutional events in the year since 1991.	Constitutional Events per year since 1991	FRevents	CCP	0	0.96	0.268	0.236
3		Justifiable: Avoiding a fare on public transport	V198_Claim_benef	WVS	1.39	4.40	2.5213	.77743
4		Justifiable: Claiming government benefits to which you are not entitled	V199_fare_transp	WVS	1.34	4.51	2.6778	.80793
5		Justifiable: Stealing property	V200_Steal_proper	WVS	1.14	4.09	1.7188	.52956
6		Justifiable: Cheating on taxes if you have a chance	V201_Cheat_tax	WVS	1.27	4.12	2.1619	.62731
7		Justifiable: Someone accepting a bribe in the course of their duties	V2002_bribe	WVS	1.19	4.14	1.8497	.57542
8		Do you think most people would try to take advantage of you if they got a chance, or would they try to be fair?	V56_try_advantage	WVS	3.80	7.57	5.7557	.71758
9		Schwartz: It is important to this person to always behave properly; to avoid doing anything people would say is wrong	V77_avoid_doing_wrong	WVS	1.69	3.80	2.5410	.42306

10		Confidence: The armed forces	V109_Arm_Forces	WVS	0.00	2.95	2.0889	.54038
11		Confidence: The police	V113_Police	WVS	1.28	3.21	2.3948	.38298
12		Confidence: The courts	V114_Courts	WVS	1.41	3.22	2.4351	.39370
13		Confidence: The government (in your nation's capital)	V115_Government	WVS	1.27	3.31	2.5574	.40104
14		Confidence: Political Parties	V116_Parties	WVS	1.70	3.47	2.9269	.37007
15		Confidence: Parliament	V117_Parliament	WVS	1.41	3.37	2.7194	.43091
16		Confidence: The Civil service	V118_Civil_Service	WVS	1.50	3.30	2.5878	.37010
17		Control of Corruption: Estimate	WB_WGI_Corruption	WGI	-1.45	2.29	.0968	1.01673
18		Government Effectiveness: Estimate	WB_WGI_Government	WGI	-1.64	2.25	.2939	.89741
19		Political Stability and Absence of Violence/Terrorism: Estimate	WB_WGI_Polit_Stability	WGI	-2.63	1.49	-.2628	.98864
20		Regulatory Quality: Estimate	WB_WGI_Regulat_Quality	WGI	-1.69	2.26	.2560	.96923
21		Rule of Law: Estimate	WB_WGI_Rule_Law	WGI	-1.46	2.04	.1552	.97959
22		Voice and Accountability: Estimate	WB_WGI_Accountability	WGI	-1.90	1.60	-.0497	.97405
23		Human Development Index	HDI	WGI	.348	.935	.75520	.125571

Annex 3

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.852 ^a	.726	.675	.071793
2	.851 ^b	.724	.680	.071280
3	.842 ^c	.709	.671	.072306

a. Predictors: (Constant), Clust_Behav_2, NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

b. Predictors: (Constant), NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

c. Predictors: (Constant), Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	
	B	Std. Error	Beta			
1	(Constant)	.625	.051		12.224	.000
	Government Effectiveness: Estimate	.112	.016	.798	7.138	.000
	Perception of State Institutions	.040	.024	.161	1.712	.094
	NNhistory2	.089	.031	.300	2.884	.006
	NNhistory3	.076	.033	.282	2.341	.024
	NNhistory4	.058	.037	.201	1.554	.128
	Constitutional Events per year since 1991	-.093	.046	-.173	-2.000	.052
	Clust_Behav_3	.065	.046	.261	1.408	.166
	Clust_Behav_2	.028	.046	.113	.611	.545
	(Constant)	.652	.027		24.538	.000
2	Government Effectiveness: Estimate	.113	.015	.811	7.432	.000
	Perception of State Institutions	.043	.023	.171	1.864	.069
	NNhistory2	.086	.030	.291	2.846	.007
	NNhistory3	.071	.031	.264	2.277	.028
	NNhistory4	.056	.037	.194	1.518	.136
	Constitutional Events per year since 1991	-.095	.046	-.177	-2.068	.045
	Clust_Behav_3	.040	.022	.161	1.851	.071
3	(Constant)	.676	.022		31.070	.000
	Government Effectiveness: Estimate	.127	.013	.908	10.098	.000
	Perception of State Institutions	.043	.023	.171	1.836	.073
	NNhistory2	.062	.026	.210	2.373	.022
	NNhistory3	.043	.025	.158	1.682	.099
	Constitutional Events per year since 1991	-.099	.046	-.184	-2.123	.039
	Clust_Behav_3	.045	.022	.179	2.039	.047

a. Dependent Variable: Human Development Index

Variables Entered/Removed^a

Model	Variables Entered	Variables Removed	Method
1	Clust_Behav_2, NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3 ^b		Enter
2		Clust_Behav_2	Backward (criterion: Probability of F-to-remove >= .100).
3		NNhistory4	Backward (criterion: Probability of F-to-remove >= .100).

a. Dependent Variable: Human Development Index

b. All requested variables entered.

ANOVA^a

	Model	Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	.588	8	.073	14.250	.000 ^b
	Residual	.222	43	.005		
	Total	.809	51			
2	Regression	.586	7	.084	16.467	.000 ^c
	Residual	.224	44	.005		
	Total	.809	51			
3	Regression	.574	6	.096	18.297	.000 ^d
	Residual	.235	45	.005		
	Total	.809	51			

a. Dependent Variable: Human Development Index

b. Predictors: (Constant), Clust_Behav_2, NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

c. Predictors: (Constant), NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

d. Predictors: (Constant), Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

Excluded Variables^a

Model	Beta In	T	Sig.	Partial Correlation	Collinearity Statistics	
					Tolerance	
2	Clust_Behav_2	.113 ^b	.611	.545	.093	.187
3	Clust_Behav_2	.088 ^c	.473	.639	.071	.188
	NNhistory4	.194 ^c	1.518	.136	.223	.383

a. Dependent Variable: Human Devrlopment Index

b. Predictors in the Model: (Constant), NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

c. Predictors in the Model: (Constant), Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

Annex 4

	Collinearity Statistics	
	Tolerance	VIF
Government Effectiveness: Estimate	.799	1.251
Clust_Behav_3	.841	1.190
NNhistory2	.823	1.216
NNhistory3	.728	1.373
Perception of State Institutions	.746	1.340
Constitutional Events per year since 1991	.858	1.166

Annex 5

Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies

Gagik HARUTYUNYAN

The Constitutional Court of Republic of Armenia, Republic of Armenia

armlaw@concourt.am

Hayk SARGSYAN

Yerevan State University, Republic of Armenia

sargsyan.y-su@gmail.com

Ruben GEVORGYAN

Yerevan State University, Republic of Armenia

ruben_gevorgyan@yahoo.com

Suggested Citation:

Harutyunyan, G., Sargsyan, H., and Gevorgyan, R. 2017. Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, Volume VIII, Summer, 4(26): 1126 – 1135. DOI: 10.14505/jarle.v8.4(26).10. Available from: <http://journals.aserspublishing.eu/jarle/index>

Article's History:

Received July, 2017; *Revised* September, 2017; *Published* September, 2017. Copyright © 2017, by ASERS® Publishing. All rights reserved.

Abstract:

This work proposes a methodology for a comparative analysis of the level of constitutionalism and a methodology based on it for constitutional diagnosis and monitoring. This technique is particularly useful for studying the level of constitutionalism in transition countries. It has succeeded in classifying countries by level of constitutionalism and determining their cluster-forming factors.

Keywords: *transition countries; constitutional economy; constitutionalism; cluster analysis; factor analysis; discrete analysis.*

Introduction

The key tasks of systemic constitutional monitoring are to propose adequate methodological solutions. In view of the different approaches available in international practice, the authors offer new solutions to the problems. This will provide an opportunity not only to solve the problem of constitutional diagnosis, but also to manage the process of overcoming the constitutional deficit in the country.

The researches of the new institutional school economists have demonstrated the importance of the impact of the effective functioning of institutions on economic growth. The most important formal institution in most countries is the Constitution. However, the impact of the Constitution on the economic and social development of society is not limited to the adoption of a written document, but is much more multilateral and deeper. That's exactly what evolved the constitutional economy as a new branch of the institutionalism paradigm. The constitutional economy has become one of the most growing areas of the economy in recent decades.

The study of T. Persson and G. Tabellini (2003) made the greatest contribution to the development of a positive constitutional economy. The main result of their research was the realization that the constitutional rules, in particular the forms of government (parliamentary or presidential) and the rules of the electoral process have an important impact on the level of government expenditure of the countries studied. Previously, R. Hall and C.I. Jones (1999) had shown that the constitutional rules played a significant role in the development of economic institutions and largely predetermined the social infrastructure of countries. In recent years, many studies, that have reviewed the impact of constitutional rules on the economic development of countries, have been conducted. In particular, the influence of the electoral rules was considered in the works of D. Austen-Smith (2000), A. Lizzeri and N. Persico (2001), the influence of vertical separation of powers or forms of federal Government was considered in the work of L. Blume and S. Voigt (2008), the

effect of the basic rights was considered in the work of D. Farber (2002). A sufficiently detailed and in-depth review of the research on the positive constitutional economy over the last decade and its prospects for development can be found in the work of S. Voigt (2011).

Another important area (within the research on the constitutional economy) is the classification and comparative analysis of countries in terms of the level of balance and compliance with constitutional norms. The level of compliance with constitutional rules predetermines the nature and contents of the economic and social development society institutions. Later in this article, we will refer to the term 'level of constitutionalism'.

It's quite difficult to determine the level of the constitutionalism, as it is necessary to define the measured indicators by which countries are classified. For the first time, the task of classifying countries by level constitutionalism was considered in book of G. Harutyunyan and A. Mavchich (1999), where they have introduced the concept of integral level constitutionalism. The importance of such research is that they can be closely linked to the very practical problem of constitutional monitoring and constitutional diagnosis. These concepts are very precisely defined in the work of G. Harutyunyan (2016b): 'Constitutional monitoring' is the means and the possibility of guaranteeing the constitutional balance in the dynamics of overcoming the constitutionalism deficit and the stable and dynamic development on the basis of constitutional diagnosis. 'Constitutional diagnosis', in turn, includes the instrument and process of assessing the constitutionalism in society, disclosing the relevance of real social relations to the constitutionally enshrined values, principles and norms.

A positive constitutional economy considers the impact of constitutional rules on the economy. This approach implies some inertia, when a change in rules requires some time for adaptation and impact on economic processes. Transition countries are characterized not only by a rapid change in the economic situation, but also by frequent changes in the constitutional rules. According to the (Elkins, Ginsburg and Melton, 2014) *Comparative Constitutions project* database, between 1991 and 2013, there were 157 constitutional changes in transition economies, with 35 new constitutions and 117 amendments and additions. On this basis, the approach of a positive

constitutional economy for the transition countries is proving to be ineffective, as new rule changes usually occur before the end of the adaptation period of the earlier regulations. This is why, for transition countries, classification and comparison tasks in relation to the use of monitoring and diagnostic techniques have resulted in more meaningful practical results.

This work focuses on how to conduct constitutional monitoring and diagnosis using clustering, factoring and discrete analysis. The possibility of using the cluster analysis for constitutional diagnosis has been described in the works of H. Sargsyan, R. Gevorgyan and N. Kochinyan (2016). The possibility of combining the methods of cluster and discrete analysis for constitutional monitoring was proposed in the work of H. Sargsyan (2016).

It was noted that, in today's context, the choice of effective economic policies depends largely on the disclosure of the constitutionalism deficit (the measure of the gap), its composition and structure, the multiplicative effects and the mechanisms for transforming its impact on the economy. The theoretical and methodological basis for the implementation of the above issues is the constitutional economy. Subsequently, we:

- describe the data on which a comparative analysis can be based,
- describe the methodology for conducting constitutional diagnostics,
- apply the proposed methodology to the example of transition countries,
- make conclusions and recommendations for further research.

1. Data declaration

The proposed method of comparative analysis uses three sets of indicators from which the level of constitutionalism can be calculated: characteristics of the legal state, the characteristics of democratic development and socio-economic indicators. It is these groups of indicators that have been used in the literature on the constitutional economy (Harutyunyan 2011). It was noted that, in order to determine the level of constitutionalism, it was necessary to assess the degree of compliance and implementation of constitutional norms. With the exception of the socio-economic indicators group, the factors in the other two groups are, in a sense, subjective. Regardless of whether these factors have been assessed, either through interviews or through expert assessments,

such a situation results in the fact that these estimates may often be distorted by the methods used to collect and process information (and sometimes also for the reasons of policy and other authors' preferences). For the possible more objective estimation, it is necessary to use indicators obtained from different sources using different methods. The more sources and indicators are used, the more accurate the results will be.

The multiple method of estimating the constitutionalism indicator, described in the next part of the article, allows to use a relatively large number of indicators and sources. At the same time, you should consider that the number of the indicators is limited by the size of the sample. This part shows only the data that will be used in this article. Several sources of information, such as databases, were our reviews for research:

- ✓ World Bank World Development Indicators (World Bank Open Data).
- ✓ Freedom House for the transitional economies of Nations in Transition (2014).
- ✓ Freedom House Freedom in the World (2014). Quality indicators of the management of World Governance Indicators.
- ✓ Transparency International, Corruption Perception Index.
- ✓ United Nations development programmes, Human Development Index. Heritage Foundation Index of Economic Freedom (2014).

We use data from 29 transition countries for 2014 to conduct the study. As the sample is rather small, we already at the preliminary stage select for one variable that describes a particular component of the socio– economic, democratic and institutional characteristics of countries. For example, corruption indicators can be found in more than three databases mentioned above: Freedom House, World Governance Indicators and Transparency International.

The selection of indicators is based on the following criteria: 1) Specialization of sources of information, 2) use of the largest number of sources of information to avoid biased estimates. In the example of the corruption indicator, we choose Transparency International, which is a specialized organization dealing with corruption assessment, and in addition, data of

Freedom House and World Governance Indicators are used by us to evaluate other characteristics. This approach allows us to take advantage of all three sources of information, and the level of corruption is measured by means of a specialized indicator. It should be noted that at this stage it is necessary to conduct a correlative analysis and to select a variable from a set of characteristics that have high correlation coefficient values. In particular, the correlation coefficient among all three corruption indicators in the sample exceeds the 0.9. This approach ensures that, without losing information, we are reducing the number of variables being investigated, which makes it possible to conduct further research in a small sample of countries.

- ✓ Here are all variables, we have chosen to conduct the research: Electoral Process FHNT, Civil Society FHNT, Independent Media FHNT, Government Effectiveness WGI, Political Stability No Violence WGI, Regulatory Quality WGI, Rule of Law WGI, Voice and Accountability WGI, Political Pluralism and Participation FHFV, Freedom of Expression and Belief FHFV, Associational and Organizational Rights FHFV, Personal Autonomy and Individual Rights FHFV, Corruption Perception Index TI, GINI index WBWDI, Poverty headcount ratio at national poverty lines (% of population) WBWDI, Property Right HI, Human Development Indicator UNDP.

2. Methodology of constitutional diagnosis

To determine the level of constitutionalism in this work, a multilevel approach is proposed, consisting of the following steps:

- Preliminary step (described in the previous section)
- Determining the integral level of constitutional sustainability;
- Identify latent factors or the most important variables that characterize the level of constitutionalism. This reduces the number of explanation variables for further research;
- The splitting of countries into relatively homogeneous clusters and the study of critical characteristics from that perspective;
- Research within each cluster to identify the most important characteristics within clusters and the most common countries.

The conduct of a comprehensive study of the named phases, at some

intervals, formulates a unified methodology for constitutional diagnosis based on a comparative analysis of countries. The methodology allows, inter alia, monitoring changes in the integral level of constitutional sustainability for a country, to understand the changes in the situation of countries in clusters, to determine the change in the most important indicators responsible for division countries into clusters, as well as the most important indicators within clusters.

It should be noted that this approach would be better name a comparative analysis of the level of constitutionalism, as the resulting for an individual country make sense only in comparison with other sample countries. In this sense, an adequate sample of countries is important for the application of this method. Countries with economies in transition, which have gone very similar with the constitutional reforms in recent decades, are a fairly homogeneous sample for comparative analysis. At the same time, the need for a homogeneous sample results in the fact that it is rather small. This circumstance imposes some limitations that are taken into account in the proposed approach. In particular, in the preliminary and first stages of the method, if possible, the number of explanatory variables is reduced in such a way as ‘not to lose’ important information. Next, in the description of the factor analysis method used in this work, we will revisit this topic.

2.1 Integral level of constitutional sustainability

In the work of G. Harutyunyan (2016a) an integral measure of constitutionality was proposed as an instrument of constitutional diagnosis, calculated as follows:

$$U_i = \sum_{j=1}^m \left[\frac{(x_{ij} - x_j^{(s)})}{\sigma(x_j)} \prod_{\substack{\beta=1 \\ \beta \neq j}}^m (1 - \gamma_{\beta j}) \right]$$

where: the U_i is the integral level of constitutional sustainability; x_{ij} – characteristic of the j -indicator of i -country group; $x_j^{(s)}$ – characteristic of the reference indicator (mean value, median, etc.); $\gamma_{\beta j}$ – coefficients of pair correlation; σx_j – Variation of x_j indicator.

This analysis makes sense to use only those indicators that have a

reasonably high correlation level. The use of low correlation indicators results in an unreasonably high unit weight of the indicator in the integral measure. The elimination of possible distortion would necessitate the development of other instruments proposed later in the article. When calculating the integrated index for transition countries, we will use a much– correlated index to avoid biased estimates.

2.2 Factorial analysis

The purpose of the factor analysis is to reduce the number of explanatory variables with the minimum possible loss of initial information. However, the higher the correlation between the source data, the more adequate the results will be. In this article (Gorsuch 1983), we will use the main component analysis by selecting not all components, but only those that have the greatest impact on variance. To determine the most influential component, use the concept of ‘Communality’. The notion of community is very important in situations where a small sample is being investigated. In the most general case, a sufficiently large sample is needed to produce satisfactory estimates through factor analysis. In our case, the sample consists of 29 transition economies. In such cases, satisfactory results can be obtained when the average value of a community is sufficiently large (MacCallum *et al.* 2001). In our study, to get a high average community value, we first do a correlative analysis of the variables included in the study at the preliminary stage (Hogarty *et al.* 2005). Those variables that have a low correlation coefficient value with the rest of the variables are used as separate variables in further analysis.

We will use the Kaiser criterion to determine the number of factors. Only those factors whose values are greater than 1 are selected. We use the axes rotation method of the ‘quartimax’ to carry out a factor analysis. The resulting factor structure evaluates the factor value estimates for each object (in our case for each country), which are then used in a clustered and discrete analysis.

The method used to evaluate factor value estimates obtained from factor analysis in the cluster analysis in the literature is sometimes referred to as tandem analysis (Elder 1999). Some authors (Arabie and Hubert 1994) point to the drawbacks of this approach, in particular because of the loss of some

information that would be taken into account in the direct use of the clustered analysis. However, most researches point out that the use of tandem analysis proves to be very useful and reasonable, at least from a practical point of view (Fiedler and McDonald 1993).

2.3 Clustered analysis

There are two basic methods of cluster analysis – a hierarchical method and a k-means clustering (Everitt *et al.* 2011). In this article, we will use the algorithm of the two-step method in the clustered analysis implemented in the SPSS (Chiu *et al.* 2001) package. This cluster analysis algorithm uses both basic methods. For more information about this method, see the documentation in the SPSS (The SPSS Two Step cluster component, 2001) package.

The two-step method of cluster analysis is to identify not only the best partitioning, but also to identify the most important factors that determine this optimal split, and to explore the characteristics of the split. To conduct a clustered analysis, we use the Euclidean distance. When you combine the i and the j classes into k class, the distance between the new class k and any other h class is recalculated according to the following formula:

$$d_{hk} = \left(\frac{n_i}{n_k}\right)d_{hi} + \left(\frac{n_j}{n_k}\right)d_{hj}$$

where: n_i , n_j , n_k are the numbers of objects in classes i , j , k , respectively.

The distances between the other classes remain unchanged. The ratio of the average intracluster distance to the intercluster distance is taken as an assessment of the relationship:

$$\pi = \frac{a_i + a_j}{2b_{ij}}$$

where: a_i and a_j are the average intracluster distances of i and j classes; b_{ij} is the average intercluster distance between the same classes.

2.4 Discrete analysis

The next step in assessing the different parameters of constitutionality involves the application of discrete modeling techniques. Discrete analysis techniques are widely used in different areas of science and technology for the

classification and recognition of images (Zhuravlev 1978). We use these techniques to examine the patterns and diagnostics of constitutional development processes. In general, it is assumed that n objects and m features that characterize these objects are sometimes said to be set to the same T matrix. The purpose of a discrete method is to define object classes without the prior statistical hypothesis of those objects. Let many homogeneous objects $= e_1, e_2 \dots, e_r$ and many features $P = p_1, p_2 \dots, p_l$ that characterize these objects to be pre-determined. Each object is specified by a set of n features, and is characterized by a_{ij} value of j for object $i, i \in 0, 1, \dots, r$ where $r \geq 2, i = 1, 2, \dots, m, j = 1, 2, \dots, n$. Suppose that all objects in E set have some characteristics and are distinguished by the features of a P set, meaning that all the rows in the table $T = t_{ij}$ are different. A range of features subsets $i_1, i_2, \dots, i_l$ forms a test if with the exception of all characters of T table, excluding listed, the rows of the newly received table are different from each other. The number l is called the test length. The next important subject of discrete analysis is the notion of 'dead-end test'. A test is called 'dead-end test' if none of its subsets is a test. It follows from this definition that if you remove any column from the table T of the 'dead-end test', the remaining indicators (columns) will no longer be a test. It follows from the definition that the 'dead-end test' is the result of a local-maximum compression of the original T -matrix, where it is still possible to distinguish between countries from different classes. If you later compress the T -table, this property is lost. The 'dead-end tests' are a kind of irredundant description of object- countries that are characterized by rows in the T -matrix.

It is natural to assume that if a certain topic and its corresponding column are in a large number of 'dead-end tests', it is important. This idea leads to the introduction of the concept of a measure of importance. Let k be the total number of 'dead-end tests' for table T , $k(j)$ is the number of 'dead-end tests' that have a column corresponding to the j characteristic. The value $P_j = \frac{k(j)}{k}$ is referred to as the importance of the j characteristic in classifying E objects according to P characteristics. The measure thus introduced proved to be useful in a number of application tasks (Zhuravlev, Ryazanov and Senko 2006). It can

also be used successfully to determine the importance of the features within the clusters for the constitutionalism level algorithm proposed in this article.

As part of the study of countries, through discrete modeling concepts such as ‘diagnostic test’, ‘control test,’ and so forth, the ‘image recognition’ tasks for countries are solving, inter alia, defines:

- ✓ information weight or ‘importance’ of indicator (assessment of power of influence on the phenomena in question); ‘
- ✓ the information weight of the country in which the objects can be classified;
- ✓ the most common object in this class.

The cluster analysis divides countries into groups with similar characteristics and identifies those that are most important to the resulting division or, in the same way that are the main indicators of the differences between groups. The next step is to use discrete analysis to identify patterns within groups. We call this research an intracluster analysis.

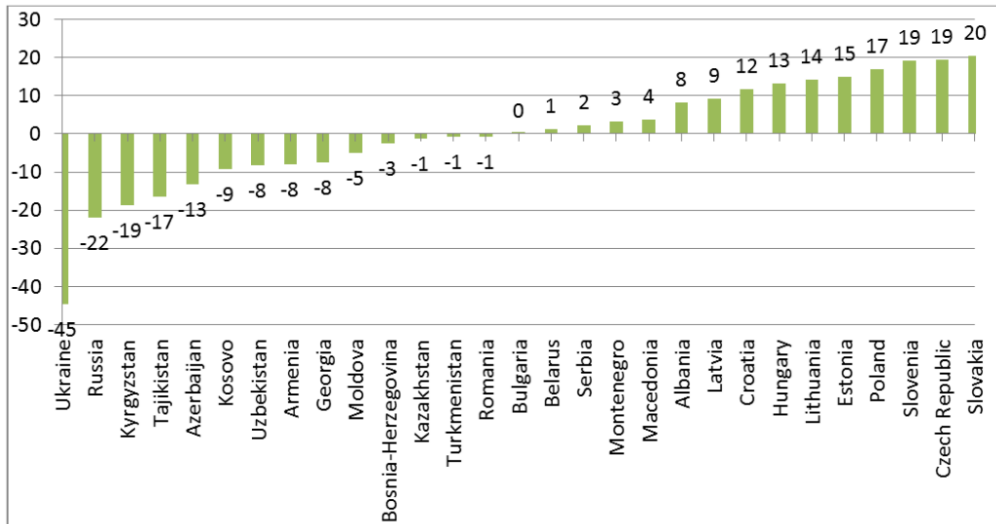
Thus, by breaking countries into clusters, we receive relatively homogeneous classes of countries to which discrete analysis techniques are applied. To apply the discrete analysis method to constitutional stability issues, we calculate the average of the indicator in the cluster, and then define the deviations and ascribe the corresponding values. The same procedures are repeated for each received cluster. As a result, we get the most important features and typical countries for all clusters.

3. Determination of the level of constitutionalism in transition countries

In this paragraph, we are conducting an analysis of the level of constitutionalism for the transition countries on the basis of the methodology described in paragraph 3 using the data given in paragraph 2. The integral level of constitutionalism is calculated by us on the basis of the state of the rule of law and democratic development. The characteristics of socio-economic indicators have low correlation values with the rest of the variables. As indicated in paragraph 3, the use of such variables in an integral-level assessment of constitutionalism results in biased estimates. On the basis of this data we have built an integral level of constitutional stability based on formula (1). To build

an index, we made small data conversions to construct the index so that the higher index values correspond to the best situation with constitutionalism. The results are shown in Figure 1.

Figure 1. The constitutional stability level index 2014

As can be seen in the illustration, the transition countries in terms of constitutional stability can be divided into three groups: countries where the indicator of constitutional sustainability is negative, countries where the indicator is close to zero and countries with a positive level of constitutional stability. The analysis shows that even a relatively homogeneous group of transition economies has quite different situations with a level of constitutionalism. From Figure 1, it can be deduced that countries can be divided into specific clusters that have fairly similar characteristics. At the same time, the index of constitutional sustainability gives only a very approximate picture of the level of constitutionalism, as it provides biased estimates when considering variables that have a low correlation with the rest of the variables. However, the index is useful for the initial presentation of the country's constitutionalism level ratio and further research.

As noted in paragraph 3, variables with a high correlation coefficient should

be used to carry out factor analysis on a small sample. According to our approach, the following 4 variables have the lowest correlation factors with the other variables: The political stability indicator, the Gini coefficient, the poverty level and the human development indicator are not considered in the factor analysis, but are included in the cluster analysis directly. Other variables are analyzed using factor analysis to detect latent explanatory factors.

As a result of the factor analysis, there are 2 latent factors in the remaining 13 variables that conditionally can be called: (1) The democratic development factor, (2) the institution–building factor of countries.

On the basis of these studies, we have selected variables that are used in cluster analysis and further in discrete analysis for intra–cluster research:

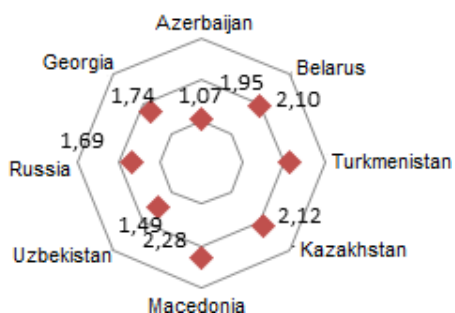
- ✓ Gini coefficient
- ✓ Poverty Level
- ✓ Human Development Indicator
- ✓ Political Stability Indicator
- ✓ Institutional Development Factor
- ✓ Democratic Development Factor.

In the Data Descriptions section, we have already said that the literature identifies three groups of indicators that are used to assess the level of constitutionalism. They are characteristics of the legal state, the characteristics of democratic development and socio–economic indicators. Our analysis has shown that, apart from these three groups, the indicator of political stability must also be considered separately. Really, the remaining indicators listed above are included in one of the specified groups. The first three belong to the group of socio–economic characteristics and cannot be based on a latent factor, the 5th factor is the rule–of–law state characteristic and the sixth is the characteristic of democratic development.

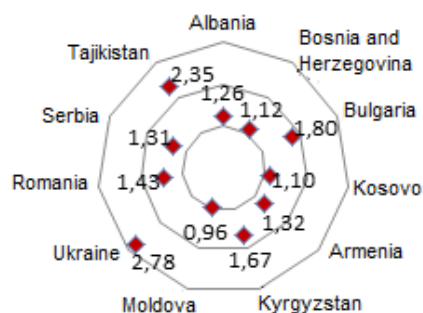
The two–step method of cluster analysis identifies the optimal partitioning of countries across clusters. The analysis showed that it is best to split countries into 3 clusters. The following illustration shows these clusters together with the Euclidean distances value from the center of the cluster for each country (Figure 2).

Figure 2. Grouping countries at clusters

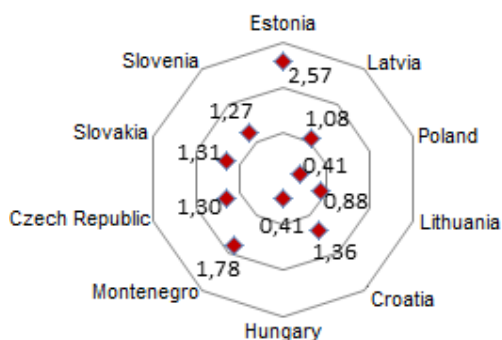
Countries with a low constitutionalism level

Countries with a middle-constitutionalism level

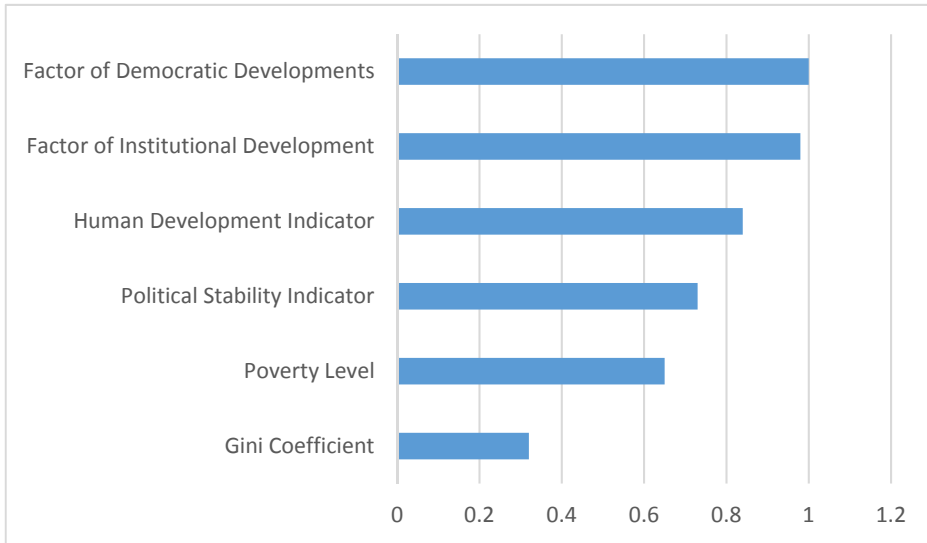

Countries with a high constitutionalism level

This table shows how useful a clustered analysis can be to monitor constitutionalism. Although the level of constitutional stability indicator, for example, is much lower in Ukraine than in Belarus, Ukraine finds itself in the second cluster, where the average level of constitutional stability is higher than in the first cluster. Figure 4 shows the standard SPSS report on the importance of each factor in determining the optimal split. The level of importance is determined by using a standardized scale from '0' to '1', where '0' indicates the insignificance of the factor, '1' is the greatest materiality.

Figure 3. The importance of the factors used in the double-step cluster analysis method 2014.

In the context of this clustering, the factors of democratic and institutional development were most important, followed by a human capital indicator and a political stability indicator. The lowest level of importance in socio-economic indicators: Poverty level and Gini coefficient. All of these figures are, in descending order of importance, presented above. The transition countries can be divided into three groups: Low-, medium- and high-constitutionalism countries. The cluster analysis identifies the composition of these groups and the characteristics that are most important in terms of such a separation. Within each cluster, you can identify the features that are most important for this cluster by using discrete analysis. In other words, the cluster analysis identifies the most important features on which clusters differ, and discrete analyses –identify the features that have the greatest impact on the differences between countries within clusters.

A discrete analysis showed that in low-constitutionalism countries, the following characteristics are most important (in the sense of belonging to this cluster):

- ✓ Institutional development factor; Political stability Indicator;
- ✓ Factor of democratic development.

In a medium–constitutionalism e cluster, the most important is

- ✓ Human Development Index

In a high–constitutionalism cluster,

- ✓ Factor of institutional development is important.

For countries in the second cluster, the indicator of human development is the most important. This means that within the second cluster, differences among countries are first of all determined by the level of human development. A discrete analysis results that in the most typical countries in 2014 for a low–level cluster constitutionalism is Turkmenistan, for the middle–level cluster constitutionalism–Bulgaria cluster, and for countries with a high level of constitutionalism – Estonia.

Conclusion The proposed methodology allows for constitutional diagnostics to be carried out on a multilevel basis, comparing and correlating the results obtained by different methods. It is based on comparative analysis and is applicable to cases with a relatively small sample of countries. A test of the methodology for the transitional countries revealed a number of interesting results, which are described in detail in the recently published work of the authors (Harutyunyan, Sargsyan and Gevorgyan 2017).

References

1. 2014 index of Economic Freedom. Available at: <http://www.heritage.org/index/explore>
2. *Arabie, P., and Hubert, L.* 1994. Cluster analysis in marketing research. In: *Advanced methods of marketing research* (160–189). Black–well, Oxford.
3. *Austen–Smith, D.* 2000. Redistributing Income under Proportional Representation. *Journal of Political Economy*, 108(6): 1235–1269.
4. *Blume, L., and Voigt, S.* 2008. Federalism and Decentralization – A Critical Survey of Frequently Used Indicators. Available at: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1263995
5. *Chiu, T.* et al. 2001. A Robust and Scalable Clustering Algorithm for Mixed Type Attributes in Large Database Environment. *Proceedings of the seventh ACM SIGKDD international conference on knowledge discovery and data mining* (263–268). ACM, San Francisco, CA.
6. *Elder, J.* 1999. Knowing when to factor: Simulating the tandem approach to cluster analysis. *Proceeding of the Sawtooth Software Conference* (101–108). La Jolla.
7. *Elkins, Z., Ginsburg, T., and Melton, J.* 2014. *Characteristics of National Constitutions, Version 2.0.* Comparative Constitutions Project. Available at: <http://www.comparativeconstitutionsproject.org>
8. *Everitt, B.S., Landau, S., Leese, M., and Stahl, D.* 2011. *Cluster Analysis.* Wiley–Blackwell, Hoboken.
9. *Farber, D.* 2002. Rights as Signals. *Journal of Legal Studies*, 31: 83–98.
10. *Fiedler, J., and McDonald, J.* 1993. Market fragmentation: Clustering on factor scores versus individual variables. Available at: http://www.populus.com/files/Market%20Figmentation_f_1.pdf
11. *Freedom in the World 2014.* Freedom House. Available at: <https://freedomhouse.org/report/freedomworld/freedom–world–2014>
12. *Gorsuch, R. L.* 1983. *Factor Analysis.* Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale.
13. *Hall, R., and Jones, C.I.* 1999. Why Do Some Countries Produce so Much More Output Per Worker than Others? *Quarterly Journal of Economics*, 114(1): 83–116.
14. *Harutyunyan, G.* 2016b. Role of the Rule of Law Checklist in the system of constitutional monitoring (Conceptual approaches). *Constitutional Justice*, 3(73): 164–183.
15. *Harutyunyan, G., and Mavcic, A.* 1999. *The Constitutional Review and Its Development in the Modern World (A Comparative Constitutional Analysis).* Yerevan – Ljubljana.
16. *Harutyunyan, G., Sargsyan, H., and Gevorgyan, R.* 2017. *Constitutionalism: issues of diagnostics monitoring and administration.* Zangak, Yerevan.

17. *Harutyunyan, G. G.* 2011. Constitutionalism: lessons, challenges, guarantees. Logos, Kiev.
18. *Harutyunyan, G. G.* 2016a. Constitutional monitoring. Njhar, Yerevan.
19. *Hogarty, K. Y., et al.* 2005. The Quality of Factor Solutions in Exploratory Factor Analysis: The Influence of Sample Size, Communality, and Overdetermination. *Educational and Psychological Measurement*, 65(2): 202–226.
20. Human Development Index. Human Development Reports. Available at: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>
21. *Lizzeri, A. and Persico, N.* 2001. The Provision of Public Goods under Alternative Electoral Incentives. *American Economic Review*, 91(1): 225–239.
22. *MacCallum, R. C., Widaman, K. F., Preacher, K. J., and Hong, S.* 2001. Sample size in factor analysis: The role of model error. *Multivariate Behavioral Research*, 36: 611–637.
23. Nations in Transit 2014. Freedom House. Available at: <https://freedomhouse.org/report/nationstransit/nations-transit-2014>
24. *Persson, T., and Tabellini, G.* 2003. *The Economic Effects of Constitutions*. MIT Press. Cambridge, MA.
25. *Sargsyan, H.* 2016. Approaches of the Instrumentarium Elaboration and Implementation Methods of Constitutional Diagnosis. In: *International Almanac Constitutional Justice in the New Millennium (78–93)*. Njhar, Yerevan.
26. *Sargsyan, H. Gevorgyan, R., and Kochinyan, N.* 2016. Constitutional diagnosis and monitoring: tools and methods of realization. *Constitutional Justice*, 4(74): 56–75.
27. The SPSS Two Step cluster component. 2001. Technical report. Available at: https://www.spss.ch/upload/1122644952_The%20SPSS%20TwoStep%20Cluster%20Component.pdf
28. The Worldwide Governance Indicators. Available at: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>
29. Transparency International. Available at: <https://www.transparency.org/>
30. *Voigt, S.* 2011. Positive Constitutional Economics II – A Survey of Recent Developments. *Public Choice*, 146(1–2): 205–256.
31. World Bank Open Data. Available at: <http://data.worldbank.org>
32. *Zhuravlev, Yu. I.* 1978. On the algebraic approach to solving problems of recognition and classification. In: *Problems of cybernetics (5–86)*. Science, Moscow.
33. *Zhuravlev, Yu. I., Ryazanov, V. V., and Senko, O. V.* 2006. Recognition. Mathematical methods. Software system. Practical applications. Phasis, Moscow.

Գագիկ Հարությունյան, Հայկ Սարգսյան, Ռուբեն Գևորգյան

**ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՆԵՐԻ ԸՆԿԱԼՈՒՄԸ ԵՎ ԵՐԿՐՆԵՐԻ
ԲԱՐԵԿԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ**

•

Гагик Арутюнян, Гайк Саргсян, Рубен Геворгян

**КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ:
ВОСПРИЯТИЕ ИНСТИТУТОВ И БЛАГОПОЛУЧИЕ СТРАН**

•

Gagik Harutyunyan, Hayk Sargsyan, Ruben Gevorgyan

**CONSTITUTIONALISM:
PERCEPTION OF INSTITUTIONS AND WELFARE OF COUNTRIES**

Հրատարակչության տնօրեն՝ Էմին Մկրտչյան
Հրատարակչության համակարգող՝ Վարսենիկ Սարգսյան
Միջուկի և շապիկի
համակարգչային ձևավորումը՝ Գոհար Գրիգորյանի
Սրբագրիչ՝ Նվարդ Փարսադանյան

Տպագրությունը՝ օֆսեթ: Չափսը՝ 70 x 100/16: Թուղթը՝ օֆսեթ:
Ծավալը՝ 13 տպ. մամուլ:

ՀՀ, 0051, Երևան, Կոմիտասի պող. 49/2, հեռ.՝ (+37410) 23-25-28
Էլ. փոստ՝ info@zangak.am, էլ. կայքեր՝ www.zangak.am, www.book.am
Ֆեյսբուքյան կայքէջ՝ www.facebook.com/zangak

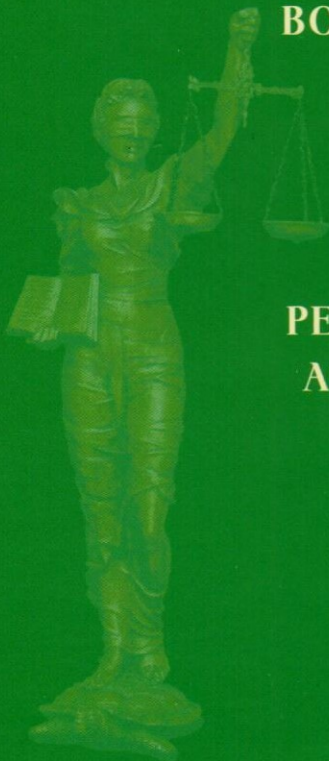
Գ. Գ. Հարությունյան
Հ. Լ. Սարգսյան
Ռ. Ա. Գևորգյան

Г. Г. Арутюнян
Г. Л. Саргсян
Р. А. Геворгян

G. G. Harutyunyan
H. L. Sargsyan
R. A. Gevorgyan

**ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՆԵՐԻ ԸՆԿԱԼՈՒՄԸ ԵՎ
ԵՐԿՐՆԵՐԻ ԲԱՐԵԿԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ**

**КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ:
ВОСПРИЯТИЕ ИНСТИТУТОВ И
БЛАГОСОСТОЯНИЕ СТРАН**

**CONSTITUTIONALISM:
PERCEPTION OF INSTITUTIONS
AND WELFARE OF COUNTRIES**

История свидетельствует также о том, что во всем мире стержневой задачей конституционных развитий становится признание прав человека как наивысшей ценности и неотчуждаемого права, их гарантирование, обеспечение и защита как непосредственно действующее право. Эти цели лежат также в основе английской Декларации прав (1689 г.), французской Декларации прав человека и гражданина (1789 г.), американского Билля о правах (1791 г.), а также принятых за последние столетия различных международных документов по правам человека.

Тем более исходным для конституционных развитий нового тысячелетия становится переход к **человекоцентристским конституционным решениям**, в основе конституционных отношений которых – человек, со своим неотчуждаемым достоинством и естественными правами. Более того, как отметил Председатель Епископского совета законодательных текстов Святого Престола кардинал Кокопалмерио в своем приветственном слове на состоявшейся 17 ноября 2017 года в Риме Международной конференции, “человек не носитель прав, человек сам является правом”.

Верховенство прав человека сегодня признается главным критерием стабильного развития и становления правового государства. Верховенство права определяет также демократическую характеристику страны, наличие конституционной демократии. Новые перспективы точной оценки состояния верховенства права открыл принятый 12 февраля 2016 года на 106-ом Пленарном заседании Европейской комиссии “За демократию через право Совета Европы” (Венецианская комиссия) доклад “Контрольный список вопросов для оценки соблюдения верховенства права” (RULE OF LAW CHECKLIST), который создал важные предпосылки конкретизации общеевропейских критериев в этом вопросе¹⁷.

В настоящее время многие аналитические центры (“Международная программа юстиции”, “Дом свободы”, Международный аналитический центр “Конституционная культура” и т.д.) также основное место уделяют оценке

---

¹⁷ См. **Арутюнян Г.** Роль Контрольного списка верховенства права в системе конституционного мониторинга (концептуальные подходы) // Международный вестник “Конституционное правосудие”. 2016. N3/73/. – С. 164–183.

состояния конституционализма в стране посредством индикаторов верховенства права¹⁸.

Также является факт о том, что в современном мире беспрецедентные социальные бедствия (международный терроризм, миграция миллионов людей, миллионы обреченных на голод, утративших надежду и веру людей) в основном обусловлены недостатком конституционализма, разнохарактерными конституционными кризисами, игнорированием верховенства права в конституционных решениях и реальной жизни.

Концептуальный подход заключается в том, что радикальное изменение подобного положения требует неотложных шагов по внедрению во всем мире действенной системы конституционного мониторинга¹⁹. Решение проблем преодоления негативных проявлений общественной жизни, дефицита конституционализма и задач стабильного развития надо рассматривать в триединстве. Для этого необходимо, чтобы в каждой стране верховенство права лежало в основе:

- а) социального и правового поведения личности;
- б) политического поведения политических институтов государства;
- в) публичного поведения публичной власти.

Однако современные общества пока еще не создали необходимые для этого правовые и институциональные гарантии. **У человеческого общества сегодня нет необходимой и действенной иммунной системы, чтобы противостоять современным социальным вызовам.** Иммунная недостаточность общественной жизни стала причиной основных социальных бедствий. Такое положение **можно преодолеть на основе вышеупомянутого триединства, путем конституционализации общественной жизни и внедрения равноценной системы конституционного мониторинга, что может стать важной гарантией преодоления дефицита конституционализма и стабильного развития.**

---

¹⁸ В частности см. <http://www.freedomhouse.org>, The World Justice Project /www.worldjusticeproject.org/, Rule of Law index, www.constculture.org **Арутюнян Г. Г.** Конституционный мониторинг. – Ереван, 2016.

¹⁹ См. **Арутюнян. Г.** Конституционная культура: уроки истории и вызовы времени. – Ереван, 2016.

Наряду с этим исключительно важно, какими качествами должен быть наделен индивид, являющийся стержнем конституционно–правовых отношений. В этом вопросе мы также можем извлечь уроки из истории. В 1166 году, в сложившихся в армянской действительности тяжелых условиях, Нерсес Шнорали был избран Католикосом всех армян. Он в первую очередь осознавал обязательство вывести свое “стадо” из создавшегося бедственного положения. И он сделал это, обратив свое слово к человеку – князьям, духовенству, военным, простым крестьянам, женщинам и мужчинам, сказав, **какими должны быть люди, чтобы их жизнь не была такой.**

Этот призыв Шнорали, который впоследствии упоминался в Соборном (Всеобщем) послании²⁰, содержит важный наказ. **Совокупное поведение человека создает ту среду, в которой он живет.** Сегодня аксиологические основы этого поведения нарушены. Если более чем 200 лет назад человечество для гарантирования стабильного развития своего общественного бытия полагалось на принятие конституций, то сегодня во многих странах между положенной в основу конституции аксиологией и реальной жизнью образуется большой разрыв. **Для преодоления этого существенное значение может иметь конституционализация социального и правового поведения современного индивида и гарантирование необходимой для этого общественной среды.** А для этого в аксиологической системе современных конституций требуется конкретизировать также **основные характеристики конституционной идентичности человека.**

Понятие “идентичность” вообще (на латинском – identity, identicus), даже на энциклопедическом уровне, характеризуется как “быть самим”, “быть единственным”, “иметь тип”, “совокупность свойственных ему черт”, “существование”, “сущность”, “самобытность”, “индивидуальность” и т.д. Такое разнообразие синонимов предполагает также, что понятие “идентичность” может иметь различные подтексты применения²¹. Социологи в первую очередь

---

²⁰ См. *Нерсес Шнорали*. Соборное (Всеобщее) послание // Журнал “Гандзасар”. – Ереван, 1991.

²¹ Наиболее распространено понятие “национальная идентичность”, что прежде всего связано с исторической памятью человека, его социальной характеристикой, цивилизационными качествами, моральными ценностями и некоторыми другими качествами. В некоторых случаях даже идентифицируются понятия “конституционная идентичность” и “национальная идентичность”.

рассматривают это понятие как осознание лицом своей социальной индивидуальности и как равноценное самопроявление этого самосознание в общественных отношениях. Согласно основоположнику теории идентичности, психологу Эрику Эриксону, психосоциальное развитие личности должно пройти восемь необходимых стадий и, преодолев различные вызовы, в процессе эволюции приобрести необходимые качества идентичности²². Причем идентичность личности может иметь различные социальные проявления – национальное, религиозное, этническое, половое, профессиональное, индивидуальное, групповое, государственное или конституционное, правовое и др., которые все в равноценных отношениях становятся системно–ценностными, социальными характеристиками “Я”. Заслуживает внимания также то обстоятельство, что, согласно теории того же Эриксона, идентичность – это характеристика целостной, непрерывной тождественности человеческого “Я”.

Вообще в юридической литературе понятия “правовая идентичность”, “конституционная идентичность” недостаточно освещены. Эти понятия в первую очередь используются при характеристике некоторых правовых явлений или отношений. В последние годы некоторые авторы даже выдвигают вопрос необходимости разработки основных теоретических положений правовой идентичности²³. Главный подход заключается в том, что данное понятие непосредственно касается правового статуса лица, его правосубъектности. То есть правовая идентичность характеризуется как совокупность характеристик лица, как главного субъекта правоотношений, признания его особых качеств самореализации в рамках определенных правовых отношений. В более широком смысле правовая идентичность лица сводится к раскрытию и признанию возможностей и характеристик самопроявления индивида, имеющего свой конкретный душевный склад в сложной правовой системе социальных отношений. Лицо, будучи субъектом общественных

См. **Исполинов А.** Приоритет права Европейского союза и национальная (конституционная) идентичность в решениях Суда ЕС и конституционных судов государств – членов ЕС. https://zakon.ru/publication/prioritet_prava_evropejskogo_soyuza_i_nacionalnaya_konstitucionnaya_identichn_ost_vresheniyah_suda_e/.

²² В частности, см. <http://ponjatija.ru/node/10249/>.

²³ См. **Исаева Н.В.** Конституционные ценности в правовой идентичности личности: к постановке проблемы // Конституционное и муниципальное право. 2009, №16. – С. 2–5.

отношений, является также конкретным индивидом со своими естественными правами, особым местом и ролью в сложной “паутине” социальных отношений. **Правовая идентичность в широком смысле – это признание правосубъектности человека, характеристика его индивидуального правового статуса в целом.** В данном контексте речь идет как о признании правосубъектности лица обществом, так и о самопознании лицом своего статуса и вытекающих из этого действий. **В конечном счете, насколько сложными бы не были социальные отношения, идентичность человека должна быть признана, гарантирована и самореализована.** Исходной точкой должна признаваться та реальность, что каждого конкретного индивида касаются незыблемость и непосредственное действие конституционно закрепленных, неотчуждаемых и признанных высшей ценностью основных прав.

В литературе понятие “конституционная идентичность” толкуется по-разному. Например, Лауренс Трайб характеризует “конституционную идентичность” следующим образом: “...Совокупность текстовых и исторических обстоятельств, из которых должны исходить основополагающие конституционные нормы и которыми необходимо руководствоваться в ходе их реализации...”²⁴. По мнению другого автора, Конституция приобретает идентичность в результате опыта и идентичность не существует как результат открытия или как погруженная в общественную культуру суть, которую просто необходимо найти. Она формируется в результате диалога и выражает целостность представляющих прошлое народа и уже внедренных в общество гражданских стремлений и обязательств, что в некоторых случаях то же самое общество пытается преодолеть²⁵.

Существует еще одно заслуживающее внимания толкование этого понятия²⁶. Профессора А. Шайо и Р. Уитз находят, что конституционная идентичность является проявлением национальной и политической идентичности

---

²⁴ Laurence Tribe. “A Constitution We Are Amending: In Defense of a Restrained Judicial Role”, Vol. 97, No. 2, Harvard Law Review, pp. 433–445 (1983).

²⁵ Gary Jacobsohn, “Constitutional Identity.” The Review of Politics 68 (3), 2006, pp 361–397.

²⁶ Andràs Sajó and Renàta Uitz. THE CONSTITUTION OF FREEDOM AN INTRODUCTION TO LEGAL CONSTITUTIONALISM. Oxford university press. 2017, pp 63–67.

данного социума, что отражается в содержании Конституции²⁷. Для каждой страны характерны присущие ей конституционные решения, совокупность которых и формирует конституционную идентичность данной страны.

Многие из авторов рассматривают в качестве конституционной идентичности совокупность составляющих суть Конституции основополагающих норм (правовое регулирование). Это является причиной того, что многие авторы изучают вопросы конституционной идентичности в контексте конституционных реформ, пытаясь проанализировать и сделать выводы о том, искажается ли суть Конституции при изменении этих основополагающих идей или возможно ли их вообще изменить²⁸? Более того, многие авторы сделали предметом особого обсуждения вопрос “дисгармоничности Конституции”, когда Конституцией закреплены конфликтные, даже крайне не соответствующие друг другу идеи²⁹. С точки зрения изучения имеющих указанное основополагающее значение идей, различают сам текст Конституции и его фактическую реализацию в реальной жизни в контексте конституционализма, и “конституционная идентичность” рассматривается в этих двух плоскостях.

В европейской конституционной практике понятия “национальная идентичность” и “конституционная идентичность” часто употребляются как синонимы. Подобный подход проявили также генеральные адвокаты (Advocates General) Европейского суда правосудия (the European Court of Justice), применив их в судебной практике. Причем термин “конституционная идентичность” употребляется для защиты тех принципов, которые закреплены в статье 4(2) Лиссабонского договора. А национальные конституционные суды также применяют этот подход для пересмотра вторичного законодательства

---

²⁷ Разные авторы в число основных признаков национальной идентичности включают родину, язык, историческую память, общность преследуемых целей, моральные ориентиры, традиции, обычаи и др. А политическая идентичность представлена как особая характеристика политической организации социума, с его исторической эволюцией и особенностями проявления.

²⁸ См. Heinz Klug. “Constitutional Identity and Change”. *Tulsa Law Review*, Volume 47, 41 (2013), https://digitalcommons.law.utulsa.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&https_redir=1&article=2760&context=tlr.

²⁹ Heinz Klug. *Constitutional Identity and Change* // *Tulsa Law Review*, Volume 47, 41 (2013), https://digitalcommons.law.utulsa.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&https_redir=1&article=2760&context=tlr.

ЕС относительно своей “конституционной идентичности”. Сравнительный анализ в этой плоскости свидетельствует, что нет единого подхода также относительно термина “конституционная идентичность”³⁰. В частности, Мишель Розенфельд утверждает, что “конституционная идентичность” охватывает все, начиная с конституционных принципов и норм, заканчивая религиозной и идеологической идентичностью. Он обозначивает три основных элемента, характеризующих “конституционную идентичность”, – **наличие Конституции, истинное содержание Конституции и среду, где действует Конституция.**

По мнению Г. Якобсона, Конституция приобретает идентичность в результате опыта, идентичность не существует как результат открытия или как погруженная в общественную культуру суть, которую всего лишь надо найти. Она формируется в результате диалога и выражает целостность представляющих прошлое народа и уже внедренных в общество гражданских стремлений и обязательств, которую в некоторых случаях то же самое общество пытается преодолеть³¹. Отметим, что основная суть этого подхода заключается в том, что идентичность приобретается в результате опыта, что частично подвергается критике в литературе. Якобсон различает понятия “текст Конституции” и “Конституция народа”³². Последнее является более широким понятием и включает как текст, так и различные институты и исторические восприятия, которые вместе формируют конституционный строй конкретного общества³³.

Очевидно, что понятие “конституционная идентичность” нельзя воспринимать как своеобразие или самобытность Конституции только как правового акта. Это прежде всего характеристика самобытных качеств конституционных правоотношений и конституционной аксиологии. Конституция, рождаясь из

---

³⁰ См. Gary Jacobsohn, *Constitutional Identity* (2010) и Michel Rosenfeld, *The Identity of the Constitutional Subject: Selfhood, Citizenship, Culture, and Community* (2010), а также Michel Troper, ‘Behind the Constitution? The Principle of Constitutional Identity in France’ in András Sajó and Renata Uitz, *Constitutional Topography: Values and Constitutions* (2010).

³¹ Там же. – С. 361–397.

³² “Nation’s constitution”.

³³ Heinz Klug. *Constitutional Identity and Change* // *Tulsa Law Review*, Volume 47, 41 (2013), <https://digitalcommons.law.utulsa.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&httpsredir=1&article=2760&context=tlr>.

аксиологических истоков данного социума, может быть также характеристикой **цивилизационной идентичности**. Это особенно характерно для Основного Закона Китайской Народной Республики³⁴.

Наряду со всеми указанными обстоятельствами пока еще не удостоилась должного внимания **проблема конституционной идентичности человека**. **Последняя становится наиболее актуальной в условиях человекоцентристских конституционных решений, когда конституционализация социального поведения индивида должна находиться в гармонии с конституционными характеристиками коллективного существования человеческого общества.**

Конституционная идентичность личности, являясь особой формой проявления правовой идентичности, имеет также исключительно важную особенность, которая заключается в том, что Конституция сама по себе не является “обычным” правовым актом. Это **аксиологическое явление, осмысление существования данного социума во времени и установление построенных на этом правоотношений, вытекающих из основных принципов общежития**. Исходя именно из этой исходной точки, мы охарактеризовали конституционную культуру как **культуру осмысленного общежития**. А в более полной форме понятие “конституционной культуры” в правовом государстве мы сформулировали как **исторически сложившуюся, стабильную, обогащенную опытом поколений и всего человечества, являющуюся стержнем публичного познания определенную ценностную систему правосознания, правосприятия, убеждений и представлений, которая для социального общества является основой установления и гарантирования посредством общественного согласия основных правил своего демократического и правового поведения**³⁵.

В этой формулировке очевидна диалектическая взаимосвязь конституционной аксиологии и представляющей данный социум системы ценностей индивида. Посредством этой связи проявляется конституционная самобытность лица, раскрывается конституционно–правовой статус индивида.

---

³⁴ См. **Арутюнян. Г.** Конституционная культура: уроки истории и вызовы времени. – Ереван, 2016. – С. 295–303.

³⁵ См. там же. – С. 40.

Конституционная идентичность человека характеризуется тем комплексом ценностей и гражданских качеств, которыми обуславливается его место и роль в конституционно–правовых отношениях как непосредственного носителя конституционной аксиологии.

Причем именно гармония между **“определенной системой ценностей, являющейся стержнем общественного познания”**, и системой ценностей, являющейся результатом самопознания индивида, **гарантирует формирование полноценного гражданина государства.** Гражданина, который должен иметь **твердую веру, четкую систему ценностей, гармоничную данной степени конституционализации и осмысления общественного бытия**, и основанные на этом – **необходимые гражданские качества.**

Важнейшим залогом прогресса страны является именно обладающий **твердой верой законопослушный гражданин, являющийся носителем конституционной идентичности.** **Христианское и правовое мировосприятие индивида, обладающего конституционной идентичностью, – это гармоничная целостность, стержнем которой является человек со своими гражданскими качествами, духовными и моральными ценностями, сформированной тысячелетиями верой в истину, справедливость и человечность и неотчуждаемыми правами, гарантированными конституцией**³⁶.

Главный вопрос заключается в том, насколько в реальной жизни, в социальных отношениях обретает кровь и плоть аксиология Конституции как важный гарант реализации на конституционном уровне духовных ценностей, **“Провидения Божьего”** и существует ли на самом деле ее равноценный носитель? Это возможно гарантировать только **путем конституционализации социального и правового поведения человека, наделив его конституционной идентичностью**, что в современном мире становится стержневым вопросом повестки по утверждению конституционной демократии.

Решение этого вопроса, как отмечалось, требует совокупности трех качеств: **твердая вера, необходимая система ценностей осмысления существования, самопознания, наличие критериев, позволяющих называться полноправным гражданином государства.**

---

³⁶ В контексте передовых подходов понятие “христианский” не имеет богословского подтекста, его просто необходимо воспринимать в рамках сопоставления “духовных” ценностей.

С точки зрения духовных приоритетов, Конституция может быть жизнеспособной лишь в том случае, когда мы, познав любовь Бога к нам, положим в основу наших социальных отношений и их конституционного регулирования заповедь “возлюби ближнего своего”, когда во всем конституционотворческом и правотворческом процессе сможем увидеть естественную и органическую связь между созданным Творцом миром и самим Творцом, чтобы, отдаляясь от Бога, человек не превратился в его антипода.

Современные конституции могут считаться таковыми, если в их центре лежит человек, а в основу заложен принцип верховенства права, если гарантировано и обеспечено непосредственное действие основных прав и свобод человека, на конституционном уровне и посредством Конституции получили право на жизнь основополагающие принципы правового, социального, демократического, суверенного государства.

Именно посредством всего этого государство получает духовное содержание, руководствуясь конституционным требованием быть гарантом неотчуждаемых, божественных прав человека. А Конституция становится не инструментом реализации воли властей, а выступает как Основной Закон народа и посредством закрепленных в ней непосредственно действующих основных прав и свобод человека ставит властям границы, гарантируя становление правового государства.

Духовная аксиологическая суть современных конституций, как было отмечено, лучше всего сформулирована в изданном в 1837 году в Венеции *Новом словаре древнеармянского языка (Айказян)*, где Конституция определяется как **“Пределозначимые решения и Провидение Божие”**.

Очевидно, что:

1. Конституцией может называться тот правовой акт, который содержит устанавливающие пределы, границы, не превосходящие его правовые нормы первоочередного значения.

2. В их основе должно быть **“Провидение Божие”**, а именно божественные непреходящие ценности, **которые не только обобщены в Священном Писании, но и присутствуют в духовном облике каждого человека, в его поведении, во всех социальных проявлениях и становятся основополагающими конституционными ценностями.**

Индивид, являющийся носителем подобных ценностей, становится стержнем конституционных решений, а **конституционная культура характеризуется как культура осмысленного сосуществования людей – носителей Божественных ценностей.**

Корпоративная демократия и олигархизация

Еще одним проявлением взаимозависимости конституционных норм, состоятельности институтов и поведенческих предпосылок людей является так называемая «корпоративная демократия». В свое время еще Монтескье утверждал, что король, действующий в качестве судьи и тем самым нарушающий конституционное разделение исполнительной и судебной власти, легко стал бы игрушкой в руках недобросовестных свидетелей и других участников процесса, пытающихся заставить публичную власть служить незаконным частным или групповым целям: “Законы – это глаза государя, благодаря им он видит то, чего без них не мог бы увидеть. Присваивая себе обязанности судьи, он действует не в свою пользу, а в пользу своих обольстителей, во вред самому себе”³⁷.

Другая крайняя опасность – это тотальная олигархизация власти. В статье Г. Г. Арутюняна “Угрозы корпоративной демократии”³⁸ отмечается, что “корпоративная демократия” (олигархизация всех ветвей власти) более опасна для общественной системы, чем тоталитарная система, которая имеет свои определенные правила, несмотря на то, что по своей сути также носит иррациональный характер. Однако последняя не построена на искаженных в общественной практике конституционных ценностях. Основная угроза корпоративной демократии заключается именно в том, что демократические ценности последовательно деформируются и, впоследствии мутируются, теряют свое значение, становятся для общества не только неприемлемыми, но и опасными. Этому также способствуют низкий уровень правосознания общества, тяжелое социальное положение, высокий уровень безработицы и т. д. В условиях теневых экономических

---

³⁷ Montesquieu. Spirit of the Laws / Trans. by Th. Nugent. New York: Hafner Press, 1975. Vol. I. Bk. 6. Ch. 4. – P.73.

³⁸ Международный вестник “Конституционное правосудие”, 2006г., №3. – С. 38–46.

отношений индивид выступает не как полноценный договорной субъект со своими естественными правами, а как зависящее от воли и подаяния от работодателя средство производства. Это качество, характерное для феодальных общественных отношений, приобретает новую форму и окраску в демократической упаковке в условиях квазиконституционализма.

Одной из наибольших опасностей корпоративной демократии является также то, что ценности, подвергшиеся мутации, в условиях сбой иммунной системы общества становятся воспроизводимыми. Это более опасная фаза, когда иррациональные развития носят прогрессирующий характер и исключают восстановление жизнеспособности системы эволюционным путем, а истинные ценности становятся не востребуемыми. Это в той или иной мере имеет место в тех странах, где политические институты также формируются по принципам корпоративной демократии, где параллельно с теневой экономикой становятся теновыми также политические институты, где судебная система – не самостоятельная власть, а рычаг власти, где пресса превращается из свободы слова в инструмент политического террора.

Тотальная олигархизация властей приводит к тотальной криминализации социальной системы, особенно в тех случаях, когда самыми богатыми людьми в государстве становятся высшие государственные чины и политическая элита.

Основной путь во избежания подобных угроз – обеспечение реального разделения властей и исключение слияния политических, экономических и административных сил, создание необходимых предпосылок естественного становления политических и гражданских структур общества. Еще в свое время Джеймс Медисон под черкул, что конституционная сбалансированность противоречивых и конкурирующих интересов может сдерживать власть и гарантировать свободу³⁹.

Современные тенденции мировых и европейских конституционных развитий позволяют сделать ряд принципиальных обобщений, из которых особого внимания достойны:

---

³⁹ Рассел Г. Конституционализм: опыт Америки и других стран – <http://www.infousa.ru/government/- dmpaper2.htm> (09.03.2009).

1. демократия, не имеющая альтернативы как ценность социального общества, диктует свои критерии и подходы к правовой регламентации общественных отношений;
2. конституционная демократия наличествует там и в той мере, где и в какой мере имеет место реальное разделение и баланс властей, оптимальная децентрализация политической, экономической и административной сил, независимая судебная система, свободная пресса, гарантированные, свободные и справедливые избирательные процессы, контролируемая гражданским обществом власть;
3. установление конституционализма без надежного гарантирования верховенства Конституции останется лишь добрым пожеланием;
4. обеспечение верховенства права требует учитывать также проблемы национальной безопасности и необходимость определенной гармонии между индивидуальными и общественными интересами;
5. процессы конституционного развития не могут рассматриваться без надлежащей системной оценки и учета растущей роли международных глобальных и региональных правовых систем;
6. без создания необходимых и достаточных предпосылок и определенной ценностной среды конституционной демократии, с глубокой и всесторонней оценкой особенностей переходных систем, невозможно преодолеть инерцию системных деформаций и гарантировать реальные конституционные развития путем так называемого “импорта демократии”.

В настоящее время одной из основных проблем транзитологии является поиск учета тенденции в преобразующихся общественных системах, с тем чтобы конституционное развитие составило бы основу прогресса общества и не стало бы жертвой текущих политических интересов. Дело в том, что в новых демократиях основными проявлениями иррациональных процессов в конституционной практике являются:

- искаженные представления о демократии и ценностной системе правового государства⁴⁰;
- применение этих ценностей как завесы для исполнения воли власти;
- усилия превратить различные институты власти, прессу и средства массовой информации в орудие властвования;
- сращение политики, власти и теневой экономики и на этой основе, с одной стороны, перерастание коррупции в основной капитал власти, с другой стороны – политизация теневой экономики;
- формирование новой и наиболее опасной среды ограничения прав и свобод человека и гражданина из-за появления некой среды страха, недоверия, безнадежности, безнаказанности, укоренение политического и бюрократического цинизма, которые порою преподносятся в демократической упаковке.

Все это не ограничивается рамками конкретных действий, а проникает во все звенья власти, приобретает законодательные и структурные качества и охватывает всю государственную машину.

Во многих странах посткоммунистического пространства эти процессы повторяются под прикрытием лозунгов конституционной демократии. В некоторых странах верховная власть уже находится не в руках закона, а в руках людей. Властителями становятся или добиваются этого личности, в руках которых сосредотачивается основная экономическая, политическая и административная сила. Общественная опасность подобной ситуации заключается в том, что, во-первых, для такого сращивания используется потенциал демократических перемен в обществе. А во-вторых, подобный процесс происходит при наличии Конституции, в которой провозглашены приверженность к демократии, верховенству права, народовластию и другим фундаментальным ценностям, которые при искажении принципа разделения власти и установлении так называемой “корпоративной демократии” в полной мере деградируют в реальной жизни.

Недопущение подобного сращения легче, чем его преодоление. Последнее

---

⁴⁰ Об этом свидетельствуют также используемые политиками и некоторыми исследователями в последнее время такие искаженные понятия, как “переходная демократия”, “национальная демократия”, “частичная демократия” и т.д.

требует огромных усилий, времени и системной реставрации деградированных реалий. Для недопущения подобной ситуации главная задача успешного осуществления общественной трансформации – это последовательность в конституционализации общественных отношений с преодолением конфликта между Конституцией, правовой системой и правоприменительной практикой в целом. Только этим путем можно обеспечить необходимую дееспособность системы разделения и сбалансированности властей, гарантировать желаемые устойчивость и динамизм общественного развития. А этого, на наш взгляд, можно достигнуть **с помощью внедрения непрерывно действующего системного конституционного мониторинга и диагностики**. Методология проведения конституционного мониторинга подробно описана в книге «Конституционализм: проблемы диагностики, мониторинга и управления»⁴¹. Здесь вкратце опишем, еще об одной возможности проведения конституционного мониторинга, направленного на обнаружении и «измерении» уровня олигархизации общества и оценки поведенческих предпосылок элиты. Как уже было отмечено выше, поведенческие предпосылки общества в целом во многом могут предопределяться поведенческими предпочтениями элиты. Поэтому такие исследования могут взаимодополняться с описываемыми ниже исследованиями исследования поведенческих предпосылок агентов.

Во многих странах существует практика финансовой отчетности высших должностных лиц государства. Несмотря на то, что, по всей видимости, существуют лазейки для обхода предоставления точной информации, особенно в переходных странах, где такая практика внедряется относительно недавно, исследования этих отчетов могут служить основой для мониторинга уровня олигархизации общества и для проведения сравнительных исследований.

Продемонстрируем эту возможность на примере отчетов высших должностных лиц исполнительной и законодательной властей Республики Армения. Необходимость представления отчетов закреплена в Законе Республики Армения «Об общественных услугах», принятого в 2011 г. Согласно этому закону, высокопоставленные должностные лица должны представлять отчеты о своих активах и доходах. Одним из ключевых

---

⁴¹ Г. Г. Арутюнян, Г. Л. Саргсян, Р. А. Геворгян, «Конституционализм: проблемы диагностики, мониторинга и управления», Зангак, Ереван, 2017.

индикаторов уровня олигархизации может служить отношение текущих активов к доходам. В таблице 1–ой приведены некоторые сводные показатели составленные на основе отчетов высших должностных лиц исполнительной и законодательной власти РА за 2017⁴².

Таблица 1. Сводные показатели отчетностей высших должностных лиц РА

	Приобретение активов и инвестиции, млн. драм	Зарплата, млн. драм	Общие доходы, млн. драм	Общее количество деклараций	Декаларации с ненулевыми приобретениями	Количество деклараций, где отношение приобретенные активы/общие доходы больше 100%	Отношение зарплата/общие доходы	Отношение приобретенные активы/общие доходы	Отношение приобретенные активы/зарплата
Законодательная власть	2,114.0	71.8	5,390.4	105	12	2	1.33%	39.22%	2942.90%
Исполнительная власть	1,312.3	242.1	1,645.1	435	42	14	14.72%	79.77%	542.12%

Отношения, приведенные в последних 4–х столбцах, таблицы 1–ой могут служить основой для проведения мониторинга уровня олигархизации. В то же время, нужно отметить, что эти отношения сами по себе ничего не означают. Они полезны для меж анализа либо для изучения динамики изменения в отдельных странах. Такие исследования позволят оценить поведенческие предпосылки элиты, что в совокупности с исследованием поведенческих предпосылок агентов, описанных в следующих параграфах, сделает возможным получить общую картину поведенческих предпочтений в целом.

⁴² В расчеты включены только те отчеты, где есть ненулевые значения в графах приобретения активов. В общей сложности в 2017г. отчеты представили 435 физических лиц, представляющих исполнительную власть и 105 физических лиц, представляющих законодательную власть.

Используемые данные

1. Для проведения исследования были использованы следующие базы данных: Специализированная база данных сравнительного анализа конституций (Comparative Constitutions Project, сокращенно CCP)⁴³, содержащая характеристики национальных конституций. Цель данного проекта – собрать воедино данные обо всех конституциях, существующих в письменной форме, начиная с 1789 г. В базе данных сегодня содержится информация до 2014 г., которая периодически обновляется.

2. База данных «Всемирный обзор ценностей» (Word Value Survey, сокращенно – WVS)⁴⁴ содержит информацию о приоритетах, мотивациях и других поведенческих аспектах людей. База данных собирается на основе опросов, проводимых по всему миру, начиная с 1981 г. Опросы проводились в несколько этапов. На данный момент обобщены результаты 6-ого этапа. На этом этапе в выборку вошли 56 стран, а опросы проводились в период с 2010 по 2014 гг.

Исследование проводилось именно на этой выборке стран, т.к. другие базы данных, используемые в работе, имеют намного большую выборку и, следовательно, наше исследование ограничено выборкой базы данных WVS. Выборка стран приведена в *Приложении 1*.

3. Всемирные индикаторы государственного управления (Worldwide Governance Indicators, сокращенно WGI)⁴⁵. Эта база данных содержит оценки качества управления для выборки из более чем 200 стран по 6-ти основным направлениям государственного управления. База данных собирается на основе методики Всемирного Банка. База данных включает в себя следующие индикаторы:

- учёт мнения населения и подотчётность государственных органов (Voice and Accountability)
- политическая стабильность и отсутствие насилия (Political Stability and Absence of Violence)
- эффективность работы правительства (Government Effectiveness)
- качество законодательства (Regulatory Quality)

---

⁴³ Elkins, Zachary, Tom Ginsburg, and James Melton. “Characteristics of National Constitutions, Version 2.0.” *Comparative Constitutions Project*. Last modified: April 18, 2014. Available at: <http://www.comparativeconstitutionsproject.org>.

⁴⁴ <http://www.worldvaluessurvey.org>.

⁴⁵ <https://data.worldbank.org/data-catalog/worldwide-governance-indicators>.

- верховенство права (Rule of Law) сдерживание коррупции (Control of Corruption).

Согласно методике⁴⁶, определение индексов государственного управления понимается как совокупность традиций и институциональных образований, с помощью которых государственные органы власти управляют страной. База данных WGI собирается на основе опросов экспертов, госслужащих, предпринимателей, а также широких слоев населения.

4. Индекс человеческого развития (Human Development Index, сокращенно – HDI),— «интегральный показатель, рассчитываемый ежегодно для межстранового сравнения и измерения основных характеристик человеческого потенциала исследуемой территории. Он является стандартным инструментом при общем сравнении уровня жизни различных стран и регионов.»⁴⁷ Индекс публикуется в рамках Программы развития ООН⁴⁸ в ежегодных отчетах о развитии человеческого потенциала⁴⁹, начиная с 1990 года.

Для проведения исследования все эти базы соединены в единую базу данных в формате SPSS.

В *Приложении 2* приводятся все используемые в данной работе показатели и их описательные статистики на выборке из 56-ти исследуемых стран, а также указываются те вышеописанные базы данных, из которых они получены.

Для исследования используются две группы переменных из базы данных WVS. Первая группа данных (строки 3–9 таблицы *Приложения 2*) характеризует поведенческие аспекты людей. Вторая группа данных (строки 10–16 таблицы *Приложения 2*) характеризует восприятие институтов со стороны населения. Данные в базе данных WVS основаны на репрезентативных опросах широких слоев населения. Мы усреднили значения, полученные в результате опросов по странам и именно эти усредненные данные используются в работе.

Для оценки институционального развития стран используются 6 индикаторов из базы WGI (строки 17–22 таблицы *Приложения 2*). Для оценки благосостояния стран мы используем Индекс человеческого развития. И наконец для учета понятия «конституционной культуры» в том понимании, в котором

---

⁴⁶ <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-5430>.

⁴⁷ http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2016_technical_notes_0.pdf.

⁴⁸ <http://www.undp.org/>.

⁴⁹ <http://hdr.undp.org/>.

оно определяется Г. Г. Арутюняном⁵⁰ используются данные из базы данных ССР. Это определение включает в себя понятия конституционных традиций и конституционной стабильности. Для характеристики конституционной стабильности используется количество изменений в конституции стран, начиная с 1991 г. Для характеристики конституционных традиций используется количество лет, прошедших со дня принятия конституции. Такое понимание конституционной стабильности часто используется в научной литературе.⁵¹

Очевидно, что и “конституционные традиции”, и “конституционная стабильность” являются намного более широкими понятиями, чем используемые здесь переменные. Тем не менее, в данной статье мы придерживаемся подхода с использованием прокси-переменных. Большинство понятий, которые используются в данной статье невозможно измерить напрямую, поэтому такой подход представляется наиболее оптимальным. В заключительной части нашей работы мы детально обсудим проблемы измерения переменных, характеризующих конституционные ценности.

Основная гипотеза

Основной задачей данной работы является выяснение взаимосвязи между благополучием стран и институциональным развитием⁵². Это традиционная постановка задачи, однако мы тестируем гипотезу о том, что влияние институтов на благосостояние стран не может быть рассмотрено вне зависимости от поведенческих предпочтений человека и восприятия самих институтов со

---

⁵⁰ Harutyunyan G. G., *Constitutional Culture: The Lessons of the History and the Challenges of the Time*, republished with additions, Yerevan, 2016.

⁵¹ Gabriel L. Negrett, *The Durability of Constitutions in Changing Environments: Explaining Constitutional Replacements in Latin America*, The Hellen Kellogg Institute for Institutional Study, Working Paper # 350, August 2008.

⁵² Попытки построения функции общественного благосостояния сталкиваются с серьезными трудностями в том смысле, что необходимо построить такую функцию, которая учитывала бы благосостояние всех членов общества, соизмерив благосостояние отдельных членов с существующими взаимосвязями между ними. Существуют разные модели решения этих проблем, например функция благосостояния Ролза (Rowlsian social welfare function) в качестве критерия использует показатель «наиболее полезной прослойки общества». Все подходы решения данной проблемы имеют одну общность, которая заключается в том, что такие понятия, как «благополучие» и «солидарность» рассматриваются как не менее сложные, чем другие используемые макроэкономические показатели.

стороны большинства населения стран. При этом мы понимаем, что восприятие институтов зависит от качества институтов, а поведенческие предпосылки людей могут влиять как на качество институтов, так и на восприятие. В то же время, существует и обратная связь: качество институтов может влиять на поведенческие предпосылки людей. Все эти возможные взаимосвязи учитываются нами при построении формальной эмпирической модели.

Главная гипотеза, которую мы хотим протестировать, заключается в том, что все эти взаимоотношения определяются на фоне традиций конституционализма и стабильности конституционной системы. Схематически наша гипотеза представлена на рисунке.

Рисунок 1. Схематическое представление основной гипотезы

Наша основная гипотеза более точно сформулирована Г. Г. Арутюняном: «Закрепляя цели и основополагающие принципы общественного бытия, исходящие из целостности цивилизационных ценностей конкретного общества, Конституция устанавливает основные правила общественного поведения, характер взаимоотношений индивидуума и государства, порядок и границы осуществления власти, создавая при общественном согласии среду, необходимую для прогресса и полноценного проявления созидательной сущности человека⁵³».

⁵³ Harutyunyan G.G., Constitutional Culture: The Lessons of the History and the Challenges of the Time, republished with additions, Yerevan, 2016, p. 505.

Институты и благосостояние стран

Как уже говорилось, уровень развития институтов мы измеряем с помощью показателей WGI. Понятия, измеряемые с помощью этих индикаторов достаточно близки. Поэтому они могут иметь высокие значения корреляций. Матрица корреляций шести показателей WGI приведена в следующей таблице.

Таблица 2. Матрица корреляций показателей WGI

	Сдерживание коррупции	Эффективность работы правительства	Политическая стабильность и отсутствие насилия	Качество законодательства	Верховенство права	Учёт мнения населения и подотчётность государственных органов
Сдерживание коррупции	1	.932**	.818**	.898**	.971**	.721**
Эффективность работы правительства	.932**	1	.820**	.921**	.960**	.709**
Политическая стабильность и отсутствие насилия	.818**	.820**	1	.713**	.808**	.645**
Качество законодательства	.898**	.921**	.713**	1	.938**	.728**
Верховенство права	.971**	.960**	.808**	.938**	1	.750**
Учёт мнения населения и подотчётность государственных органов	.721**	.709**	.645**	.728**	.750**	1

Как видно из этой таблицы, все приведенные в ней показатели тесно связаны между собой. Значения всех парных линейных корреляций в таблице выше 0.7, за исключением одной пары. Проведенный факторный анализ исследуемой выборки показал, что все эти показатели могут быть объединены в один фактор. Исходя из этого, в дальнейших расчетах мы будем использовать только один из этих показателей. Мы выбрали показатель «эффективность государства», так как он наиболее близок по своему содержанию к понятию «эффективные формальные институты»⁵⁴.

⁵⁴ В данной работе мы рассматриваем только формальные институты, хотя неформальные институты также имеют значение, однако оценка показателей неформальных институтов представляется намного более сложной задачей.

Поведенческие предпосылки людей

В опросах WVS респондентам задаются вопросы, на которые они по десятибалльной шкале оценивают степень оправданности тех или иных незначительных нарушений (строки 3–7 таблицы *Приложения 2*).

Например, насколько оправдано:

1. поездка на общественном транспорте без билета,
2. обращение за государственными субсидиями, которым ты не соответствуешь,
3. мелкая кража собственности,
4. неуплата налогов,
5. получение взятки на рабочем месте.

Нужно понимать, что на такие вопросы большинство респондентов отвечают «правильно», что вовсе не означает, что в определенных обстоятельствах они не будут вести себя по-другому. Но, если считать, что во всех странах смещенность ответов и полученных на их основе оценок приблизительно одинакова, что является вполне оправданным предположением, то полученные оценки могут быть полезны при сравнительном анализе поведенческих предпосылок. Учитывая именно это обстоятельство, мы будем использовать эти показатели в качестве прокси-переменных, характеризующих поведенческие аспекты людей, а именно, склонность к «тактике мелкого фола».

Имеется несколько причин, почему такие оценки не могут напрямую/ непосредственно быть включены в эмпирические модели и одна из них заключается в описанной выше смещенности и необходимости использования этих величин в сравнительных исследованиях.

Вторая причина заключается в том, что поведенческие предпосылки людей имеют множество граней и аспектов, возможно даже бесконечно много, а мы имеем возможность оценить только несколько определенных аспектов. Эта ограниченность оценки влияет на качество результатов тестирования основной гипотезы.

И, наконец, в третьих, для исследования мы используем усредненные по каждой стране значения, полученные в ходе индивидуальных опросов. То есть мы используем агрегированные данные индивидуальных опросов, что так же может стать причиной искажения оценок.

Тем не менее, несмотря на недостатки, эти оценки являются достаточно хорошей основой для тестирования наших гипотез. Следует также отметить, что прокси-переменные для оценки поведенческих предпосылок людей могут быть очень чувствительны к вербальной форме постановки вопроса. Поэтому очень важны исследования робастности моделей к изменению вербальной формы вопроса. Тем не менее в данной работе мы не касаемся этой темы, оставляя ее для отдельного исследования.

Для того, чтобы убедиться, что использование этих показателей напрямую не дает результатов, было построено несколько регрессионных моделей, в которых эти показатели входили как объясняющие переменные. Ни одна из этих моделей не привела к статистически значимым результатам. Эти предварительные результаты показали, что отдельные переменные поведенческих предпосылок, построенные на опросах респондентов, не могут быть хорошими объясняющими факторами для моделей уровня благосостояния. Для таких моделей важным может быть выявление определенных схожих стереотипов поведения, характерных для стран определенных групп стран. При этом количество стереотипов должно быть достаточно малым, во всяком случае меньше, чем количество исследуемых стран. Для достижения этой цели мы используем кластерный анализ⁵⁵ для переменных, характеризующих поведенческие предпосылки людей.

В данной работе мы будем использовать алгоритм двухшагового метода кластерного анализа, реализованного в пакете SPSS⁵⁶. Этот алгоритм использует оба основных метода кластерного анализа: иерархический и k-средних. Подробную информацию об этом методе можно найти в документации пакета SPSS⁵⁷. Одно из преимуществ этого метода заключается в том, что он автоматически определяет оптимальное количество кластеров, что в нашем случае очень существенно, так как предварительно мы не имеем какой-либо информации о возможном количестве стереотипов поведения.

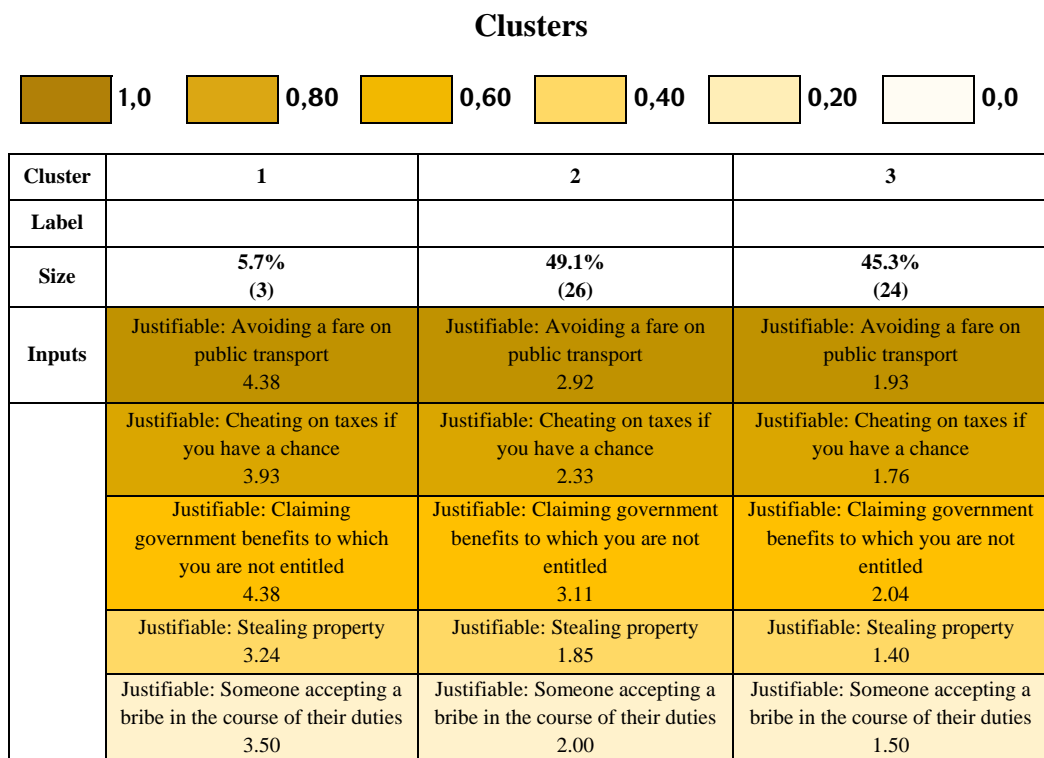
---

⁵⁵ Brian S. Everitt, Sabine Landau, Morven Leese, Daniel Stahl, Cluster Analysis, 5th ed., 2011.

⁵⁶ Chiu, T., D. Fang, J. Chen, Y. Wang, и C. Jeris. A Robust and Scalable Clustering Algorithm for Mixed Type Attributes in Large Database Environment. B: Proceedings of the seventh ACM SIGKDD international conference on knowledge discovery and data mining. San Francisco, CA: ACM. 2001.

⁵⁷ The SPSS Two Step cluster component, Technical report, available at http://www-01.ibm.com/support/knowledgecenter/SSLVMB_21.0.0/com.ibm.spss.statistics.help/alg_twostep.htm.

В результате проведенного кластерного анализа выяснилось, что наиболее оптимальным является разделение стран на 3 группы, которые представляют собой 3 стереотипа поведения. На рисунке 3 представлены характеристики этих кластеров на основе показателей поведенческих предпочтений в стандартной форме отчета SPSS⁵⁸.

Рисунок 3. Характеристики этих кластеров на основе показателей поведенческих предпочтений

⁵⁸ В некоторых странах не все вопросы задавались респондентам. Поэтому в некоторых исследованиях эти страны рассматривались как «пропущенные данные», в частности, они не участвовали в приведенном здесь кластерном анализе.

Двухшаговый метод кластерного анализа позволяет определить не только оптимальное разделение на кластеры, но и важность (importance) показателей, приведших именно к такому разбиению. На рисунке показаны средние значения показателей в каждом кластере и размер каждого кластера. Показатели сортируются по важности сверху вниз.

Как видно из рисунка, оптимальным является разбиение на три кластера. Причем 3-ий кластер имеет самое неприемлемое отношение к «тактике мелкого фола», а 1-ый кластер имеет наиболее толерантное отношение к ней. Все средние значения показателей в первом кластере больше, чем во втором. Все средние показатели во втором кластере больше чем в первом. Такое положение дел говорит еще и о хороших статистических данных свойствах полученного разделения на кластеры.

Нужно отметить, что в первый кластер попали всего три страны. Кроме того, следует отметить следующую интересную закономерность: наиболее важным показателем оказался тот, который предполагает, самое незначительное нарушение из всех рассматриваемых, а именно, толерантность к «проезду в общественном транспорте без билета», что еще раз говорит в пользу нашей гипотезы о необходимости учета влияния толерантности к незначительным нарушениям в исследованиях подобного рода.

На рисунке 4-ом представлена зависимость «Индекса человеческого развития» от эффективности государственного управления по кластерам, полученным на основании показателей поведенческих предпочтений. То же самое соотношение было рассмотрено на рисунке 3-ем, но для всех стран выборки одновременно.

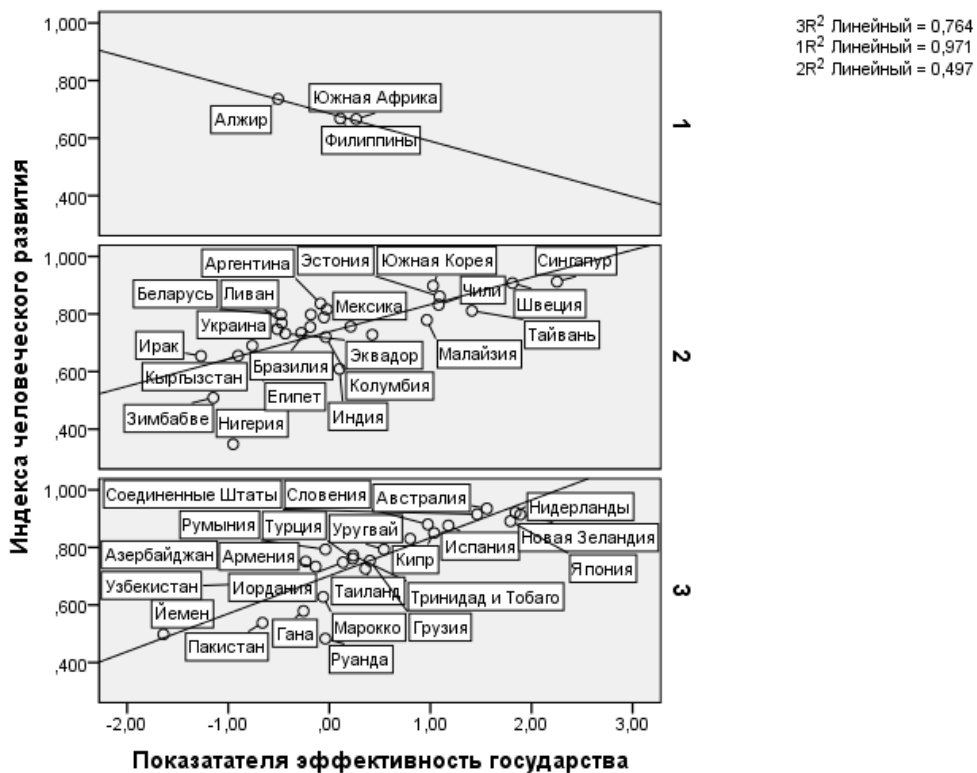

Рисунок 4. Зависимость индекса человеческого развития от эффективности государственного управления по кластерам, полученным на основании показателей поведенческих предпочтений

Как видно из этого рисунка, во втором и третьем кластере зависимость между эффективностью государственного управления и развитием человеческого капитала положительная, а в первом кластере с наибольшей толерантностью к «тактике мелкого фолла», эта зависимость – отрицательная.

Таким образом, поведенческие предпосылки имеют значительное влияние на зависимость между благосостоянием общества и институциональным развитием государства. Кроме того, что в кластере с наибольшей толерантностью к «тактике мелкого фолла» эта зависимость отрицательна, в 3-ем кластере с наименьшим уровнем толерантности положительная зависимость намного более сильно выражена, чем во втором кластере, что видно из сравнения значений R² в данных кластерах.

Восприятие институтов

В базе данных WVS имеется несколько переменных, характеризующих восприятие формальных институтов со стороны общественности. Респондентам предлагалось оценить институты по четырехбалльной шкале, где 1 балл соответствует наиболее положительному отношению к институту, а 4 балла соответствуют наиболее отрицательному отношению. Мы отсортировали эти исследования по странам и рассчитали средние значения показателей, которые и использовали в данной работе. В общей сложности мы использовали следующие семь показателей:

1. Доверие к армии
2. Доверие к парламенту
3. Доверие к правительству
4. Доверие к судам
5. Доверие к общественным услугам
6. Доверие к полиции
7. Доверие к партиям

Как и для показателей поведенческих предпосылок, существует несколько причин смещенности значений показателей восприятия институтов и построенных на их основе оценок. Эти причины детально обсуждены в предыдущем пункте при представлении показателей поведенческих предпосылок. Однако в данном случае кроме уже обсужденных добавляется еще один фактор смещенности. Показатели восприятия институтов могут быть в некотором смысле обусловлены благосостоянием респондента. То есть на вопрос об отношении к тому или иному государственному институту, определенная часть респондентов может подсознательно выражать свое отношение к собственному уровню благосостояния, особенно в тех обществах, где сильно патерналистское отношение к государству. В данной работе не будет обсуждаться этот достаточно интересный феномен. Как уже отмечалось, при обсуждении возможной смещенности оценок поведенческих предпосылок, было сделано предположение, что во всех странах смещенность оценок приблизительно одинакова и, что при сравнительном анализе стран эта смещенность может

быть проигнорирована, а сами оценки показателей несут в себе позитивную информацию необходимую для исследований.

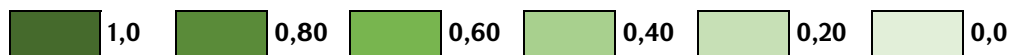
Как и в случае с показателями поведенческих предпосылок, предварительный анализ показал, что использование напрямую показателей восприятия институтов в моделях не показывает статистически значимых результатов, что скорее всего означает, что существуют определенные стереотипы восприятия институтов, которые мы определяем с помощью уже упомянутых методов двухшагового кластерного анализа. На рисунке 5 приводятся результаты двухшагового кластерного анализа для показателей восприятия институтов в стандартной форме отчета SPSS⁵⁹.

Согласно рисунку, оптимальным оказалось разделение стран на два кластера. Это означает, что существует два усредненных стереотипа восприятия институтов. Условно эти два стереотипа можно назвать «кластером с высоким уровнем доверия к институтам», и «кластером с низким уровнем доверия к институтам». Как видно из рисунка, во втором кластере все показатели восприятия институтов имеют более низкое значение, чем в первом, что означает, что доверие к институтам во втором кластере выше, чем в первом. Тот факт, что все показатели во втором кластере имеют значения ниже, чем в первом, говорит о хороших статистических характеристиках полученного разделения на кластеры.

---

⁵⁹ В некоторых странах респондентам задавались не все вопросы. Поэтому в некоторых исследованиях эти страны рассматривались как «пропущенные данные», в частности, они не участвовали в приведенном здесь кластерном анализе.

Clusters

Cluster	2	1
Label		
Size	56.3 % (30)	43.4 % (23)
Inputs	Confidence: The courts 2.22	Confidence: The courts 2.80
	Confidence: The Civil service 2.37	Confidence: The Civil service 2.90
	Confidence: The police 2.21	Confidence: The police 2.71
	Confidence: Parliament 2.53	Confidence: Parliament 3.05
	Confidence: The government (in your nation's capital) 2.39	Confidence: The government (in your nation's capital) 2.86
	Confidence: Political Parties 2.74	Confidence: Political Parties 3.17
	Confidence: The armed forces 1.97	Confidence: The armed forces 2.37

Рисунок 5. Результаты двухшагового кластерного анализа для показателей восприятия институтов

На рисунке 5-ом приведено соотношение между эффективностью управления и уровнем развития человеческого капитала для двух кластеров, полученных для показателей восприятия институтов.

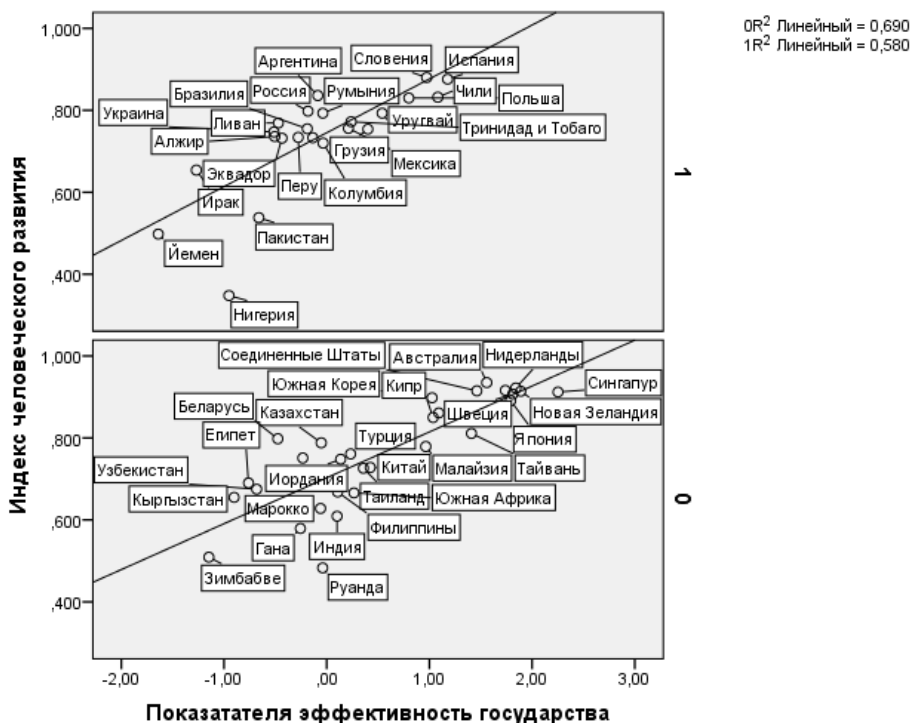

Рисунок 6. Взаимозависимость между эффективностью управления и уровнем развития человеческого капитала для кластеров, полученных для показателей восприятия институтов

Как видно из этого рисунка, положительная зависимость между двумя исследуемыми величинами положительная в обоих кластерах. Однако во втором кластере согласно значению R^2 , она выражена намного сильнее. Это означает, что в кластере с более высоким доверием к институтам, корреляция между уровнем развития человеческого капитала и эффективностью государственного управления выше, чем в кластере с низким уровнем доверия к институтам.

На рисунке 7 представлена та же зависимость, но уже в шести различных группах, которые возникают при сопоставлении кластеров поведенческих предпосылок и кластеров восприятия институтов. По вертикальной оси представлены кластеры поведенческих предпосылок, а по горизонтальной оси – кластеры восприятия институтов.

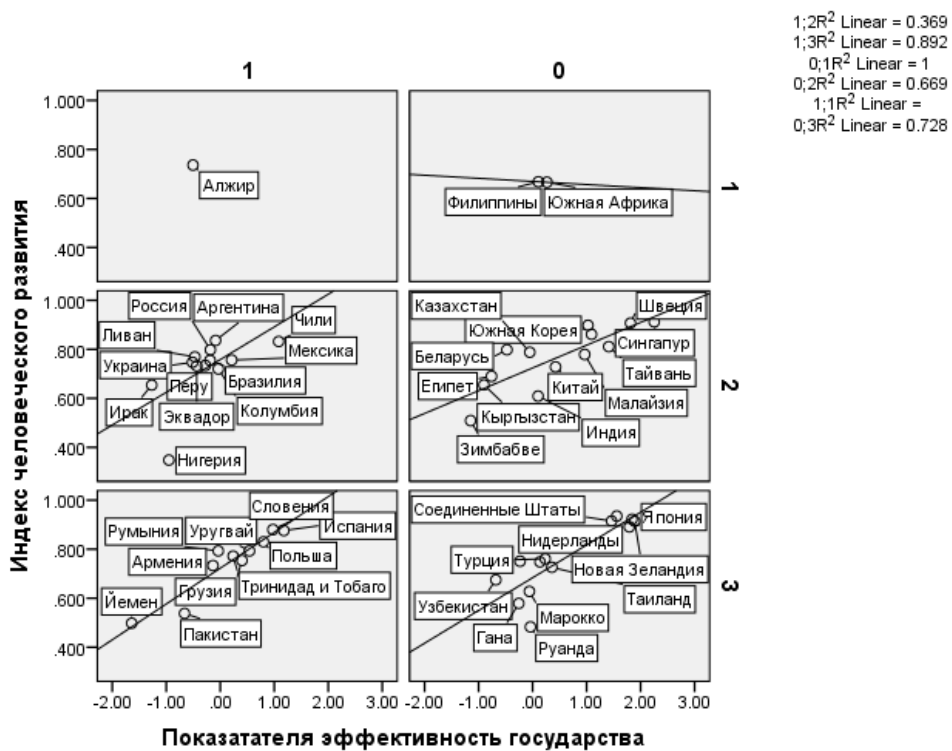

Рисунок 7. Зависимость между эффективностью управления и уровнем развития человеческого капитала в шести группах, которые возникают при сопоставлении кластеров поведенческих предпосылок и кластеров восприятия институтов

Первая строка не несет в себе какой-либо полезной информации, так как в ней слишком мало наблюдений. Сравнивая значения R^2 , можно заметить, что в третьей строке его значение выше, чем во второй, что можно объяснить уже обсуждавшимся феноменом влияния поведенческих предустановок на взаимоотношения благосостояния стран и качеством управления. Однако, если сравнивать рисунки в третьей строке, то можно заметить, что корреляция между индексом человеческого развития и эффективностью управления выше на левом рисунке, что не совпадает с предыдущим результатом, где корреляция между изучаемыми переменными была выше в кластере с высоким уровнем доверия к институтам. В данном случае, когда учитываются еще и кластеры поведенческих предпосылок, зависимость между индексом развития человеческого капитала и эффективностью государственного управления

становится более сильной в кластере с низким уровнем доверия к институтам. Такая ситуация скорее всего объясняется особенностью переменных, характеризующих восприятие институтов. Эти переменные зачастую могут нести в себе информацию о том, насколько свободно респонденты могут выражать свое отношение к государственным институтам власти. Очевидно, что чем ниже уровень свобод, тем выше вероятность получения «правильного» ответа вместо реального отношения респондента к тому или иному институту.

Основная модель

Рассмотренное в предыдущих пунктах воздействие эффективности управления на благосостояние стран показало важность таких показателей, как поведенческие предпосылки и восприятие институтов. Кроме того, было показано, что эти переменные можно измерять. Были также обсуждены особенности измерения этих показателей, которые могут привести к их смещенности и пути преодоления связанных с этим проблем.

Для более детального анализа влияния этих переменных на благосостояние стран необходимо построить формальную модель. Нашей основной гипотезой являлось влияние на эти процессы общего уровня конституционализма. Поэтому формальная модель должна учитывать переменные, характеризующие конституционализм. Как уже было отмечено выше, для характеристики конституционной стабильности используется количество изменений в конституциях стран, начиная с 1991г. Для характеристики конституционных традиций используется количество лет, прошедшее с момента принятия конституции.

Для построения формальной эконометрической модели использовался обычный многомерный линейный регрессионный анализ⁶⁰. Основная модель имеет следующий вид:

---

⁶⁰ Магнус Я.Р., Катышев П.К., Пересецкий А.А., Эконометрика. Начальный курс: Учеб. — 8-е изд., М.:Дело, 2007.

$$HDI = a + b_1WB.WGI.Government + b_2FRevents + b_3NNhistory2 + b_4NNhistory3 + b_5NNhistory4 + b_6Clust.Behav2 + b_7Clust.Behav3 + b_8Cluster.Per.Inst + \varepsilon,$$

где

1. HDI – Индекс человеческого развития
2. WB.WGI.Government – показатель эффективности государственного управления
3. FRevents – количество изменений в конституциях стран начиная с 1991 г,

$$4. NNhistory2 = \begin{cases} 1 & \text{– если количество лет с момента принятия конституции} \\ & \text{больше 17, но меньше 23 лет} \\ 0 & \text{– во всех остальных случаях} \end{cases}$$

$$5. NNhistory3 = \begin{cases} 1 & \text{– если количество лет с момента принятия конституции} \\ & \text{больше 23, но меньше 54 лет} \\ 0 & \text{– во всех остальных случаях} \end{cases}$$

$$6. NNhistory2 = \begin{cases} 1 & \text{– если количество лет с момента принятия конституции} \\ & \text{больше 54 лет} \\ 0 & \text{– во всех остальных случаях} \end{cases}$$

$$Clust.Behav2 = \begin{cases} 1 & \text{– Если страна находится во 2 – ом кластере, полученном на} \\ & \text{переменных поведенческих предпосылках} \\ 0 & \text{– во всех остальных случаях} \end{cases}$$

$$7. Clust.Behav3 = \begin{cases} 1 & \text{– Если страна находится в 3 – ем кластере, полученном на} \\ & \text{переменных поведенческих предпосылках} \\ 0 & \text{– во всех остальных случаях} \end{cases}$$

$$8. Cluster.Per.Inst = \begin{cases} 1 & \text{– Если страна находится во 2 – ом кластере,} \\ & \text{полученном на переменных восприятия институтов} \\ 0 & \text{– во всех остальных случаях} \end{cases}$$

ε – случайная величина, имеющая гауссовское распределение с математическим ожиданием равным 0, и постоянную вариацию.

В модели мы используем фиктивные переменные для кластеров, полученных на переменных поведенческих предпосылках и восприятие институтов.

При этом в случае переменных поведенческих предпосылок эталонным является первый кластер, а в случае переменных восприятия институтов – эталонным является второй кластер.

Мы используем фиктивные переменные и в случае переменной “количество лет с момента принятия конституции”. Эта переменная на нашей выборке имеет достаточно большой разброс значений от 1-ого до 225-ти лет. Такой разброс значений не позволяет эффективно оценивать его влияние на характеристики благосостояния стран. Поэтому мы объединили страны в 4 группы, таким образом, чтобы в каждой из них оказалось приблизительно одинаковое количество стран. На основе этих 4 групп были созданы описанные выше три фиктивных переменных. Эталонной группой является группа стран с наименьшей историей конституционных традиций (до 17 лет).

В таблице 3 приведены основные результаты, полученные с помощью регрессионного анализа. Мы применили алгоритм спецификации модели, используя процедуру пошагового удаления переменных. Подробные результаты регрессионного анализа в формате SPSS приведены в *Приложении 3*.

Таблица 3. Результат регрессионного анализа для основной модели

Переменные	Коэффициент	Стандартная ошибка	t	Значимость
Константа	0.676	0.022	31.07	0.000
Показатель эффективности государственного управления	0.127	0.013	10.098	0.000
Восприятие государственных институтов	0.043	0.023	1.836	0.073
NNhistory2	0.062	0.026	2.373	0.022
NNhistory3	0.043	0.025	1.682	0.099
Количество изменений в конституции начиная с 1991г.	-0.099	0.046	-2.123	0.039
Clust_Behav_3	0.045	0.022	2.039	0.047

В результате применения пошагового метода отбора переменных из окончательной модели были исключены переменные NNhistory4 и Clust_Behav_3. Были проведены тесты на мультиколлинеарность гетероскедастичность и нормальность остатков регрессии. Полученные результаты свидетельствуют о том, что все условия теоремы Гаусса–Маркова для обычной

регрессионной модели выполняются достаточно хорошо, и что полученная окончательная модель адекватно описывает исследуемые взаимосвязи.

Особенно важна проверка объясняющих переменных на мультиколлинеарность, так как существует теоретическая возможность взаимосвязи между ними. Однако результаты исследования мультиколлинеарности, представленные в *Приложении 4* свидетельствуют о том, что такая проблема отсутствует в представленной основной модели.

Из таблицы 2 видно, что эффективность государственного управления имеет наибольшее влияние на благосостояния стран. В предыдущих пунктах данной статьи мы уже видели эту взаимосвязь. Основная регрессионная модель еще раз подтвердила эту закономерность.

Все остальные результаты, полученные с помощью основной модели, можно считать достаточно неожиданными. Переменные поведенческих предпосылок, восприятия институтов, конституционных традиций и конституционной стабильности оказались статистически значимыми в модели благосостояния стран, практически полностью подтвердив нашу основную гипотезу. При этом обнаружены следующие закономерности:

1. Фиктивные переменные второго кластера, образованного на основании поведенческих переменных, оказались статистически незначимыми, а фиктивная переменная для третьего кластера оказалась значимой и имеет положительное влияние на индекс человеческого развития. Вспомним, что первый кластер, образованный на переменных поведенческих предпосылок, характеризовался наибольшей толерантностью к «тактике мелкого фола» и именно она являлась эталонной в основной регрессионной модели. Страны в третьем кластере, который характеризовался наименьшей толерантностью к «тактике мелкого фола», в среднем имеют индекс человеческого развития на 0.045 выше, чем для стран первого кластера. Индекс же человеческого развития в странах второго кластера, характеризующийся средним уровнем толерантности к «тактике мелкого фола», статистически не значимо отличается от уровня индекса человеческого развития первого кластера.

Таким образом, чтобы поведенческие аспекты имели влияние на благосостояние стран, они должны отличаться существенно низкой толерантностью к «тактике мелкого фола».

2. Коэффициент при фиктивной переменной второго кластера, образованного на основании переменных восприятия институтов, оказалась статистически значимой и имеет положительный знак. Это означает, что страны с более высоким доверием к формальным институтам имеют в среднем более высокое значение индекса человеческого развития.

3. Наиболее интересные результаты получены с помощью переменных, характеризующих конституционную стабильность и конституционные традиции.

Переменная «Частота изменений в основном законе страны» оказалась статистически значимой и имеет отрицательное значение. Это означает, что чем чаще вносятся изменения в конституцию, тем в среднем ниже уровень индекса человеческого развития. Таким образом, конституционная стабильность является важнейшей предпосылкой для благосостояния стран.

4. Фиктивная переменная 4-ой группы, образованной на основании переменной количества лет с момента принятия конституции оказалась статистически незначимой. Фиктивные переменные 2-ой и 3-ей групп оказались статистически значимыми и имеют положительный знак. Вспомним, что группы с высоким номером имеют более долгую историю конституционных традиций (см. описание переменных основной модели), а также, что первая группа с самым низким значением количества лет с принятия конституции является эталонной.

5. Таким образом, полученные результаты свидетельствуют о том, что конституционные традиции имеют положительное влияние на индекс человеческого развития. Однако, существует определенный порог, начиная с которого воздействие этой переменной на благосостояние стран более не оказывается существенным. Об этом свидетельствует незначимость фиктивной переменной для четвертого кластера, а также тот факт, что величина коэффициента при фиктивной переменной третьего кластера оказалась ниже, чем коэффициент при переменной второго кластера.

Необходимо помнить, что проведенный анализ может быть очень чувствительным к выборке стран. К сожалению, базы данных не позволяют оперировать с более широкой выборкой стран. Тем не менее, мы провели нашу модель на меньших случайных выборках из нашей основной модели и сравнили полученные результаты. Основные закономерности практически не изменились.

Заключение

Благосостояние стран определяется множеством факторов таких как географическое положение, климат, природные и человеческие ресурсы, религия, исторически сложившиеся взаимоотношения с соседними странами, исторически обусловленный выбранный политический путь и т. д. Аджемоглу и Робинсон⁶¹ доказали, что не всегда только эти факторы являются решающими в объяснении уровня благосостояния стран. Они показали, что процветание и упадок стран обусловлены как минимум еще и качеством и состоятельностью формальных политических и экономических институтов.

В данной работе мы с помощью эмпирического анализа показали верность этого утверждения. Однако, мы также показали, что важное значение могут иметь поведенческие предпосылки людей, восприятие институтов, конституционные традиции и конституционная стабильность.

Мы использовали прокси-переменные для измерения конституционной стабильности и конституционных традиций. Конституционную стабильность мы оценили с помощью переменной “количество изменений, внесенных в основной закон, начиная с 1991г.”, а конституционные традиции с помощью переменной “количество лет с момента принятия конституции”. Мы исходим из предположения, что всякие изменения в конституциях обусловлены некими событиями политического, экономического или социального характера. Само изменение может принести с собой стабильность в жизнь общества в будущем. В то же время всякое изменение в основной закон предполагает более или менее глубокие изменения в функционировании институтов государственного управления и адаптации общественных взаимоотношений к этим переменам. Именно этим обстоятельством можно объяснить обнаруженную нами в эмпирической модели обратную зависимость между переменной количества изменений в конституции и переменной индекса человеческого развития. В то же время, данное исследование показало насколько важным в эмпирических исследованиях институциональной экономики является возможность точного измерения таких понятий, как уровень конституционализма, конституционные ценности, конституционная устойчивость и т.д. Нами была предложена методика измерения конституционной

---

⁶¹ *Acemoglu, Daron, and James A Robinson, Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty. 1st ed. New York, 2012.*

устойчивости⁶², которая при применении на индикаторах предложенных Г. Г. Арутюняном⁶³, может решить эту проблему. Мы предполагаем продолжить исследования в этом направлении.

Мы также обнаружили, что существует положительная зависимость между количеством лет с принятия новой конституции и благосостоянием стран. При этом мы выяснили, что существует некий порог, который может быть различен для разных стран (на исследуемой в данной статье выборке он составил в среднем примерно 22 года), после которого положительное влияние долготы принятия конституции практически нивелируется. Здесь нужно отметить, что причины принятия новых конституций могут быть разными. Эффект, о котором мы говорим сейчас, обусловлен скорее всего случаями, когда принятие новой конституции является следствием неких катаклизмов, приводящих к полному или частичному разрушению институтов государственной власти. Принятие новых конституций в результате которых сохраняется преемственность институтов государственной власти в нашем исследовании и для наших целей скорее подходит под понятие “изменений в основной закон”.

Говоря о таких понятиях как «конституционная стабильность» и «конституционные традиции», необходимо особо отметить страны с переходной экономикой. Эти страны по определению находятся в такой ситуации, когда конституционные перемены необходимы и именно они являются основой большинства переходных процессов. Формирование новых институтов в этих странах и их трансформация в зависимости от меняющейся обстановки являются жизненной необходимостью. Поэтому формирование конституционной культуры в этих странах требует определенного времени. Тем не менее данное исследование показало, что формирование устойчивой конституционной системы является необходимым условием развития стран, в том числе переходных. Те переходные страны, которые сумеют раньше сформировать устойчивую конституционную систему имеют больше шансов на долгосрочный экономический рост.

---

⁶² Harutyunyan G. G., Sargsyan H. L., Gevorgyan R. A., Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies, *Journal of Advanced Research in Law and Economics (JARLE)*, Volume VIII, Issue 4(26), Summer 2017, pp. 1126–1135.

⁶³ Harutyunyan G. G., Main components of systematic constitutional monitoring, *Constitution Justice*, Number 4(74), 2016, pp 7–35.

Вторым важным аспектом нашего исследования является влияние поведенческих предпосылок и восприятие институтов на благополучие стран. И в этом случае также важной проблемой является возможность более точного измерения этих понятий. Мы использовали для их “измерения” базу данных WVS и получили то, что переменные поведенческих предпосылок и переменные восприятия институтов статистически значимы.

Выяснилось, что существуют определенные стереотипы поведения и восприятия институтов в исследуемой выборке стран, и что эти стереотипы являются одним из определяющих факторов для объяснения благополучия стран. Приверженность к “тактике мелкого фола” и низкий уровень восприятия институтов отрицательно воздействует на индекс человеческого развития. Данное исследование наряду с важностью этих переменных для объяснения благосостояния стран, выявило также проблему возможности измерения таких понятий.

В новой институциональной экономике существует понятие оппортунистического поведения⁶⁴, когда агенты преследуют личные интересы доходя до вероломства (*self interest seeking with guile*). “Тактика мелкого фола”, описанная в данной работе является одним из проявлений оппортунистического поведения. Другим возможным проявлением такого поведения может быть “тактика выборочного или относительного выполнения законов”, когда человек уверен, что исходя из сложившейся ситуации он сам может решать выполнять или не выполнять норму закона. Пример такой ситуации – проезд на красный свет на полностью пустом перекрестке. Изучение влияния такой тактики на благосостояния стран невозможно из-за отсутствия специализированных баз данных. К примеру в базе данных WVS мы не нашли переменные, которые могли бы быть использованы для описания этого и других поведенческих предпочтений.

Одной из важных предпосылок развития эмпирических исследований в области конституционной и институциональной экономик является создание специализированных баз данных.

Таким образом, основная гипотеза, сформулированная в данной работе, практически полностью подтвердилась. Конституционная культура и поведенческие аспекты наряду с институциональным развитием являются главными факторами благополучия стран.

---

⁶⁴ Oliver E. Williamson, “Opportunism and its critics”, in: *Managerial and decision economics*, Vol. 14, 1993, p. 97).

Список литературы

1. *Harutyunyan G. G.*, Constitutional Culture: The Lessons of the History and the Challenges of the Time, republished with additions, Yerevan, 2016.
2. *Harutyunyan G. G.*, Main components of systematic constitutional monitoring, *Constitution Justice*, Number 4(74), 2016.
3. *Harutyunyan G. G., Sargsyan H. L., Gevorgyan R. A.*, Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies, *Journal of Advanced Research in Law and Economics (JARLE)*, Volume VIII, Issue 4(26), Summer 2017.
4. *North, D. C.* Institutions, Institutional Change, and Economic Performance. Cambridge University Press, New York. 1990.
5. *Аузан А. А.*, Экономика всего. Как институты определяют нашу жизнь. ООО «Манн, Иванов и Фербер», М., 2014.
6. *Gigerenzer, Gerd; Selten, Reinhard*, *Bounded Rationality: The Adaptive Toolbox*. MIT Press, 2002.
7. *Oliver E. Williamson*, “Opportunism and its critics”, in: *Managerial and decision economics*, Vol. 14, 1993.
8. *Elkins, Zachary, Tom Ginsburg, and James Melton*. “Characteristics of National Constitutions, Version 2.0.” *Comparative Constitutions Project*. Last modified: April 18, 2014.
9. *Gabriel L. Negrett*, The Durability of Constitutions in Changing Environments: Explaining Constitutional Replacements in Latin America, The Hellen Kellogg Institute for Institutional Study, Working Paper # 350, August 2008.
10. *Brian S. Everitt, Sabine Landau, Morven Leese, Daniel Stahl*, Cluster Analysis, 5th ed., 2011.
11. *Chiu, T., D. Fang, J. Chen, Y. Wang, и C. Jeris*. A Robust and Scalable Clustering Algorithm for Mixed Type Attributes in Large Database Environment. B: Proceedings of the seventh ACM SIGKDD international conference on knowledge discovery and data mining. San Francisco, CA: ACM. 2001.
12. The SPSS Two Step cluster component, Technical report, available at http://www-01.ibm.com/support/knowledgecenter/SSLVMB_21.0.0/com.ibm.spss.statistics.help/alg_twostep.htm.
13. *Магнус Я. Р., Катышев П. К., Пересецкий А. А.*, Эконометрика. Начальный курс: Учеб. — 8-е изд., М.: Дело, 2007.
14. *Acemoglu, Daron, and James A Robinson*, *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. 1st ed. New York, 2012.
15. *Acemoglu, Daron, and James A Robinson*, *Persistence of Power, Elites, and Institutions*, *American Economic Review* 2008, 98:1, 267–293, <http://www.aeaweb.org/articles.php?doi=10.1257/aer.98.1.267>.
16. *Persson, T. and Tabellini, G.* The Economic Effects of Constitutions. Cambridge, MA: MIT Press, 2003.

Приложение 1

Алжир	Ирак	Россия
Аргентина	Япония	Руанда
Армения	Иордания	Сингапур
Австралия	Казахстан	Словения
Азербайджан	Кувейт	Южная Африка
Бахрейн	Кыргызстан	Южная Корея
Беларусь	Ливан	Испания
Бразилия	Малайзия	Швеция
Чили	Мексика	Тайвань
Китай	Марокко	Таиланд
Колумбия	Нидерланды	Тринидад и Тобаго
Кипр	Новая Зеландия	Турция
Эквадор	Нигерия	Украина
Египет	Пакистан	Соединенные Штаты
Эстония	Перу	Уругвай
Грузия	Филиппины	Узбекистан
Германия	Польша	Йемен
Гана	Катар	Зимбабве
Индия	Румыния	

Приложение 2

N	Название	Название на английском	Сокращенное название	База данных	Минимум	Максимум	Среднее значение	Стандартное отклонение
1	Количество лет существования конституционной системы	Number of years constitutional system started	History_constitution	CCP	1	225	40.8	44.8
2	Среднее значение конституционных событий в году начиная с 1991г.	Constitutional Events per year since 1991	FRevents	CCP	0	0.96	0.268	0.236
3		Justifiable: Avoiding a fare on public transport	V198_Claim_benef	WVS	1.39	4.40	2.5213	.77743
4		Justifiable: Claiming government benefits to which you are not entitled	V199_fare_transp	WVS	1.34	4.51	2.6778	.80793
5		Justifiable: Stealing property	V200_Steal_proper	WVS	1.14	4.09	1.7188	.52956
6		Justifiable: Cheating on taxes if you have a chance	V201_Cheat_tax	WVS	1.27	4.12	2.1619	.62731

7		Justifiable: Someone accepting a bribe in the course of their duties	V2002_bribe	WVS	1.19	4.14	1.8497	.57542
8		Do you think most people would try to take advantage of you if they got a chance, or would they try to be fair?	V56_try_ advantage	WVS	3.80	7.57	5.7557	.71758
9		Schwartz: It is important to this person to always behave properly; to avoid doing anything people would say is wrong	V77_avoid_ doing_wrong	WVS	1.69	3.80	2.5410	.42306
10		Confidence: The armed forces	V109_Arm_ Forces	WVS	0.00	2.95	2.088 9	.54038
11		Confidence: The police	V113_Police	WVS	1.28	3.21	2.3948	.38298
12		Confidence: The courts	V114_Courts	WVS	1.41	3.22	2.4351	.39370
13		Confidence: The government (in your nation's capital)	V115_ Government	WVS	1.27	3.31	2.5574	.40104
14		Confidence: Political Parties	V116_Parties	WVS	1.70	3.47	2.9269	.37007
15		Confidence: Parliament	V117_Parliam ent	WVS	1.41	3.37	2.7194	.43091

16		Confidence: The Civil service	V118_Civil_ Service	WVS	1.50	3.30	2.5878	.37010
17		Control of Corruption: Estimate	WB_WGI_ Corruption	WGI	-1.45	2.29	.0968	1.01673
18		Government Effectiveness: Estimate	WB_WGI_ Government	WGI	-1.64	2.25	.2939	.89741
19		Political Stability and Absence of Violence/Terror ism: Estimate	WB_WGI_ Polit_Stability	WGI	- 2.63	1.49	-.2628	.98864
20		Regulatory Quality: Estimate	WB_WGI_ Regulat_ Quality	WGI	- 1.69	2.26	.2560	.96923
21		Rule of Law: Estimate	WB_WGI_ Rule_Law	WGI	-1.46	2.04	.1552	.97959
22		Voice and Accountability: Estimate	WB_WGI_ Accounta- bility	WGI	- 1.90	1.60	-.0497	.97405
23		Human Devrlopment Index	HDI	WGI	.348	.935	.75520	.125571

Приложение 3

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.852 ^a	.726	.675	.071793
2	.851 ^b	.724	.680	.071280
3	.842 ^c	.709	.671	.072306

a. Predictors: (Constant), Clust_Behav_2, NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

b. Predictors: (Constant), NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

c. Predictors: (Constant), Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
(Constant)	.625	.051		12.224	.000
Government Effectiveness: Estimate	.112	.016	.798	7.138	.000
Perception of State Institutions	.040	.024	.161	1.712	.094
1 NNhistory2	.089	.031	.300	2.884	.006
NNhistory3	.076	.033	.282	2.341	.024
NNhistory4	.058	.037	.201	1.554	.128
Constitutional Events per year since 1991	-.093	.046	-.173	-2.000	.052
Clust_Behav_3	.065	.046	.261	1.408	.166
Clust_Behav_2	.028	.046	.113	.611	.545
(Constant)	.652	.027		24.538	.000
Government Effectiveness: Estimate	.113	.015	.811	7.432	.000
Perception of State Institutions	.043	.023	.171	1.864	.069
2 NNhistory2	.086	.030	.291	2.846	.007
NNhistory3	.071	.031	.264	2.277	.028
NNhistory4	.056	.037	.194	1.518	.136
Constitutional Events per year since 1991	-.095	.046	-.177	-2.068	.045
Clust_Behav_3	.040	.022	.161	1.851	.071
(Constant)	.676	.022		31.070	.000
Government Effectiveness: Estimate	.127	.013	.908	10.098	.000
Perception of State Institutions	.043	.023	.171	1.836	.073
3 NNhistory2	.062	.026	.210	2.373	.022
NNhistory3	.043	.025	.158	1.682	.099
Constitutional Events per year since 1991	-.099	.046	-.184	-2.123	.039
Clust_Behav_3	.045	.022	.179	2.039	.047

a. Dependent Variable: Human Development Index

Variables Entered/Removed^a

Model	Variables Entered	Variables Removed	Method
1	Clust_Behav_2, NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3 ^b	.	Enter
2	.	Clust_Behav_2	Backward (criterion: Probability of F-to-remove >= .100).
3	.	NNhistory4	Backward (criterion: Probability of F-to-remove >= .100).

a. Dependent Variable: Human Development Index

b. All requested variables entered.

ANOVA^a

Model	Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.	
1	Regression	.588	8	.073	14.250	.000 ^b
	Residual	.222	43	.005		
	Total	.809	51			
2	Regression	.586	7	.084	16.467	.000 ^c
	Residual	.224	44	.005		
	Total	.809	51			
3	Regression	.574	6	.096	18.297	.000 ^d
	Residual	.235	45	.005		
	Total	.809	51			

a. Dependent Variable: Human Development Index

b. Predictors: (Constant), Clust_Behav_2, NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

c. Predictors: (Constant), NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

d. Predictors: (Constant), Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

Excluded Variables^a

Model	Beta In	T	Sig.	Partial Correlation	Collinearity Statistics	
					Tolerance	
2	Clust_Behav_2	.113 ^b	.611	.545	.093	.187
3	Clust_Behav_2	.088 ^c	.473	.639	.071	.188
	NNhistory4	.194 ^c	1.518	.136	.223	.383

a. Dependent Variable: Human Development Index

b. Predictors in the Model: (Constant), NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

c. Predictors in the Model: (Constant), Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

Приложение 4

	Collinearity Statistics	
	Tolerance	VIF
Government Effectiveness: Estimate	.799	1.251
Clust_Behav_3	.841	1.190
NNhistory2	.823	1.216
NNhistory3	.728	1.373
Perception of State Institutions	.746	1.340
Constitutional Events per year since 1991	.858	1.166

G. G. HARUTYUNYAN

H. L. SARGSYAN

R. A. GEVORGYAN

**CONSTITUTIONALISM:
PERCEPTION OF INSTITUTIONS AND
WELFARE OF COUNTRIES**

PREFACE

This study is devoted to the examination analysis of the various manifestations of multilevel and comprehensive concept of “Constitutionalism”, as well as overcoming the constitutional deficit. Without claiming to represent a complete standpoint on the complex, often controversial analysis of views of the constitutionality, it should be noted that within the framework of this study, it is highlighted by a special approach¹. The latter is reflected in the fact that by the quantitative assessment of constitutionality level, the countries are classified in accordance with the degree of constitutionality and predetermined by the distinctive features of the clusters received. First of all, they are reflected by the characteristics of democratic, institutional and political developments. In the recent decades among the growing number of research, those with a professional interest will sometimes see quite abstract approaches to developing a comprehensive methodology that includes constitutionality diagnostics, monitoring and economic regulators, which is based largely on subtle expert observations placed in various international sources. The methodology is aimed at elaborating emerging economies' commitment to finding a place in the family of advanced societies². The next consideration is that in the presented material a transition has been made from the observation of a “rational human” to the inclusion of human behavioral attitudes in the constitutional context. The “rational human” concept, which has been very effective in the application of other fields of economics, does not always allow to obtain satisfactory results. We have also tried to discuss the manifestations of these features.

---

¹ An extensive reference was made to the issue in G. Harutyunyan's “Constitutional Culture. The Lessons of History and the Challenges of Time” monographs (Yerevan, Nzhar, 2016)

² Among them is distinguished the work of the prof. G. Harutyunyan “Constitutional Monitoring” (Yerevan, 2016), which presents a comprehensive conceptual approach to the problem-solving methodology.

It is obvious that the policy aimed at long-term sustainable economic growth is based on social selection, implemented in the context of global economic developments. Therefore, to emphasize the main purpose and idea of the work is appropriate to quote the Icelandic economist Trayn Egerston's "Generalization of the Cousy Theory", according to which the economic growth and the development of the country do not depend on the type of government if the transaction costs are zero in the economic and political arena. But, if the transaction costs are positive, then the distribution of power within the country and the institutional structure of its law-making organizations are a key factor in its development.³ The annex of the book also includes the "Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies" publication⁴ of the authors' "Journal of Advanced Research in Law and Economics" electronic magazine.

---

³ https://ru.wikipedia.org/wiki/теорема_Койза

⁴ <https://journals.aserspublishing.eu/jarle/article/view/1518>

Introduction

Since it has become clear that institutions are important for the economic growth, discussions on ranking of their significance have begun. Along with this, the issue arose as how a person fits into the mechanisms of impact of the institutions on economic growth.

According to the classical definition of Douglas North⁵, “institutions are the rules of the game in society or, more formally, the human-made limitations that determine the relationship between people.” The definition of institutions given by the North operates with the notion of “man.” This highlights the inseparable link between the institutions and the behavior of a person, which leads to the inadmissibility of an isolated consideration of the influence of institutions on socioeconomic and political processes on the one hand, and the moral, ethical – moral foundations that predetermine the behavior of a person on the other.

The quality of institutions is one of the determining factors of the economic development of countries⁶. Constitutional culture is one of the determining factors in the formation of institutions⁷. According to the definition given by G.G. Harutyunyan, “The concept of “constitutional culture in more detail can be characterized as a historically established, stable, enriched by the experience of generations and of all mankind, a certain value system underlying the social life, contributing to the establishment and implementation of the fundamental rules of behavior on the basis of their moral and spiritual comprehension.”⁸”

The behavior of agents, such a notion of “what is good and what is bad” plays an equally prominent role in the formation of institutions. Formal and informal

---

⁵ North, D.C. *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge University Press, New York. 1990. p. 3.

⁶ *Acemoglu, Daron*, and James A Robinson, *Persistence of Power, Elites, and Institutions*, *American Economic Review* 2008, 98:1, 267–293, <http://www.aeaweb.org/articles.php?doi=10.1257/aer.98.1.267>

⁷ Persson, T. and Tabellini, G. *The Economic Effects of Constitutions*. Cambridge, MA: MIT Press, 2003.

⁸ Harutyunyan G., *Constitutional Culture: The Lessons of the History and the Challenges of the Time*, republished with additions, Yerevan, 2016, pp. 528–529.

institutions have the equal chance to form an environment in “good conditions” (meaning the behavior of agents).

To describe and model the processes of functioning of institutions, economic theory is based on the theory of “rational expectations.” This theory was created in the middle of the last century by John Muth⁹ and was further developed in the works of Robert Lucas¹⁰. According to the rational expectations theory, all agents are “rational.” This means that based on all available information they form expectations about future prices and the quantity of necessary benefits. Based on these expectations, they operate in such a manner that they maximize their utility function. Based on these assumptions, the theory of “rational expectations” was successfully used to explain a number of macroeconomic patterns.

Rational human behavior requires a good knowledge of the fundamentals of optimization theory. The concept of a “rational person” attributes these skills to all agents without exception. The concept of a “rational person” appropriates these skills to all agents without exception. It is assumed that all agents continuously optimize their behavior at each decision-making stage, based on all information available by the time. If new information is being added or if a new decision is needed, the person repeats these exercises over and over. Obviously, not all people are familiar with the basics of the optimization theory, but according to the doctrine of a “rational person” this is also unessential as these mechanisms are triggered at a subconscious level, and the doctrine itself only describes the processes taking place in reality. Another important detail of the doctrine is the assumption about the same framework for all people, namely, thirst of profit, while this objective goal remains steadfast with each decision-making based on the optimized algorithm throughout the individual’s life. As A.A. Auzan stated such “an omniscient selfish bastard who has supernatural abilities to rationalize and maximize his usefulness.”

Any institution is a set of rules in conjunction with the mechanisms for their implementation. And the set of rules and mechanisms for their implementation ultimately concerns people's behavior. Thus, if indeed institutions are important

---

⁹ John F. Muth (1961) “Rational Expectations and the Theory of Price Movements” reprinted in *The new classical macroeconomics*. Volume 1. (1992): 3–23 (International Library of Critical Writings in Economics, vol. 19. Aldershot, UK: Elgar.

¹⁰ Lucas, Robert (1972). “Expectations and the Neutrality of Money” (PDF). *Journal of Economic Theory*. 4 (2): 103–24.

for economic growth, then the concept of human behavior for determining of the institutions is no less important.

After all, if we are not based on the doctrine of a “rational man” but on some utopian doctrine of “the ideal man”, then the necessity of institutions in general would disappear. Therefore, when studying the institutional aspects of economic development, the concept of a “rational person” may not be sufficient. Therefore, in the new institutional economy, the concepts of limited rationality¹¹ and opportunistic behavior are introduced¹². In this article, we assume that the economic development of countries is conditioned not only by the quality of institutions, but also by the behavioral assumptions of people, and by the level of perception of institutions by the majority of citizens of countries. At the same time, the traditions and sustainability of the constitutional system, which together can be characterized by a comprehensive term “constitutional culture”, are a prerequisite for the existence of effective institutions and high moral and ethical standards in the society.

The mechanisms for ensuring the implementation of certain sets of rules are the fundamental principle of the work of institutions. At the same time, it is obvious that whatever these mechanisms are, the level of their performance depends on the perception and behavioral prerequisites of individuals. From this perspective, those institutions, which are perceived by most people on a subconscious level, are more likely to exist than those that are based solely on the idea of coercion.

This applies to all institutions and related codes of practice, but especially to those rules that are designed to provide the basis for public relations on the basis of routine, daily relationships, the violation of which cannot presuppose excessive punishments at least formal ones. In other words, these are violations, which in sport are sometimes referred to as “petty foul tactics”¹³. In other words, these are violations, which in sport are sometimes referred to as “tactics of foul”. From the point of view of transaction costs, these are the rules, the enforcement of which can be the least effective for society as a whole. Nevertheless, the negative impact of this situation can be very significant. For example, it is well known that many

---

¹¹ Gigerenzer, Gerd; Selten, Reinhard, *Bounded Rationality: The Adaptive Toolbox*. MIT Press, 2002.

¹² Oliver E. Williamson, “Opportunism and its critics”, in: *Managerial and decision economics*, Vol. 14, 1993, p. 97.

¹³ Oliver E. Williamson, “Opportunism and its critics”, in: *Managerial and decision economics*, Vol. 14, 1993, p. 97.

socio-economic problems in transitional and developing countries have institutional roots. There are also numerous theoretical papers and applied recommendations for building strong institutions, however these recommendations are not always effective. In our opinion, one of the main reasons for the difficulties associated with the implementation of institutional and structural reforms in transition and developing countries are the perceptions and behavioral assumptions of agents.

In the new institutional economy, the notion of opportunistic behavior is associated with situations in which agents pursue personal interests and achieve self-seeking with guile. We consider the “tactic of petty foul” as one of the manifestations of opportunistic behavior. The reasons for the “tactic of petty foul” in public life can be very different, ranging from behavioral prerequisites at the level of elites who use with impunity “tactics of a big foul”, ending with historically established customs and religion. Often, the cause may be an external shock in the form of wars, revolutions, disintegration of countries, etc. In these cases, the constitutional order and existing institutions are destroyed, which is usually accompanied by a change in perception and behavioral assumptions of agents.

In this book, we offer an empirical study of the relationship between constitutionalism, institutional development, behavioral assumptions and the perception of institutions by a person on the one hand, and economic development on the other hand on an example of 56 countries.

Constitutional identity of a person¹⁴

As evidenced by the history of human development – from the biblical interpretation to modern philosophical, legal and political generalizations, the role and importance of the constitutionalization of social relations are exceptional in ensuring the harmony of the collective coexistence of a social society and stimulating its development. Naturally, their manifestations underwent a serious historical evolution, but they retained an important axiological commonality.

---

¹⁴ This section was prepared on the basis of the report of G. Harutyunyan “Epistemological and axiological characteristics of the constitutional identity of the human being.”
<http://www.concourt.am/armenian/structure/president/articles/article-january2018.pdf>

The main message of the biblical book “Exodus” is submissive service to divine laws. By this humility people will express their love for God and will live as a free and united people. In this section, not only the laws transmitted by God are presented, but also the Ten Commandments, which are the axiological backbone of the Christian faith and comprehended symbol of imagination of the human being to God.

In the following centuries, at the level of constitutional decisions, the entire process of rule-making was accompanied by the search for the introduction into the life of God’s covenant to people “to be a man” and to approve public consent.

It is worth recalling the description of the “Constitution” published in Venice in 1837 in the New Dictionary of the Ancient Armenian Language (Haykazyan) – “The Limit of Knowledge and the Providence of God.”¹⁵ In other words, this is adopted on the basis of the providence of God, which imposes the limits and borders of the highest decision. In the 5th century with such a decision in mind, Movses Khorenatsi, characterizing the canonical Constitution adopted in 365 by the Ashtishat National-Church Assembly, noted that the Constitution in Armenia established charity.¹⁶

History also shows that throughout the world the core task of constitutional developments is the recognition of human rights as the highest value and inalienable right, their guarantees, provision and protection as a directly acting law. These goals also underlie the English Declaration of Rights (1689), the French Declaration of the Rights of Man and the Citizen (1789), the American Bill of Rights (1791), and the various international human rights instruments adopted over the last centuries on human rights.

Moreover, the starting point for the constitutional developments of the new millennium is the transition to **human-centered constitutional decisions**, the basis of which is a person with his/her inalienable dignity and natural rights. Moreover, as Cardinal Coccopalmerio, President Emeritus of the Pontifical Council for Legislative Texts of the Holy See noted in his welcome speech at the International Conference held on November 17, 2017 in Rome, “the person is not a bearer of rights; the person is himself a right.”

---

¹⁵ See *Новый словарь древнеармянского языка (Айказян)*. V. 2. – Venice, 1837. – p.688.

¹⁶ See *Мовсес Хоренаци. 5-й век. История Армении*. – Yerevan, 1997. – p. 225 (version in Grabar see: Арутюнян Г. Конституционная культура: уроки истории и вызовы времени. –Yerevan, 2016. – p. 489).

The supremacy of human rights today is recognized as the main criterion for the sustainable development and establishment of the rule of law. The rule of law also determines the democratic characteristics of the country and existence of a constitutional democracy. New perspectives for an accurate assessment of the rule of law were revealed in the report Rule of Law Checklist of February 12, 2016 at the 106th Plenary Meeting of the European Commission (Venice Commission), which created important prerequisites for specifying the pan-European criteria in this issue¹⁷.

Currently, many analytical centers (The International Justice Program, The House of Freedom, The International Analytical Center “Constitutional Culture”, etc.) also emphasize assessment of constitutionalism in the country through the indicators of the rule of law¹⁸.

It is also a fact that in the modern world unprecedented social disasters (international terrorism, the migration of millions of people, millions of people doomed to starvation, people who lost hope and faith) are mainly due to the lack of constitutionalism, various constitutional crises, ignoring the rule of law in constitutional decisions and real life.

The conceptual approach is that a radical change in this situation requires urgent steps to introduce an effective system of constitutional monitoring throughout the world¹⁹. Solving the problems of overcoming negative manifestations of social life, the deficit of constitutionalism and the tasks of sustainable development must be considered in the trinity. Therefore, it is necessary that in each country the rule of law is based on:

- a) social and legal behavior of the individual;
- b) political behavior of political institutions of the state;
- c) public conduct of public authority.

However, modern societies have not yet created the necessary legal and institutional guarantees. **Today human society has not created a necessary and effective immune system to withstand today's social challenges.** The immune

---

¹⁷ See **Арутюнян Г.** Роль Контрольного списка верховенства права в системе конституционного мониторинга (концептуальные подходы) //Международный вестник “Конституционное правосудие”. 2016. N3/73/. – pp. 164–183.

¹⁸ See <http://www.freedomhouse.org>, TheWorld Justice Project /www.worldjusticeproject.org/, Rule of Law in dex, www.constculture.org **Арутюнян Г.** Конституционный мониторинг. – Ереван, 2016.

¹⁹ See **Арутюнян Г.** Конституционная культура: уроки истории и вызовы времени. – Ереван, 2016.

deficiency of social life has caused the main social disasters. Such a situation **can be overcome on the basis of the aforementioned trinity, through the constitutionalization of public life and the introduction of an equivalent system of constitutional monitoring, which may be an important guarantee for overcoming the deficit of constitutionalism and sustainable development.**

Along with this, it is extremely important what qualities an individual should be endowed with, which is the core of constitutional and legal relations. In this matter, there are some lessons we could well learn from history. In 1166, under the difficult conditions prevailing in the Armenian reality, Nerses Shnorali was elected Catholicos of all Armenians. He was first of all aware of the obligation to withdraw his “herd” from the difficult situation. And he did this by calling to the man – to the princes, the clergy, the military, the simple peasants, women and men, saying **how people should behave, so that their life would not be like that.**

This call of Shnorali, which was later mentioned in the Cathedral (Universal) Address²⁰, contains an important order. **The man's cumulated behavior creates the environment in which s/he lives.** Today, the axiological foundations of this behavior are violated. If more than 200 years ago, mankind relied on the adoption of constitutions to guarantee the sustainable development of its social life, today in many countries a big gap is formed between the axiology and real life underpinned in the basis of the constitution. **To overcome this, the constitutionalization of the social and legal behavior of the modern individual and the guarantee of the social environment necessary for this can have a significant impact.** For the current system of axiological constitution, it is also necessary to specify the fundamental constitutionality of the identity of the person.

The notion “identity” (in Latin – *identicus*) is characterized on the encyclopedic level as “be him/herself”, “be the one”, “combination of specific characteristics”, “existence”, “nature”, “identity”, “individuality” and so on. The exact variety of synonyms also presupposes that the “identity” can have different sub textual approaches²¹. Sociologists in the first place consider this notion as awareness of

---

²⁰ See *Нерсес Шнорали*. Соборное (Всеобщее) послание // Journal “Gandzasar”. – Yerevan, 1991.

²¹ “National identity” is a more common notion which is entirely connected with the historical record of humanity, its social character, civilization, moral values, and some other features. In some cases, it is even identified as “constitutional identity” and “national identity”. See *Исполинов А.* Приоритет права Европейского союза и национальная (конституционная) идентичность в

self consciousness, as equivalent self–manifestation of this awareness in social relations. According to the fundamental principle of the theory of identity of the psychologist Erik Erikson, the psychosocial development of an individual shall undergo through eight unobstructed stages and, in the process of evolution, overcoming various challenges in the process of evolution acquire necessary features of identity²². The individual personality may have different social developments – national, religious, ethnical, feminine, professional, individual, group, state or constitutional, right and others, which are equally distinctive, with social characteristic “I”. The fact that according to Erikson's theory, the identity is the characteristic of the precise, continuous similarity the human “I”.

In general, in the legal literature, the notions “legal identity”, “constitutional identity” are poorly highlighted. These notions are commonly used in some of the characteristics of certain truths or relations. In the past few years, some authors have raised the issue of the basic theoretical right of development of the non–competitiveness of the legal identities²³. The key approach is that the notion of legal identity directly concerns the legal status of a person and his/her legal capacity. That is, the legal identity is characterized, as the combination of the characteristics of a person, as the key subject of legal relations, acknowledging its special qualities of self–realization in the framework of the certain legal relations. In the broader sense, the legal identification of a person leads to revealing and recognition of the possibilities and characteristics of self–manifestation of the individual who has his/her specific spiritual level in the complicated legal system of social relations. The person, as the subject of the public relations, is also known to be a particular individual with his/her own natural rights, his/her particular place, and the role of the complex “web” of social relations. **In the broader sense, the legal identification is the recognition of the legal personality of an individual, the characteristic of his/her individual legal status in general.** In this context, it refers to the recognition of the legal personality by the society, as the self–discovery of his/her

---

решениях Суда ЕС и конституционных судов государств – членов. https://zakon.ru/publication/prioritet_prava_evropejskogo_soyuza_i_nacionalnaya_konstitucionnaya_identichnost_v_resheniyah_suda_e/

²² In particular see. <http://ponjatija.ru/node/10249/>

²³ See **Исаева Н.В.** Конституционные ценности в правовой идентичности личности: к постановке проблемы // Конституционное и муниципальное право. 2009, N16. – pp. 2–5.

status by a person and collorary actions. **Ultimately, how complex the social relations were, the identity of the person must be rewarded, guaranteed and self – esteemed.** The starting point is to recognize the reality, that each individual is concerned with the inviolability and direct action of constitutionally stipulated, inalienable and recognized by the highest value of fundamental rights.

In the literature, the notion, “constitutional identity” is interpreted differently. For instance, Laurence Tribe characterized the “constitutional identity” as follows: “...The combination of the textbooks and historical circumstances, from which the constitutional norms and principles of conformity shall proceed and which should be governed during their implementation...²⁴” According to another author, the constitution assumes the identity as a result of experience and identity does not exist as a result of the discovery, or the essence immersed in civic culture which simply needs to be found. It is formed as the result of the dialogue and expresses the integrity of the nation presenting the history and civic aspirations and obligations already integrated in the society, which in some cases the society tries to overcome²⁵.

There is another noteworthy interpretation of this concept²⁶. Professors A. Sajo and R. Uitz state that constitutional identity is a manifestation of the national and political identity of the given society, which is reflected in the content of the Constitution²⁷. Each country has it inherent constitutional decisions, the combination of which forms the constitutional identity of the country.

Many of the authors consider the totality of the constituent norms (legal regulation) constituting the Constitution as a constitutional identity. This is the reason why many authors study the issues of constitutional identity in the context of constitutional reforms, trying to analyze and draw conclusions whether the essence of the Constitution is distorted when these basic ideas are changed or is it

---

²⁴ Laurence Tribe. “A Constitution We Are Amending: In Defense of a Restrained Judicial Role”, Vol. 97, No. 2, Harvard Law Review, pp. 433–445 (1983).

²⁵ Gary Jacobsohn, “Constitutional Identity” *The Review of Politics* 68 (3), 2006, pp. 361–397.

²⁶ András Sajo and Renáta Uitz. *THE CONSTITUTION OF FREEDOM AN INTRODUCTION TO LEGAL CONSTITUTIONALISM*. Oxforduniversitypress. 2017, pp. 63–67.

²⁷ Different authors include homeland, language, historical memory, commonly pursued goals, moral guidelines, traditions, customs, etc., among the main features of national identity. Political identity is presented as a special characteristic of the political organization of the society, with its historical evolution and features of manifestation.

possible to change them altogether? ²⁸ Moreover, many authors have made the issue of “disharmony of the Constitution” the subject of special discussion when the Constitution enshrines conflicting, even extremely incompatible ideas²⁹. From the point of view of studying ideas of fundamental importance, the text of the Constitution and its actual implementation in real life in the context of constitutionalism are distinguished, and “constitutional identity” is considered in these two spatial scales.

In the European constitutional practice, the concepts of “national identity” and “constitutional identity” are often used as synonyms. A similar approach was also shown by the Advocates General of the European Court of Justice, by applying them in judicial practice. Moreover, the term “constitutional identity” is used to protect the principles that are enshrined in Article 4 (2) of the Lisbon Treaty. The national constitutional courts also apply this approach for the revision of the secondary legislation of the EU regarding their “constitutional identity”. A comparative analysis in this scale indicates that there is no single approach to the term “constitutional identity”³⁰. In particular, Michelle Rosenfeld argues that “constitutional identity” covers everything from constitutional principles and norms to religious and ideological identities. He identifies three basic elements that characterize “constitutional identity” – **the existence of the Constitution, the true content of the Constitution and the environment in which the Constitution operates.**

According to G. Jacobsohn, the Constitution acquires identity as a result of experience; identity does not exist as a result of the discovery or as an essence immersed in public culture that just needs to be found. It is formed as a result of the dialogue and expresses the integrity of the people representing the past and

---

²⁸ See Heinz Klug. “Constitutional Identity and Change”. *Tulsa Law Review*, Volume 47, 41 (2013), https://digitalcommons.law.utulsa.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&https_redir=1&article=2760&context=tlr

²⁹ Heinz Klug. *Constitutional Identity and Change* // *Tulsa Law Review*, Volume 47, 41 (2013), https://digitalcommons.law.utulsa.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&https_redir=1&article=2760&context=tlr

³⁰ See Gary Jacobsohn, *Constitutional Identity* (2010) и Michel Rosenfeld, *The Identity of the Constitutional Subject: Selfhood, Citizenship, Culture, and Community* (2010), атакже Michel Troper, ‘Behind the Constitution? The Principle of Constitutional Identity in France’ in András Sajó and Renata Uitz, *Constitutional Topography: Values and Constitutions* (2010).

the civil aspirations and obligations already introduced into society, which in some cases the same society is trying to overcome³¹. Note that the main essence of this approach is that identity is acquired as a result of experience, which is partially criticized in the literature. Yacobsohn distinguishes between the “text of the Constitution” and “Constitution of the people.”³² The latter is a broader concept and includes both text and various institutions and historical perceptions, which together form the constitutional system of a particular society³³.

It is obvious that the concept of “constitutional identity” cannot be perceived as a specificity or identity of the Constitution only as a legal act. This is primarily a characteristic of the distinctive qualities of constitutional legal relations and constitutional axiology. The constitution, based on the axiological origins of a given society, can also be the feature of **civilization identity**. This is especially true for the Basic Law of the People's Republic of China³⁴.

Along with all the above mentioned circumstances, **the issue of the constitutional identity of a person** has not yet been adequately addressed. **The latter becomes more relevant in the context of human-centered constitutional decisions, when the constitutionalization of the individual's social behavior must be in harmony with the constitutional characteristics of the collective existence of human society.**

Constitutional identity of the individual, being a special form of manifestation of legal identity, is of a vital significance, which concludes that the Constitution itself is not an “ordinary” legal act. This is **an axiological phenomenon, the comprehension of the existence of a given society in time and the establishment of the legal relations based on it, stemming from the basic principles of the community**. Proceeding from this initial point, we characterized the constitutional culture as a **culture of meaningful coexistence**.

---

³¹ Ibid. – pp. 361–397.

³² “Nation's constitution”.

³³ Heinz Klug. Constitutional Identity and Change // Tulsa Law Review, Volume 47, 41 (2013), https://digitalcommons.law.utulsa.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&https_redir=1&article=2760&context=tlr

³⁴ See **Арутюнян Г.** Конституционная культура: уроки истории и вызовы времени. – Ереван, 2016. – pp. 295–303.

And in a more complete form, the concept “constitutional culture” we formulated in the rule of law state as **a historically sustainable, enriched by the experience of generations and the entire manhood, which is the backbone of the public knowledge and a certain value system of legal consciousness, legal perception, beliefs and ideas, which serves as the basis of establishment and guaranteeing by the means of public consent the basic rules of the democratic and legal behavior**³⁵.

In this formulation, the dialectical interrelationship of constitutional axiology and the individual's system of values of a given individual is obvious. Through this connection, the person's constitutional identity is manifested; the constitutional and legal status of the individual is disclosed.

Constitutional identity of a person is characterized by a set of values and civic qualities that determine her/his place and role in constitutional and legal relations as a direct bearer of constitutional axiology.

And it is the harmony between “a certain system of values, which is the core of social cognition,” and the value system that is the result of self-knowledge of the individual, guarantees the formation of a full-fledged citizen of the state. A citizen who must have **a firm faith, a clear system of values harmonious with this degree of constitutionalization and understanding of social being, and necessary civil qualities.**

The most important guarantee of the progress of the country is precisely a law-abiding citizen with a firm faith, who is the bearer of a constitutional identity. **The Christian and legal worldview of an individual with a constitutional identity is a harmonious integrity and the human being with his/her civic qualities, spiritual and moral values, formed for thousands of years by faith in truth, justice and humanity and inalienable rights guaranteed by the constitution**³⁶.

The main question is how, in real life and in the social relations, the axiology of the Constitution acquires blood and flesh as an important guarantor of the realization of spiritual values on the constitutional level, the “Providence of God” and whether its equivalent bearer really exists? It is possible to guarantee this only

---

³⁵ See *ibid* – p. 40.

³⁶ In the context of advanced approaches, the concept of “Christian” does not have a theological implication; it simply needs to be perceived as a comparison of “spiritual” values.

by constitutionalizing the social and legal behavior of a person, providing him/her with a constitutional identity, which in the modern world becomes the core issue of the agenda for the establishment of constitutional democracy.

The solution of this issue, as noted, requires a combination of three qualities: **a firm belief, a necessary system of values for understanding the existence, self-knowledge, the existence of criteria that allows us to be called a full-fledged citizen of the state.**

From the perspective of spiritual priorities, the Constitution can only be viable if we, after we know God's love for us, base our social relations and their constitutional regulation on the commandment “love your neighbor,” when in the entire constitutional and law-making process we can see natural and organic connection between the world created by Creator and the Creator Himself, so that, moving away from God, a person does not become his antipode.

Modern constitutions can be considered as such if there is a person at their core, and the principle of the rule of law is based on the principle that the basic human rights and freedoms are guaranteed and ensured at the constitutional level and through the Constitution, the fundamental principles of the legal, social, democratic and sovereign state.

Namely through this the state receives spiritual content, guided by the constitutional requirement to be the guarantor of the inalienable, divine human rights. And the Constitution does not become an instrument for realizing the will of the authorities, but acts as the Fundamental Law of the people and, through the directly established basic human rights and freedoms enshrined in it, puts boundaries on the authorities, guaranteeing the formation of a state based on the rule of law.

The spiritual axiological essence of the modern constitutions, as noted, was the best articulated in the New Dictionary of the Old Armenian Language (Haykazyan), published in Venice in 1837, where the Constitution is defined as **“Limit-meaningful decisions and Providence of God.”**

It is obvious that:

1. The legal act that contains establishing limits and boundaries and does not exceed its legal norms of primary importance can be called the Constitution.
2. They should be based on the “Providence of God”, namely, on divine imperishable values, **which are not only generalized in the Holy**

Scripture, but also are present in the spiritual image of each person, in his/her behavior, in all social manifestations and become the fundamental constitutional values.

The individual, who is the bearer of such values, becomes the backbone of constitutional decisions, and **the constitutional culture is characterized as a culture of meaningful coexistence of people – the carriers of Divine values.**

Corporate democracy and oligarchy

The so-called “corporate democracy” is another manifestation of the interdependence of constitutional norms, the consistency of institutions and the behavioral prerequisites of people. Montesquieu once claimed that the king acting as a judge and thereby violating the constitutional division of the executive and the judiciary powers would easily become a toy in the hands of the unscrupulous witnesses and other participants of the process who are trying to force public authorities to serve the illegal private or group purposes: “Laws are the eyes of the emperor, thanks to them he sees what he could not see without them, assigning himself the duties of a judge, he acts not in his favor, but in favor of his seducers, to his own detriment.”³⁷

The total oligarchization of power is another extreme danger. In G. G. Harutyunyan's article “Threats to corporate democracy,”³⁸ it is noted that “corporate democracy” (oligarchization of all branches of power) is more dangerous for the public system than a totalitarian system that runs its own rules, despite of the irrational character. However, the latter is not built on the constitutional values distorted in public practice. The main threat of the corporate democracy lies precisely in the fact that the democratic values are consistently deformed and, subsequently, they mutate, lose their significance and become not only unacceptable, but also dangerous for the society. This is also facilitated by a low level of legal awareness of society, the difficult social situation, the high level of unemployment, etc. In context of shadow economic relations, the individual does not act as a full-fledged contractual entity with his/her natural rights, but as a means of production dependent on the will and alms of the employer. This quality,

---

³⁷ Montesquieu, *Spirit of the Laws* / Trans. by Th. Nugent. New York: Hafner Press, 1975. Vol. I. Bk. 6. Ch. 4. – p.73.

³⁸ *Международный вестник “Конституционное правосудие”*, 2006г., №3. – pp. 38–46.

characteristic of feudal social relations, acquires a new form and color in democratic packaging under conditions of quasi-constitutionalism.

One of the greatest dangers of corporate democracy is that the values that have undergone a mutation, in the conditions of a malfunction of the immune system of society, have become reproducible. This is a more dangerous phase, when irrational development is progressive and excludes the restoration of the viability of the system by evolution, and true values become unclaimed. To some extent this occurs in those countries where political institutions are also formed according to the principles of corporate democracy, where parallel with the shadow economy political institutions also become shadow, where the judiciary system is not an independent authority, but a lever of power, where the press is transformed from freedom of speech into an instrument of political terror.

The total oligarchization of the authorities leads to the total criminalization of the social system, especially in those cases when the highest state officials and the political elite become the richest people in the state.

The main way to avoid such threats is to ensure a real separation of powers and exclude merging of political, economic and administrative forces, creation of the necessary prerequisites for the natural development of the political and civil structures of society. Even in his time, James Madison stressed that the constitutional balance of conflicting and competing interests can restrain power and guarantee freedom³⁹. Modern trends of the world and European constitutional developments allow us to make a number of fundamental generalizations, of which the following deserve special attention:

1) Democracy, which has no alternative as the value of a social society, dictates its criteria and approaches to the legal regulation of public relations;

2) constitutional democracy is present there and to the extent that the real checking and balance of power takes place, the optimal decentralization of the political, economic and administrative forces, independent judiciary, free press, guaranteed, free and fair electoral processes, controlled by civil society power;

3) establishment of constitutionalism without a reliable guarantee of the supremacy of the Constitution will remain only a goodwill;

---

³⁹ Рассел Г. Конституционализм: опыт Америки и других стран – <http://www.infousa.ru/government/- dmpaper2.htm> (09.03.2009).

4) ensuring of the rule of law requires also taking into account the problems of national security and the need for a certain harmony between individual and public interests;

5) the processes of constitutional development cannot be considered without an adequate systematic assessment and consideration of the growing role of international global and regional legal systems; 6) without creating necessary and sufficient prerequisites and a certain value environment for constitutional democracy, with a deep and comprehensive assessment of the characteristics of transition systems, it is impossible to overcome the inertia of systemic deformations and guarantee real constitutional development through the so-called “import of democracy”.

At present, one of the core tasks of transitology is to find ways for considering these trends in the transforming social systems, so that constitutional development would serve as the basis for the progress of society and not become a victim of the current political interests.

- It should be noted that in new democracies the main manifestations of irrational processes in constitutional practice are as follows:
- the distorted ideas about democracy and the value system of the rule of law⁴⁰;
- the application of these values as a screen for the execution of the will of the powers;
- efforts to transform various institutions of power, the press and the mass media into the instrument of domination;
- the fusion of politics, power and the shadow economy, and on this basis, on the one hand, the growth of corruption in the mainstream of power, on the other hand, the politicization of the shadow economy;
- formation of the new and most dangerous environment for the limitation of human and citizen's rights and freedoms through the appearance of a certain environment of fear, mistrust, hopelessness, impunity, and entrenchment of political and bureaucratic cynicism, which are sometimes presented in a democratic packaging.

---

⁴⁰ This is also demonstrated in such distorted concepts used by some politicians and researchers as “transitional democracy,” “national democracy,” “partial democracy,” etc.

All this is not limited to the certain actions, but penetrates into all parts of the government, acquires legislative and structural qualities and covers the entire state machine.

In many post–communist countries, these processes are carried out under the guise of slogans of constitutional democracy. In some countries, the supreme power is already not in the hands of the law, but the people. The people in whose hands the main economic, political and administrative power is concentrated become or try to become authorities. The public danger of such a situation is that, firstly, for such a splicing, the potential of democratic changes in society is used. And secondly, such a process takes place in case of the sufficient Constitution, which proclaims adherence to democracy, rule of law, democracy and other fundamental values that distort the principle of separation of powers and establishment of the so–called “corporate democracy” is fully degraded in real life.

Avoiding such a fusion is easier than overcoming it. The latter requires tremendous effort, time and systematic restoration of the degraded realities. To prevent such a situation, the main task of successful implementation of social transformation is the consistency in the constitutionalization of social relations by overcoming the conflict between the Constitution, the legal system and law enforcement practice in general. Only in this way we can ensure the necessary capacity of the system of checking and balance of the power, guarantee the desired sustainability and dynamism of the social development. And this, in our opinion, can be achieved through the introduction of continuously operating systemic constitutional monitoring and diagnostics. The methodology for conducting constitutional monitoring is described in detail in the book “Constitutionalism: Problems of Diagnosis, Monitoring and Management”⁴¹.

There is another possibility for carrying out constitutional monitoring aimed at finding and “measuring” the level of oligarchization of the society and assessment of the behavioral prerequisites of elites. As we have already mentioned, the behavioral prerequisites of the society in general can be largely predetermined by the behavioral preferences of elites. Therefore, such studies can complement the studies of the behavioral factors of agents described further.

---

⁴¹ Г. Г. Арутюнян, Г. Л. Саргсян, Р. А. Геворгян, «Конституционализм: проблемы диагностики, мониторинга и управления», Зангак, Ереван, 2017.

In a number of countries, the practice of financial reporting by the senior state officials exists. Although there seem to be loopholes to bypass the provision of the accurate information, especially in transitional countries where this practice has been introduced relatively recently, studies of these reports can serve as a basis for monitoring the level of oligarchization of the society and for conducting comparative studies.

Let's demonstrate this possibility on the example of reports of the senior state officials of the executive and legislative authorities of the Republic of Armenia. The need to provide reports is prescribed in the Law of the Republic of Armenia “On Public Services”, adopted in 2011. According to this law, the senior officials must report on their assets and earnings. One of the key indicators of the level of oligarchization can be the ratio of current assets to revenues. Table 1 shows some summary indicators, compiled on the basis of reports of senior officials of the executive and legislative authorities of the Republic of Armenia for 2017⁴².

Table 1. Sample summary of indicators from reports of senior officials of RA

	Acquisition of assets and investments, mln AMD	Salaries, mln AMD	Total income, Mln AMD	Total number of declarations	Declarations with non-zero acquisitions	The number of declarations where the ratio of acquired assets / total revenues is more than 100%	Salary / total income ratio	Ratio of acquired assets / total revenues	Attitude of the acquired assets / salary
Legislative branch	2,114.0	71.8	5,390.4	105	12	2	1.33%	39.22%	2942.90%
Executive branch	1,312.3	242.1	1,645.1	435	42	14	14.72%	79.77%	542.12%

⁴² The calculations included only the reports with non-zero values in the columns of the acquisition of assets. In total, in 2017 the reports were provided by 435 individuals representing the executive branch and 105 representing the legislative branch.

The relationships shown in the last 4 columns of Table 1 can serve as the basis for monitoring the level of oligarchization. At the same time, it should be noted that these relations do not mean anything per se. They are useful for cross-country analysis, or for studying the dynamics of change in the individual countries. Such studies will make it possible to assess the behavioral prerequisites of elites, which in combination with the study of the behavioral assumptions of agents in general, described in the following paragraphs, will make it possible to obtain a generalized picture of behavioral preferences.

The data used

The following databases were used for the study:

1. The Specialized Database of Comparative Constitutions Project (abbreviated CCP), which contains the characteristics of national constitutions. The purpose of this project is to collect together the data on all the constitutions existing in writing since 1789. The database contains information until 2014, which is updated periodically.

2. The database Word Value Survey (abbreviated WVS) contains information on priorities, motivations and other behavioral aspects of people. The database is collected on the basis of surveys conducted around the world since 1981. Polls were conducted in several stages. At the moment, the results of the 6th stage are summarized. At this stage, the sample included 56 countries, and surveys were conducted between the period of 2010 and 2014.

The study was carried out on this sample of countries, since other databases used in the work have a much larger sample and, therefore, our research is limited to the selection of the WVS database. The countries are shown in *Annex 1*.

3. Worldwide Governance Indicators (abbreviated WGI)⁴³. In this database, assessments of the quality of management for sampling from more than 200 countries on 6 main areas of public administration are collected. The database is compiled on the basis of the World Bank methodology. The database includes the following indicators:

- Voice and Accountability
- Political Stability and Absence of Violence

---

⁴³ <https://data.worldbank.org/data-catalog/worldwide-governance-indicators>

- Government Effectiveness
- Regulatory Quality
- Rule of Law
- Control of Corruption

According to the methodology⁴⁴, the definition of public administration indices is understood as a set of traditions and institutional formations, through which state authorities administer the country. The WGI database is collected on the basis of interviews of experts, civil servants, entrepreneurs, as well as the general public.

4. The Human Development Index (HDI) is an “integral indicator calculated annually for intercountry comparison and measurement of the main characteristics of the human potential of the study area. It is a standard tool in the overall comparison of the living standards of different countries and regions.”⁴⁵ The index is published in the framework of the United Nations Development Program⁴⁶ in the annual reports on human development⁴⁷, since 1990.

To conduct a research, all these databases are joined into a single database in the SPSS format.

Annex 2 lists all the indicators used in this study and their descriptive statistics from a sample of 56 countries surveyed, as well as the above-described databases from which they are derived.

For the study, two groups of variables are used from the WVS database. The first group of data (lines 3–9 of the Table in *Annex 2*) characterizes the behavioral aspects of people. The second group of data (lines 10–16 of the Table in *Annex 2*) characterizes the perception of institutions by the public. The data in the WVS database are based on representative surveys of the general population. We averaged the values obtained as a result of surveys by country and used these averaged data in our work.

Six indicators from the WGI database are used to assess the institutional development of countries (lines 17–22 of the table in *Annex 2*). To assess the well-being of countries, we use the Human Development Index. And, finally, for

---

⁴⁴ <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-5430>

⁴⁵ http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2016_technical_notes_0.pdf

⁴⁶ <http://www.undp.org/>

⁴⁷ <http://hdr.undp.org/>

introducing the concept of “constitutional culture” in the sense in which it is determined by G. G. Harutyunyan⁴⁸, data from the CCP database are used. This definition includes the concepts of constitutional traditions and constitutional stability. To characterize the constitutional sustainability, the number of amendments in the constitution of the countries is used, since 1991. To characterize constitutional traditions, the number of years, which have passed since the adoption of the constitution, is used. This understanding of constitutional sustainability is often used in the scientific literature⁴⁹.

It is obvious that both constitutional traditions and constitutional sustainability are much broader than the variables used here. Nevertheless, in this article we adhere to the approach of proxy variables. Most of the concepts that are used in this article cannot be measured directly, so this approach seems to be the most optimal. In the final part of our work we will discuss in detail the issues of measuring variables that characterize constitutional values.

The basic hypothesis

The main objective of this book is to clarify the relationship between the welfare of countries and institutional development⁵⁰. This is a traditional statement of the task, but we are testing the hypothesis that the influence of institutions on the welfare of countries cannot be considered regardless of the behavioral preferences of the individual and the perceptions of the institutions by the majority of the population of countries. At the same time, we understand that the perception of institutions depends on the quality of institutions, and the behavioral assumptions

---

⁴⁸ Harutyunyan G. G., *Constitutional Culture: The Lessons of the History and the Challenges of the Time*, republished with additions, Yerevan, 2016.

⁴⁹ Gabriel L. Negrett, *The Durability of Constitutions in Changing Environments: Explaining Constitutional Replacements in Latin America*, The Hellen Kellogg Institute for Institutional Study, Working Paper # 350, August 2008.

⁵⁰ Attempts to build the function of social welfare face serious difficulties in the sense that it is necessary to build a function that takes into account the welfare of all members of society by measuring the welfare of individual members with the existing interrelations between them. There are different models for solving these problems, for example, of Rawlsian social welfare function uses the indicator of “the most useful stratum of society” as a criterion. All approaches to solving this problem have one commonality, which is that concepts such as “welfare” and “solidarity” are considered as no fewer complexes than other macroeconomic indicators used.

of people can influence both the quality of institutions and perception. At the same time, there is also feedback: the quality of institutions can influence the behavioral assumptions of people. All these possible relationships are taken into account in constructing a formal empirical model.

The main hypothesis that we would like to test is that all these relationships are determined against the background of the traditions of constitutionalism and the sustainability of the constitutional system. Schematically, our hypothesis is presented in the figure.

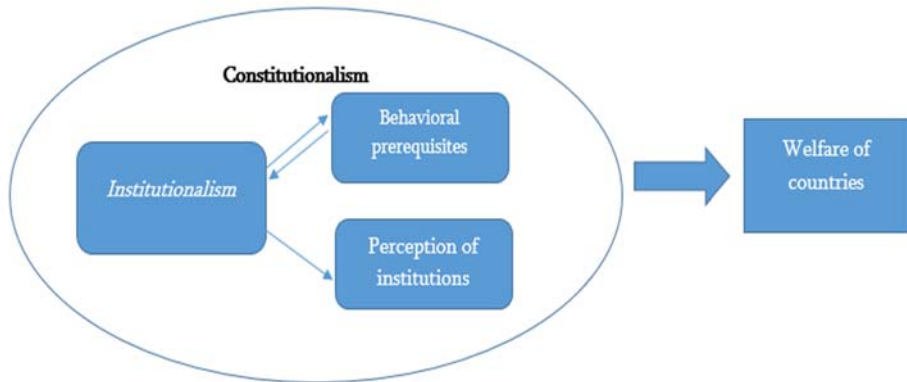

Figure 1. Schematic representation of the main hypothesis

Our main hypothesis is more precisely formulated by G.G. Harutyunyan: “By consolidating the goals and foundational principles of social life, proceeding from the integrity of the civilization values of a particular society, the Constitution establishes the basic rules of social behavior, the nature of the relationship between the individual and the state, the order and limits of the exercise of power, public consent environment, necessary for progress and full manifestation of the creative essence of the person.”⁵¹

---

⁵¹ Harutyunyan G., *Constitutional Culture: Lessons of the History and the Challenges of the Time*, republished with additions, Yerevan, 2016, p. 505.

Institutions and welfare of countries

As already mentioned, we measure the level of development of institutions with the help of WGI indicators. Concepts that are measured with the help of these indicators are quite close. Therefore, they can have high values of correlations. The matrix of correlations of the six WGI indicators is given in the following Table.

Table 2. Matrix of correlations of WDI indicators

	Control of Corruption	Government Effectiveness	Political Stability and Absence of Violence/Terrorism	Regulatory Quality	Rule of Law	Voice and Accountability
Control of Corruption	1	.932**	.818**	.898**	.971**	.721**
Government Effectiveness	.932**	1	.820**	.921**	.960**	.709**
Political Stability and Absence of Violence/Terrorism	.818**	.820**	1	.713**	.808**	.645**
Regulatory Quality	.898**	.921**	.713**	1	.938**	.728**
Rule of Law	.971**	.960**	.808**	.938**	1	.750**
Voice and Accountability	.721**	.709**	.645**	.728**	.750**	1

As can be seen from this table, all the indicators given in it are closely related. The values of all pair wise linear correlations in the table above 0.7 exclude one pair. The factor analysis conducted on the sample studied showed that all these indicators can be combined into one factor. Based on this, in the future calculations we will use only one of these indicators. We chose the indicator “state efficiency”, since it is the closest in content to the notion of “effective formal institutions”⁵².

The following figure shows the dependence of the Human Development Index and the indicator “effectiveness of statehood”.

⁵² In this paper, we only consider formal institutions, although informal institutions also are significant, but the evaluation of indicators of informal institutions seems much more difficult.

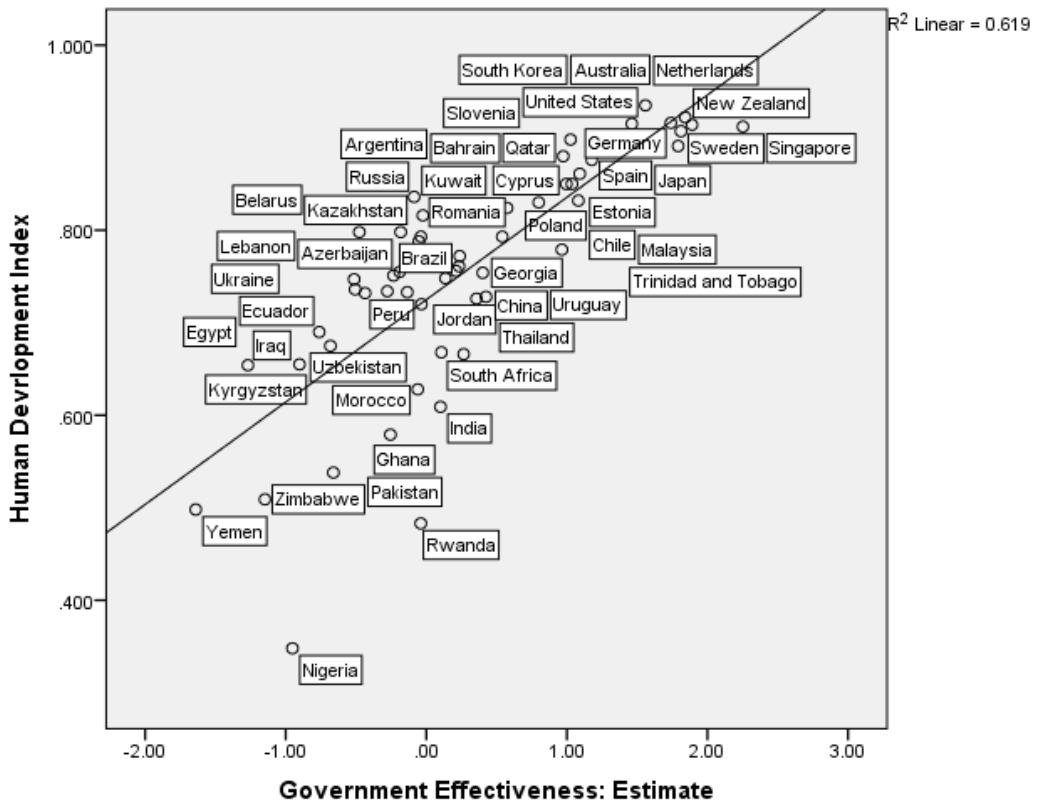

Figure 2. Dependence of the Human Development Index and the indicator of “effectiveness of statehood”.

It can be seen from the figure that there is a rather high positive correlation between the indicators of “state efficiency” and the level of development of human capital, and the linear regression describes the relationship quite well.

As expected, on average, the higher the level of development of institutions, the higher the value of the index of human development. It can also be noticed that, mostly a few countries representing Africa are significantly departing from the main trend shown in the figure (the left lower part of Figure 2). Obviously, if we take a sample without these countries, then the linear regression parameters will greatly improve. It should be noted that all the results of comparative studies of countries are usually very sensitive to sampling.

Behavioral background of people

In the WVS surveys, respondents are asked questions on which they assess the extent of justification for minor violations (lines 3–7 of the table in Appendix 2) on a ten–point scale. For example, to what extent is justified: 1. a trip by public transport without a ticket, 2. applying for government subsidies that you do not fit for, 3. petty theft of property, 4. failure to pay taxes, 5. received bribes in the workplace?

It should be understood that the most of respondents answer such questions “correctly”, which does not mean that in certain circumstances they will not behave differently. But if we assume that in all countries the answers and the estimated assessments on their basis is approximately the same, which is a fully justified assumption, thus the estimates obtained can be useful in a comparative analysis of behavioral assumptions. Given this circumstance, we will use these indicators as proxy variables characterizing the behavioral aspects of people, namely, the tendency to “petty foul tactics”.

There are several reasons why such assessments cannot be included in the empirical models directly, and one of them lies in the bias described above and the need to use these values in comparative studies.

The second reason is that the behavioral assumptions of people have many dimensions and aspects, perhaps even infinitely many, and we have the opportunity to evaluate only a few specific aspects. This limited evaluation affects the quality of the test results of the main hypothesis.

And, finally, thirdly, for the study, we will use the averaged values for each country obtained in the course of individual surveys. That is, we use aggregated data from individual surveys, which can also cause bias in the estimates.

Nevertheless, despite the shortcomings, these estimates serve as a good basis for testing our hypotheses. It should also be noted that proxy variables for assessing the behavioral assumptions of people can be very sensitive to the verbal form of posing the question. Therefore, studies of the robustness of models to change the verbal form of the issue are very important. Nevertheless, in this paper we do not touch on this topic, leaving it for a separate study.

In order to ensure that the use of these indicators does not directly yield results, several regression models were constructed in which these indicators were included as explanatory variables. None of these models led to statistically significant results. These preliminary results showed that individual variables of behavioral assumptions built on the respondents' surveys cannot be good explanatory factors for the welfare models. For such models, it may be important to identify certain similar stereotypes of behavior characteristic of certain groups of countries. At the same time, the number of stereotypes should be quite small, in any case less than the number of countries studied. To achieve this goal, we use cluster analysis⁵³ on variables that characterize the behavioral assumptions of people.

In this book we will use the algorithm of the two-step cluster analysis method implemented in the SPSS package⁵⁴. This algorithm uses both basic methods of cluster analysis: hierarchical and K-means. Detailed information about this method can be found in the documentation of the SPSS package⁵⁵. One advantage of this method is that it automatically determines the optimal number of clusters, which in our case is very important, since previously we do not have any information about the possible number of behavior patterns.

As a result of the cluster analysis it emerged that the most optimal is the division of countries into 3 groups, which are 3 behavior stereotypes. Figure 3 shows the characteristics of these clusters on the basis of indicators of behavioral preferences in the standard form of the SPSS report⁵⁶.

---

⁵³ Brian S. Everitt, Sabine Landau, Morven Leese, Daniel Stahl, Cluster Analysis, 5th ed., 2011.

⁵⁴ Chiu, T., D. Fang, J. Chen, Y. Wang, и C. Jeris. A Robust and Scalable Clustering Algorithm for Mixed Type Attributes in Large Database Environment. B: Proceedings of the seventh ACM SIGKDD international conference on knowledge discovery and data mining. San Francisco, CA: ACM.2001.

⁵⁵ The SPSS Two Step cluster component, Technical report, available at http://www-01.ibm.com/support/knowledgecenter/SSLVMB_21.0.0/com.ibm.spss.statistics.help/alg_twostep.htm.

⁵⁶ In a number of countries, not all questions were asked to the respondents. Therefore, in some studies these countries were considered as “missed data”, in particular, they did not participate in the cluster analysis given here.

Clusters

Cluster	1	2	3
Label			
Size	5.7% (3)	49.1% (26)	45.3% (24)
Inputs	Justifiable: Avoiding a fare on public transport 4.38	Justifiable: Avoiding a fare on public transport 2.92	Justifiable: Avoiding a fare on public transport 1.93
	Justifiable: Cheating on taxes if you have a chance 3.93	Justifiable: Cheating on taxes if you have a chance 2.33	Justifiable: Cheating on taxes if you have a chance 1.76
	Justifiable: Claiming government benefits to which you are not entitled 4.38	Justifiable: Claiming government benefits to which you are not entitled 3.11	Justifiable: Claiming government benefits to which you are not entitled 2.04
	Justifiable: Stealing property 3.24	Justifiable: Stealing property 1.85	Justifiable: Stealing property 1.40
	Justifiable: Someone accepting a bribe in the course of their duties 3.50	Justifiable: Someone accepting a bribe in the course of their duties 2.00	Justifiable: Someone accepting a bribe in the course of their duties 1.50

Figure 3. Characteristics of these clusters on the basis of indicators of behavioral preferences

The two-step method of cluster analysis allows us to determine not only the optimal clustering, but also the importance of the indicators that led to such a partition. The figure shows the average values of the indicators in each cluster and the cluster size. The indicators are sorted by the importance from the top to the bottom.

As can be seen from the figure, it is optimal to split into three clusters. Moreover, the 3rd cluster has the most unacceptable attitude to the “petty foul tactic”, and the 1st cluster has the most tolerant attitude towards it. All the average values of the indicators in the first cluster are greater than in the second. All the average values in the second cluster are greater than in the first. This state of affairs also speaks about the good statistical properties of the obtained separation into clusters.

It should be noted that only three countries were included in the first cluster. In addition, the following interesting regularity should be noted: the most important indicator was the one that suggests the most insignificant violation of all considered, namely, tolerance to “travel in public transport without a ticket”, which once again

speaks in favor of our hypothesis of the need to take into account influence of tolerance to minor violations in the studies of this kind.

Figure 4 shows the dependence of the “Human Development Index” on the effectiveness of public administration on clusters, obtained on the basis of indicators of behavioral preferences. The same ratio was considered in Figure 3 but simultaneously for sampling of all countries.

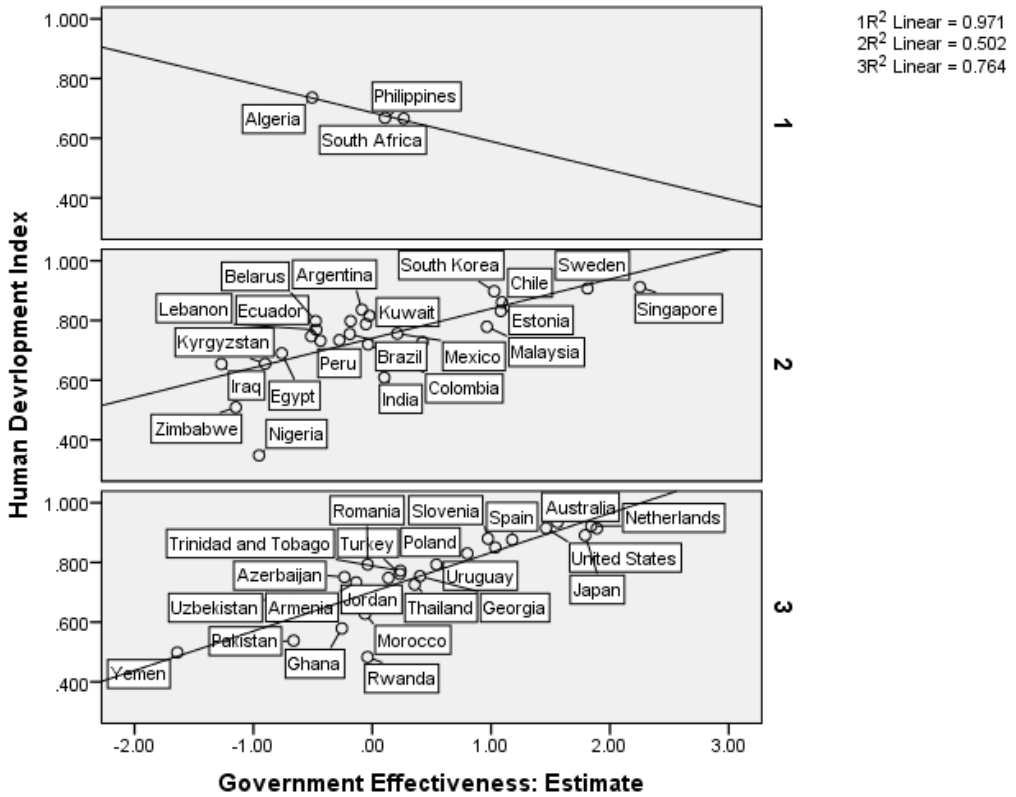

Figure 4. Dependence of the human development index on the effectiveness of public administration on clusters obtained on the basis of indicators of behavioral preferences

As can be seen from this figure, in the second and third cluster, the dependence between the efficiency of public administration and the development of human capital is positive, and in the first cluster with the greatest tolerance to “petty foul tactics”, this dependence is negative.

Thus, behavioral prerequisites have a significant influence on the relationship between the well-being of society and the institutional development of the state. In addition, in a cluster with the most tolerance to “petty foul tactic” this dependence is negative, in the 3rd cluster with the lowest level of tolerance; the positive dependence is expressed stronger than in the second cluster, as can be seen from a comparison of R2 values in these clusters.

Perception of institutions

There are several variables in the WVS database that characterize public perception of formal institutions. Respondents were asked to evaluate the institutions on a four-point scale, where 1 corresponds to the most positive attitude towards the institution, and 4 corresponds to the most negative attitude. We sorted out these studies by countries and calculated the average values of the indicators that were used in this work. In total, we used the following seven indicators:

1. Trust in the army
2. Trust in parliament
3. Trust in the government
4. Trust in the courts
5. Trust in public services
6. Trust in the police
7. Trust in parties

As for the indicators of behavioral prerequisites, there are several reasons for the bias in the values of the perceptions of the institutions based on their estimates. These reasons are discussed in detail in the previous paragraph when presenting indicators of behavioral assumptions. However, in this case, in addition to those already discussed, one more bias factor is added. Indicators of the perception of institutions can be in some sense due to the welfare of the respondent. That is, when asked about the attitude towards a particular state institution, a certain part of the respondents can subconsciously express their attitude to their own level of well-being, especially in the societies with a strongly paternalistic attitude toward the state. We will not discuss this rather interesting phenomenon in this paper. As already noted when discussing the possible bias in assessing behavioral assumptions, it was suggested that in all countries the bias in the estimates is approximately the same

and that, in a comparative analysis of countries, this bias may be ignored, and the estimates themselves carry positive information necessary for research.

As with the indicators of behavioral prerequisites, a preliminary analysis showed that the use of directly indicators of the perception of institutions in models does not give significant results to the statisticians, which most likely means that there are certain stereotypes of perception of institutions that we define with the methods of two-step cluster analysis already mentioned. Figure 5 shows the results of a two-step clinical analysis for the indicators of perception of institutions in the standard form of the SPSS report⁵⁷.

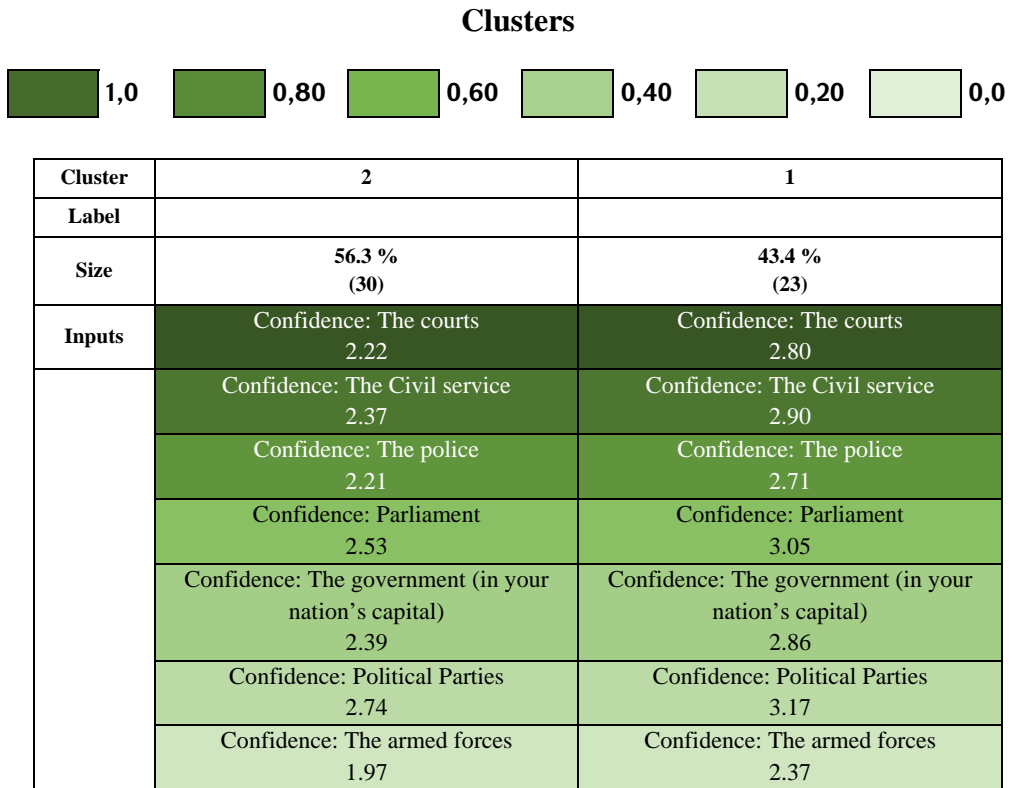

Figure 5. Results of a two-step clinical analysis for indicators of the perception of institutions

⁵⁷ In some countries, not all questions were asked to the respondents. Therefore, in some studies these countries were considered as “missed data”, in particular, they did not participate in the cluster analysis given here.

According to the figure, it was optimal to divide countries into two clusters. This means that there are two average stereotypes of perception of institutions. Conditionally, these two stereotypes can be called a “cluster with a high level of confidence in institutions,” and “a cluster with a low level of confidence in institutions.” As can be seen from the figure, in the second cluster, all indicators of the perception of institutions are of lower importance than in the first, which means that the credibility of institutions in the second cluster is higher than in the first. The fact that all the indicators in the second cluster have values lower than in the first one, indicates good statistical characteristics of the resulting clustering.

Figure 5 shows the relationship between management effectiveness and the level of development of human capital for two clusters obtained for indicators of the perception of institutions.

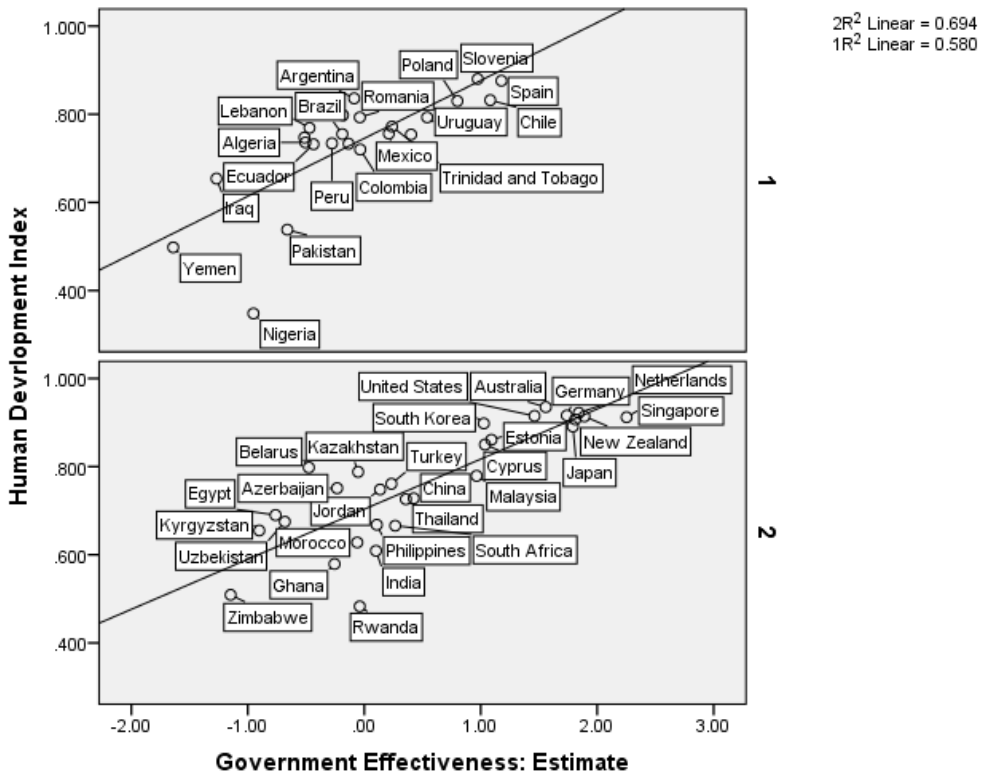

Figure 6. The interdependence between management effectiveness and the level of human capital development for clusters obtained for the indicators of the perception of institutions

As can be seen from this figure, the positive relationship between the two studied quantities is positive in both clusters. However, in the second cluster, according to R2, it is much stronger. This means that in a cluster with higher confidence in institutions, the correlation between the level of development of human capital and the effectiveness of public administration is higher than in a cluster with a low level of confidence in institutions.

Figure 7 shows the same dependence, but already in six different groups that arise when comparing clusters of behavioral assumptions and clusters of perceptions of institutions. Clusters of behavioral prerequisites are on the vertical axis, and clusters of perception of institutions are on the horizontal axis.

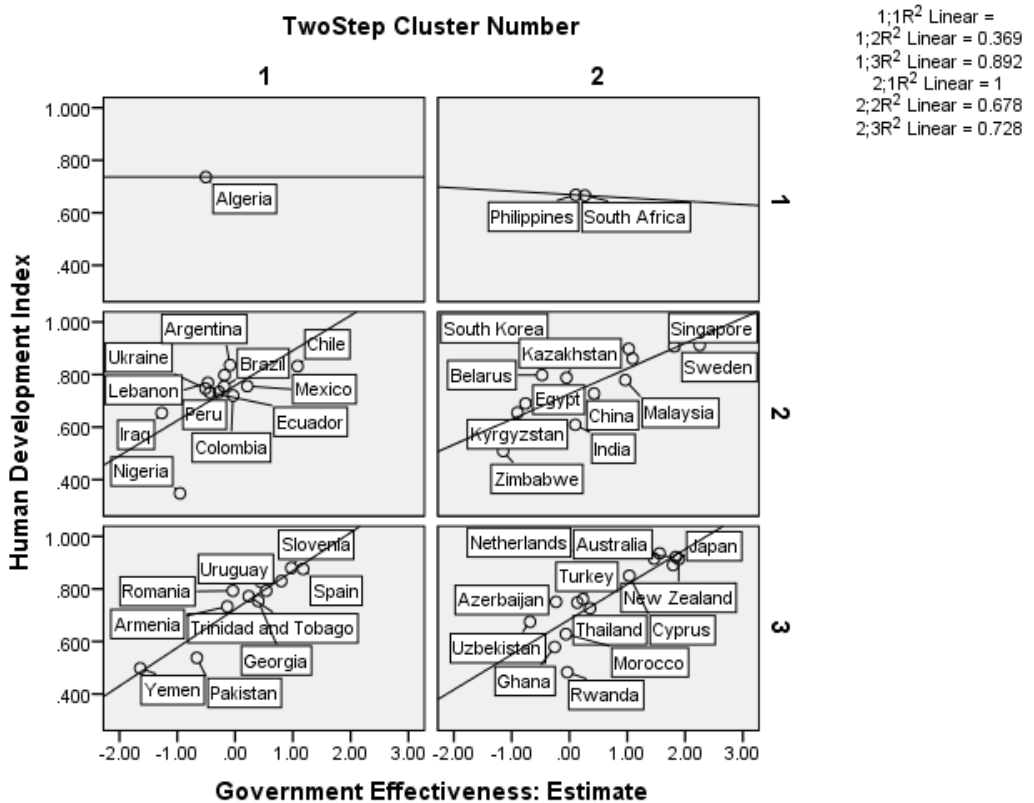

Figure 7. Is the relationship between management effectiveness and the level of development of human capital in the six groups that arise when the clusters of behavioral prerequisites and clusters of perception of institutions are compared

The first line does not contain any useful information, since there are very few observations in it. Comparing the values of R^2 , one can see that in the third line its value is higher than in the second, which can be explained by the already discussed phenomenon of the influence of behavioral presets on the relations between the welfare of countries and the quality of management. However, if we compare the figures in the third line, we can see that the correlation between the human development index and the management efficiency is higher in the left figure, which does not coincide with the previous result, where the correlation between the studied variables was higher in the cluster with a high level of confidence in the institutions. In this case, when clusters of behavioral prerequisites are also taken into account, the relationship between the human capital development index and the efficiency of public administration becomes stronger in a cluster with a low level of confidence in institutions. This situation is most likely due to the peculiarity of the variables that characterize the perception of institutions. These variables can often carry information about how freely respondents can express their attitude towards state institutions of power. Obviously, the lower the level of freedoms, the higher the probability of getting a “right” answer instead of the respondent's real attitude to this or that institution.

The basic model

The impact of management effectiveness on the countries' welfare, examined in the previous paragraphs, showed the importance of indicators such as behavioral assumptions and perceptions of institutions. In addition, it was shown that these variables can be measured. The features of measuring the indicators, which can lead to their bias and ways of overcoming, related problems, are also discussed.

For a more detailed analysis of the impact of these variables on the welfare of countries, it is necessary to build a formal model. Our main hypothesis was the influence on these processes of a general level of constitutionalism. Therefore, the formal model must take into account the variables that characterize constitutionalism. As already noted above, the number of amendments in the constitutions of countries since 1991 has been used to characterize constitutional sustainability. To characterize constitutional traditions, the number of years that have elapsed since the adoption of the constitution are used.

To construct a formal econometric model, we used the usual multidimensional linear regression analysis⁵⁸. The basic model is as follows:

$$HDI = a + b_1WB.WGI.Government + b_2FREvents + b_3NNhistory2 + b_4NNhistory3 + b_5NNhistory4 + b_6Clust.Behav2 + b_7Clust.Behav3 + b_8Cluster.Per.Inst + \varepsilon,$$

where

1. HDI – Human Development Index
2. WB.WGI.Government – Worldwide Government Indicators
3. FREvents– quantity of amendments in the constitutions of the countries beginning from 1991,

$$4. NNhistory2 = \begin{cases} 1 - \text{if the number of the years since adoption of the} \\ \text{constitution is more than 17, but less than 23 years} \\ 0 - \text{in all other cases} \end{cases}$$

$$5. NNhistory3 = \begin{cases} 1 - \text{if the number of years since adoption of constitution} \\ \text{is more than 23, but less than 54 years} \\ 0 - \text{in all other cases} \end{cases}$$

$$6. NNhistory2 = \begin{cases} 1 - \text{if the number of years since adoption of constitution} \\ \text{is more than 54years} \\ 0 - \text{in all other cases} \end{cases}$$

$$7. Clust.Behav2 = \begin{cases} 1 - \text{If the country is in the 2nd cluster, obtained on the} \\ \text{variables of the behavioral prerequisites} \\ 0 - \text{in all other cases} \end{cases}$$

---

⁵⁸ Магнус Я. Р., Катышев П.К., Пересецкий А. А., Эконометрика. Начальный курс: Учеб. — 8-е изд., М.: Дело, 2007.

$$8. \text{ Clust. Behav3} = \begin{cases} 1 - \text{If the country is in the 3rd cluster, obtained on the} \\ \text{variables of the behavioral prerequisites} \\ 0 - \text{in all other cases} \end{cases}$$

$$9. \text{ Cluster. Per. Inst} = \begin{cases} 1 - \text{If the country is in the 2nd cluster, obtained on the} \\ \text{variables of the perception pf institutions} \\ 0 - \text{in all other cases} \end{cases}$$

ε is a random variable having a Gaussian distribution with a mathematical expectation of 0, and a constant variation.

In the model, we use dummy variables for clusters derived from the variables of behavioral assumptions and the perception of institutions. In the case of variable behavioral conditions, the first cluster is the reference cluster, and in the case of variable perception of institutions, the second cluster is the reference cluster.

We use dummy variables in the case of the variable “the number of years since the constitution was adopted.” This variable on our sample has a rather wide range of values from 1 to 225 years. Such a spread of values does not allow assessing effectively its impact on the welfare characteristics of countries. Therefore, we have united the countries into 4 groups, so that each of them contains approximately the same number of countries. Based on these 4 groups, the three dummy variables described above were created. The reference group is a group of countries with the least history of constitutional traditions (up to 17 years).

Table 3 shows the main results obtained with the help of regression analysis. We applied the algorithm of the model specification using the procedure of step-by-step removal of variables. Detailed results of the regression analysis in the SPSS format are given in *Annex 3*.

Table 3. Result of regression analysis for the main model

Variables	Rate	Standard error	t	Relevance
Constant	0.676	0.022	31.07	0.000
Government Effectiveness: Estimate	0.127	0.013	10.098	0.000
Perception of State Institutions	0.043	0.023	1.836	0.073
NNhistory2	0.062	0.026	2.373	0.022
NNhistory3	0.043	0.025	1.682	0.099
Constitutional Events per year since 1991	-0.099	0.046	-2.123	0.039
Clust_Behav_3	0.045	0.022	2.039	0.047

As a result of using the step-by-step method of selecting variables from the final model, the variables NNhistory4 and Clust_Behav_3 were excluded. Tests were conducted for multicollinearity, heteroscedasticity, and the normality of the regression residues. The obtained results indicate that all the conditions of the Gauss–Markov theorem for the conventional regression model are performed quite well, and that the resulting final model adequately describes the interrelations studied.

Especially important is the verification of the explanatory variables for multicollinearity, since there is a theoretical possibility of interconnection between them. However, the results of the multicollinear study presented in *Annex 4* testify that such a problem does not exist in the presented basic model.

Table 3 shows that the effectiveness of public administration has the greatest impact on the welfare of countries. In the previous paragraphs of this article, we have already seen this relationship. The basic regression model once again confirmed this pattern. All other results obtained with the help of the basic model can be considered as quite unexpected. Variables of behavioral assumptions, perceptions of institutions, constitutional traditions and constitutional sustainability turned out to be statistically significant in the welfare model of countries, almost completely confirming our main hypothesis. The following regularities were found:

1. The dummy variables of the second cluster, formed on the basis of behavioral variables, turned out to be statistically insignificant, and the dummy variable for the third cluster turned out to be significant and has a positive effect

on the human development index. Let us recall that the first cluster, formed on the variables of behavioral prerequisites, was characterized by the greatest tolerance to “petty foul tactics” and it has served as standard for the basic regression model. Countries in the third cluster, which was characterized by the least tolerance to “petty foul tactics,” on average have a human development index 0.045 higher than for the countries of the first cluster. The index of human development in the countries of the second cluster, characterized by an average level of tolerance to the “petty foul tactics” statistically is significantly different from the level of the human development index of the first cluster.

Thus, in order for behavioral aspects to have an impact on the welfare of countries, they must have a markedly low tolerance to the “petty foul tactics”.

1. The coefficient of the dummy variable of the second cluster, formed on the basis of the variables of the perception of institutions, turned out to be statistically significant and has a positive sign. This means that countries with higher confidence in formal institutions have on average a higher value of the human development index.

2. The most interesting results were obtained using variables characterizing constitutional stability and constitutional traditions.

Variable “Frequency of changes in the basic law of the country” was statistically significant and has a negative value. This means that the more changes are made to the constitution, the lower the level of the human development index is in the average. Thus, constitutional sustainability is the most important prerequisite for the welfare of countries.

3. The dummy variable of the 4th group, formed on the basis of the variable number of years since the adoption of the constitution, proved to be statistically insignificant. The dummy variables of the 2nd and 3rd groups turned out to be statistically significant and have a positive sign. Let us recall that the groups with a high number have a longer history of constitutional traditions (see description of the changes in the basic model), and also that the first group with the lowest value of the number of years from the adoption of the constitution is the reference one.

Thus, the results obtained show that the constitutional traditions have a positive impact on the index of human development. However, there is a certain threshold, from which the impact of this variable on the welfare of countries is no longer significant. This is evidenced by the insignificance of the dummy variable for the fourth cluster, as well as the fact that the coefficient value for the dummy variable of the third cluster turned out to be lower than the coefficient for the variable of the second cluster.

It must be remembered that the analysis can be very sensitive to the sample of countries. Unfortunately, databases do not allow operating with a wider sample of countries. Nevertheless, we conducted our model in smaller random samples from our main model and compared the results. The main regularities practically did not change.

Conclusion

Welfare of countries is determined by a variety of factors such as geographical location, climate, natural and human resources, religion, historically established relationships with neighboring countries, historically conditioned by the chosen political path, etc. Acemoglu and Robinson⁵⁹ proved that not always these factors alone are decisive in explaining the level of welfare of countries. They showed that the prosperity and decline of countries are due at least to the quality and consistency of formal political and economic institutions.

In this book, with the help of empirical analysis we have shown that this statement proved to be accurate. However, we also showed that the behavioral prerequisites of people, the perception of institutions, constitutional traditions and constitutional stability can be important.

We used proxy variables to measure constitutional sustainability and constitutional traditions. We assessed constitutional sustainability with the help of the variable “number of the changes made to the basic law since 1991.” and constitutional traditions with the help of the variable “the number of years since the constitution was adopted.” We proceed from the assumption that any amendments in the constitutions are due to the certain political, economic or social events. The change itself can bring sustainability to the society in the future. At the same time, any change in the basic law presupposes more or less profound changes in the functioning of institutions of public administration and the adaptation of social relations to these changes. It is this circumstance that can be explained by the inverse relationship found between us in the empirical model between the variable number of changes in the constitution and the variable index of human development. At the same time, this study has shown how important the possibility of an accurate measurement of such concepts as the level of constitutionalism, constitutional values, constitutional stability, etc is in the empirical studies of the institutional economy. We proposed the methodology for measuring the

---

⁵⁹ Acemoglu, Daron, and James A Robinson, *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. 1st Ed. New York, 2012.

constitutional sustainability⁶⁰, which, when applied to the indicators proposed by G.G. Harutyunyan⁶¹, can solve this problem. We assume to continue the research in this direction.

We also found that there is a positive relationship between the number of years since the adoption of the new constitution and the welfare of countries. At the same time, we found out that there is a certain threshold that can be different for different countries (on the sample studied in this article, it averaged about 22 years), after which the positive impact of the longitude of the adoption of the constitution is practically leveled. It should be noted here that the reasons for adopting the new constitutions can be different. The effect, which we are talking about now, is most likely due to the cases when the adoption of a new constitution is a consequence of certain cataclysms, leading to the complete or partial destruction of the institutions of state power. Adoption of the new constitutions as a result of which the continuity of the institutions of state power is preserved in our study and for our purposes falls within the notion of “changes in the fundamental law”.

Speaking about such concepts as “constitutional sustainability” and “constitutional traditions”, it is necessary to note the countries with transitional economy. These countries by definition are in a situation where constitutional amendments are necessary, and they are the basis of most transitional processes. Formation of the new institutions in these countries and their transformation depending on the changing situation are of a vital necessity. Therefore, the formation of a constitutional culture in these countries requires a certain amount of time. Nevertheless, this study has shown that the formation of a sustainable constitutional system is a necessary condition for the development of countries, including transitional ones. Those transitional countries that sooner will be able to form a sustainable constitutional system have more chances for a long-term economic growth.

---

⁶⁰ Harutyunyan G. G., Sargsyan H. L., Gevorgyan R. A., Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies, *Journal of Advanced Research in Law and Economics (JARLE)*, Volume VIII, Issue 4(26), Summer 2017, pp. 1126–1135.

⁶¹ Harutyunyan G., Main components of systematic constitutional monitoring, *Constitution Justice*, Number 4(74), 2016, pp 7–35.

The second important aspect of our study is the impact of behavioral assumptions and the perception of institutions on the welfare of countries. And in this case the possibility of a more accurate measurement of these concepts is also an important problem. We used for their “measurement” the WVS database and obtained that the variables of the behavioral assumptions and the variables of the perception of institutions are statistically significant.

It turned out that there are certain stereotypes of behavior and perception of institutions in the sample of countries studied, and that these stereotypes are one of the determining factors for explaining the welfare of countries. Adherence to “petty foul tactics” and a low level of perception of institutions adversely affect the index of human development. This study, together with the importance of these variables to explain the welfare of countries, also revealed the problem of the possibility of measuring such concepts.

In the new institutional economy, there is the concept of opportunistic behavior⁶², where the agents pursue personal interests reaching to self interest seeking with guile. “Petty foul tactics” described in this paper is one of the manifestations of opportunistic behavior. Another possible manifestation of such a behavior may be the “tactics of selective or relative implementation of laws”, when a person is sure that, based on the current situation, s/he him/herself can decide whether or not to comply with the rule of law. An example of such a situation is driving through the red light at a completely empty intersection. The study of the influence of such tactics on the welfare of countries is not possible due to the lack of specialized databases. For example, in the WVS database, variables that could be used to describe this and other behavioral preferences were not found.

One of the important prerequisites for the development of empirical research in the field of constitutional and institutional economies is the creation of specialized databases.

Thus, the main hypothesis formulated in this paper is almost completely confirmed. Constitutional culture and behavioral aspects, along with institutional development, are the main factors of the welfare of countries.

---

⁶² Oliver E. Williamson, “Opportunism and its critics”, in: *Managerial and decision economics*, Vol. 14, 1993, p. 97.

References

1. *Harutyunyan G.*, Constitutional Culture: The Lessons of the History and the Challenges of the Time, republished with additions, Yerevan, 2016.
2. *Harutyunyan G.*, Main components of systematic constitutional monitoring, *Constitution Justice*, Number 4(74), 2016.
3. *Harutyunyan G. G., Sargsyan H. L., Gevorgyan R. A.*, Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies, *Journal of Advanced Research in Law and Economics (JARLE)*, Volume VIII, Issue 4(26), Summer 2017.
4. *North, D. C.* Institutions, Institutional Change, and Economic Performance. Cambridge University Press, New York. 1990.
5. *Аузан А. А.*, Экономика всего. Как институты определяют нашу жизнь. ООО «Манн, Иванов и Фербер», М., 2014.
6. Gigerenzer, Gerd; Selten, Reinhard, *Bounded Rationality: The Adaptive Toolbox*. MIT Press, 2002.
7. *Oliver E. Williamson*, “Opportunism and its critics”, in: *Managerial and decision economics*, Vol. 14, 1993.
8. *Elkins, Zachary, Tom Ginsburg, and James Melton*. “Characteristics of National Constitutions, Version 2.0.” *Comparative Constitutions Project*. Last modified: April 18, 2014.
9. *Gabriel L. Negrett*, The Durability of Constitutions in Changing Environments: Explaining Constitutional Replacements in Latin America, The Hellen Kellogg Institute for Institutional Study, Working Paper # 350, August 2008.
10. *Brian S. Everitt, Sabine Landau, Morven Leese, Daniel Stahl*, Cluster Analysis, 5th ed., 2011.
11. *Chiu, T., D. Fang, J. Chen, Y. Wang, и C. Jeris*. A Robust and Scalable Clustering Algorithm for Mixed Type Attributes in Large Database Environment. B: Proceedings of the seventh ACM SIGKDD international conference on knowledge discovery and data mining. San Francisco, CA: ACM. 2001.
12. The SPSS Two Step cluster component, Technical report, available at http://www-01.ibm.com/support/knowledgecenter/SSLVMB_21.0.0/com.ibm.spss.statistics.help/alg_twostep.htm.
13. *Магнус Я. Р., Катышев П. К., Пересецкий А. А.*, Эконометрика. Начальный курс: Учеб. — 8-е изд., М.: Дело, 2007.
14. *Acemoglu, Daron, and James A Robinson*, *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. 1st ed. New York, 2012.
15. *Acemoglu, Daron, and James A Robinson*, Persistence of Power, Elites, and Institutions, *American Economic Review* 2008, 98:1, 267–293.
<http://www.aeaweb.org/articles.php?doi=10.1257/aer.98.1.267>.
16. *Persson, T. and Tabellini, G.* The Economic Effects of Constitutions. Cambridge, MA: MIT Press, 2003.

Annex 1

Algeria	Iraq	Russia
Argentina	Japan	Rwanda
Armenia	Jordan	Singapore
Australia	Kazakhstan	Slovenia
Azerbaijan	Kuwait	South Africa
Bahrain	Kyrgyzstan	South Korea
Belarus	Lebanon	Spain
Brazil	Malaysia	Sweden
Chile	Mexico	Taiwan
China	Morocco	Thailand
Colombia	Netherlands	Trinidad and Tobago
Cyprus	New Zealand	Turkey
Ecuador	Nigeria	Ukraine
Egypt	Pakistan	United States
Estonia	Peru	Uruguay
Georgia	Philippines	Uzbekistan
Germany	Poland	Yemen
Ghana	Qatar	Zimbabwe
India	Romania	

Annex 2

N	title	Title in English	Abreviated title	Data-base	Mini-mum	Maxi-mum	Average value	Stand-ard deviation
1	Number of years of existence of the constitutional system	Number of years constitutional system started	History_constitution	CCP	1	225	40.8	44.8
2	The average value of constitutional events in the year since 1991.	Constitutional Events per year since 1991	FRevents	CCP	0	0.96	0.268	0.236
3		Justifiable: Avoiding a fare on public transport	V198_Claim_benef	WVS	1.39	4.40	2.5213	.77743
4		Justifiable: Claiming government benefits to which you are not entitled	V199_fare_transp	WVS	1.34	4.51	2.6778	.80793
5		Justifiable: Stealing property	V200_Steal_proper	WVS	1.14	4.09	1.7188	.52956
6		Justifiable: Cheating on taxes if you have a chance	V201_Cheat_tax	WVS	1.27	4.12	2.1619	.62731
7		Justifiable: Someone accepting a bribe in the course of their duties	V2002_bribe	WVS	1.19	4.14	1.8497	.57542
8		Do you think most people would try to take advantage of you if they got a chance, or would they try to be fair?	V56_try_advantage	WVS	3.80	7.57	5.7557	.71758
9		Schwartz: It is important to this person to always behave properly; to avoid doing anything people would say is wrong	V77_avoid_doing_wrong	WVS	1.69	3.80	2.5410	.42306

10		Confidence: The armed forces	V109_Arm_Forces	WVS	0.00	2.95	2.0889	.54038
11		Confidence: The police	V113_Police	WVS	1.28	3.21	2.3948	.38298
12		Confidence: The courts	V114_Courts	WVS	1.41	3.22	2.4351	.39370
13		Confidence: The government (in your nation's capital)	V115_Government	WVS	1.27	3.31	2.5574	.40104
14		Confidence: Political Parties	V116_Parties	WVS	1.70	3.47	2.9269	.37007
15		Confidence: Parliament	V117_Parliament	WVS	1.41	3.37	2.7194	.43091
16		Confidence: The Civil service	V118_Civil_Service	WVS	1.50	3.30	2.5878	.37010
17		Control of Corruption: Estimate	WB_WGI_Corruption	WGI	-1.45	2.29	.0968	1.01673
18		Government Effectiveness: Estimate	WB_WGI_Government	WGI	-1.64	2.25	.2939	.89741
19		Political Stability and Absence of Violence/Terrorism: Estimate	WB_WGI_Polit_Stability	WGI	-2.63	1.49	-.2628	.98864
20		Regulatory Quality: Estimate	WB_WGI_Regulat_Quality	WGI	-1.69	2.26	.2560	.96923
21		Rule of Law: Estimate	WB_WGI_Rule_Law	WGI	-1.46	2.04	.1552	.97959
22		Voice and Accountability: Estimate	WB_WGI_Accountability	WGI	-1.90	1.60	-.0497	.97405
23		Human Development Index	HDI	WGI	.348	.935	.75520	.125571

Annex 3

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.852 ^a	.726	.675	.071793
2	.851 ^b	.724	.680	.071280
3	.842 ^c	.709	.671	.072306

a. Predictors: (Constant), Clust_Behav_2, NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

b. Predictors: (Constant), NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

c. Predictors: (Constant), Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	
	B	Std. Error	Beta			
1	(Constant)	.625	.051		12.224	.000
	Government Effectiveness: Estimate	.112	.016	.798	7.138	.000
	Perception of State Institutions	.040	.024	.161	1.712	.094
	NNhistory2	.089	.031	.300	2.884	.006
	NNhistory3	.076	.033	.282	2.341	.024
	NNhistory4	.058	.037	.201	1.554	.128
	Constitutional Events per year since 1991	-.093	.046	-.173	-2.000	.052
	Clust_Behav_3	.065	.046	.261	1.408	.166
	Clust_Behav_2	.028	.046	.113	.611	.545
	(Constant)	.652	.027		24.538	.000
2	Government Effectiveness: Estimate	.113	.015	.811	7.432	.000
	Perception of State Institutions	.043	.023	.171	1.864	.069
	NNhistory2	.086	.030	.291	2.846	.007
	NNhistory3	.071	.031	.264	2.277	.028
	NNhistory4	.056	.037	.194	1.518	.136
	Constitutional Events per year since 1991	-.095	.046	-.177	-2.068	.045
	Clust_Behav_3	.040	.022	.161	1.851	.071
3	(Constant)	.676	.022		31.070	.000
	Government Effectiveness: Estimate	.127	.013	.908	10.098	.000
	Perception of State Institutions	.043	.023	.171	1.836	.073
	NNhistory2	.062	.026	.210	2.373	.022
	NNhistory3	.043	.025	.158	1.682	.099
	Constitutional Events per year since 1991	-.099	.046	-.184	-2.123	.039
	Clust_Behav_3	.045	.022	.179	2.039	.047

a. Dependent Variable: Human Development Index

Variables Entered/Removed^a

Model	Variables Entered	Variables Removed	Method
1	Clust_Behav_2, NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3 ^b		Enter
2		Clust_Behav_2	Backward (criterion: Probability of F-to-remove >= .100).
3		NNhistory4	Backward (criterion: Probability of F-to-remove >= .100).

a. Dependent Variable: Human Development Index

b. All requested variables entered.

ANOVA^a

	Model	Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	.588	8	.073	14.250	.000 ^b
	Residual	.222	43	.005		
	Total	.809	51			
2	Regression	.586	7	.084	16.467	.000 ^c
	Residual	.224	44	.005		
	Total	.809	51			
3	Regression	.574	6	.096	18.297	.000 ^d
	Residual	.235	45	.005		
	Total	.809	51			

a. Dependent Variable: Human Development Index

b. Predictors: (Constant), Clust_Behav_2, NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

c. Predictors: (Constant), NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

d. Predictors: (Constant), Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

Excluded Variables^a

Model	Beta In	T	Sig.	Partial Correlation	Collinearity Statistics	
					Tolerance	
2	Clust_Behav_2	.113 ^b	.611	.545	.093	.187
3	Clust_Behav_2	.088 ^c	.473	.639	.071	.188
	NNhistory4	.194 ^c	1.518	.136	.223	.383

a. Dependent Variable: Human Devrlopment Index

b. Predictors in the Model: (Constant), NNhistory4, Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

c. Predictors in the Model: (Constant), Constitutional Events per year since 1991, NNhistory2, Perception of State Institutions, Government Effectiveness: Estimate, NNhistory3, Clust_Behav_3

Annex 4

	Collinearity Statistics	
	Tolerance	VIF
Government Effectiveness: Estimate	.799	1.251
Clust_Behav_3	.841	1.190
NNhistory2	.823	1.216
NNhistory3	.728	1.373
Perception of State Institutions	.746	1.340
Constitutional Events per year since 1991	.858	1.166

Annex 5

Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies

Gagik HARUTYUNYAN

The Constitutional Court of Republic of Armenia, Republic of Armenia

armlaw@concourt.am

Hayk SARGSYAN

Yerevan State University, Republic of Armenia

sargsyan.y-su@gmail.com

Ruben GEVORGYAN

Yerevan State University, Republic of Armenia

ruben_gevorgyan@yahoo.com

Suggested Citation:

Harutyunyan, G., Sargsyan, H., and Gevorgyan, R. 2017. Assessment of the Level of Constitutionalism in Transition Economies. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, Volume VIII, Summer, 4(26): 1126 – 1135. DOI: 10.14505/jarle.v8.4(26).10. Available from: <http://journals.aserspublishing.eu/jarle/index>

Article's History:

Received July, 2017; *Revised* September, 2017; *Published* September, 2017. Copyright © 2017, by ASERS® Publishing. All rights reserved.

Abstract:

This work proposes a methodology for a comparative analysis of the level of constitutionalism and a methodology based on it for constitutional diagnosis and monitoring. This technique is particularly useful for studying the level of constitutionalism in transition countries. It has succeeded in classifying countries by level of constitutionalism and determining their cluster-forming factors.

Keywords: *transition countries; constitutional economy; constitutionalism; cluster analysis; factor analysis; discrete analysis.*

Introduction

The key tasks of systemic constitutional monitoring are to propose adequate methodological solutions. In view of the different approaches available in international practice, the authors offer new solutions to the problems. This will provide an opportunity not only to solve the problem of constitutional diagnosis, but also to manage the process of overcoming the constitutional deficit in the country.

The researches of the new institutional school economists have demonstrated the importance of the impact of the effective functioning of institutions on economic growth. The most important formal institution in most countries is the Constitution. However, the impact of the Constitution on the economic and social development of society is not limited to the adoption of a written document, but is much more multilateral and deeper. That's exactly what evolved the constitutional economy as a new branch of the institutionalism paradigm. The constitutional economy has become one of the most growing areas of the economy in recent decades.

The study of T. Persson and G. Tabellini (2003) made the greatest contribution to the development of a positive constitutional economy. The main result of their research was the realization that the constitutional rules, in particular the forms of government (parliamentary or presidential) and the rules of the electoral process have an important impact on the level of government expenditure of the countries studied. Previously, R. Hall and C.I. Jones (1999) had shown that the constitutional rules played a significant role in the development of economic institutions and largely predetermined the social infrastructure of countries. In recent years, many studies, that have reviewed the impact of constitutional rules on the economic development of countries, have been conducted. In particular, the influence of the electoral rules was considered in the works of D. Austen-Smith (2000), A. Lizzeri and N. Persico (2001), the influence of vertical separation of powers or forms of federal Government was considered in the work of L. Blume and S. Voigt (2008), the

effect of the basic rights was considered in the work of D. Farber (2002). A sufficiently detailed and in-depth review of the research on the positive constitutional economy over the last decade and its prospects for development can be found in the work of S. Voigt (2011).

Another important area (within the research on the constitutional economy) is the classification and comparative analysis of countries in terms of the level of balance and compliance with constitutional norms. The level of compliance with constitutional rules predetermines the nature and contents of the economic and social development society institutions. Later in this article, we will refer to the term 'level of constitutionalism'.

It's quite difficult to determine the level of the constitutionalism, as it is necessary to define the measured indicators by which countries are classified. For the first time, the task of classifying countries by level constitutionalism was considered in book of G. Harutyunyan and A. Mavchich (1999), where they have introduced the concept of integral level constitutionalism. The importance of such research is that they can be closely linked to the very practical problem of constitutional monitoring and constitutional diagnosis. These concepts are very precisely defined in the work of G. Harutyunyan (2016b): 'Constitutional monitoring' is the means and the possibility of guaranteeing the constitutional balance in the dynamics of overcoming the constitutionalism deficit and the stable and dynamic development on the basis of constitutional diagnosis. 'Constitutional diagnosis', in turn, includes the instrument and process of assessing the constitutionalism in society, disclosing the relevance of real social relations to the constitutionally enshrined values, principles and norms.

A positive constitutional economy considers the impact of constitutional rules on the economy. This approach implies some inertia, when a change in rules requires some time for adaptation and impact on economic processes. Transition countries are characterized not only by a rapid change in the economic situation, but also by frequent changes in the constitutional rules. According to the (Elkins, Ginsburg and Melton, 2014) *Comparative Constitutions project* database, between 1991 and 2013, there were 157 constitutional changes in transition economies, with 35 new constitutions and 117 amendments and additions. On this basis, the approach of a positive

constitutional economy for the transition countries is proving to be ineffective, as new rule changes usually occur before the end of the adaptation period of the earlier regulations. This is why, for transition countries, classification and comparison tasks in relation to the use of monitoring and diagnostic techniques have resulted in more meaningful practical results.

This work focuses on how to conduct constitutional monitoring and diagnosis using clustering, factoring and discrete analysis. The possibility of using the cluster analysis for constitutional diagnosis has been described in the works of H. Sargsyan, R. Gevorgyan and N. Kochinyan (2016). The possibility of combining the methods of cluster and discrete analysis for constitutional monitoring was proposed in the work of H. Sargsyan (2016).

It was noted that, in today's context, the choice of effective economic policies depends largely on the disclosure of the constitutionalism deficit (the measure of the gap), its composition and structure, the multiplicative effects and the mechanisms for transforming its impact on the economy. The theoretical and methodological basis for the implementation of the above issues is the constitutional economy. Subsequently, we:

- describe the data on which a comparative analysis can be based,
- describe the methodology for conducting constitutional diagnostics,
- apply the proposed methodology to the example of transition countries,
- make conclusions and recommendations for further research.

1. Data declaration

The proposed method of comparative analysis uses three sets of indicators from which the level of constitutionalism can be calculated: characteristics of the legal state, the characteristics of democratic development and socio-economic indicators. It is these groups of indicators that have been used in the literature on the constitutional economy (Harutyunyan 2011). It was noted that, in order to determine the level of constitutionalism, it was necessary to assess the degree of compliance and implementation of constitutional norms. With the exception of the socio-economic indicators group, the factors in the other two groups are, in a sense, subjective. Regardless of whether these factors have been assessed, either through interviews or through expert assessments,

such a situation results in the fact that these estimates may often be distorted by the methods used to collect and process information (and sometimes also for the reasons of policy and other authors' preferences). For the possible more objective estimation, it is necessary to use indicators obtained from different sources using different methods. The more sources and indicators are used, the more accurate the results will be.

The multiple method of estimating the constitutionalism indicator, described in the next part of the article, allows to use a relatively large number of indicators and sources. At the same time, you should consider that the number of the indicators is limited by the size of the sample. This part shows only the data that will be used in this article. Several sources of information, such as databases, were our reviews for research:

- ✓ World Bank World Development Indicators (World Bank Open Data).
- ✓ Freedom House for the transitional economies of Nations in Transition (2014).
- ✓ Freedom House Freedom in the World (2014). Quality indicators of the management of World Governance Indicators.
- ✓ Transparency International, Corruption Perception Index.
- ✓ United Nations development programmes, Human Development Index. Heritage Foundation Index of Economic Freedom (2014).

We use data from 29 transition countries for 2014 to conduct the study. As the sample is rather small, we already at the preliminary stage select for one variable that describes a particular component of the socio-economic, democratic and institutional characteristics of countries. For example, corruption indicators can be found in more than three databases mentioned above: Freedom House, World Governance Indicators and Transparency International.

The selection of indicators is based on the following criteria: 1) Specialization of sources of information, 2) use of the largest number of sources of information to avoid biased estimates. In the example of the corruption indicator, we choose Transparency International, which is a specialized organization dealing with corruption assessment, and in addition, data of

Freedom House and World Governance Indicators are used by us to evaluate other characteristics. This approach allows us to take advantage of all three sources of information, and the level of corruption is measured by means of a specialized indicator. It should be noted that at this stage it is necessary to conduct a correlative analysis and to select a variable from a set of characteristics that have high correlation coefficient values. In particular, the correlation coefficient among all three corruption indicators in the sample exceeds the 0.9. This approach ensures that, without losing information, we are reducing the number of variables being investigated, which makes it possible to conduct further research in a small sample of countries.

- ✓ Here are all variables, we have chosen to conduct the research: Electoral Process FHNT, Civil Society FHNT, Independent Media FHNT, Government Effectiveness WGI, Political Stability No Violence WGI, Regulatory Quality WGI, Rule of Law WGI, Voice and Accountability WGI, Political Pluralism and Participation FHFV, Freedom of Expression and Belief FHFV, Associational and Organizational Rights FHFV, Personal Autonomy and Individual Rights FHFV, Corruption Perception Index TI, GINI index WBWDI, Poverty headcount ratio at national poverty lines (% of population) WBWDI, Property Right HI, Human Development Indicator UNDP.

2. Methodology of constitutional diagnosis

To determine the level of constitutionalism in this work, a multilevel approach is proposed, consisting of the following steps:

- Preliminary step (described in the previous section)
- Determining the integral level of constitutional sustainability;
- Identify latent factors or the most important variables that characterize the level of constitutionalism. This reduces the number of explanation variables for further research;
- The splitting of countries into relatively homogeneous clusters and the study of critical characteristics from that perspective;
- Research within each cluster to identify the most important characteristics within clusters and the most common countries.

The conduct of a comprehensive study of the named phases, at some

intervals, formulates a unified methodology for constitutional diagnosis based on a comparative analysis of countries. The methodology allows, inter alia, monitoring changes in the integral level of constitutional sustainability for a country, to understand the changes in the situation of countries in clusters, to determine the change in the most important indicators responsible for division countries into clusters, as well as the most important indicators within clusters.

It should be noted that this approach would be better name a comparative analysis of the level of constitutionalism, as the resulting for an individual country make sense only in comparison with other sample countries. In this sense, an adequate sample of countries is important for the application of this method. Countries with economies in transition, which have gone very similar with the constitutional reforms in recent decades, are a fairly homogeneous sample for comparative analysis. At the same time, the need for a homogeneous sample results in the fact that it is rather small. This circumstance imposes some limitations that are taken into account in the proposed approach. In particular, in the preliminary and first stages of the method, if possible, the number of explanatory variables is reduced in such a way as ‘not to lose’ important information. Next, in the description of the factor analysis method used in this work, we will revisit this topic.

2.1 Integral level of constitutional sustainability

In the work of G. Harutyunyan (2016a) an integral measure of constitutionality was proposed as an instrument of constitutional diagnosis, calculated as follows:

$$U_i = \sum_{j=1}^m \left[\frac{(x_{ij} - x_j^{(s)})}{\sigma(x_j)} \prod_{\substack{\beta=1 \\ \beta \neq j}}^m (1 - \gamma_{\beta j}) \right]$$

where: the U_i is the integral level of constitutional sustainability; x_{ij} – characteristic of the j -indicator of i -country group; $x_j^{(s)}$ – characteristic of the reference indicator (mean value, median, etc.); $\gamma_{\beta j}$ – coefficients of pair correlation; σx_j – Variation of x_j indicator.

This analysis makes sense to use only those indicators that have a

reasonably high correlation level. The use of low correlation indicators results in an unreasonably high unit weight of the indicator in the integral measure. The elimination of possible distortion would necessitate the development of other instruments proposed later in the article. When calculating the integrated index for transition countries, we will use a much– correlated index to avoid biased estimates.

2.2 Factorial analysis

The purpose of the factor analysis is to reduce the number of explanatory variables with the minimum possible loss of initial information. However, the higher the correlation between the source data, the more adequate the results will be. In this article (Gorsuch 1983), we will use the main component analysis by selecting not all components, but only those that have the greatest impact on variance. To determine the most influential component, use the concept of ‘Communality’. The notion of community is very important in situations where a small sample is being investigated. In the most general case, a sufficiently large sample is needed to produce satisfactory estimates through factor analysis. In our case, the sample consists of 29 transition economies. In such cases, satisfactory results can be obtained when the average value of a community is sufficiently large (MacCallum *et al.* 2001). In our study, to get a high average community value, we first do a correlative analysis of the variables included in the study at the preliminary stage (Hogarty *et al.* 2005). Those variables that have a low correlation coefficient value with the rest of the variables are used as separate variables in further analysis.

We will use the Kaiser criterion to determine the number of factors. Only those factors whose values are greater than 1 are selected. We use the axes rotation method of the ‘quartimax’ to carry out a factor analysis. The resulting factor structure evaluates the factor value estimates for each object (in our case for each country), which are then used in a clustered and discrete analysis.

The method used to evaluate factor value estimates obtained from factor analysis in the cluster analysis in the literature is sometimes referred to as tandem analysis (Elder 1999). Some authors (Arabie and Hubert 1994) point to the drawbacks of this approach, in particular because of the loss of some

information that would be taken into account in the direct use of the clustered analysis. However, most researches point out that the use of tandem analysis proves to be very useful and reasonable, at least from a practical point of view (Fiedler and McDonald 1993).

2.3 Clustered analysis

There are two basic methods of cluster analysis – a hierarchical method and a k-means clustering (Everitt *et al.* 2011). In this article, we will use the algorithm of the two-step method in the clustered analysis implemented in the SPSS (Chiu *et al.* 2001) package. This cluster analysis algorithm uses both basic methods. For more information about this method, see the documentation in the SPSS (The SPSS Two Step cluster component, 2001) package.

The two-step method of cluster analysis is to identify not only the best partitioning, but also to identify the most important factors that determine this optimal split, and to explore the characteristics of the split. To conduct a clustered analysis, we use the Euclidean distance. When you combine the i and the j classes into k class, the distance between the new class k and any other h class is recalculated according to the following formula:

$$d_{hk} = \left(\frac{n_i}{n_k}\right)d_{hi} + \left(\frac{n_j}{n_k}\right)d_{hj}$$

where: n_i, n_j, n_k are the numbers of objects in classes i, j, k , respectively.

The distances between the other classes remain unchanged. The ratio of the average intracluster distance to the intercluster distance is taken as an assessment of the relationship:

$$\pi = \frac{a_i + a_j}{2b_{ij}}$$

where: a_i and a_j are the average intracluster distances of i and j classes; b_{ij} is the average intercluster distance between the same classes.

2.4 Discrete analysis

The next step in assessing the different parameters of constitutionality involves the application of discrete modeling techniques. Discrete analysis techniques are widely used in different areas of science and technology for the

classification and recognition of images (Zhuravlev 1978). We use these techniques to examine the patterns and diagnostics of constitutional development processes. In general, it is assumed that n objects and m features that characterize these objects are sometimes said to be set to the same T matrix. The purpose of a discrete method is to define object classes without the prior statistical hypothesis of those objects. Let many homogeneous objects $= e_1, e_2 \dots, e_r$ and many features $P = p_1, p_2 \dots, p_l$ that characterize these objects to be pre-determined. Each object is specified by a set of n features, and is characterized by a_{ij} value of j for object $i, i \in 0, 1, \dots, r$ where $r \geq 2, i = 1, 2, \dots, m, j = 1, 2, \dots, n$. Suppose that all objects in E set have some characteristics and are distinguished by the features of a P set, meaning that all the rows in the table $T = t_{ij}$ are different. A range of features subsets $i_1, i_2, \dots, i_l$ forms a test if with the exception of all characters of T table, excluding listed, the rows of the newly received table are different from each other. The number l is called the test length. The next important subject of discrete analysis is the notion of 'dead-end test'. A test is called 'dead-end test' if none of its subsets is a test. It follows from this definition that if you remove any column from the table T of the 'dead-end test', the remaining indicators (columns) will no longer be a test. It follows from the definition that the 'dead-end test' is the result of a local-maximum compression of the original T -matrix, where it is still possible to distinguish between countries from different classes. If you later compress the T -table, this property is lost. The 'dead-end tests' are a kind of irredundant description of object- countries that are characterized by rows in the T -matrix.

It is natural to assume that if a certain topic and its corresponding column are in a large number of 'dead-end tests', it is important. This idea leads to the introduction of the concept of a measure of importance. Let k be the total number of 'dead-end tests' for table T , $k(j)$ is the number of 'dead-end tests' that have a column corresponding to the j characteristic. The value $P_j = \frac{k(j)}{k}$ is referred to as the importance of the j characteristic in classifying E objects according to P characteristics. The measure thus introduced proved to be useful in a number of application tasks (Zhuravlev, Ryazanov and Senko 2006). It can

also be used successfully to determine the importance of the features within the clusters for the constitutionalism level algorithm proposed in this article.

As part of the study of countries, through discrete modeling concepts such as ‘diagnostic test’, ‘control test,’ and so forth, the ‘image recognition’ tasks for countries are solving, inter alia, defines:

- ✓ information weight or ‘importance’ of indicator (assessment of power of influence on the phenomena in question); ‘
- ✓ the information weight of the country in which the objects can be classified;
- ✓ the most common object in this class.

The cluster analysis divides countries into groups with similar characteristics and identifies those that are most important to the resulting division or, in the same way that are the main indicators of the differences between groups. The next step is to use discrete analysis to identify patterns within groups. We call this research an intracluster analysis.

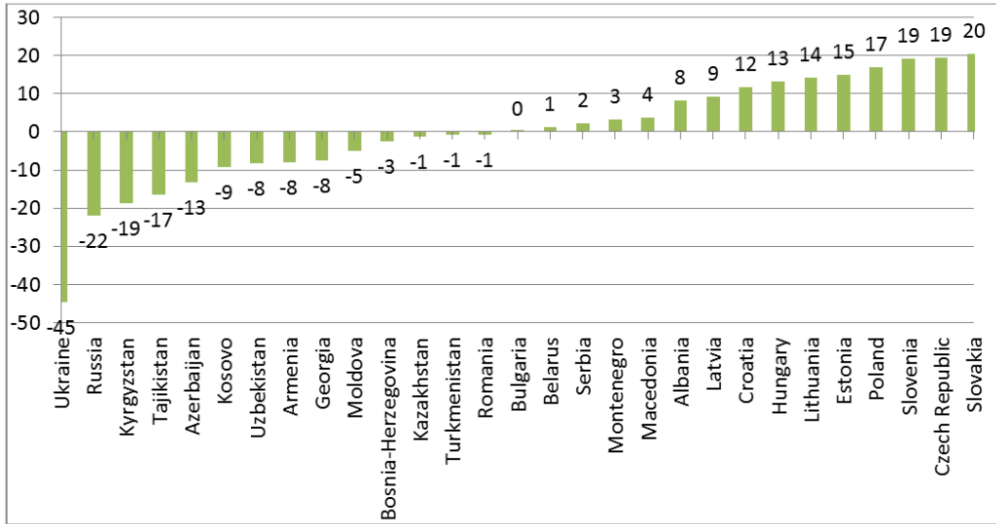
Thus, by breaking countries into clusters, we receive relatively homogeneous classes of countries to which discrete analysis techniques are applied. To apply the discrete analysis method to constitutional stability issues, we calculate the average of the indicator in the cluster, and then define the deviations and ascribe the corresponding values. The same procedures are repeated for each received cluster. As a result, we get the most important features and typical countries for all clusters.

3. Determination of the level of constitutionalism in transition countries

In this paragraph, we are conducting an analysis of the level of constitutionalism for the transition countries on the basis of the methodology described in paragraph 3 using the data given in paragraph 2. The integral level of constitutionalism is calculated by us on the basis of the state of the rule of law and democratic development. The characteristics of socio-economic indicators have low correlation values with the rest of the variables. As indicated in paragraph 3, the use of such variables in an integral-level assessment of constitutionalism results in biased estimates. On the basis of this data we have built an integral level of constitutional stability based on formula (1). To build

an index, we made small data conversions to construct the index so that the higher index values correspond to the best situation with constitutionalism. The results are shown in Figure 1.

Figure 1. The constitutional stability level index 2014

As can be seen in the illustration, the transition countries in terms of constitutional stability can be divided into three groups: countries where the indicator of constitutional sustainability is negative, countries where the indicator is close to zero and countries with a positive level of constitutional stability. The analysis shows that even a relatively homogeneous group of transition economies has quite different situations with a level of constitutionalism. From Figure 1, it can be deduced that countries can be divided into specific clusters that have fairly similar characteristics. At the same time, the index of constitutional sustainability gives only a very approximate picture of the level of constitutionalism, as it provides biased estimates when considering variables that have a low correlation with the rest of the variables. However, the index is useful for the initial presentation of the country's constitutionalism level ratio and further research.

As noted in paragraph 3, variables with a high correlation coefficient should

be used to carry out factor analysis on a small sample. According to our approach, the following 4 variables have the lowest correlation factors with the other variables: The political stability indicator, the Gini coefficient, the poverty level and the human development indicator are not considered in the factor analysis, but are included in the cluster analysis directly. Other variables are analyzed using factor analysis to detect latent explanatory factors.

As a result of the factor analysis, there are 2 latent factors in the remaining 13 variables that conditionally can be called: (1) The democratic development factor, (2) the institution–building factor of countries.

On the basis of these studies, we have selected variables that are used in cluster analysis and further in discrete analysis for intra–cluster research:

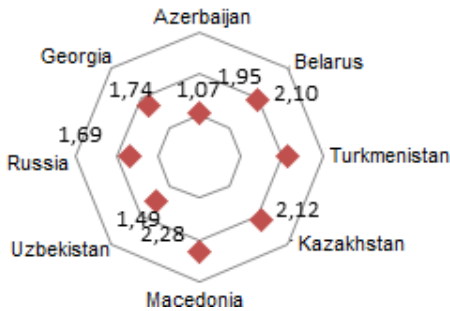
- ✓ Gini coefficient
- ✓ Poverty Level
- ✓ Human Development Indicator
- ✓ Political Stability Indicator
- ✓ Institutional Development Factor
- ✓ Democratic Development Factor.

In the Data Descriptions section, we have already said that the literature identifies three groups of indicators that are used to assess the level of constitutionalism. They are characteristics of the legal state, the characteristics of democratic development and socio–economic indicators. Our analysis has shown that, apart from these three groups, the indicator of political stability must also be considered separately. Really, the remaining indicators listed above are included in one of the specified groups. The first three belong to the group of socio–economic characteristics and cannot be based on a latent factor, the 5th factor is the rule–of–law state characteristic and the sixth is the characteristic of democratic development.

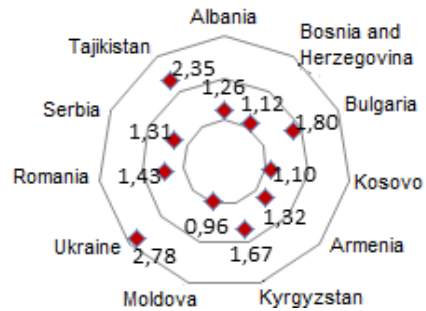
The two–step method of cluster analysis identifies the optimal partitioning of countries across clusters. The analysis showed that it is best to split countries into 3 clusters. The following illustration shows these clusters together with the Euclidean distances value from the center of the cluster for each country (Figure 2).

Figure 2. Grouping countries at clusters

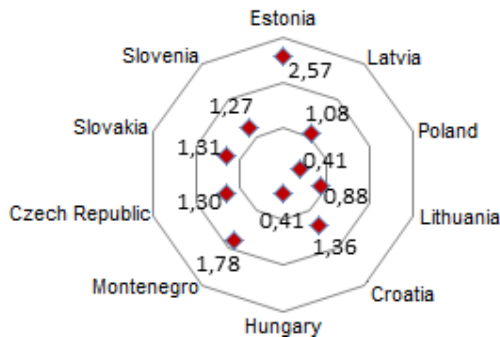
Countries with a low constitutionalism level

Countries with a middle-constitutionalism level

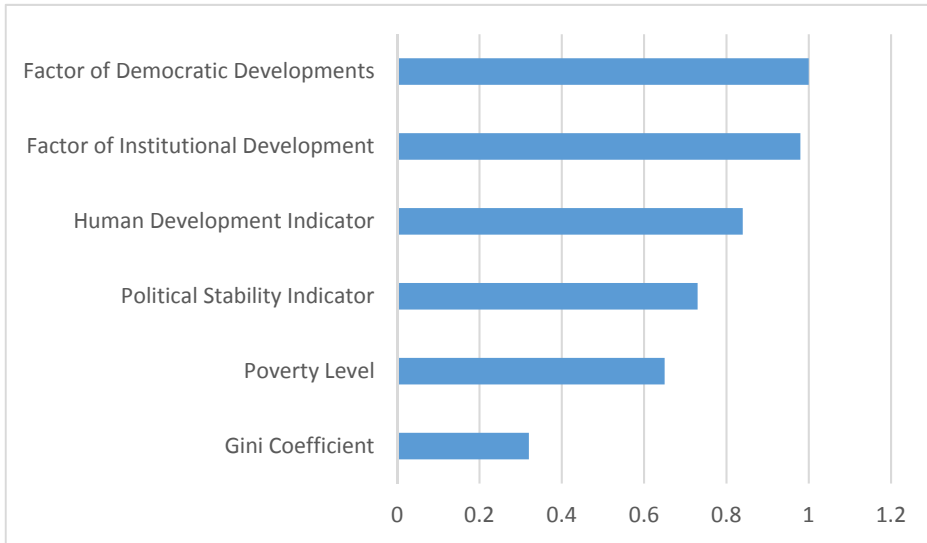

Countries with a high constitutionalism level

This table shows how useful a clustered analysis can be to monitor constitutionalism. Although the level of constitutional stability indicator, for example, is much lower in Ukraine than in Belarus, Ukraine finds itself in the second cluster, where the average level of constitutional stability is higher than in the first cluster. Figure 4 shows the standard SPSS report on the importance of each factor in determining the optimal split. The level of importance is determined by using a standardized scale from '0' to '1', where '0' indicates the insignificance of the factor, '1' is the greatest materiality.

Figure 3. The importance of the factors used in the double-step cluster analysis method 2014.

In the context of this clustering, the factors of democratic and institutional development were most important, followed by a human capital indicator and a political stability indicator. The lowest level of importance in socio-economic indicators: Poverty level and Gini coefficient. All of these figures are, in descending order of importance, presented above. The transition countries can be divided into three groups: Low-, medium- and high-constitutionalism countries. The cluster analysis identifies the composition of these groups and the characteristics that are most important in terms of such a separation. Within each cluster, you can identify the features that are most important for this cluster by using discrete analysis. In other words, the cluster analysis identifies the most important features on which clusters differ, and discrete analyses –identify the features that have the greatest impact on the differences between countries within clusters.

A discrete analysis showed that in low-constitutionalism countries, the following characteristics are most important (in the sense of belonging to this cluster):

- ✓ Institutional development factor; Political stability Indicator;
- ✓ Factor of democratic development.

In a medium–constitutionalism e cluster, the most important is

- ✓ Human Development Index

In a high–constitutionalism cluster,

- ✓ Factor of institutional development is important.

For countries in the second cluster, the indicator of human development is the most important. This means that within the second cluster, differences among countries are first of all determined by the level of human development. A discrete analysis results that in the most typical countries in 2014 for a low–level cluster constitutionalism is Turkmenistan, for the middle–level cluster constitutionalism–Bulgaria cluster, and for countries with a high level of constitutionalism – Estonia.

Conclusion The proposed methodology allows for constitutional diagnostics to be carried out on a multilevel basis, comparing and correlating the results obtained by different methods. It is based on comparative analysis and is applicable to cases with a relatively small sample of countries. A test of the methodology for the transitional countries revealed a number of interesting results, which are described in detail in the recently published work of the authors (Harutyunyan, Sargsyan and Gevorgyan 2017).

References

1. 2014 index of Economic Freedom. Available at: <http://www.heritage.org/index/explore>
2. *Arabie, P., and Hubert, L.* 1994. Cluster analysis in marketing research. In: *Advanced methods of marketing research* (160–189). Black–well, Oxford.
3. *Austen–Smith, D.* 2000. Redistributing Income under Proportional Representation. *Journal of Political Economy*, 108(6): 1235–1269.
4. *Blume, L., and Voigt, S.* 2008. Federalism and Decentralization – A Critical Survey of Frequently Used Indicators. Available at: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1263995
5. *Chiu, T.* et al. 2001. A Robust and Scalable Clustering Algorithm for Mixed Type Attributes in Large Database Environment. *Proceedings of the seventh ACM SIGKDD international conference on knowledge discovery and data mining* (263–268). ACM, San Francisco, CA.
6. *Elder, J.* 1999. Knowing when to factor: Simulating the tandem approach to cluster analysis. *Proceeding of the Sawtooth Software Conference* (101–108). La Jolla.
7. *Elkins, Z., Ginsburg, T., and Melton, J.* 2014. *Characteristics of National Constitutions, Version 2.0.* Comparative Constitutions Project. Available at: <http://www.comparativeconstitutionsproject.org>
8. *Everitt, B.S., Landau, S., Leese, M., and Stahl, D.* 2011. *Cluster Analysis.* Wiley–Blackwell, Hoboken.
9. *Farber, D.* 2002. Rights as Signals. *Journal of Legal Studies*, 31: 83–98.
10. *Fiedler, J., and McDonald, J.* 1993. Market fragmentation: Clustering on factor scores versus individual variables. Available at: http://www.populus.com/files/Market%20Figmentation_f_1.pdf
11. *Freedom in the World 2014.* Freedom House. Available at: <https://freedomhouse.org/report/freedomworld/freedom–world–2014>
12. *Gorsuch, R. L.* 1983. *Factor Analysis.* Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale.
13. *Hall, R., and Jones, C.I.* 1999. Why Do Some Countries Produce so Much More Output Per Worker than Others? *Quarterly Journal of Economics*, 114(1): 83–116.
14. *Harutyunyan, G.* 2016b. Role of the Rule of Law Checklist in the system of constitutional monitoring (Conceptual approaches). *Constitutional Justice*, 3(73): 164–183.
15. *Harutyunyan, G., and Mavcic, A.* 1999. *The Constitutional Review and Its Development in the Modern World (A Comparative Constitutional Analysis).* Yerevan – Ljubljana.
16. *Harutyunyan, G., Sargsyan, H., and Gevorgyan, R.* 2017. *Constitutionalism: issues of diagnostics monitoring and administration.* Zangak, Yerevan.

17. *Harutyunyan, G. G.* 2011. Constitutionalism: lessons, challenges, guarantees. Logos, Kiev.
18. *Harutyunyan, G. G.* 2016a. Constitutional monitoring. Njhar, Yerevan.
19. *Hogarty, K. Y., et al.* 2005. The Quality of Factor Solutions in Exploratory Factor Analysis: The Influence of Sample Size, Communality, and Overdetermination. *Educational and Psychological Measurement*, 65(2): 202–226.
20. Human Development Index. Human Development Reports. Available at: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>
21. *Lizzeri, A. and Persico, N.* 2001. The Provision of Public Goods under Alternative Electoral Incentives. *American Economic Review*, 91(1): 225–239.
22. *MacCallum, R. C., Widaman, K. F., Preacher, K. J., and Hong, S.* 2001. Sample size in factor analysis: The role of model error. *Multivariate Behavioral Research*, 36: 611–637.
23. Nations in Transit 2014. Freedom House. Available at: <https://freedomhouse.org/report/nationstransit/nations-transit-2014>
24. *Persson, T., and Tabellini, G.* 2003. *The Economic Effects of Constitutions*. MIT Press. Cambridge, MA.
25. *Sargsyan, H.* 2016. Approaches of the Instrumentarium Elaboration and Implementation Methods of Constitutional Diagnosis. In: *International Almanac Constitutional Justice in the New Millennium (78–93)*. Njhar, Yerevan.
26. *Sargsyan, H. Gevorgyan, R., and Kochinyan, N.* 2016. Constitutional diagnosis and monitoring: tools and methods of realization. *Constitutional Justice*, 4(74): 56–75.
27. The SPSS Two Step cluster component. 2001. Technical report. Available at: https://www.spss.ch/upload/1122644952_The%20SPSS%20TwoStep%20Cluster%20Component.pdf
28. The Worldwide Governance Indicators. Available at: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>
29. Transparency International. Available at: <https://www.transparency.org/>
30. *Voigt, S.* 2011. Positive Constitutional Economics II – A Survey of Recent Developments. *Public Choice*, 146(1–2): 205–256.
31. World Bank Open Data. Available at: <http://data.worldbank.org>
32. *Zhuravlev, Yu. I.* 1978. On the algebraic approach to solving problems of recognition and classification. In: *Problems of cybernetics (5–86)*. Science, Moscow.
33. *Zhuravlev, Yu. I., Ryazanov, V. V., and Senko, O. V.* 2006. Recognition. Mathematical methods. Software system. Practical applications. Phasis, Moscow.

Գագիկ Հարությունյան, Հայկ Սարգսյան, Ռուբեն Գևորգյան

**ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՆԵՐԻ ԸՆԿԱԼՈՒՄԸ ԵՎ ԵՐԿՐՆԵՐԻ
ԲԱՐԵԿԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ**

•

Гагик Арутюнян, Гайк Саргсян, Рубен Геворгян

**КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ:
ВОСПРИЯТИЕ ИНСТИТУТОВ И БЛАГОПОЛУЧИЕ СТРАН**

•

Gagik Harutyunyan, Hayk Sargsyan, Ruben Gevorgyan

**CONSTITUTIONALISM:
PERCEPTION OF INSTITUTIONS AND WELFARE OF COUNTRIES**

Հրատարակչության տնօրեն՝ Էմին Մկրտչյան
Հրատարակչության համակարգող՝ Վարսենիկ Սարգսյան
Միջուկի և շապիկի
համակարգչային ձևավորումը՝ Գոհար Գրիգորյանի
Սրբագրիչ՝ Նվարդ Փարսադանյան

Տպագրությունը՝ օֆսեթ: Չափսը՝ 70 x 100/16: Թուղթը՝ օֆսեթ:
Ծավալը՝ 13 տպ. մամուլ:

ՀՀ, 0051, Երևան, Կոմիտասի պող. 49/2, հեռ.՝ (+37410) 23-25-28
Էլ. փոստ՝ info@zangak.am, էլ. կայքեր՝ www.zangak.am, www.book.am
Ֆեյսբուքյան կայքէջ՝ www.facebook.com/zangak